

766/2
1975/2
V

ქართული რეპუბლიკის

V

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი
ИНСТИТУТ РУКОПИСЕЙ ИМ. К. С. КЕКЕЛИДZE

ეძღვნება აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის
დაბადებიდან 100 წლისთავს

კ. მარქაშის ს. ს. საქ. სსრ
საბჭოთა მეცნიერებათა აკადემია
მ. ს. კ. კეკელიძის
ინსტიტუტი

მრავალთავი

Историко-филологические
исследования

V

Издательство «Мецниереба»
ТБИЛИСИ • 1975

ქართული
რანგულთა

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიებანი

V

გამომცემლობა «მეცნიერება»

თბილისი • 1975

13221

„მრავალთავის“ V ტომი ეძღვნება ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავს. იგი შეიცავს ივ. ჯავახიშვილის ბიოგრაფიის ამსახველ მასალებს, ასევე სხვადასხვა ავტორთა წერილებს ძველი ქართული კულტურის ისტორიის, ქართული წყაროთმცოდნეობის, პალეოგრაფიის, დიპლომატიკის, ფილიგრანოლოგიის, ქრონოლოგიისა და გენეალოგიის საკითხებზე.

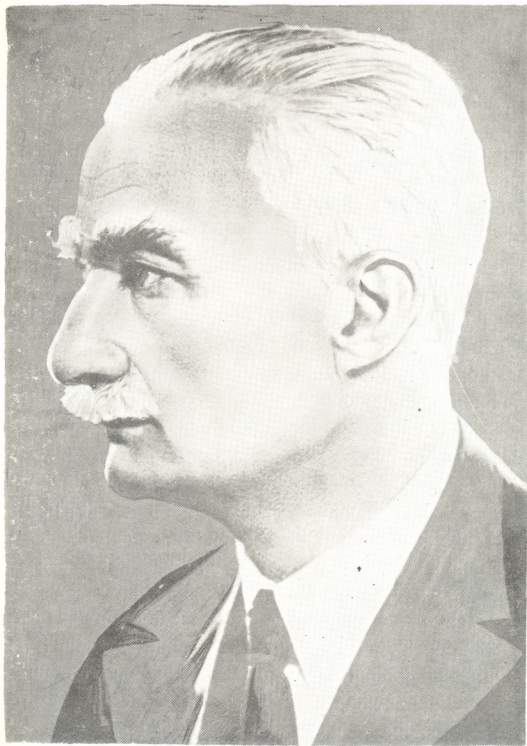
მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი მასალას ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივიდან, რომელიც კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული. კერძოდ, ქვეყნდება მისი მიმოწერა პროფ. მ. პოლივეკტოვთან, ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებანი ზოგიერთ ქართველ ისტორიკოსზე (მ. ჯანაშვილი, ე. თაყაიშვილი), რამდენიმე დოკუმენტი მეცნიერის ბიოგრაფიიდან.

დამატების სახით აქვეა გამოქვეყნებული ივ. ჯავახიშვილის მოხსენება ქართული საისტორიო ძეგლების გამოცემის შესახებ, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის შედგენის და ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების ამოკრეფისა და გადმოწერის მის მიერ შედგენილი წესები.

სარედაქციო კოლეგია: *ც. აბულაძე, ც. კახაბრიშვილი (მდივანი),
ე. მეტრეველი (მთავარი რედაქტორი), ც. ქურციკიძე, მ. შანიძე,
ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია.*

ტომის რედაქტორი *ე. ხოშტარია*

© გამოქვეყნდა „მეცნაერება“, 1976.

ნათელა ჯავახიშვილი

ივანე ჯავახიშვილი და საქართველოს მუზეუმი*

„მრავლიდან მცირედი აღწერა“
გ. შთაწმინდელი

ივანე ჯავახიშვილის მრავალმხრივი მოღვაწეობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან უბანს წარმოადგენს საქართველოს მუზეუმი.

იმისდა მიუხედავად, რომ ამ დაწესებულებასთან ივანე ჯავახიშვილი ჯერ კიდევ 1917 წლიდან იყო დაკავშირებული¹, ხოლო 1931—1940 წწ. იგი უშუალოდ თანამშრომლობდა მუზეუმში, მისი მოღვაწეობის ამ მხარეს საგანგებოდ არაფერია შეხებია².

ივანე ჯავახიშვილის მიერ საქართველოს მუზეუმში მოღვაწეობის კვალი მეტად მნიშვნელოვანია და მუზეუმის აღმავლობის პერიოდს ემთხვევა.

1919 წ., ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, კავკასიის მუზეუმში საქართველოს მუზეუმად გადაკეთდა³. შემდგომ, საბჭოთა მთავრობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მუზეუმს და მოქმედების ფართო ამოცანები დაუსახა, რის საფუძველზე საქ. მუზეუმის წესდებაში მრავალი არსებითი ხასიათის ცვლილება შეიტანეს. თუ მანამდე კავკასიის მუზეუმში სამეცნიერო სფეროში პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიისაგან იყო დამოკიდებული, ამიერიდან საქართველოს მუზეუმმა მკიდრო კავშირი დაამყარა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან, რომლის ხუთი წარმომადგენელი (მათ შორის ივანე ჯავახიშვილი) მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს წევრებად ითვლებოდნენ. მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოში მუდმივი მონაწილეობით მათ საშუალება მიეცათ წარემართათ მუზეუმის მუშაობა და ხელი შეეწყობათ მისი მეცნიერული წარმატებისათვის. თუ მანამდე მუზეუმში არაერთი საგანმანათლებლო მუშაობა არ წარმოებდა და მას წმინდა სამეცნიერო მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიერიდან მუზეუმის წინაშე ახალი დიდი მნიშვნელობის ამოცანა დაისვა — იგი უნდა ქცეულიყო საგანმანათლებლო (სკოლებისათვის დახმარება) და სამეცნიერო

* მოხსენება წაკითხული იყო აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის III სამეცნიერო სესიაზე, 1955 წლის მაისში.

¹ გ. ლომთათიძე, „ივანე ჯავახიშვილი და გათხრითი არქეოლოგია საქართველოში“, „მომომხილველი“ ტ. II, 1951, გვ. 1—36.

² ამ საკითხს თავის დროზე მოკლედ შეეხო პროფესორი გ. ჩიქთაია. იხ. „აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველი წლისთვისათვის“, ენიშვის მოამბე, XIII, 1941, გვ. 281—282.

³ იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ივ. ჯავახიშვილის არქივი, №№ 918—924; 6. ქანთარია, აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზეუმი, „ძველის მეგობარი“, № 37, 1975.

ცოდნის ფართო მასებში გამავრცელებელ დაწესებულებად. სხვადასხვა ფონდების (საეკლესიო მუზეუმის, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, კავკასიის მუზეუმისა და სხვ.) გაერთიანებით შეიქმნა საქართველოსათვის უდიდესი მნიშვნელობის სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულება, რომლის მსგავსი ბევრგან არ არსებობდა და განსაკუთრებულ ყურადღებასა და მზრუნველობას მოითხოვდა.

ვინაიდან საქართველოს მუზეუმს წილად ხედა ზემოხსენებული მუზეუმების ყუთებში ჩალაგებული გაერთიანებული ფონდები და დაუმთავრებელი შენობა, ამის გამო იგი პირველ ხანებში საექსპოზიციო დაწესებულების როლს ვერ შეასრულებდა. საქართველოს სსრ მთავრობის დახმარებით ამ შენობის სასწრაფოდ დასრულების შედეგად შესაძლებელი გახდა სამუზეუმო საქმის სათანადო დონეზე დაყენება და ხალხისა და მკვლევართათვის მანამდე მიუწვდომელი ძვირფასი ექსპონატების თანდათანობითი გამოფენა.

ამავე დროს, მუზეუმის ჩამოყალიბების პირველივე წლებშიც (1921 წ.) რუსეთში ყალბი ცნობები მიაწოდეს საქ. მუზეუმისა და საერთოდ ხელოვნების და არქეოლოგიური ძეგლების ვითომდა სავალალო მდგომარეობის შესახებ, რითაც საქართველოს მუზეუმისა და სხვა კულტურულ დაწესებულებათა არსებობა კითხვის ქვეშ იქნა დაყენებული. ამ ყალბმა ხმებმა იმდენად სერიოზული ხასიათი მიიღო, რომ ცენტრიდან მთავრობის ჩარევა და საქართველოში ამ მდგომარეობის გამომკვევი, საგანგებო წარმომადგენლის მოვლენა აუცილებელი შეიქნა. ამავე დროს საქართველოდან გაწვეული იყო აკადემიკოსი ევ. ლანსერე⁴, მუზეუმში არსებული მდგომარეობის მოსახსენებლად. რსფსრ-ს მთავრობამ ზემოხსენებული ღონისძიების საფუძველზე ამ პროვოკაციას სათანადო შეფასება მისცა. თავის მხრივ, საქართველოს სსრ მთავრობამაც გამოყო მდგომარეობის შემსწავლელი სარევიზიო კომისია (თავმჯდ. ივ. ჯავახიშვილი, წევრები: აკადემიური ცენტრის თავმჯდომარე მიხ. თაქთაქიშვილი, სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორები: ალექსანდრე ნათიშვილი და სოლომონ ქურდიანი, სამუზეუმო მართვლობის გამგე დიმიტრი შევარდნაძე, კობტაციით კომისიაში შეყვანილი იყო ზაქარია ყანჩაველი).

კომისიამ ორი თვის მანძილზე (1921 წ. 20 დეკემბრიდან) „საქმის სისწორით შეფასებისათვის“ დაწვრილებით შეისწავლა მუზეუმის მდგომარეობა მისი დაახსენებიდან უკანასკნელი პერიოდის ჩათვლით და ივანე ჯავახიშვილმა საქართველოს სსრ მთავრობას ფართო, დაწვრილებითი მოხსენება წარუდგინა⁵.

მოხსენება სამნაწილიანია: 1. მუზეუმის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა. 2. მუზეუმის საქმის წარმოება და მდგომარეობა დაარსებიდან 1921 წლამდე და 3. მუზეუმის ირგვლივ შექმნილი ვითარების მიზეზები.

ივ. ჯავახიშვილის მიერ სარევიზიო კომისიის სახელით წარდგენილ დამატებულ დასაბუთებულ მოხსენების საფუძველზე საქართველოს სსრ მთავრობამ სათანადო გადაწყვეტილების მიღებით ბოლო მოუღო ყალბ განგავს.

1923 წ. 12 ნოემბერს საქ. სსრ სახკომსაბჭომ დაადგინა მომხდარიყო მუზეუმის რეორგანიზაცია⁶. ამ დადგენილებების საფუძველზე არსებული სამუ-

⁴ ლანსერე ევგენი ევგენის ძე (1875—1946) საბჭოთა გრაფიკოსი და მხატვარი, 1922—34 წწ. თბილისის სამხატვრო აკადემიის პროფესორი.

⁵ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, №№ 918, 919, 920.

⁶ იქვე, №№ 918—924.

ზეუმო ფონდების, ეკლესიებიდან შეგროვილი კოლექციებისგან და რუსეთიდან რევვაკუაციის წესით ჩამოტანილი სამუზეუმო ფასეულობათაგან თბილისში 2 მუზეუმი უნდა დაარსებულიყო: საქართველოს საბუნებისმეტყველო და საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმი.

საბუნებისმეტყველო მუზეუმი უნდა გამოყოფილიყო საქართველოს მუზეუმისგან, რომელიც განსახკომს უნდა შეეესო მასალებით თბილისში არსებული სხვა საცავებიდან, დაინტერესებულ უწყებებთან შეთანხმებით.

რაც შეეხება საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმს, მას საფუძვლად უნდა დასდებოდა იმ დროს მუზეუმში არსებული არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებათა კოლექციები და მათ შეერთებოდა განსახკომის გამგებლობაში მყოფი, სათანადო საცავებში დაცული კოლექციები.

ამასთან დაკავშირებით 1923 წ. 20 დეკემბერს საქართველოს სსრ განსახკომის ბრძანებით (№ 179) შედგა „სამუზეუმო საქმეთა რეორგანიზაციის კომისია“ ორი სექციით — საისტორიო-საეთნოგრაფიო და საბუნებისმეტყველო. კომისიას დაევალა ამ დადგენილების სასწრაფოდ განხორციელება. პირველ სექციას თავმჯდომარეობდა ივანე ჯავახიშვილი⁷.

ივ. ჯავახიშვილი მიზანშეწონილად არ მიიჩნევდა ჯერ წელსაუმაგრებელი საქართველოს მუზეუმის ამგვარად დანაწილებას. მისი აზრით, რადგან ქართული მეცნიერება ახალგაზრდა საბჭოურ მეცნიერებათა რიგში თავისი ადგილის განმტკიცებისათვის იღვწოდა, ამისათვის სამეცნიერო ძალების კონცენტრაცია და გაერთიანებული ერთეულების არსებობა იყო აუცილებელი, და არა მათი დანაწილება. ამასთან დაკავშირებით, პროფესორი გიორგი ჩიტაია იგონებდა: „...განსვენებული მუზეუმის მთლიანი სახის შენარჩუნებას მოითხოვდა და მის დანაწილებას ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა... ამითვე იყო გამოწვეული ის ბრძოლა, რომელსაც ეწეოდა განსვენებული მუზეუმის პროფანატორებისა და ყველა იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც მეტად შორს იდგნენ მუზეუმის დანიშნულებისაგან, რომელთაც სამუზეუმო საქმეების არაფერი გაეგებოდათ“⁸...

ივანე ჯავახიშვილმა შეძლო სათანადო ორგანოებში ამ ღონისძიების უღრობობის დასაბუთება. ამ ღონისძიებამ არც სხვა მეცნიერთა შორის ჰპოვა მომხრეები და, როგორც ცნობილია, აღარც განხორციელებულა.

ივანე ჯავახიშვილი „საქართველოს მუზეუმს... უდიდეს როლს აკისრებდა ქართული კულტურის შესწავლის საქმეში. იგი ფართოდ სახადა მუზეუმის ამოცანებს და ამ ამოცანების შესასრულებლად იღვწოდა“⁹.

ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს წარსულის ნივთიერი საგანძურის თავმოყრის, დაცვისა და შესწავლის საქმეს თავდადებული გულისხმიერებით ეკიდებოდა.

1929 წელს მუზეუმს საბოლოოდ გადაეცა თბილისში სხვადასხვა ქართულ კულტურულ დაწესებულებებში თავმოყრილი სამუზეუმო ხასიათის განძეული (სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელნაწერთა კოლექცია და ფონდები საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზღვის და ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმისა, რომელიც შემდეგში მუზეუმ „მეტეხის“, ანუ დღევანდელი ქართული

⁷ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, №№ 918, 924.

⁸ გ. ჩიტაია, აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველი წლისთავისათვის, ენიშის მოამბე, XIII, 1941, გვ. 282.

⁹ იქვე, გვ. 281.

ხელოვნების მუზეუმის ბაზად იქცა და სხვ.). ივ. ჯავახიშვილი ამ საქმის ხორცშენიშნულად მხურვალე მონაწილე და ერთ-ერთ სულისჩამდგმელად გვევლინება.

1931 წ. სექტემბრის 27-ს ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს სსრ განსახკომის ბრძანებით (№ 243) საქართველოს მუზეუმის მეცნიერ კონსულტანტად დაინიშნა¹⁰. ივ. ჯავახიშვილი — დაუცხრომელი შემოქმედებითი ენერგიის ადამიანი — ალტაცებით შეუდგა თავის მოვალეობის შესრულებას. თუმცა მისი ჯანმრთელობა უკვე საკმაოდ შერყეული იყო, იგი მუზეუმის ცხოვრების ყოველ წვრილმანს დიდი გულისხმიერებით ეკიდებოდა (აღსანიშნავია ისიც, რომ მუზეუმში მუშაობის პირობები, განსაკუთრებით ზამთრის პერიოდში, წლების მანძილზე საკმაოდ მძიმე იყო, ვინაიდან შენობა არ თბებოდა). ივანე ჯავახიშვილის მუზეუმში მოსვლასთან დაკავშირებულია არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება, რომელსაც ქვემოთ ვეხებით.

ივ. ჯავახიშვილს, პირველ ყოვლისა, სამუზეუმო მეცნიერთა კადრის აღზრდა-მომზადება მიაჩნდა აუცილებლად. ამ ღონისძიების განხორციელება, მისი აზრით, მხოლოდ თვით მუზეუმში იყო შესაძლებელი. იგი წლების მანძილზე იღვწოდა ამ საქმის განსახორციელებლად — მოუწოდებდა ღირეკციასა და მეცნიერთა უფროს თაობას ხელი მოეკიდათ უმცროს მეცნიერ თანაშრომელთა მომზადებისათვის სპეციალური და ზოგადი კურსების თუ ლექცია-სემინარების ჩატარებით, თემების დამუშავებითა და ყოველდღიური სპეციფიკური სამუზეუმო სამუშაოების ხელმძღვანელობით.

ცხადია, ივანე ჯავახიშვილი ამ საქმეში მხოლოდ მოწოდებებით არ კმაყოფილდებოდა, ვინაიდან მუზეუმის ნამდვილ მეცნიერულ სიმაღლეზე დასაყენებლად ეს ღონისძიება მას გადაუდებელ და აუცილებელ პირობად მიაჩნდა, იგი სათავეში ჩაუდგა მის განხორციელებას¹¹.

1938 წ. 16 მაისს მეცმუშაკთა ყრილობაზე მან გააკეთა მოხსენება თემაზე „საქ. სახ. მუზეუმის მეცმუშაკთა მომზადების შესახებ“. ამავე საკითხს მიეძღვნა 1938 წლის 18 სექტემბერს საქართველოს მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე წაკითხული მოხსენება¹². იგი ზახს უსვამდა მუზეუმის საგანძურის ღირებულებას, რაც უდიდეს მოვალეობას აკისრებდა მუზეუმს, როგორც საქართველოში ერთ-ერთ წამყვან სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებას. „ასეთი კულტურული ღირებულების საგანძური ბევრგან არ არის, — ამბობდა იგი, — და ეს გარემოება ჩვენ უდიდეს მოვალეობას გვაკისრებს. მუზეუმი ჩვენი ქვეყნის უდიდეს სამეცნიერო და საგანმანათლებლო დაწესებულებად იქცა... მუზეუმის შენობა სამუზეუმო მოღვაწეობისათვის მხოლოდ ნივთიერს საგამოფენო საფუძველს წარმოადგენს; მთავარი მნიშვნელობა თვით მუზეუმის ფონდების აღწერილობასა და სამეცნიერო კვლევა-ძიებასა და მუშაკების საქმიანობასა აქვს, რადგან მათ მეცნიერულ მომზადებასა და პრაქტიკულ სამუზეუმო ტექნიკის ცოდნაზე, ისევე როგორც ნიჭსა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების გაჩაღებულ დაუცხრომელ მუშაობაზე არის დამოკიდებული ყოველი მუზეუმის, როგორც სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულების, წარმატება და მისი მნიშვნელობა“. „თუ საქართველოს მუზეუმს ამ თვალ-

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 107.

¹¹ იქვე, №№ 943, 960, 961, 967, 970.

¹² საქ. მუზეუმის არქივი, 1938 წ. საქმეები; ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 943.

საზრისით მივუდგებით, — აღნიშნავდა ივ. ჯავახიშვილი, — უნდა გვახსოვდეს, რომ წარსულში სამუზეუმო მუშაობისათვის სათანადოდ მომზადებული ქართველი მუშაკები არ გვყავდნენ“. ამიტომ სწორედ ამგვარი კადრის აღზრდას მიიჩნევდა მუზეუმის გადაუღებელ ამოცანად. იგი ამბობდა: „სამწუხაროდ, ამ საკითხისათვის თავიდანვე არავის ყურადღება არ მიუქცევია და ამიტომაც ახალგაზრდა თანამშრომლები სამუზეუმო მუშაობაში ძველი შევირდობის წესით ებმებოდნენ, ვინაიდან უნივერსიტეტში ისინი მხოლოდ ზოგად კურსს ისმენდნენ“. მუზეუმში მოღვაწე მკვლევარისათვის კი ივანე ჯავახიშვილს ეს სრულიად არ მიაჩნდა საკმარისად. მისი აზრით, მუზეუმის მეცნიერ მუშაკს გაღრმავებული სპეციალური ცოდნა უნდა ჰქონოდა. „მუზეუმის სამეცნიერო დარგის მუშაკი, — ამბობდა იგი, — უექველად მკვლევარი უნდა იყოს; მხოლოდ ამ შემთხვევაში შესძლებს იგი თავის მოვალეობის პირნათლად შესრულებას და მუზეუმსაც ახალ-ახალ წვლილს შესძენს“. „სამუზეუმო მუშაკს სამი თვისება უნდა ჰქონდეს: 1. ის მეცნიერი მკვლევარი უნდა იყოს, 2. მან სამუზეუმო ექსპონატების დაცვა-კონსერვაციის წესები და საშუალებაც უნდა იცოდეს, ეველამ თეორიულად, ზოგმა მათგანმა კი სავანგებოდ პრაქტიკულადაც, 3. მან მუზეუმის, როგორც საგანმანათლებლო დაწესებულების ამოცანებიც კარგად უნდა იცოდეს და სამუზეუმო საგნების გამოფენის, ექსპოზიციის პრინციპებიც“.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ივ. ჯავახიშვილს მიაჩნდა, რომ ამგვარი კადრის მომზადება საქართველოს მუზეუმის კედლებში უნდა მომხდარიყო: „უნდა დაუყოვნებლივ ახალი კადრების მომზადებას შევუდგეთ“, — ამბობდა იგი ზემოხსენებულ მოხსენების დროს; იგი მეტსაც მოითხოვდა — საჭიროდ მიიჩნევდა საქართველოს მუზეუმთან, როგორც ამგვარი ხასიათის ცენტრალურ დაწესებულებასთან, საგანგებო კურსების და ასპირანტურის მოწყობას, რის მეოხებით საქართველოს სხვა მუზეუმებისათვისაც სათანადო კადრი მომზადდებოდა. ამიტომ, მისი აზრით, საქ. მუზეუმის დირექცია, სამეცნიერო საბჭო, განყოფილების გამგეები და პარტორგანიზაცია ვალდებული იყვნენ თვით ეზრუნათ ახალგაზრდა მეცნიერი მუშაკების მომზადებაზე და მათი კვალიფიკაციის ამაღლებაზე.

ივანე ჯავახიშვილმა პრაქტიკული ამოცანები დასახა:

1. ყოველ განყოფილებაში, განყოფილების გამგეს, ან საგანგებოდ შერჩეულ პირს (უფროს მეცნიერ მუშაკს) სისტემატური მუშაობა უნდა ეწარმოებინა უმცროს მეცნიერ მუშაკებთან. იგი ყოველგვარ დამაბრკოლებელ მიზეზებს ითვალისწინებდა და სახავდა სხვადასხვა ღონისძიებებს. მაგალითად, თუ კი ასეთი პირი, ამა თუ იმ დარგის სპეციალისტი მუზეუმშივე არ აღმოჩნდებოდა, დირექციას უნდა ეზრუნა ასეთი სპეციალისტის დროებით მოწვევის შესახებ.

2. ლექციებთან ერთად განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა სემინარულ, პრაქტიკულ მუშაობას; სამუზეუმო ტექნიკის ცოდნის შეძენა-გადრმავების საშუალებით დანერგულიყო სამეცნიერო კვლევა-ძიების ჩვეეები.

ივანე ჯავახიშვილი სასურველად თვლიდა დამუშავებული თემების გასინჯვას მათ ღირსება-ნაკლზე მითითებით და, სანიმუშო მოხსენებების საჯარო განხილვას, რადგან ამ გზით მოხდებოდა ახალგაზრდა მეცნიერთა სპეციალურ კვლევა-ძიებაში და სამეცნიერო მსჯელობაში წრთობაც, მუზეუმს კი ამავე

გზით საკუთარი გამომცემლობისათვის დასაბეჭდი სამეცნიერო შრომებს ფონდის შექმნის საშუალება ეძლეოდა.

3. მეცნიერ მუშაკებისათვის ივანე ჯავახიშვილი სავალდებულოდ ხდიდა მიმდინარე, სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის კურსში ყოფნას, რისი სრული საშუალება ჰქონდათ მათ არსებული ბიბლიოთეკისა და უცხოეთთან გაცვლით მიღებული ლიტერატურის მეშვეობით.

4. ყოველი მეცნიერი მუშაკისათვის ივანე ჯავახიშვილი სავალდებულოდ თვლიდა ქართულისა და რუსული ენის გარდა ერთი უცხო ენის დაუფლებას და მოუწოდებდა ღირეციას მოეწვია კვალიფიცირებული ლექტორები. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ღონისძიებათა განხორციელების მაგალითს თვით ივანე ჯავახიშვილი იძლეოდა. შემდეგში, როდესაც მუზეუმში ისტორიის განყოფილება დაარსდა, ივანე ჯავახიშვილმა მატერიალური კულტურის ისტორიის სხვადასხვა საკითხებზე ჩაატარა ლექციების მთელი ციკლი, რომელთაც სხვა განყოფილებათა თანამშრომლებიც ესწრებოდა. გეგმის გარეშე ეწყობოდა (ერთხელ კვირაში) პრაქტიკული მუშაობა-მეცადინეობა ძველი ქართული მწერლობის ნიმუშებზე. სემინარზე დასამუშავებლად თანამშრომლებს ეძლეოდათ თემები, რომელთა დამუშავებას უშუალოდ ივანე ჯავახიშვილი ხელმძღვანელობდა¹³. ამგვარივე სემინარებს ატარებდნენ თავთავიანთ დარგში პროფესორები — გ. ჩიტაია — ეთნოგრაფიაში, ბ. კუფტინი — მახლობელი აღმოსავლეთისა და საქართველოს არქეოლოგიის საკითხების შესახებ; ვანათხარი მასალის ლაბორატორიას ხელმძღვანელობდა ისტორიკოსი სტეფანე მენთეშაშვილი და სხვ. დაწესდა პროსემინარები ძველ ქართულ ენასა და მწერლობაში, კატალოგოზაცია-ინვენტარიზაციის საქმეში; ამასთანავე ჩამოყალიბდა ჯგუფები უცხო და რუსული ენის შესასწავლად, რასაც საგანგებოდ მოწვეული პირები ხელმძღვანელობდნენ.

ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომელთათვის ივანე ჯავახიშვილს აუცილებლად მიაჩნდა აღმოსავლური ენების შესწავლა, როგორც არაბულის, ისე სპარსულის, თურქულისა და ძველი სომხურის. იმის გამო, რომ თანამშრომლებმა არ იცოდნენ ეს ენები, მუზეუმში იძულებული იყო სპეციალისტები გარედან, ხელშეკრულებით მოეწვია. ამას კი, ივანე ჯავახიშვილისავე სიტყვებით, უნდა ბოლო მოეღებოდა და „მუზეუმს თავისი მუდმივი კადრი ჰყოლოდა“.

1937 წ. 28 თებერვალს (ბრძ. № 82) საქართველოს მუზეუმში ივანე ჯავახიშვილის უშუალო მონაწილეობით ჩამოყალიბდა ისტორიის განყოფილება. 1937 წ. მარტის 13-ს ივ. ჯავახიშვილი დაინიშნა ისტორიის განყოფილების გამგედ¹⁴. ამ განყოფილების დაარსების აუცილებლობა განსაკუთრებული სიმწვავეით წამოიჭრა შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავთან დაკავშირებულ იუბილესათვის საშხადისის დროს, როდესაც იუბილეს მომწეობი საგანგებო მთავრობის კომისია შეიქმნა და შოთა რუსთაველის საგანგებო მუზეუმშიც დაარსდა¹⁵. ამ მუზეუმის ძირითად საფუძველს საქართველოს მუზეუმის ფონდები წარმოადგენდა, რომელიც თანდათან ივსებოდა, რადგან ამ პერიოდის ნივთიერი კულტურის ნაშთების, როგორც სოციალური კულტურის ისტორიის ერთ-ერთი წყაროს შესწავლა, აუცილებელი შეიქნა.

¹³ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 426.

¹⁴ იქვე, № 930—936, 941 (განსაკუთრებით 932).

¹⁵ იქვე, № 1012, 1013.

ივანე ჯავახიშვილმა მუზეუმის ისტორიის განყოფილებას მიზნად დაუსახა საქართველოსა და მეზობელი ქვეყნების ისტორიული ნივთიერი კულტურის ძეგლების მეცნიერული შესწავლა. ამისთვის საჭირო შეიქმნა არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებებში არსებული საისტორიო კოლექციების გადმოცემა ისტორიის განყოფილებისათვის. ამ ღონისძიების სისრულეში მოყვანა გაართულა და გააჰიანურა ზოგიერთ თანამშრომლის წინააღმდეგობამ, რის გამო ივანე ჯავახიშვილს კარგა ხანს უხდებოდა მუზეუმში ისტორიის განყოფილების არსებობის აუცილებლობის მტკიცება. ნივთების გადმოცემა და მიმღები კომისიები კი უკვე 1937 წ. მარტიდან არსებობდა¹⁶.

ივანე ჯავახიშვილს განზრახული ჰქონდა ფონდების ცალკეულ სახეობებზე (ტანისამოსი, ავეჯი, ჭურჭელი, სამხედრო საქურველი და სხვ.) მეცნიერ თანამშრომელთა გაპიროვნება მათი სათანადო შესწავლისა და დაცვის მიზნით, ხოლო ამ განზრახვის მთელი სისრულით განხორციელება ფართობის სიმცირის გამო მის სიცოცხლეში ვერ მოხერხდა. იგივე გარემოებამ შეაფერხა ფონდების საბოლოო გადმოცემაც.

ივანე ჯავახიშვილის გამგეობის პერიოდში (1931—1940 წწ.) ისტორიის განყოფილებამ გადმოცემული კოლექციები მოაწესრიგა და დაწმინდა, რისთვისაც ივ. ჯავახიშვილმა საგანგებო ინსტრუქცია შეიმუშავა¹⁷.

ცალკე გამოიყო სტრატეგრაფიული ფონდი და ისტორიის განყოფილებასთან დაარსდა სფრაგისტიკის ქვეგანყოფილება. მის ხელმძღვანელად და ამ დარგის სპეციალისტის მოსამზადებლად მუზეუმში ლენინგრადიდან მოიწვიეს ცნობილი ხელოვნებათმცოდნე მარიამ ივანეს ასული მაქსიმოვა, რომელსაც მუზეუმის დირექციამ მიამაგრა უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი სარა ვასილის ასული ბარნაველი.

1937 წელს გამოცალკევდა ნუმიზმატიკური ფონდები, დაარსდა ნუმიზმატიკის კაბინეტი, რომლის გამგედ დაინიშნა თამარ ნიკოლოზის ასული ლომოური. აღნიშნული ფონდები სანიმუშოდ მოწესრიგდა და მეცნიერულად დამუშავდა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ძველ ეკლესიებში შემონახული კედლის მხატვრობის პირების გადმოსაღებად დაიგზავნა მხატვართა ექსპედიციები. ასევე გაკეთდა ჩუქურთმა-ბარელიეფების ესტამპები.

გროვდებოდა ეპიგრაფიკული ძეგლები, რის საფუძველზე აღმოცენდა „ქვის ფონდი“. მხატვრების მიერ მინიატურებიდან გადმოღებული იყო ტანსაცმლის, იარაღის, ჭურჭლის, ავეჯის, სხვადასხვა სახეების პირები და ჩუქურთმების ესტამპები.

მოეწყო ქართული იარაღის გამოფენა. ნუმიზმატიკის კაბინეტმა საგამოფენოდ მოამზადა მონეტები (გამოფენის მოწყობას ხელი შეუშალა ფართობის სიმცირემ).

ისტორიის განყოფილების სამუშაო გეგმით გათვალისწინებული იყო სამუზეუმო ნივთების შექმნა ოჯახებში, მათი შეგროვება გათხრების საშუალებით (შუა საუკუნეების პერიოდის) და სხვ.¹⁸

ისტორიის განყოფილების თანამშრომლებმა მონაწილეობა მიიღეს იმ

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 947, 968 და ივ. ჯავახიშვილის განცხადება საქ. მუზ.-ის დირექტორისადმი. იხ. გ. ლეონიძის საბ. ლიტ. მუზეუმის არქივი, ფ. № 2189. ხ. რ. მეტრეველი — კვალი განათლებული. „ხელოვნება“ 1975. გვ. 24—81.

¹⁷ იქვე, № 946, 947, 954, 955, 957, 958, 966, 968.

¹⁸ იქვე.

დიდ სამუშაოში, რომელიც ჩატარდა ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით (სარეწაო კოოპერაციის ხარჯებით) შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის მასალების შეგროვების მიზნით¹⁹.

ამასთანავე, ფასდაუდებელია ივანე ჯავახიშვილისა და მისი განყოფილების თანამშრომელთა მონაწილეობა რუსთაველის ეპოქის ნივთიერი კულტურის გამოფენის მომზადებაში.

ამ ორივე დარგში ივანე ჯავახიშვილის მოღვაწეობა საგანგებოდ შესასწავლია, ამიტომ აქ მას მხოლოდ ორი სიტყვით ვეხებით, იმდენად, რამდენადაც ყოველ მათგანში სათანადო დაწესებულებათა შორის ერთგვარი კოორდინაცია არსებობდა და ძირითადად ერთი და იგივე პირებს უხდებოდათ მუშაობა.

ისტორიის განყოფილება მონაწილეობდა შუასაუკუნეების მთელი რიგი ძეგლების არქეოლოგიურ გათხრებში, რომელთაც საერთო ხელმძღვანელობას ივანე ჯავახიშვილი უწევდა. ასეთებია მაგ.: რუსთაველის საიუბილეო გამოფენასთან დაკავშირებით: 1) გუდარჩხის, ბოლნისის, დმანისის, გეგუთისა და სხალტის წყალსადენის არქეოლოგიური ექსპედიციები (ხელმძღვანელი ლ. მუსხელიშვილი), 2) ძველი ანავის, კოდოთოს და სხვ. დაზვერვა და შემდეგ გათხრა (ხელმძღვანელი სტ. მენთეშაშვილი). ყველაზე ფართო ხასიათს ატარებდა მცხეთა-სამთავროს და ბოლოს არმაზის ნეკროპოლის გათხრები (ხელმძღვანელი ალ. კალანდაძე).

ყოველ ასეთ ექსპედიციას წინ უსწრებდა სამეცნიერო თემების დამუშავება, საჭირო ლიტერატურის შესწავლა არქეოლოგიის მეთოდის დარგში და სხვ. ყოველივე ზემოჩამოთვლილი სამუშაოები, რასაკვირველია, იკვებებოდა ისტორიის განყოფილებაში.

ისტორიის განყოფილებაში გამოცალკევდა და აღირიცხა განათხარი ძვირფასი ნივთები და მონეტები. ამან დაუღო საფუძველი საგანგებო საცავის (სეიფის) დაარსებას.

განსაკუთრებით საყურადღებოა განყოფილების გეგმებში ასახული სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა²⁰. აქ გვინდა შევჩერდეთ ივანე ჯავახიშვილის პირად გეგმაზე, რომელიც მისი გარდაცვალების გამო განუხორციელებელი დარჩა. სხვათა შორის, ირკვევა, რომ ივანე ჯავახიშვილსა და გრიგოლ წერეთელს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ერთად გამოეცათ იტალიელი მხატვრისა და მისიონერის კასტელის ალბომი, რომელიც შეიცავს XVII ს. საქართველოს ისტორიული პირების, მოსახლეობის ტიპებისა და ლანდშაფტების ჩანახატებს.

არანაკლება საყურადღებო ივანე ჯავახიშვილის მონაწილეობა სხვა განყოფილებათა მუშაობის წარმართვაში.

პირველ ყოვლისა, შევეხებით არქეოლოგიის განყოფილებას.

1934 წელს საქართველოს მუზეუმის დირექციამ ივანე ჯავახიშვილს განსახილველად გადასცა არქეოლოგიური გამოფენის გეგმა: „კლასთა უწინარესი საზოგადოება კავკასიაში არქეოლოგიური განყოფილების მასალების მიხედვით“. ამის საპასუხოდ ივანე ჯავახიშვილმა დირექციას წარუდგინა წერილობით „რამოდენიმე მოსაზრება საქართველოს მუზეუმის გამოფენის გეგმის შე-

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, №№1149, 1150, 1151;
²⁰ იქვე, № 954, 955, 959.

სახებ“ — „კლასთა უწინარესი საზოგადოება კავკასიაში არქეოლოგიური განყოფილების მასალების მიხედვით“²¹.

მან დაწერილებით შეისწავლა როგორც გეგმა, ასევე გამოსაფენი მასალა და წარმოადგინა არა მარტო დასაბუთებული შენიშვნები და მოსაზრებები, არამედ თითოეულ საკითხთან დაკავშირებით მიაწოდა ლიტერატურა, განიხილა და შეასწორა წარწერების ტექსტი, განმარტა და დაასაბუთა ყოველი თავისი შენიშვნა და ფაქტიურად ძირეულად გარდაქმნა გამოფენის გეგმა. პირველ ყოვლისა, მან თვით გამოფენის სათაურის შეუსაბამობა დაასაბუთა. ამ საკითხს შეეხო არქეოლოგი გიორგი ლომთათიძე თავის წერილში „ივანე ჯავახიშვილი და ვათხრითი არქეოლოგია საქართველოში“, სადაც მან საერთოდ განიხილა ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი ქართული არქეოლოგიის დარგში.

ასევე ცალკე განხილვის თემაა ივანე ჯავახიშვილის მოღვაწეობა ხელნაწერთა განყოფილებასთან დაკავშირებით.

პროფესორმა კონსტანტინე გრიგოლიამ, რომელიც იმხანად ხელმძღვანელობდა ხელნაწერთა (ანუ როგორც მაშინ ეწოდებოდა — პალეოგრაფიის) განყოფილებას, ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში²² ხაზგასმით აღნიშნა ის დიდი დახმარება, რომელსაც წლების მანძილზე უწევდა ივ. ჯავახიშვილი განყოფილებას ყოველნაირი რჩევით და მითითებებით.

ხელნაწერთა განყოფილების მთავარ ამოცანად ივ. ჯავახიშვილი ხელნაწერების და საბუთების აღწერილობის შედგენასა და პარალელურად საკვლევოსამეცნიერო მუშაობას მიიჩნევდა. ამის საჭიროებას იგი ხაზს უსვამდა და არ იზიარებდა აზრს, რომ ამ განყოფილების პირველ და მთავარ ამოცანას თითქოსდა მხოლოდ ტექნიკური აღწერილობა წარმოადგენდა. იგი თვლიდა, რომ ერთდროულად სამეცნიერო კვლევა-ძიებაც არის საჭირო. აღწერილობას სამეცნიერო კვლევა-ძიებაში გამოცდილი და დახელოვნებული პირი უნდა ახორციელებდეს.

მეორე — ივ. ჯავახიშვილი არ იზიარებდა აზრს იმის შესახებ, თითქოს, საშური არ იყო მეცნიერული აღწერილობის შედგენა და განყოფილებას თავდაპირველად მასალის უბრალო რეგისტრაცია უნდა ეწარმოებინა. ვინაიდან ივანე ჯავახიშვილს მანამდე არსებული აღწერილობები დამაკმაყოფილებლად არ მიაჩნდა, იგი მოითხოვდა ამ საქმის დაუყოვნებლად დაწყებას: „სამეცნიერო-შვილო საქმე ჩვენვე უნდა გავაკეთოთ და შვილიშვილებს გასაკეთებლად არ გადავცეთ... ამ საქმეს ჩვენ ვერ გადავდებთ“, — აღნიშნავდა იგი.

ივანე ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ განყოფილებაში თავმოყრილი ათი ათასი ხელნაწერის ნამდვილი სამეცნიერო ღირებულებაც კი არ იყო გამოკვეთილი: „ჩვენ გვესაჭიროება მათი ვრცელი აღწერილობა, — ამბობდა იგი, — ამ მხრივ დიდად ჩამორჩენილი გვაქვს სამუშაო“ და ეს ნაყოი უპატიებლად მიაჩნდა — „ასეთი სახის აღწერილობა დიდ დახმარებას აღმოუჩენდა ჩვენში მკვლევარ-მეცნიერებს — მისასაღამე, ამ სამუშაოს კიდევ გადადება შეუძლებელია“²². მისი ვარაუდით, ამ სამუშაოს ჩატარებას რამდენიმე წლით განსაზღვრული, გარკვეული გეგმა ესაჭიროებოდა და ყოველ წერილმან საკითხზე ამაჩვილებდა ყურადღებას: „კარგ მუშაკს სამუშაო დღის განმავლობაში არა უმეტეს სამი ხელნაწერის გაკეთების საშუალება ექნება“²². მეტის გაკე-

²¹ იქვე, № 420.

²² საქ. სახ. მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს 1939 წ. 8 ოქტომბრის სხდომის ოქმი. საქ. მუზეუმის არქივი.

თება, ზისი აზრით, შეუძლებელი იქნებოდა. ამასთანავე, იგი ყურადღებას ხელეღობდა იმაზე, რომ გარდა ადრინდელი ხელნაწერებისა, არსებობდა საუკუნის ფონდებიც ასევე აუწერელი — „სწორედ ამიტომ... მთავარ და პირველ ამოცანად ხელნაწერთა განყოფილების მუშაობაში ეს“ უნდა ყოფილიყო დასახული.

ამასთანავე, ივანე ჯავახიშვილი საბუთების მოწესრიგება-აღწერილობასაც განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა²³.

ამ საკითხშიც, რასაკვირველია, ივ. ჯავახიშვილმა ლონისძიების პრაქტიკულ განხორციელებას მიმართა. მან შეადგინა ხელნაწერთა აღწერილობის ინსტრუქცია²⁴, რომლითაც, მკერეოდენი ცვლილებებით დღევანდლამდე ხელმძღვანელობს ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

რაც შეეხება ხელნაწერებისა და საბუთების დაცვასა და მოვლას, მისი აზრით, მთავარი იყო მათთვის სათანადო ადგილის მიჩენა: „ყველა ხელნაწერსა და საბუთებს, — წერდა იგი, — საგანგებო ბუდეები ესაჭიროებათ“²⁵.

ივანე ჯავახიშვილი უშუალოდ ეცნობოდა ფონდების ფიზიკურ მდგომარეობას, მისი აზრით, ყველაზე ცუდ მდგომარეობაში ქალაქის საბუთები იმყოფებოდა, — „ზოგჯერ, — ამბობდა იგი, — მოგეხსენებათ პატარა ასოსაც რა დიდი მნიშვნელობა აქვს, საბუთები კი ხშირად დაფლეთილია“.

ხელნაწერთა დეზინსექცია-დეზინფექციის საქმეც ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივით წარიმართა. მისი აზრით, ამ დარგში შესწავლილი უნდა ყოფილიყო რუსეთის სპეციალისტთა გამოცდილება და საჭირო იყო ადგილობრივი სპეციალისტების ენტომოლოგ-ქიმიკოსთა მიზიდვა.

საქართველოს მუზეუმის დირექციაში და სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე წამოიჭრა საკითხი ხელნაწერთა განყოფილებაში ქართული ხელნაწერების კონცენტრაციის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით ივანე ჯავახიშვილმა დასაბუთებული საწინააღმდეგო წინადადება წამოაყენა. მისი აზრით, საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქალაქებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში თავმოყრილი ქართული ისტორიული ხელნაწერების გამოთხოვას შესაძლებელი იყო საპირისპირო მოთხოვნა მოჰყოლოდა. ამიტომ მისი აზრით, უკვე დაბრუნებული ხელნაწერებით დაკმაყოფილება აჯობებდა. გარდა ამისა, ხელნაწერთა კონცენტრაცია ხანძრის შემთხვევაშიც საშიშროებას ქმნიდა. ამიტომ ამ საშუალებისთვის მიმართვა მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში შეიძლებოდა. რაც შეეხებოდა საქართველოს ცენტრარქივს, სადაც ხელნაწერ-საბუთებზე იმხანად არაერთი მუშაობა არ მიმდინარეობდა და არც შენობა იყო ხანძრისგან სათანადოდ დაცული, ივანე ჯავახიშვილი ამ კერძო შემთხვევაში საჭირო ღონისძიების განხორციელებას ვადაუდებლად თვლიდა. ე. ი. მოითხოვდა იქაური ფონდების მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში გადმოტანას.

ივანე ჯავახიშვილს არც საქართველოს სსრ სხვადასხვა ქალაქების მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებში მყოფი ყველა ხელნაწერისა და საბუთის საქართველოს მუზეუმისათვის გადმოცემა მიაჩნდა მიზანშეწონილად. „იქაც საჭიროა, რომ ასეთი მასალები მეცნიერულ კვლევა-ძიების გარეშე არ დარჩეს, ამიტომ ჩვენ მოვალენი ვართ ამას ხელი შევეუწყოთ და თუნდაც ვაიძულოთ იქაური კადრები ამას არ გაუტრობდნენ“. მაგრამ იმ მუზეუმებიდან, სადაც საბუთებს

²³ იხ. სქ. № 22.

²⁴ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 972.

ხიდათი ემუქრებოდა, მათი საქ. მუზეუმში ჩამოტანის მომხრედ გამოდიოდა: „მე მომხრე ვიქნებოდი, რომ იშვიათი, უნიკალური ხასიათის ხელნაწერები და საბუთებიც სრული და სათანადო დაცვის მიზნით შეგროვილ იქნას მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში“.

ამავე სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე დაისვა საკითხი იმის შესახებ, რომ საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომლებს აეწერათ მოსკოვ-ლენინგრადისა და საქ. სამხარეთმცოდნეო მუზეუმებში დაცული ქართული ხელნაწერები და საბუთები. მაგრამ ამ შემთხვევაში, ვიდრე ხელნაწერთა განყოფილება თავის საქმეებს არ მოაწესრიგებდა, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, მის თანამშრომლებს უფლება არ ჰქონდათ სხვას ამ მხრივ დახმარებოდნენ. იგი თვლიდა, რომ ეს სამუშაო, უპირველეს ყოვლისა, იქვე, ადგილობრივი ძალებით უნდა შესრულებულიყო — მხარეთმცოდნეობის მუზეუმისა და ლენინგრადში: „განა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერი მუშაკები ამ ვალდებულებას გაექცევიან?“²⁵

უცხოეთიდან ჩვენი ხელნაწერებისა და დოკუმენტების დაბრუნებას და შეიქმნას ივანე ჯავახიშვილი უიმედო ოცნებად თვლიდა. ასევე უიმედოდ იყო იგი განწყობილი საფრანგეთში ვატანილი ძვირფასი განძეულისა და ხელნაწერების დაბრუნების საკითხშიც.

რა დიდი სიხარული იქნებოდა მისთვის, რომ მოსწრებოდა ამ განუხორციელებლად მიჩნეული ოცნების ასრულებას.

1936 წ. 6 თებერვალს საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების სხდომაზე ივანე ჯავახიშვილმა წაიკითხა მოხსენება ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ. მასში მოცემული იყო საქმის ვითარების ისტორიული მიმოხილვა, იმ დროისათვის არსებული მდგომარეობა და დასახული იყო მომავლის პერსპექტივები²⁶.

უფრო მოგვიანებით, უკვე მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს გაფართოებულ სხდომაზე (1939 წ. 8 ოქტომბერს), ივანე ჯავახიშვილმა წარმოადგინა პროექტი-მოხსენება, რომელშიაც ვარაუდობდა 39 საისტორიო ძეგლის ხელახალ და პირველად გამოცემას, რის განხორციელებაც გაერთიანებული სამეცნიერო ძალებით ჰქონდა დასახული²⁷.

1939 წ. 8 ოქტომბრის სხდომაზე განხილული იყო სხვა საკითხებიც და არჩეული იყო კომისია სხდომაზე წამოყენებული წინადადებების შეჯამების საფუძველზე დადგენილების ჩამოსაყალიბებლად.

კომისიის შემადგენლობაში შედიოდნენ ივანე ჯავახიშვილი (თავმჯდომარე), პ. ინგოროყვა, ალ. ბარამიძე და ხელნ. განყ-ბის გამგე კ. გრიგოლია. მათ მიერ შემუშავებულ დადგენილებებში დასმული იყო შემდეგი საკითხები:

1. შედგენილიყო ხელნაწერთა საკატალოგო აღწერილობა, ანდერძ-მინაწერების საძიებელი და საბუთების სამეცნიერო აღწერილობა.
2. ხელნაწერებისათვის მოწყობილიყო საცავები, დამზადებულიყო დაზიანებული ხელნაწერებისათვის მუყაოს ყუთები.
3. განყოფილების სამუშაო გეგმაში გათვალისწინებულიყო ხელნაწერების სრული სამეცნიერო აღწერილობა, რომელიც უნდა ჩატარებულიყო სხვა-

²⁵ საქ. მუზეუმის არქივი; სამეცნიერო საბჭოს 1938 წ. 8 ოქტომბრის სხდომის ოქმი.

²⁶ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 421.

²⁷ ივ. საქ. სახ. მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს 1939 წლის სხდომების ოქმები და დაბატება.

დასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებიდან ხელშეკრულებით მოწვეული უმაღლესი კვალიფიკაციის მუშაკების დახმარებით.

4. ძალაში დარჩენილიყო ხელნაწერთა და საბუთების აღწერისას, ისტორიულად ჩამოყალიბებული ცალკე ფონდების მიხედვით არსებული სათვალავი.

5. დაიწვა საკითხი საქართველოს ცენტრარქივიდან ხელნაწერთა და საბუთების (XVIII საუკუნის ჩათვლით) საქართველოს მუზეუმში გადმოტანის შესახებ.

6. დადგინდა უნიკალური და დაზიანებული ხელნაწერების ფოტო-პირების გადაღება და განყოფილებაში დაცვა საერთო სარგებლობისათვის.

7. გადაწვა საქართველოს გარეთ, საბჭოთა კავშირის სხვა ქალაქებში არსებული ხელნაწერების აღწერილობის შეტანა ხელნაწერთა განყოფილების საკატალოგო აღწერილობაში და მათგან უნიკალური ხელნაწერების ფოტო-პირების გადაღება და განყოფილებაში დაცვა.

8. დადგინდა ხელნაწერებისა და საბუთების ფიზიკური არსებობის გახანგრძლივების მიზნით მკვლევართან ბრძოლა თანამედროვე ქიმიური საშუალებებით. აღნიშნული სამუშაოები უნდა ჩატარებულიყო ხელნაწერთა განყოფილების და ქიმიურ ლაბორატორიის თანამშრომელთა გაერთიანებული ძალებით, სათანადო სამეცნიერო მეთოდების გამოყენებით.

9. ფართოდ უნდა გაშლილიყო წმინდა სამეცნიერო მუშაობა ყველა განყოფილებაში.

10. ხელნაწერთა და საბუთების სათანადო დონეზე მოვლა-პატრონობის განსახორციელებლად დადგინდა შტატის შეესება დამატებითი თანამშრომლებით²⁸.

1940 წ. ივლისის 8-ს, ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე ივანე ჯავახიშვილმა ძველი ქართული ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერების ამოკრეფისა და ცალკე გამოცემის საკითხი დააყენა²⁹. შემდეგ მასვე ეთხოვა ანდერძ-მინაწერების ამოკრეფისა და გამოცემის გეგმის შემუშავება. ამ საქმეში სახელმძღვანელოდ ივანე ჯავახიშვილმა სათანადო ინსტრუქცია წარმოადგინა³⁰.

ჯერ კიდევ 1932—33 წლებში ივანე ჯავახიშვილმა დასვა საკითხი განათხარი მასალის (ლითონის, ხის, ძვლის და სხვ.) ქიმიური ანალიზების ჩატარების შესახებ, სხვადასხვა სამეცნიერო პრობლემების გადასაწყვეტად და დაზიანებული ნივთების შენახვა-დაცვას მიზნით³¹.

ვინაიდან მუზეუმს სათანადო არც ლაბორატორია და არც თანამშრომელი არ გააჩნდა, ივანე ჯავახიშვილი პირადად აწარმოებდა მოლაპარაკებას თბილისის სხვადასხვა ლაბორატორიებთან, მაგ. ქიმიკოს გ. ციციშვილთან (სანგიევის ლაბ.), კუპცისთან, კუცერმანთან, პროფ. ქურდიანთან (დენდროლოგიის კათედრის გამგე) და თვით ხელმძღვანელობდა ამ საქმეს.

შემდეგში, როდესაც მუზეუმმა არქეოლოგიური გათხრები წამოიწყო, ლაბორატორიის უქონლობის შეწყნარება უკვე შეუძლებელი შეიქნა. ივანე ჯავახიშვილმა მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანე-

²⁸ იხ. საქ. სახ. მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს 1939 წლის სხდომების ოქმები.

²⁹ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 1090.

³⁰ იქვე, № 971.

³¹ იხ. საქ. სახ. მუზეუმის არქივი, სქმე № 196, 1933 წ. 28 იანვარი.

ლობისთვის გამოყოფილი მთავრობის კომისიის წინაშე კატეგორიულად დგას საკითხი ქიმიურ-სარესტავრაციო-საკონსერვაციო ლაბორატორიის დაარსების შესახებ. მან დაასაბუთა ლაბორატორიის დაარსების აუცილებლობა. სხვა რომ არა იყოს რა, ლაბორატორიის უქონლობის გამო გარეშე ლაბორატორიებში განათხარი ლითონის ნივთების და საერთოდ მუზეუმის კოლექციების ცალკეული ექსპონატების ქიმიური დამუშავება ზედმეტ ხარჯს იწვევდა. ამ მიზეზით ხშირად ნივთები დაუმუშავებელი რჩებოდა. მთავრობის კომისიას წარედგინა ლაბორატორიის დაარსებისათვის საჭირო ხარჯთაღრიცხვა, რომელიც წინასწარ შეიმუშავა ქიმიკოსმა კუცერმანმა ივანე ჯავახიშვილის უშუალო მონაწილეობით.

ამის შედეგად საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს წინაშე აღიძრა შუამდგომლობა ქიმიურ-სარესტავრაციო ლაბორატორიის დაარსების შესახებ და მასვე წარედგინა დასაბუთებული მოთხოვნა-მოსხენება და ზუსტი ხარჯთაღრიცხვა. 1939 წ. ოქტომბრისათვის დაარსდა მუზეუმში ქიმიური ლაბორატორია და გამვედ დაინიშნა ქიმიკოსი კუცერმანი, ხოლო თანამშრომლად ტექნოლოგი ელ. თუშიშვილი³².

წალკის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში პროფესორ ბ. კუფტინის მიერ აღმოჩენილი ხის ეტლის (მესამე ათასწლეული ჩვ. წ. აღ-დღ) კონსერვაციის საკითხთან დაკავშირებით ივანე ჯავახიშვილი საექსპერტო კომისიას თავმჯდომარეობდა³³. იგი განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული ამ უნიკალური ძეგლის შენარჩუნებით, რომელიც, მისი თქმით, „მეორე შემთხვევა იყო მთელ მსოფლიოში და პირველი ამგვარად შენახული“.

ივანე ჯავახიშვილმა სპეციალისტების წინაშე დააყენა საკითხი ეტლის ხის ნაწილების კონსერვაციისათვის სასწრაფო ზომების მიღების შესახებ.

იმავე საექსპერტო კომისიის სხდომის (1939 წ. 26 დეკემბ.) ოქმიდან ცნობილი ხდება, თუ როგორ დაწვრილებით და როგორი დაინტერესებით განიხილა ივანე ჯავახიშვილმა ეს საკითხი და მოითხოვა კომისიისაგან ლაბორატორიის მიერ ჩატარებული ცდების დეტალური შესწავლა და საუკეთესოდ მიჩნეული საშუალებების შერჩევა ეტლის ხის ნაწილების კონსერვაციისათვის (მონაწილეობდნენ — კუცერმანი, თუშიშვილი, მოწვეული ქიმიკოსი ჭავჭავაძე, ბოტანიკოსი ლ. ჯაფარიძე და იაცენკო-ხმელნიცკი, თვით ბორის კუფტინი და ივანე ჯავახიშვილი).

ამ ზრუნვის შედეგი დღესაც თვალსაჩინოა ყველასთვის, ვინც მუზეუმის არქეოლოგიურ გამოფენას ინახულებს.

ივანე ჯავახიშვილი თავის მოხსენებაში საქართველოს უმაღლეს საბჭოს პირველი მოწვევის სესიაზე (1940 წ.) აღნიშნავდა, რომ მუზეუმის ქიმსარესტავრაციო ლაბორატორიის მსგავსი ლაბორატორია სულ სამია საბჭოთა კავშირში — ლენინგრადში, მოსკოვსა და თბილისში... სადღეისოდ ეს ლაბორატორია აღარ კმაყოფილდება მარტოოდენ ანალიზებითა და რესტავრაციით, არამედ არაერთ სამეცნიერო საკითხების დამუშავებას ახდენს.

ივანე ჯავახიშვილის ყურადღების და ზრუნვის საგანს მუზეუმის ადმინისტრაციულ-სამეურნეო საკითხებიც წარმოადგენდა.

³² იხ. საქ. სახ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილების არქივი, ოქმი №3, 1939 წ. 19 მაისი. და ივ. ჯავახიშვილის არქივი. №№ 962, 963, 967, 979.

³³ იხ. საქ. სახ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილების არქივი — 1939 წ. 5 ნოემბრის ოქმი და ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 969.

მუზეუმი მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა ფართობის სიციფროვის მო, რაც განსაკუთრებულად საგარძნობი შეიქნა ისტორიის განყოფილების და-
არსებასთან, ასევე არქეოლოგიური გათხრებიდან მოზღვავებული ნივთების
შემოსვლასთან და რუსთაველის საიუბილეო გამოფენის მოწყობასთან დაკავ-
შირებით.

ივანე ჯავახიშვილი წლების მანძილზე ზრუნავდა მუზეუმის შენობის გა-
რეშე დაწესებულებათაგან განთავისუფლებაზე. ქიმსარესტავრაციო ლაბორა-
ტორიის დაარსების დროს კვლავ წამოიჭრა ეს მტკივნეული საკითხი. ერთ-
ერთ საორგანიზაციო თათბირზე ივანე ჯავახიშვილმა კატეგორიულად დასვა
მუზეუმისათვის დამატებითი ფართის გამოყოფის საკითხიც.

1939 წ. 1 სექტემბერს მან ვანცხადებით მიმართა საქართველოს კპ (ბ)
ცკ-ს პირველ მდივანს კანდიდ ჩარკვიანს და მთავრობის თავმჯდომარეს ვალ.
ბაქრაძეს მუზეუმისათვის ფართობის გადიდების შესახებ³⁴.

1940 წ. 9 სექტემბრის თავის კერძო წერილში ივანე ჯავახიშვილი წერ-
და: „როგორც იყო, საქართველოს მუზეუმს გვერდით მდებარე შენობა გად-
მოეცა (ეს შეეხებოდა სავაჭრო ტექნიკუმისა და სარძეო ლაბორატორიის
მიერ დაკავებულ ფართს); ზოლო მასწავლებლის სახლისა და ტიპოგრაფიის
შენობის შემოერთება ჯერაც არ განხორციელებულა“. იმავე წერილიდან ჩანს,
რომ იგი ამ ფართზე წალკისა და მცხეთა-სამთავროს მასალის გამოფენის
მოწყობას აპირებდა³⁵, ზოლო მასწავლებლის სახლის შენობაში საქართველოს
მუზეუმის ბიბლიოთეკის მოწყობა ივარაუდებოდა.

ივანე ჯავახიშვილი მუზეუმის დაუმთავრებელი შენობის რეკონსტრუქცი-
ის საკითხების განხილვაშიც მონაწილეობდა. სახელდობრ, 1923 წ. იგი თავმ-
ჯდომარეობდა მუზეუმის ფსადის პროექტის საკონკურსო ეურის. წარმოდგე-
ნილი პროექტის³⁶ განხილვის შედეგად ჯილდო არქიტექტორ ნიკოლოზ სევე-
როვს მიეკუთვნა — „შედარებით დამაკმაყოფილებელ პროექტისათვის“, რო-
მელშიც მშენებლობის დროს ცვლილებები უნდა შეტანილიყო. მეორე ჯილ-
დო მიეკუთვნა პროფესორ კალგინს (მხატვრულად შესრულებულ პროექტში).
ივანე ჯავახიშვილმა არაერთი მნიშვნელოვანი შენიშვნა მისცა ავტორებს³⁷.

ივანე ჯავახიშვილის მიერ იქნა შემოღებული მუზეუმში შემოსული ნივ-
თების ერთიანი სარეგისტრაციო დავთარი, რაც საფუძვლად დაედო მუზე-
უმის განძეულობის დაცვისა და აღრიცხვის განყოფილებას. იგი დიდ ყურად-
ღებს აქცევდა და აუცილებლად მიიჩნევდა საქართველოს მუზეუმში საკუთა-
რი საგამომცემლო ბაზის არსებობას, რისთვისაც სტამბა „შრომას“ შენობის
გადმოცემაზე ზრუნვისას უმთავრესად თვით სტამბის მიღებაზეც ფიქრობდა,
რაც დიდად შეუწყობდა ხელს მუზეუმის მეცნიერული მუშაობის და საგამომ-
ცემლო საქმიანობის გაფართოებას.

1939 წ. ერთ-ერთ სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე ივანე ჯავახიშვილმა წა-
მოაყენა წინადადებები საგამომცემლობის საქმიანობის გასაუმჯობესებლად³⁸.
ფულადი სახსრების დასაგროვებლად მან მიზანშეწონილად მიიჩნია საგამომცემ-

34 ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 949, 964, 965, 1064, 1106.

35 იქვე, № 1473.

36 იქვე, № 1011.

37 იხ. საქ. სახ. მუზეუმის არქივი, საქმე 318, 1923 წ. 20 დეკემბერი.

38 ივ. ჯავახიშვილის არქივი, №№ 950, 951 და საქ. სახ. მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს
1940 წ. 1 ნოემბრის სხდომის ოქმი (იხ. გამომც. ვამგის შ. ჩხეტიას მოხსენება).

ლობასთან გაერთიანებულიყო: 1. სამხატვრო განყოფილება (ლია ბარათაძის ხელმძღვანელობით), 2. საამკინძაო სახელოსნო და 3. ფოტო-კაბინეტი.

თუმცა ერთხანს ეს ღონისძიებები სისრულეშიც იყო მოყვანილი, მაგრამ, სხვადასხვა მიზეზების გამო როგორც თვით გამომცემლობის არსებობა, ისინიც, მეტად დღემოკლე აღმოჩნდა.

როდესაც რუსთაველისა და მისი ეპოქის მატერიალური კულტურის ისტორიის გამოფენა ეწყობოდა, საჭირო გახდა სრულიად ახალი საგამოფენო ავეჯის დამზადება. ამ საკითხსაც ივ. ჯავახიშვილი დიდი ყურადღებით მოეპყრო. იგი ცდილობდა, რაც შეიძლება მიზანშეწონილი და თანაც მოხდენილი ავეჯის ნიმუშები დამზადებულიყო სპეციალისტ მხატვრების მიერ. თვითონვე ხელმძღვანელობდა მაღალკვალიფიცირებულ დურგლების მოწვევასა და სხვა წერილობრივი საკითხების მოგვარებას. ამასთან დაკავშირებით მუზეუმში საკუთარი სადურგლო სახელოსნო დაარსდა.

ივანე ჯავახიშვილი ფოტოლაბორატორიის მუშაობაშიც ცვლილებების შეტანას მოითხოვდა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც აღმოჩნდა ქართული პალიმფესტები. მას დიდი დახმარება გაუწიეს პროფესორებმა ფიზიკოსმა ალექსანდრე დიდებულოძემ და ქიმიკოსმა იოვ. ქუთათელაძემ; ხელნაწერთა განყოფილებაში საგანგებო ფოტოგრაფირების ლაბორატორიის და ხელნაწერებიდან ფოტოპირების დასამზადებელი აპარატურის მოწყობაში.

აქვე უნდა მოვიგონოთ ივ. ჯავახიშვილის ზრუნვა ხელნაწერთა განყოფილების სამეცადინო დარბაზში მუშაობის პირობების გაუმჯობესებაზე. შემოღებული იყო ყუთები ხელნაწერებისა და საბუთების შესანახად. მოეწყო ახალი სეიფი მუსულმანური ხელნაწერებისათვის. ყველაზე მეტად ივანე ჯავახიშვილს აწუხებდა ხელნაწერებისა და საბუთების რესტავრაციის საკითხი. აგრეთვე სეიფიდან სამეცადინო დარბაზში ხელნაწერებისა და საბუთების გაცემის საქმის მოუწესრიგებლობა. იგი წუხდა, რომ „სეიფიდან ამა თუ იმ დაკვეთილ საბუთის ან ხელნაწერის გაცემისას არ ხდება მათი გასინჯვა — არც მათი სეიფში დაბრუნებისას. მეთვალყურეთა მოვალეობაც არ არის გარკვეული და ამ მხრივაც ჩვენი წერილობითი განქუთვლობა საფრთხეშია ჩაყარნილი. საჭიროა დაუყოვნებლივ გადასინჯულ იქნას მთლიანად არსებული წესები და შემოღებულ იქნას მომსახურების დეტალურად დამუშავებული წესი — მისი მკაცრი განხორციელებით. ეხლავე აუცილებელია გადაირჩეს საბუთები და ხელნაწერები, რომელთა მდგომარეობა განსაკუთრებულ საფრთხეშია დაზიანების მხრივ და მანამდე, სანამ ეს დოკუმენტები და ხელნაწერები არ იქნება სათანადოდ აღდგენილი და მათი ფოტოპირები გადაღებული, აღიკვეთოს, ასეთების სეიფებიდან სამეცადინო დარბაზში გაცემა, გარდა... საგანგებო ნებართვისა“. დანარჩენი, დაუზიანებელი ან ნაკლებად დაზიანებული, ხელნაწერების გაცემა, მისი აზრით, შეიძლება მხოლოდ კვალიფიცირებულ მუშაკებზე. ამავე დროს საჭიროდ მიაჩნდა შემოღებულიყო ხელნაწერების გაცემა დარბაზში მომუშავეებზე მინაჩასმულ კოლოფებში და მხოლოდ ასეთ პირობებში მისცემოდათ მათ მელნის ხმარების ნებართვა.

ამ საკითხებით ივანე ჯავახიშვილი უკანასკნელად გამოვიდა სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე 1940 წლის 15 ნოემბერს³⁹. მას შემდეგ სამამულო ომმა შეაფერხა იმ დროს დასახული ღონისძიებათა განხორციელება. შემდეგში,

39 იხ. საქ. სახ. მუზეუმის სამეცნ. საბჭოს 1940 წ. სხდომის ოქმები.

წლების განმავლობაში აღნიშნული გეგმიდან მრავალი ღონისძიება განხორციელდა და საკმაოდ თვალსაჩინო შედეგიც მოგვცა.

ივანე ჯავახიშვილის მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი მხარეა მისი დამოკიდებულება თავის თანამშრომლებთან, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდობასთან. ამ შემთხვევაში მის გულისყურს არ გამოპარვია მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომელთა მატერიალური მდგომარეობა და მას მუდამ აწუხებდა მათი ქონებრივი ხელმოკლეობა. ყოველი ცალკეული თანამშრომლის პირობებით დაინტერესებული, იგი დიდ გულისხმიერებას იჩენდა და ზრუნავდა ამ პირობების გაუმჯობესებაზე.

იმ მოხსენების დროს, რომელშიც ივანე ჯავახიშვილი სამუზეუმო კადრების მომზადებას შეეხო, იგი ამ საკითხზედაც შეჩერდა და აღნიშნა, რომ საჭიროა მუზეუმის მეცნიერ მუშაკთა ქონებრივი მდგომარეობა იმდენად მაინც გაუმჯობესდეს, რომ მათი ხელფასი საშუალო სკოლის კვალიფიციირებულ მასწავლებლის ხელფასზე თუ მეტი არაა, ნაკლები მაინც არ იყოსო: „ამჟამად — დასძენდა იგი (ე. ი. 1938 წ.) მათი ხელფასი იმდენად მცირეა, რომ მუზეუმის მუშაკებმა ასეთ ქონებრივ პირობებში ძალიან ძნელი იქნება დიდხანს გაძლონ და სხვაგან, სადაც უკეთესი ქონებრივი პირობებია, არ გადავიდნენ. ვისაც მეტი ცოდნაცა აქვს და საქმიანობაც მოეთხოვება, იმას ქონებრივი პირობებიც უკეთესი უნდა ქონდესო“ და თვლიდა, რომ მუზეუმის დირექციას ევალებოდა ამ საკითხისათვის ჯეროვანი ყურადღება მიექცია, ხოლო თითონ უშუალოდ მიმართავდა სათანადო ორგანოებს ამ წინადადებით.

იმავე 1938 წლის ოქტომბერში მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მყოფ ალ. კალანდაძეს ივანე ჯავახიშვილი წერილით ულოცავდა მთავრობის გადაწყვეტილებას გათხრების წარმოებისათვის სათანადო სახსრების გამოყოფის შესახებ და ყოველგვარი დახმარების აღმოჩენის დაპირებას ახარებდა, და სხვადასხვა განკარგულებებთან ერთად, წერდა: „თქვენი კვებისა და ბინის საკითხიც მაწუხებს და ამაზედ ცნობის შეკრება და გამორკვევაც არის საჭირო. დიდი და ფრიალ პასუხსაგები საქმე იწყება და უნდა ყველანი ვეცადნეთ, რომ იგი ღირსეულად შევასრულოთ და პარტიის ორგანოების ნდობა გავამართლოთ“⁴⁰.

როგორი მზრუნველი იყო ივანე ჯავახიშვილი ყოველი ცალკეული თანამშრომლის მიმართ, როგორ ეხმარებოდა ყველას სამეცნიერო მუშაობის წარმართვაში — რჩევებითა და უშუალო მონაწილეობით, როგორ ამხნევებდა და ანუგეშებდა თანამშრომლებს, ამასთან დაკავშირებით უამრავი მაგალითის მოტანა შეიძლება.

ივანე ჯავახიშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა და მზრუნველობდა მუზეუმის კოლექტივში ურთიერთ კეთილგანწყობილებისა და მაღალი ზნეობრივი სულსკვეთების განმტკიცებას, რომლის თვალსაჩინო მაგალითს ყოველი მისი მოქმედება იძლეოდა — დარბაისლური სიღინჯე, თავმდაბლობა, თავაზიანობა, დიდი ტაქტი და ამავე დროს საკუთარი ღირსების მაღალი შეგრძნება...

ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს მუზეუმში თანამშრომლობისა და უფრო ადრეულ პერიოდშიც თავის ყურადღების გარეშე არ ტოვებდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებს (მაგ., ზუგდიდის, ქუთაისის, თელავის და სხვ.), რაც აგრეთვე ასახულია მის პირად არქივში.

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 1432.

ივანე ჯავახიშვილი, როგორც არა ერთი კულტურული და სამეცნიერო-განმანათლებლო საქმიანობის აქტიური მონაწილე და ხშირად წამომწყები და ხელმძღვანელი, აერთიანებდა, ათანხმებდა და ათავსებდა სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებათა საქმიანობას.

ამ წერილში მოცემულია ივანე ჯავახიშვილის ამ ერთ უბანზე მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა, რასაც არავითარ შემთხვევაში არა აქვს ამოწურავი გამოკვლევის პრეტენზია, ვინაიდან ასეთი ხასიათის ნაშრომი „მრავალთავის“ საგამომცემლო შესაძლებლობებს ბევრად აღემატება.

Н. И. ДЖАВАХИШВИЛИ

ИВАНЕ ДЖАВАХИШВИЛИ И МУЗЕЙ ГРУЗИИ

(Резюме)

В статье освещена деятельность И. А. Джавахишвили в Государственном Музее Грузии, первоначально в качестве члена Ученого Совета, а затем научного консультанта (с 1931 г.) и заведующего отделом истории (с 1936 г.), охарактеризована его забота о подготовке и воспитании кадров, об организации научной работы и экспозиции памятников материальной культуры Грузии, об уходе и описании рукописных фондов музея.

მლენე მებრამილი

შეჯანის უდაბნო—XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი
პალესტინაში

ქართველთა მოღვაწეობას პალესტინაში მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ყველაზე ადრეული ცნობები პალესტინაში ქართველთა კოლონიზაციის შესახებ შემოგვინახა პეტრე იბერიელის ცხოვრებამ. პეტრე იბერიელმავე ჩაუყარა საფუძველი ქართველთა სავანეებს როგორც შიგ იერუსალიმში, ასევე იერუსალიმის გარეთ, პალესტინის უდაბნოებში. ამ დროიდან მოყოლებული არ შეწყვეტილა საქართველოს კულტურული ურთიერთობა პალესტინასთან, რომელიც ქრისტიანული სამყაროს უდიდეს სიწმიდედ და კულტურულ ცენტრად ითვლებოდა მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე.

პალესტინის ქართულ კოლონიას თავიდანვე თავისი მემკვიდრეები არ ჰყოლია (ბევრად უკეთეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა ამ მხრივ ათონის ქართველთა კოლონია). ცნობები ქართველთა მოღვაწეობის შესახებ პალესტინაში შემოუნახავს იქ გადაწერილ ხელნაწერთა ანდრეა-მინაწერებს, სულთა მატიანეებს, სადაბე წიგნებს, პალესტინის ქართველ მოღვაწეთა ცხოვრება-წამების წიგნებსა და ბოლოს „ქართლის ცხოვრებას“, სადაც ასახულია ის დახმარება და ზრუნვა პალესტინის ქართულ მონასტრებზე, რომელსაც ქართველი მეფეები იჩენდნენ საუკუნეთა მანძილზე.

პირველი ქართველი მეცნიერი-მოგზაური, რომელიც შეეცადა წარმოდგინა ქართველთა მოღვაწეობა პალესტინაში დასაბამიდან XVIII საუკუნემდე, შეეფასებინა მისი როლი საქართველოს პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში, იყო ტიმოთე გაბაშვილი. მანვე დაგვიტოვა პალესტინის ქართველთა კოლონიის პირველი ისტორია, დამყარებული ადგილზე ნანახი ქართული სიძველეების შესწავლასა, თუ ადგილზე გაგონილ გადმოცემებზე.

იერუსალიმში მოპოვებული მასალების საფუძველზე ტიმოთე გაბაშვილმა „მიმოსლვაში“ შეიტანა ცნობები 20-მდე ქართული მონასტრისა თუ სამწირველოს შესახებ.

ტიმოთე გაბაშვილი და ალ. ცაგარელი ერთად 30-მდე ქართულ მონასტრსა და სამწირველოს ასახელებენ პალესტინაში. მაგრამ მათ მიერ წარმოდგენილი ცნობები არ არის სრული: „კვალად იერუსალიმს მონასტრები არს აღშენებული ქართველთაგანვე, არამედ მე ვერ შევიგენ, ვის მიერ აღშენნეს“ — წერდა ტიმოთე გაბაშვილი. მართლაც, დასადგენი და აღსადგენი პალესტინაში ჯერ კიდევ ბევრია. დღეისათვის პეტრე იბერიელის მიერ პალესტინასა და ეგვიპტეში აშენებული ეკლესია-მონასტრების ადგილმდებარეობაც კი არ არის დაზუსტებული. ბოლო წლებში სირია-პალესტინასა და ეგვიპტე-

ში წარმოებულ ინტენსიურ არქეოლოგიურ ძიებათა შედეგად გამოვლინდა არა ერთი მნიშვნელოვანი ქართული ძეგლი¹, მათ შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია ბირ-ელ-კუთთის ქართული მონასტერი ბეთლემის უდაბნოში, გათხრილი V. Corbo-ს მიერ².

ქართულ ხელნაწერთა სინური და იერუსალიმური კოლექციების შესწავლამ ბევრი საინტერესო ცნობა გამოავლინა პალესტინაში ქართველთა მოღვაწეობის შესახებ. ამ გზით გახდა ცნობილი მასალები კაპპათას, დერტავისა და დერტუფას ქართველთა სავანეების შესახებ³.

წინამდებარე გამოკვლევაში შევხებით ქართული კულტურის დღემდე უცნობ კიდევ ერთ კერას პალესტინაში — შეჰანის უდაბნოს და მის მაშენებელს გაბრიელ შეჰანელს, რომლის შესახებაც ცნობები შემოგვინახეს იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებმა.

1972 წელს პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერების გაცნობისას ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ხელნაწერმა Georg. 28. ამ ხელნაწერში აღმოჩნდა XII საუკუნის შუაწლების ჯვაროსანთა საინტერესო მოსახსენებლები⁴, ხოლო მათ რიგში ჩართული იყო კიდევ ერთი მოსახსენებელი, რომელიც ჯვაროსნებს არ ეკუთვნის, მაგრამ იმავე დროისა კი არის⁵.

ეს მოსახსენებელი განწესებულია შეჰანის უდაბნოს მაშენებლის გაბრიელის შვილიშვილებისათვის და ასე იკითხება: „ქ. უფალო ღმერთო, დაიცვენ და შეიწყალენ ძმანი ჩუენნი იოსებ და იოანე, გაბრიელ შეჰანის მაშენებელისა შვილის შვილი, და ღირს ყვენ ჩუენ ჯუარელთა ძმობასა და შეჰანისასა“ (246 v).

მოსახსენებელი XII საუკუნის შუა წლებში განწესებულია იოსებ და იოანესათვის, რომელთა ვინაობაც მინიშნებულია გაბრიელ შეჰანელის პიროვნებით, რომელიც, როგორც ჩანს, XII საუკუნის შუა წლებშიც ჯვრის მონასტრის კრებულში დიდად პოპულარული პიროვნება ყოფილა. ამ დროისათვის გაბრიელ შეჰანელი, როგორც ირკვევა, ცოცხალი აღარ არის (ამის შესახებ ქვემოთ), მაგრამ მისი შვილიშვილნი მოღვაწეობენ მის მიერ აშენებულ შეჰანის უდაბნოში და ამ უდაბნოს ქართველთა კრებულის წევრები არიან.

¹ გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, 1960, გვ. 5.

² P. Virgilio Corbo, Gli scavi di Kh. Siyar el-Ghaman (Campo dei Pastori) ei monasteri dei dintorni. Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum, № 11, Gerusalemme. 1955.

³ კ. კეკელიძე, ქართველ ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები საშუალო საუკუნეთა მახლობელ აღმოსავლეთში, ეტიუდები IV, გვ. 202; Антиох Стратиг. Пленение Иерусалима Персами в 614 г. Грузинский текст исследовал, издал, перевел и арабское извлечение приложил Н. Марр. Т.Р. X. СПб, 1909, стр. 62 — 64; ე. მეტრეველი, დერტავისა და დერტუფას ხელნაწერების ირვლივ (კოდიკოლოგიური შენიშვნები): იბეჭდება აკად. გ. წერეთლისადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში.

⁴ ამ მოსახსენებლების შესახებ იხ. ე. მეტრეველი, ჯვრის მონასტრის კიდევ ერთი ხელნაწერი ჯვაროსანთა მოსახსენებლებით. ივ. ჯავახიშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. 1976.

⁵ ამ ხელნაწერის აღწერილობა და ზოგიერთი ალა-მოსახსენებელი პირველად გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა. ჩვენთვის საინტერესო მოსახსენებელს ე. თაყაიშვილი შემდეგნაირად კითხულობს: „ქ. ოო ღო, დაიცვენ და შეიწყალენ ძმანი ჩუენნი იოსებ და იე: გბრლ კელანის მშენებლისა შვილის შვილი და ღირს ყვენ ჩუნ ჯარლთა ძმობასა და შეჰანისასა (?)“. ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართ. ხელნაწერები და 20 ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში. პარიზი, 1933, გვ. 64.

ამავე დროს, ისინი ჯვრის მონასტრის კრებულთანაც მჭიდროდ არიან და შირებულნი, რასაც მოწმობს მოსახსენებლის შემდეგი ადგილი: „ღირს ყვენ ჩუენ ჟუარელთა ძმობასა და შეჰანისასა“. ამ მხრივაც, მოსალოდნელია, იოსები და იოანე გაბრიელ შეჰანის დამკვიდრებულ ტრადიციას განაგრძობენ.

ამ მოსახსენებლის გაცნობისთანავე ჩვენთვის აშკარა გახდა, რომ XII საუკუნის შუაწლებში ჯვრის მონასტრის კრებულისათვის კარგად ცნობილი და დაფასებული გაბრიელ შეჰანელი უკვალოდ ვერ დაიკარგებოდა და მის შესახებ ცნობები კვლავაც იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერებში იყო საძებარი.

ამ თვალსაზრისით იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა შესწავლამ, მართლაც, გამოავლინა სხვა მასალაც გაბრიელ შეჰანელის შესახებ, რამაც მოგვცა საშუალება არასრული, მაგრამ მაინც გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნა გაბრიელის პიროვნებისა და მისი მოღვაწეობის შესახებ.

გარდა პარიზის N 28 ხელნაწერისა, ცნობები გაბრიელ შეჰანელის შესახებ დაუცავს კიდევ ორ იერუსალიმურ ხელნაწერს: Jer. 50-სა და Jer. 42-ს. ხელნაწერი Jer. 42 სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილია, როგორც ახალი ტიპის თვენის შემცველი ხელნაწერი⁶. იგი დაწერილია ორი სხვადასხვა ხელით, XI ს. ტიპიური კალიგრაფიული ნუსხურით, ამიტომ ხელნაწერის თარიღში (XI ს.) ეჭვის შეტანა შეუძლებელია, მაგრამ პალეოგრაფიული მონაცემებით ამ თარიღის დავიწროება ძალზე გაჭირდებოდა. ხელნაწერის გადაწერის თარიღის დავიწროება შესაძლებელი ხდება იმ მოსახსენებლებით, რომლებიც გადამწერთა ხელითაა შეტანილი ამა თუ იმ დღესასწაულის სათაურის გვერდით ხან სინგურით, ხან კი არა. ეს მოსახსენებლებია:

- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე გ(იორგი)ი (1v, 45r, 238r).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე მ(ამამ) გ(აბრიელ) (141 v).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე ეფთჳმე (143v, 163 r).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე ბასილი (172 r).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე გიორგი-პროხოტე, ა(მენ) (211 r).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე მ(ამამ) გ(აბრიელ) შეჰანელი (164 r).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე გიორგი და ესაჲა (252 v, 272 v).
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე გიორგი მწარედ ცოდვილი (275)
- ქ(რისტე) შე(იწყალ)ე მხრეკალი გიორგი (294 v).

მინაწერები შესრულებულია ტექსტის ხელით.

მოსახსენებლის ფორმა „ქრისტე შეიწყალე...“ ნიშნავს იმას, რომ აქ მოხსენებული პირები ცოცხლები არიან. მაშასადამე, ხელნაწერი დაწერილია გიორგი-პროხოტეს სიცოცხლეში 1066 წლამდე. გიორგი-პროხოტეს მოხსენიება იმასაც ნიშნავს, რომ ხელნაწერი გადაწერილია გიორგი-პროხოტეს მამობის წლებში⁷, ე. ი. 1061 წლამდე, რა დროიდანაც ჯვარის მამად გიორგი-პროხოტეს მიერ დადგენილი გიორგი ჩანს.

აქ მოხსენიებული გიორგი არის თუ არა გიორგი-პროხოტეს შემცველი ჯვრის წინამძღვარი, ძნელი სათქმელია. ყოველ შემთხვევაში, ხელნაწერის გა-

⁶ ლ. ჯღამაია, იოლასაფის სავალობლის ახალი ვარიანტი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, III, 1961.

⁷ გიორგი-პროხოტე აქ ჯვარის მამად არ იწოდება, ჯვარის მამად არც გიორგია წოდებული, რაც გვაძლევს უფლებას ჯვარის მამად მაინც გიორგი-პროხოტე მივიჩნიოთ. არ არის გამორიცხული, რომ ამ ნაკლებ ხელნაწერს ბოლოში ექნებოდა ანდერძი ჯვარის მამისა და ხელნაწერის გადაწერის თარიღის აღნიშვნით.

დაწერის დროისათვის ეს გიორგი ჯვარის მამის წოდებას არ ატარებს. ერთი ამაკარაა, რომ ამ მოსახსენებლებში შეიძლება მოხსენიებული გიორგი ხელნაწერის ერთ-ერთი გადამწერი უნდა იყოს. ამას მოწმობს გიორგის უკანასკნელი მოსახსენებელიც, სადაც ის თავის თავს მ ჩ ხ რ ე კ ა ლ ს უწოდებს (294v). ხელნაწერის მეორე გადამწერი უნდა იყოს ესაია, რომელიც გიორგისთან ერთად არის მოხსენიებული ორჯერ. ამ ვარაუდის სისწორეს ადასტურებს ხელნაწერი Jer. 71, რომლის გადამწერიც აგრეთვე ესაია არის. Jer. 42-ისა და Jer. 71-ის ხელი საესებით იდენტურია (ცნობა Jer. 71-ის გადამწერის ესაიას შესახებ მოგვაწოდა ლალი ჯღამაიამ).

თუ ზემოთ ჩამოთვლილ პირთა სიას გამოვაკლებთ გიორგი-პროხოვრეს, გიორგისა და ესაიას, დაგვრჩება მამა გაბრიელი, რომელიც იგივე გაბრიელ შეჰანელი უნდა იყოს, ბასილი და ეფთჳმე. უნდა ვიფიქროთ, რომ სამივე გიორგი-პროხოვრეს თანამედროვენი არიან, ჯვრის მონასტრის კრებულის წევრები, ან ამ კრებულში დიდად პატივცემულნი პირნი. ამოთვან გაბრიელი იწოდება შეჰანელად და მამად, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ დროისათვის იგი შეჰანის მონასტრის მამა, ანუ წინამძღვარი ყოფილა. მაშასადამე, გიორგი-პროხოვრეს სიცოცხლეში, უფრო ზუსტად, მისი წინამძღვრობის წლებში, 1061 წლამდე⁸, გაბრიელი უკვე შეჰანის მამად იწოდება. ე. ი. ამ დროისათვის გაბრიელს უკვე გაუშენებია შეჰანის უდაბნო და აქ თავი მოუყრია ქართველთა ძმობისათვის, გამხდარა ამ მონასტრის წინამძღვარი და შეჰანელის წოდება მოუპოვებია. ამავე დროს, გაბრიელ შეჰანელი, ჩანს, ჯვრის მონასტერში დიდად პატივცემული პირი ყოფილა, ანდა, უფრო საფიქრებელია, ადრე წევრი იყო ჯვრის ძმობისა, საიდანაც ის გაეშურა შეჰანს. ჯვრის მონასტრის ხელნაწერის მოსახსენებლებში იგი ამ მონასტრის კრებულის წევრთა შორის ნოიხ-

⁸ 1061 წელს ჯვრის მონასტრის წინამძღვრად ჩანს გიორგი. იგი თავის მაგივრად დაადგინა ჯვარის აღმშენებელმა და პირველმა წინამძღვარმა გიორგი-პროხოვრემ არნონის უდაბნოში წასვლის წინ. გიორგის წინამძღვრობის წელი შემოგვიჩანს Sin. 17 ხელნაწერის ანდერძმა: „დაიწერა წმიდაა ესე წიგნი წმიდასა ქალაქსა იერუსალიმს, მონასტერსა წმიდასა ჯუარსა, მამობასა გიორგისა, ქრისტემან აღიდენ სული მათი, კელითა უნდოდა გაბრიელ საყუარელი ისთა, შეჰანსა კელითა მისთავე... შეუნდენენ, აენ. ქრონიკონი იყო სპა“ (308 v, ე. ი. 1061 წ. (ივ. ჯავახიშვილი კიბუხლობს სპე, რაც აშკარად შეცდომაა, იხ. სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 40).

იმავე გაბრიელ საყუარელის ხელითაა გადაწერილი Sin. 16 ხელნაწერი (II-7). ამ ხელნაწერის ანდერძი ამეამად დაკარგულია. იგი ე. გარიტმაე გამოაქვეყნა ა. ცაგარლის მიხედვით: „ძალითა, მადლითა და შეწვენითა ღუთისათა ღირს ვიქმენ მე, გლახაკი და უნარჩეულესი ყოველთა დანიელ მოგებად და დაწერად წმიდისა ამის სულთა განმანათლებელისა სახარებისა საიდუმბელად ღმრთისა და სალოცველად საწყალობელისა სულისა ჩემისა, სულისა მოძღვრისა ჩემისა გიორგი-პროხოვრესა და მამისა გიორგისა. სულსა შობელთა ჩემთა... დაიწერა წმიდაა ესე წიგნი მათთავე ქალაქსა იერუსალიმს, მონასტერსა წმიდასა (ჯუარსა — ე. მ.) და მამობასა გიორგისა — ღმერთმან აღიდენ სული მათი — კელითა გაბრიელ საყუარელისათა. ღმერთმან შეუნდენ ქრონიკონი იყო სპ“ (იხ. А. Цагарели, Памятники грузинской старины в святой земле и на Синае, გვ. 199; Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï par Gérard Garitte. Louvain, 1956, p. 53). ქრონიკონი (სპ) ამ ანდერძში არ არის სწორად მითითებული. ეს ან გადამწერის უნებლიე შეცდომაა, ან ა. ცაგარელმა ვერ გადმოიღო სწორად, ვინაიდან ქრონიკონი სპ უღრის 992 წელს. ამ წელს კი არც ჯვარი იყო ჯერ აშენებული და არც მისი მაშენებელი გიორგი-პროხოვრე იყო დაბადებული. თუ გაეითვალისწინებთ გაბრიელ საყუარელის პირველი ხელნაწერის (Sin. 17) ანდერძის თარიღს სპა, მეორე ხელნაწერში მოსალოდნელი იყო სპპ, რაც უღრის 1062 წელს. სამწუხაროდ, ანდერძის დაკარგვის გამო, ამის შემოწმება შეუძლებელია.

სენიება, მაგრამ არა როგორც ჯვარელი, არამედ როგორც შეჰანელი. გაბრიელ რიელ შეჰანელის მოსახსენებლების არსებობა ჯვრის მონასტერში გადაწერილ ხელნაწერებში მოწმობს გაბრიელ შეჰანელისა და ჯვრის მონასტრის ძმობის ახლო ურთიერთობას და თანამშრომლობას.

ამრიგად, Jer. 42 ხელნაწერის მინაწერ-მოსახსენებლებმა შემოფარგლეს გაბრიელ შეჰანელის მოღვაწეობის დრო: გაბრიელი ყოფილა გიორგი-პროხოზრეს თანამედროვე (საფიქრებელია უმცროსი). მას შეჰანის უდაბნო გაუშენებია ჯერ კიდევ გიორგი-პროხოზრეს მამობის დროს, ე. ი. 1061 წლამდე. ამავე მოსახსენებლებმა ისიც გააკვირა, რომ გაბრიელი შეჰანის უდაბნოში გადასვლის შემდეგაც არ წყვეტს კავშირს ჯვრის მონასტრის კრებულთან. ჯვართან კავშირის ამ ტრადიციას აგრძელებენ შეჰანის უდაბნოს მოღვაწენი, გაბრიელის შვილიშვილნი XII საუკუნის შუა წლებში.

Jer. 50 ხელნაწერი ყველაზე მნიშვნელოვანი წყაროა შეჰანის ძმობისა და გაბრიელ შეჰანელის მოღვაწეობის შესწავლისათვის.

ეს ხელნაწერი აღწერილი აქვს R. Blake-ს⁹. ხელნაწერის იდენტიფიკაცია ა. ცაგარელის აღწერილ ხელნაწერებთან ვერ მოხერხდა. არ არის შესული ის არც ნ. მარის აღწერილობაში¹⁰.

ხელნაწერი დაწერილია XI საუკუნის თავისებური ხელით (არაკალიგრაფიული), რამაც გაუძნელა R. Blake-ს მისი დათარიღება. ხელნაწერის თარიღად ის მიიჩნევს XIV—XVI სს, მაგრამ კითხვის ნიშნის ქვეშ¹¹, ე. ი. არ არის დარწმუნებული თავის ვარაუდში. სინამდვილეში პალეოგრაფიულად ხელნაწერი XI საუკუნისაა. პალეოგრაფიულ მონაცემებს სავესებით უჭერს მხარს სხვა მონაცემებიც, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ. ხელნაწერი თავნაკლულია, შეიცავს 256 ფ; იწყება **მ** რვეულით; ქალაღდისა (სინესტისაგან ძალზე დაზიანებულია). გადამწერია ვინმე იოანე.

ხელნაწერი შეიცავს წმიდათა ცხოვრებებს.

1. [თუესა მამისა კდ. ცხოვრება და განგება წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა სუმეონისი საკურველთმოქმედისაჲ, რომელი დამკვიდრებულ იყო მთასა საკურველსა, სანახებსა ანტიოქიასასა და ბრწყინვიდა ვითარცა მთიები თავსა ზედა სუეტისასა]¹². 2r—67r.

ცხოვრება ნაკლულია, გამოცემის მიხედვით იწყება **რბ** თავით (შდრ. გამოცემას: Keimena, ტ. I კ. კეკელიძის გამოც. 1918 წ. გვ. 247).

2. „თუესა ივლისისა კდ ქართულად და ბერძულად თუესა სეკდენბერსა ა.—ცხოვრება წმიდისა სუმეონ მესუეტისაჲ საკურველთმოქმედისაჲ, რომელ დამკვიდრებულ იყო მთასა ზედა ჰალაბისასა“. 67r—140v (ტექსტი გამოცემულია, იხ.: Vie géorgien de S. Symeon Stylite l'ancien et de S. Ephrem, éditées par Gérard Garitte, CSCO, vol. 171, Louvain, 1957).

3. „თუესა ივლისისა მ. წამება წმიდისა და ყოვლად ქებულისა, ღუაწლით-შემოსილისა მოწამისა პროკოპისი.—მათ დღეთა შინა, ოდეს

⁹ R. Blake, Catalogue des manuscrits Géorgiens de la Bibliothèque patriarcale Grecque à Jérusalem. Orient Chrétien, 3—série, t. III—V, 1924—26.

¹⁰ ნ. მარის, იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა. 1955.

¹¹ R. Blake, იქვე. ანალოგიური შეცდომები R. Blake-ს სხვა ხელნაწ. აღწერილობაშიც აქვს დაშვებული.

¹² R. Blake-ს სწორად არა აქვს დადგენილი ამ თავნაკლული ტექსტის რაობაც. ის მას უწოდებს მამათა სწავლანს (პატერიკონს): Sentences des Pères et Vies de saints.

იგი დიოკლიტიანე და მაქსიმიანე იყვნენ მპყრობელ მეფობასა და ჰრომთა ბერძენთასა...“ 140v—163r (თარგმანი ეფთვიმე ათონელისა, ეტიუდები, V, გვ. 225).

4. „თუესა დეკენბერსა კვ.—წამებთაა წმიდათა და ყოვლად ქებულისა (!) ათთა ქრისტეს მოწამეთაა, რომელნი კრიტეს აწამნეს.—ქე შე იწენე, გ'რლ...“ 163r—167r (თარგმანი დავით ტბელისა)¹³.

5. „ცხოვრება და მოწყალება წმიდისა ამბა სუმეონისი, რომელსა ეწოდა ქრისტეს ღმრთისათუს სულელ, რომელი აღწერა ლეონტიოს ებისკოპოსმან ნიკოპოლელმან, რომელ არს კვარესა...“ 167r—192r. კიმენური რედაქციისა¹⁴.

6. ცხოვრება და განგება წმიდისა და ნეტარისა და მოძღუარისა ყოვლისა სოფლისა და ვარსკულავისა მის განთიადისა მამისა ჩუენისა იოანე ოქროპირისა, კოსტანტინეპოლელ მამამთავრისა და პატრიარქისა“ 192v—257v (ძველი რედაქციის ცხოვრება, რომელიც შესულია, აგრეთვე, 968 წლის ხელნაწერში H—2124).

ხელნაწერში თავმოყრილია კიმენური აგიოგრაფიული ტექსტების ძველი თარგმანები. მათგან ყველაზე გვიანდელია ექვთიმეს თარგმნილი პროკოპის წამება. ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, მეტყველებს კრებულის სიძველეზე.

Jer. 50 ხელნაწერს ერთვის მრავალმხრივ საყურადღებო ანდერძი, რომელიც აქ მოგვყავს, ვინაიდან ის დღემდე სრულად გამოქვეყნებული არ ყოფილა: „დიდება შენდა ქრისტე, დიდება შენდა ქრისტე, დიდება შენდა ქრისტე, გადიდებ, გაქებ, გაკურთხე[ვ] და გმადლობ შენ, უფალო, რომელი—ესე ჰყავ ჩემ ზედა შენითა აურაცხელითა სახიერებითა და მიუწდომელითა მოწყალებითა და კაცთ—მოყუარებითა დიდი ესე კეთილი და სიხარული სულთა და ჯორცთა ჩემთა და ღირს მყავ მე, არაღირსი ესე აღწერად წიგნსა ამას წმიდასა, განმანათლებელსა სულთა და ჯორცთასა და სწორსა წმიდისა სახარებისასა.

ჟამსა სიბერისასა მომხედნა და შემიწყალა სულიერად და ხორციელად, მსგავსად მოძღურისა თუსისა ქრისტესა დიდებულმან მისგ[ან] წმიდამან სუმეონ და კურთხეულმან დედამან მისმან წმიდამან მართა, რამეთუ თულთა მომკლებოდა და არა ვჰგონებდი, და ვიძილურ თავსა ჩემსა და კადნიერ ვიქმენ ამისთუს, რომელ ახალშენი და გლახაკი იყო წიგნითა; რამეთუ კაცი ესე ფრიად შეიყუარა ქრისტემან ქუეყანასა ზედა და მის მიერ ურიცხუნი სულნი განანათლნა და განარინნა ცოდვათაგ[ან] და საცთურთა ხოლო ეშმაკისათა; და წმიდაა ესე სახელგანთქმული და დიდებული წმიდაა სუიმეონ თუსითა მოწყალებითა შემწედ და მკურნალად სულთა და ჯორცთა მოსცა სოფელსა და გამოირჩია ნათესავთა შორის ადამისთა [და] სწორად წმიდისა ნათლისმცემელისა შეიყუარა და მის მიერ შეაჩუენა ბოროტი მტერი კაცთა ნათესავისა ეშმაკი და მრავალნი სარცხუენელნი საქმენი მის ურიცხუნი(ო)სნი განაცხადნა და იგი დაჰკდა ქუესკნელისა სიღრმეთა. და აწ მეცა, გლახაკი, [ვევ]ედრები ქრისტესა ღმერთსა, რათა ამის წმიდისა სუმეონის მადლითა და მეოხებითა მეცა შემინდვენს ყოველნი უჯუნურებანი და შეცოდებანი და მედგრობანი ჩემნი სახიერებისა მი-

¹³ კ. ევკელიძე, ძვ. ქართ. ლიტ. ისტორია, I, 1960, გვ. 131; ეტიუდები, V, გვ. 198; Keimena, I, 1918, გვ. XVIII.

¹⁴ კ. ევკელიძე, ეტიუდები, V, გვ. 136.

სისათვის წმიდისა, რომელი კურთხეულ, წმიდა და დიდებულ არს და მ(არადი)ს და უკუნიით უკუნისამდე, ამინ.

აწ ღ(მერ)თშემოსილნო წმიდანო... მამანო და ძმანო, გვედრები ცოდვილი ქრისტეს სიყუარულისათვის: ვინცა ღირს იქმნეთ წარკითხვად წმიდისა ამის ცხორებისა, თქუთ წმიდითა პირითა თქ(უე)ნიითა მოტევენბა ცოდვათა ჩემთა და თქ(უე)ნცა მკითხველთა და მსმენელთა მადლი მისი მოგ[უა]ნიტენ, ამენ.

დაიწერა წმიდასა უდაბნოსა შეჰანს მამობასა გაბრიელ ტფილელისსა, რომელმან აღაშენა უდაბნო შეჰანი. ღმერთმან შეუწდგენ და სასყიდელი შრომათა მისთა მიანიტენ კელითა ჩემ ფრიად ცოდვილისა იოვანესითა. შემინდვეთ უცბად ჩხრეკამ, გვედრები ღმრთისათვის¹⁵ (66v—67r).

ამავე ხელნაწერში ვხვდებით მინაწერებს: „ათთა კრიტეს მოწამეთა“-ს სათაურის შემდეგ გადაწერის ხელითვე წერია: „ქრისტე შეიწყალე იოვანე, გ(აბ)რიელ“. ე. ი. ამ მინაწერში მოხსენებული არიან ერთდროულად ხელნაწერის გადაწერი იოვანე და გაბრიელი, შეჰანის მამუნებელი, რომლის მამობას გადაიწერა შეჰანის უდაბნოში ეს ხელნაწერი.

87 v-ზე ვკითხულობთ: „უფალო, აღიდე მამა გაბრიელ შეჰანის მამუნებელი“. 167r-ზე მთავრულით: „ქრისტე შეიწყალე ბერი“.

ეს შესანიშნავი ანდერძი გვაწვდის ახალ ცნობებს დღემდე უცნობი ქართული საგანის — შეჰანის უდაბნოს — შესახებ.

რა შეიძლება ითქვას ამ ანდერძის მიხედვით: გაბრიელ შეჰანელი ტფილელი ყოფილა; მას XI საუკუნეში შეჰანის უდაბნო გაუშენებია და, როგორც უდაბნოს პირველ მამუნებელსა და მამას, შეჰანელის წოდება მიუღია.

ეკლესია-მონასტრების კტიტორები ქართულ წერილობით წყაროებში მამუნებლებად იწოდებიან. ასე უწოდებენ ჯვრის მონასტრის კტიტორს გიორგი-პროხოზეს ხელნაწერთა ანდერძებში: „იესუ ქრისტე, აღიდე სულითა მამა პროხოზე, ჯვარისა მამუნებელი“ — ვკითხულობთ 1055 წელს პროხოზეს სიცოცხლეში და ჯვარის მამობას გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძში¹⁶. ათონის დიდებული ლავრის მამუნებლის საპატიო წოდებას კი იოანე სვინგელოზი ატარებს¹⁷. ასე შეჰანის მამუნებლად არის წოდებული გაბრიელ თბილელი Jer. 50 ხელნაწერის გადაწერის იოანეს მიერ.

მონასტერ-ეკლესიათა პირველ მამუნებლებს მშენებლობის დამთავრების შემდეგ თავის აუცილებელ მოვალეობად მიაჩნდათ „ახალშენისათვის“ საჭირო სამღვდელმსახურო თუ სხვა სულის მარგებელი წიგნების მოგება და მონასტერ-ეკლესიებში მათი დადება. ასე მოიქცა პროხოზე, ჯვრის მონასტრის მამუნებელი. მან მონასტრის მშენებლობის პროცესშივე დაიწყო ზრუნვა მონასტრო ბიბლიოთეკის შექმნაზე და მოკლე ხანში თავი მოუყარა ხელნა-

¹⁵ ანდერძის ეს უკანასკნელი აზნაი მოჰყავს თავის აღწერილობაში Blake-ს: „დაიწერა წმიდასა უდაბნოსა შეჰანს (შელანს) მმბსა (Sic.) გბლ ტფილელისა, რწ აღაშენა უდაბნო შელანი... კელითა ჩმ ფრიად ცოდვილისა იოვანესითა“. R. Blake-ი, როგორც ჩანს, უპირატესობას აძლევს „შელანის“ წაკითხვას, თუმცა იქვე მოჰყავს მეორე წაკითხვაც — შეჰანი. ანდერძში მკაფიოდ იკითხება „შეჰანი“. ამ წაკითხვას მხარს უჭერს გაბრიელის მოსახსენებლები Georg. 28-სა და Jer. 42 ხელნაწერებში.

¹⁶ Jer. 14, 478v.

¹⁷ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწ. აღაპებით, 1901, გვ. 216.

წერთა მშვენიერ კოლექციას. ზემოთ მოყვანილი ხელნაწერის (Jer. 14) გამწერი წერს: „დავემოწაფე ღმერთშემოსილსა და წმიდასა მამასა პროფორეს, რომელმან დიდითა მოღუაწებითა შეუენიერად და კეთილად აღაშენა მონასტერი... პატრიონისა ჭუარისა და დასხნა მას შინა ყოველნივე შეუენიერანი და კეთილნი წიგნნი საღმრთონი“ (496 r).

ასევე დავით ჯიბისემ მის მიერვე აშენებულ „ძელი ცხორების“ ეკლესიაში (საკვირველ მთაზე) დადვა რომანა წმიდაში გადაწერილი სუნაქსარი: „ბრძანებითა მამის ძმისა ჩემისა დავითისითა დაიდვა ესე წიგნი მის მიერვე აშენებულსა ეკლესიასა, საყოფელსა წმიდისა ძელისა ცხორებისასა, სამსახურებლად ყოველთა წმიდათა და სამოძღურებლად“¹⁸.

ახლად აშენებულ ივერის მონასტრის ბიბლიოთეკის შექმნა-გამდიდრებაზე ზრუნავდნენ, პირველ რიგში, მაშენებელი იოანე, ამასთანავე ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელები და ამ მონასტრის მთელი კრებული.

ახლად გაშენებული შეჰანის უდაბნოს ბიბლიოთეკის გამდიდრებაზეც ზრუნავდნენ ამავე უდაბნოს ძმობის წევრები. ამ მიზნით გადაუწერია იოვანეს Jer. 50 ხელნაწერი: „ღირს მყავ მე, არაღირსი ესე აღწერად წიგნსა ამას წმიდასა, განმანათლებელსა სულთა და გორცთასა და სწორსა წმიდისა სახარებისა...“ უდაბნოსათჳს, „...რომელი ახალშენი და გლახაკი იყო წიგნი თა“, — ვკითხულობთ ანდერძში (საფიქრებელია, რომ ხელნაწერის მინაწერში მოხსენიებული ბერიც შეჰანის კრებულის ერთ-ერთი წევრი იყო და Jer. 50 ხელნაწერის შექმნის მონაწილე, მომგებელი, დამხმარე, მზრუნველი).

Jer. 50 ხელნაწერის ანდერძი გვაცნობს ვაბრიელ შეჰანელის ვინაობას, — ის ტფილელი ყოფილა. თუ როდის იყო ვაბრიელი თბილისის მთავარეპისკოპოსი და როდის დატოვა მან საეპისკოპოსო კათედრა და წავიდა იერუსალიმში, ამის შესახებ ცნობებს ვერ მივაკვლიეთ, ვინაიდან ტფილელების ქრონოლოგია ადრეულ საუკუნეებში, კერძოდ ჩვენთვის საინტერესო XI საუკუნეში, დადგენილი არ არის. ცნობებს ამ დროის ტფილელების შესახებ კანტიკუნტად ვხვდებით ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებში. ვაბრიელ შეჰანელისა, XI საუკუნის იერუსალიმურ ხელნაწერებში კიდევ ერთი ტფილელი ჩანს. ეს არის სტეფანე ტფილელი, გადამწერი № 12 იერუსალიმის ხელნაწერისა (II 115): „დაიწერა და ვანსრულდა ქელითა უღირსისა და ჩემ ეოდვილისა სტეფანესითა ტფილელისათა წმიდასა ქალაქსა იმრუსალემსა, მონასტერსა ქართუელთასა ჭუარს“, — ვკითხულობთ ამ ხელნაწერის ანდერძში (472r).

1027—34 წლებში კი ვინმე დავითს გადაუწერია ხახულის მონასტერში „იოანეს თავის თარგმანება“; ხელნაწერი შემდეგ ჯვრის მონასტერში გაიგზავნა (Jer. 30—მართ, Jer. 32—ბლეიკით). ხელნაწერის ანდერძში „დავითს“ ზემოდან ვანსხევაებული და გვიანდელი ხელით მიწერილი აქვს „ტფილელი“, თუ ეს უკანასკნელი ცნობა მართალია, მაშინ ზემოთ განხილულ სამ ხელნაწერში სამი ერთმანეთის მონაცვლე ტფილელი უნდა ვივარაუდოთ: დავით ტფილელი (Jer. 32), ვაბრიელ ტფილელი-შეჰანელი (Jer. 50) და სტეფანე ტფილელი (Jer. 12).

კიდევ ერთი ტფილელი ჩანს ათონის აღაპებში: „არსენ მარტვილის ძე თფილელი ხანაშუერი“ (ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი აღაპებით, 1901 წ. აღაპი № 148), მაგრამ ეს აღაპი XII საუკუნეში უნდა იყოს განწესებული.

ამ ანდერძთან დაკავშირებით კიდევ რამდენიმე საკითხი წამოიჭრება:

1. როდის არის გადაწერილი ხელნაწერი.

¹⁸ ე. მეტრეველი, შავი მთის მწიგნობრული კერის ისტორიისათვის XI საუკუნის პირველ ნახევარში, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XX B, გვ. 102.

2. ამ ერთი ხელნაწერის მიხედვით შეიძლება თუ არა შეჰქანის უდაბნოს ვეწოდოთ სკრიპტორიუმი?

3. რა დრომდე არსებობდა შეჰქანის უდაბნო, როგორც ქართული სავანე? დავიწყეთ უქანასქნელი საკითხით: *Georg.* 28 ხელნაწერის ზემოთ მოყვანილი მოსახსენებლის შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ XII საუკ. შუა წლებში შეჰქანი ჯერ კიდევ მოქმედი მონასტერი იყო და იქ ამ დროს მოღვაწეობდნენ გაბრიელ შეჰანელის შვილიშვილნი — იოსებ და იოანე. მაგრამ ამის შემდეგ, საფიქრებელია, შეჰქანის უდაბნოში ქართველთა სავანემ მალე შეწყვიტა არსებობა, ამის სასარგებლოდ მეტყველებს შემდეგი:

ა) XII საუკუნის შემდეგ გაბრიელ შეჰანელისა და შეჰქანის უდაბნოს ხსენება იერუსალიმის ხელნაწერებში აღარ გვხვდება.

ბ) შეჰქანის უდაბნოში გადაწერილი *Jer.* 50 ხელნაწერი ადრევე იქცა ჯვრის მონასტრის საკუთრებად. ამას მოწმობს შეჰქანის ხელნაწერის ერთი მინაწერი: „პროკოპი, მეოხ ეყავ სულსა ნიკოლოზ ბედიელისასა წინაშე ქრისტესა“ (162 v). ჩვენის ვარაუდით, ეს იგივე ბედიელ-ყოფილი ნიკოლოზ კათალიკოსია, რომლის ადაპი ჩაწერილია ჯვრის მონასტრის სააღაპე სენიაქსარში და თარიღდება XIII საუკუნის დამლევით¹⁹. საფიქრებელია, რომ ნიკოლოზ ბედიელმა ჯვრის მონასტერში ნახა ეს ხელნაწერი და იქვე ჩაწერა თავისი მოსახსენებელი. ამრიგად, შეჰქანის უდაბნოს ხელნაწერი, არაუგვიანეს XIII საუკუნის დამლევისა, ჯვრის მონასტრის საკუთრებად ქცეულა, საფიქრებელია, ამ დროისათვის შეჰქანის უდაბნოში ქართველთა ძმობის იქ მოღვაწეობის შეწყვეტის გამო. ამრიგად, შეჰქანის უდაბნოში ქართველთა მოღვაწეობის ხანაღ, პირობითად, XI—XIII საუკუნეები უნდა განვსაზღვროთ.

შეჰქანის ქართული სავანის ხანმოკლე არსებობით უნდა აიხსნას ისიც, რომ ამ უდაბნოს სახელწოდება ადრევე მიეცა დავიწყებას თვით ჯვრის მონასტერშიც კი. ამას მოწმობს შეჰქანის ხელნაწერზე (*Jer.* 50) გვიანდელი, XV საუკ. ხელით შესრულებული მინაწერი: „ქართველთა მონასტრისა შჰანისა ესე წიგნი“ (66v—67r). მინაწერის ავტორს, ჩანს, ხელში ჩავარდნია შეჰქანის ხელნაწერი (რომელიც ამ დროს უკვე ჯვრის მონასტერში იყო გადატანილი), წაუკითხავს ხელნაწერის ანდერძი, არასწორად ამოუკითხავს უდაბნოს სახელწოდება — შეჰქანის მაგივრად შჰნი (ჰ-სა და პ-ს გრაფიკული მსგავსების გამო) და ვინაიდან ეს სახელწოდება მისთვის უცხო იყო და ამ დროისათვის დაკარგულ-დავიწყებული, ამიტომ როგორც ამოუკითხავს, ასევე შეცდომით დაუწერია.

დავუბრუნდეთ პირველ საკითხს, თუ როდის უნდა იყოს გადაწერილი შეჰქანის უდაბნოს ხელნაწერი *Jer.* 50. თვითონ ხელნაწერი ამის თაობაზე არავითარ ცნობებს არ გვაწვდის, პალეოგრაფიულად კი იგი XI საუკუნეს არ უნდა სცილდებოდეს. ხელნაწერის გადაწერის თარიღის დავიწროებაში გვხვმარება *Jer.* 156 ხელნაწერი, რომელთანაც *Jer.* 50-ს საერთო მასალა აღმოაჩნდა. ამ ხელნაწერს რთული და საინტერესო ისტორია აქვს. ის თავდაპირველად შეიცავდა მხოლოდ „მართას ცხოვრებას“, გადაწერილს შავ ანუ საკვირველ მთაზე 1040 წელს. შავი მთიდან იგი იერუსალიმში წაუღია და ჯვრის

¹⁹ ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, 1962, აღაბი № 100, და მისი კომენტარი.

მონასტრისათვის შეუწირავს ვინმე გიორგი აფხაზს მიწიწვივისძეს²⁰ გიორგი-პროხოვრეს გარდაცვალების ე. ი. 1065 წლის ახლო ხანებში. ჯერის მონასტერში ეს ხელნაწერი შეუტესიათ ახალი მასალით — „პროკოპის წამებით“ და „ათთა კრიტელთა წამებით“: „ესე წმიდისა პროკოპისი და წმიდათა ათთა მოწამეთაჲ ჩუენ ჩაურთეთ გიორგი და არსენი“ (205v—206v). ამასთანავე ირკვევა, რომ „ათთა კრიტელთა წამება“ არსენს ახალი მიღებული ჰქონდა ათონის მთიდან ბასილი ბაგრატიის ძისაგან: „იესუ ქრისტე, მეოხებითა წმიდათა ამათ მოწამეთაჲთა აღიდგე დიდებითა სულიერიითა ბაგრატიის ძე ბასილი, რომელმან ესე წამება ჩუენდა მოაწია“. წერს Jer. 156 ხელნაწერში ამ „წამების“ შემტანი არსენი.

ვფიქრობთ, რომ ხელნაწერ კრებულში არსენს პირველად შეუტანია „ათთა კრიტელთა წამება“, რაკი ასე საგანგებოდ აღნიშნავს ამ ტექსტის წარმომავლობას. როგორც „პროკოპის წამება“, ასევე „ათთა კრიტელთა წამება“ ამავე თანამიმდევრობით შესულია შეჰანის ხელნაწერში — Jer. 50²¹. ამიტომ, საფიქრებელია, რომ ამის გადამწერს ან Jer. 156 ხელნაწერი ჰქონდა ხელთ, ან მისი დედანი. ამიტომ Jer. 50 დაახლოებით ისევე უნდა დათარიღდეს, როგორც Jer. 156, ე. ი. 1065 წლის ახლო დროით.

და ბოლოს უკანასკნელი საკითხი: შეიძლება თუ არა შეჰანის უდაბნოს ქართველთა სავანე სკრაპტორიუმად მივიჩნიოთ ჩვენამდე მოღწეული ერთადერთი ხელნაწერის მიხედვით? ვფიქრობთ, რომ შეიძლება.

ყოველ ეკლესიას, თუ მონასტერს მღვდელმსახურებისათვის ესაჭიროებოდა გარკვეული რაოდენობა წიგნებისა. აუცილებელი მინიმუმი იყო: სვინაქსარი, ახალი და ძველი აღთქმის საკითხავები, ჟამნი, სადღესასწაულო, კურთხევანი და სხვ. ეს წიგნები (ხელნაწერები) უნდა ჰქონოდა გარესამყაროს მოწყვეტილ ქართველთა სავანეს შეჰანშიც. ნაწილი ამ ხელნაწერებისა შეჰანის მონასტრის კრებულმა, ალბათ, თან ჩამოიტანა, ან თანდათან ჩამოჰქონდა უახლოესი დიდი სკრაპტორიუმიდან — ჯერის მონასტრიდან, ხოლო შემდეგ ადგილობრივ ხდებოდა სამონასტრო ბიბლიოთეკის შექმნა. ბიბლიოთეკის შექმნის მიზნით, იოვანემ თავს იდგა Jer. 50 ხელნაწერის გადაწერა: „კადნიერ ვიქმენ ამისთვის, რომელ ახალ შენი და გლახაკი იყო წიგნი თა““. ბიბლიოთეკის გამდიდრების ეს საპატიო მიზანი თხოულობდა კალიგრაფებისა და მწიგნობრების კადრებს, რომლებიც, თუ ვიმსჯელებთ Jer. 50-ის მიხედვით, შეჰანის მონასტერში უნდა ყოფილიყვნენ.

საინტერესოა ერთი გარემოებაც. იოანე ჩივის, რომ „შეჰანი იყო ახალ-შენი და გლახაკი წიგნითა“. თითქოს მოსალოდნელი იყო, რომ ასეთ ვითარებაში იოანეს ეზრუნა პრაქტიკული დანიშნულების სამღვდელმსახურო წიგნების გადაწერა-გამრავლებაზე; სინამდვილეში მისი გადაწერილი ხელნაწერი ავთოგრაფიული ხასიათის კრებულია, რომელსაც ლიტურგიკული დანიშნულება არა აქვს. ეს არის სულისმარგებელი საკითხავი წიგნი, რომლის ძირითადი ნაწილი უკავია სვიმეონ ძველისა და სვიმეონ ახლის მესვეტეთა, ე. ი. უდიდეს მეუდაბნოეთა და ასკეტთა ცხოვრებებს, რომლებიც, საფიქრებელია, შეჰანის უდაბნოს ქართული კრებულის ასკეტურ მიდრეკილებათა შესაბამისად იყო

²⁰ დაწვრილებით ამ ხელნაწერის შესახებ იხ. ე. მ. ტრეველი, საზღვარგარეთის ქართული სამწერლობო კერების ურთიერთთანამშრომლობის ერთი ფაქტი. აკად. ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული (იბეჭდება).

²¹ „ათთა კრიტელთა წამება“ იერუსალიმის სხვა ხელნაწერებში არ გვევლინება.

შერჩეული. საინტერესოა ისიც, რომ ამავე კრებულში შესულია ჯვრის მონასტერში ათონიდან მიღებული და ე. ი. იქამდე იქ ნაკლებად ცნობილი და გავრცელებული „ათთა კრიტელთა წამების“ თარგმანი. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ შეჰანის კრებულის მწიგნობრები თვალ-ყურს ადევნებდნენ იმ ახალ ლიტერატურას, რომელსაც ჯვარი ლეზულობდა სხვადასხვა ქართული სკრიპტორიუმებიდან და ცდილობდნენ ახალი თარგმანებით შეეცნოთ შეჰანის ღარიბი ბიბლიოთეკა. ეს უკვე იმის მაჩვენებელია, რომ შეჰანში მოღვაწე მწიგნობრები გარკვეული პრინციპით არჩევდნენ მათთვის საჭირო და საინტერესო მასალებს. ასეთი გეგმაზომიერი მუშაობა კი უნდა მიუთითებდეს შეჰანში სკრიპტორიუმის (ალბათ მცირისა და ახალის) არსებობას, რომელსაც ევალებოდა ამ სამუშაოს განხორციელება და რომელიც ალბათ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ჯვრის მონასტრის სკრიპტორიუმთან და, შესაძლოა, მის ფილიალსაც კი წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჯერჯერობით ჩვენს განკარგულებაშია შეჰანის უდაბნოს მონასტრის მხოლოდ ერთი ხელნაწერი, ვფიქრობთ, რომ ეს ხელნაწერი შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს ამ უდაბნოს კოლექტივისათვის. აქ უნდა ყოფილიყო პატარა სკრიპტორიუმი თავისი კალიგრაფებით, მწიგნობრებით, რომელნიც ზრუნავდნენ უდაბნოს ბიბლიოთეკის გამდიდრებაზე მათი მოთხოვნილებებისა და გემოვნების შესაბამისად.

ჩვენამდე მოღწეული ცნობები რომ შევაჯამოთ, შეჰანის უდაბნოს შექმნის ისტორია და იქ ქართველთა მოღვაწეობა შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. შეჰანის უდაბნო გაუშენებია გაბრიელ ტფილელს გიორგი-პროხორეს წინამძღვრობის დროს, არა უგვიანეს 1061 წლისა. გაბრიელი შეჰანის უდაბნოს მამულებლად იწოდება XI საუკუნის ხელნაწერთა მოსახსენებლებში და ანდერძებში.
2. შეჰანის უდაბნოს ქართველთა მშობას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ჯვრის მონასტრის მშობასთან. გაბრიელ შეჰანელს ჯვრის მონასტრის XI საუკუნის ხელნაწერებში, პროხორე ჯვარელის სიცოცხლეში, განწესებული აქვს მოსახსენებელი პროხორესა და ჯვრის მონასტრის მოღვაწეთა გვერდით.
3. შეჰანის უდაბნოში გაბრიელის მამობის დროს მოღვაწეობდა იოანე, რომელსაც გადაუწერია Jer. 50 ხელნაწერი უკვე კარგა ხნის. ეს ხელნაწერი იოანემ გადაწერა გაბრიელ ტფილელის შრომათა სასყიდლად.
- იოანე ცოდვილი კვალიფიციური გადაწერია, მიუხედავად მისი ხანდაზმულობისა. ამ ხელნაწერის გადაწერის დროისათვის შეჰანის უდაბნო იყო „ახალშენი და გლახაკი წიგნითა“. იოანეს მიზანი იყო გაემდიდრებინა „ახალშენი“ წიგნებით.
4. შეჰანის კრებულში გაბრიელის და იოანეს თანამედროვე მოღვაწეა ვინმე ბერი (საკუთარი სახელია), რომლის მოსახსენებელი მთავრულითაა ჩაწერილი ხელნაწერში. შესაძლოა, ბერმა გარკვეული წვლილი შეიტანა Jer. 50 ხელნაწერის შექმნაში.
5. გაბრიელ შეჰანელი ჯვრის მონასტრის კრებულში ჯერ კიდევ XII საუკუნის მეორე ნახევარში კარგად არის ცნობილი, როგორც შეჰანის უდაბნოს მამულებელი, რაც აისახა მისი შვილიშვილებისათვის განწესებულ მოსახსენებელში. XIII ს. დასასრულისათვის შეჰანის უდაბნოში ქართველთა სავანის არსებობა უკვე აღარ ივარაუდება. ამ დროისათვის შეჰანის ხელნაწერი Jer. 50 უკვე ჯვრის მონასტერშია გადატანილი.

ამის შემდეგ შეიძლება გადავიდეთ იმის ძიებაზე, თუ სად მდებარეობდა შეპანის უღაბნო, ე. ი. სად არის საძებარი ქართველთა დღემდე უცნობი მონასტერი და სკრიპტორიუმი.

შეპანური ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით (Jer. 50), შეპანი ყოფილა უღაბნო, უშენი ადგილი, რომელიც გაბრიელ ტფილელს გაუშენებია, რის გამოც მას შეპანელის წოდება მიუღია. პირველ რიგში გავარკვიოთ, თუ რას ნიშნავს უღაბნო და ამის მიხედვით, რას უნდა წარმოადგენდეს შეპანის უღაბნო.

ილ. აბულაძე თავის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში უღაბნოს შემდეგნაირად განმარტავს: გაუშენებელი, დაუსახლებელი ადგილი, ოკერი, უმკდრო²². ორი უკანასკნელი განმარტება წყაროებიდან არის ამოღებული: „იყო ქუეყანა თქუენი უღაბნო (ოკერი G), M ლევიტ 26,33“. ე. ი. უღაბნო იხმარება „მცხეთის ბიბლიაში“, ხოლო გელათისაში უღაბნოს სანაცვლოდ „ოკერია“ დამოწმებული; უღაბნო შეიძლება მდინარის ხეობასაც ეწოდებოდეს, ასევე დაუსახლებელსა და უკაცურს: „დაახუდრა ეშმაკმან უღაბნოსა ადგილსა, პირსა მდინარისასა“ (მ. ცხ. 412). მაგრამ, უღაბნოს სხვა სპეციფიკური მნიშვნელობაც აქვს, რომელსაც, აგრეთვე, ვხვდებით წერილობით წყაროებში: ეს არის ადგილი, თავისი ბუნებრივი მონაცემებით მკაცრი, მიუვალი, უშენი, მოწყვეტილი გარე სამყაროს, რომელიც ხორცის გვემის მიზნით თავის ადგილსამყოფელად გადაუქცევიათ ასკეტებს. აქ შეიძლება იყოს გაშენებული ერთი ან რამდენიმე მონასტერი და სენაკები, ხელოვნური ან ბუნებრივი გამოქვაბულები, სადაც მარტომყოფთა ცხოვრებას ეწევიან ასკეტნი ანუ მეუღაბნოენი. უღაბნო შეიძლება ეწოდებოდეს როგორც მთაგორიან ადგილს²³, ასევე, ვაკეს და ხეობასაც. თუ რა სახის ცხოვრება ევალებოდათ უღაბნოში მეუღაბნოეთ, ეს კარგად ჩანს ეგვიპტელ და სირიელ ასკეტთა ცხოვრებებში²⁴.

ქართულ წერილობით წყაროებში უღაბნო ეწოდება შიომღვიმის, დავით გარეჯის, ხანძთის სამონასტრო კომპლექსებს. უღაბნო ეწოდება ათონის მთასაც თავისი მრავალრიცხოვანი მონასტრებით.

საქართველოში უღაბურ, ძნელად მისასვლელ ადგილებში მონასტრების, სენაკების შენება და იქ სამონასტრო ცხოვრების განვითარება ქრისტიანული აღმოსავლეთის უკიდურესად ასკეტური მიმართულების გავლენის შედეგი უნდა იყოს. ახასიათებს რა დავით გარეჯის უღაბნოს, გ. ჩუბინაშვილი შენიშნავს: „Давид вдвоём с учеником Лукианом идет далее и в пограничном районе, в пустынных, выжженных солнцем горах Гареджийских, основывает пещерный монастырь. Нет сомнения, что здесь в выборе места сыграло значение общее сходство суровой, безотрадной, выжженной солнцем природы Гареджийского многогорья с местами, где он провел начальные годы подвижничества в Месопотамии“²⁵. „Устанавливается даже специаль-

²² ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), 1973.
²³ „კაცნი ვინმე მეუღაბნოენი, რომელნი მყოფ იყვნეს მთასა ზედა“ (იხ. ილ. აბულაძის ძვ. ქართ. ენის ლექსიკონი, გვ. 234, მეუღაბნოე).
²⁴ უხვ მასალას იძლევა ამ საკითხზე „მამათა ცხოვრება“. აქედან ერთ-ერთი ნიმუში მოტანილია ილ. აბულაძის ლექსიკონში: „განმორებულთა და მეუღაბნოეთა სრულთა უმსვე ტპრილი და გლოვაჲ“ (მ. ცხ. 41 v).
²⁵ Г. Н. Чубиннашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Очерк по истории искусства Грузии, Тб., 1948, стр. 4.

ნყი, პყშნყი, კონეჩნო, უსლოვნყი ტიტულ ვედავშეო იერარხიესკი გარეჯისკი მონასტერის მონაწილეობით, როგორც მონასტერის და ამ მონასტერთან დაკავშირებულ ბუნებრივ თუ ხელოვნურ სენაკებს, სადაც მეუღაბნოენი, ანუ ასკეტი ცხოვრობენ. ათონის ერთ-ერთი აღაპის მიხედვით, შიგ მონასტერში მცხოვრებს შინამყოფი ეწოდება, ხოლო სენაკებში მაცხოვრებლებს — გარე დაყუდებულნი. ივერის მონასტრის პავლეს განწყესებულ ერთ-ერთ აღაპში აშკარად არის გარჩეული ათონის უღაბნოში მცხოვრებ ბერთა ეს ორი კატეგორია: „განუჩინეთ მე, მამამან პავლე, მოძღუარმან, დეკანოზმან და ყოველმან კრებულმან შინამყოფთა და გარეთ დაყუდებულთა უღაბნო მასათა ყოველთა ერთითა სიტყუთა“...²⁶.

პალესტინასა და სირიის ტერიტორიაზე მრავლად იყო უღაბური, უწყლო უღაბნოები, სადაც მიდიოდნენ განხლოვებული ცხოვრებისა და ხორცის გვემის მოტრფილად ასკეტები, რომლებსაც ქართველები მეუღაბნოეს უწოდებენ. უღაბნოები უპირისპირდებოდნენ ხალხმრავალ, დიდ მონასტრო ცენტრებს და აღმოსავლური მკაცრი ასკეტიზმის ტიპურ კერებს წარმოადგენდნენ.

პეტრე იბერმა ააშენა „სახლი სისტუმრო“ შიგ იერუსალიმში, „რათა განუსვენებდეს მომავალთა ძმთა ქართველთა და ბერძენთა“, თვითონ კი სულ უღაბნოსაკენ ჰქონდა თვალი: „მერმე წარვიდეს უღაბნოდ და შეკრიბნეს ძმანი მრავლად და აღაშენეს მონასტერი თავისათვისა“²⁸. ამ მონასტერთან, ანასტასი პატრიარქის მოთხოვნით, აშენდა ეკლესიაც და ეწოდა მას ქართველთა მონასტერი.

ამის შემდეგ პეტრე კვლავ მიემართება უკვე სხვა უღაბნოში: „იორდანეს პირსა, ადგილსა უღაბნოსა და იშენეს მონასტერი“. პეტრეს ცხოვრების ავტორი გვამცნობს, რომ „უღაბნო მყოფარე იყო წმიდად ესე, და მრავალჯერ წარვიდის მარტოა უღაბნოდ, რათა მხოლოდ მხოლოს ზრახვიდის...“²⁹. მეუღაბნოეთა ცხოვრებისადმი სიყვარულმა ის ეგვიპტის ასკეტებთანაც მიიყვანა: „პეტრე და მოწაფენი მისნი და იოანეცა ნეტარი წარვიდა ეგვიპტედ, სანახებთა სკიტისათა. მოჰვიდეს და მოილოცვიდეს წმიდათა მამათა უღაბნო მასათა და სურვიელ იქმნეს უღაბნოსა მას და გამოარჩიეს ეს ადგილი და აღაშენეს ეკლესია“...³⁰.

ასევე უღაბნოს ხშირი სტუმარი იყო პროზორე ჯვრის მონასტრის აშენებამდეც და აშენების შემდეგაც. იერუსალიმში ჩასვლის შემდეგ ის დამკვიდრდა საბას მონასტერში და დაპყო „მას შინა წელნი მრავალნი, ოდესმე

26 იქვე, გვ. 4.
 27 ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით. თბილისი, 1901, აღაპი № 155, გვ. 261.
 28 ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 260.
 29 იქვე, გვ. 263.
 30 იქვე, გვ. 262.

უდაბნოს წარვიდის და ილუწინ ლოცვითა და მარხვითა, რამეთუ იყო დიდად მოღვაწე, და ოდესმე ლავრასა არნ³¹.

ჯვრის აშენების შემდგომაც, მას შემდეგ, რაც პროზორემ განუჩინა ჯვარს „წესი და კანონი მონასტრისაჲ, მსგავსადვე წმინდისა საბაჲს ლავრისა, და კუალად აღაშენა იერუსალემს ქსენადუქი ვრცელი და შუენიერა, და ვითარ სრულ ყო ესე ყოველი შეწყვენითა ღმრთისაჲთა, მერმე მოუძღურდა... და ამისა შემდგომად წარვიდა იგი უდაბნოსა არნონს³². ეს უნდა მომხდარიყო 1061 წლის შემდეგ.

ამრიგად, შეპანის უდაბნოც, საფიქრებელია, მიუვალი, დაუსახლებელი და მთავორიანი ადგილი ყოფილიყო.

ქართული შეპანი არაბული **شاحان**-ის ან **شاحان**-ის შესატყვისია. **شاحان** არაბული ტოპონიმი. ეს ტოპონიმი გვხვდება როგორც ლიბანის ტერიტორიაზე, ასევე პალესტინაშიც — ტრანსიორდანიაში.

ცნობებს ლიბანის შიპანის შესახებ გვაწვდის ერნესტ რენანი თავის ცნობილ ნაშრომში *Mission de Phénicie*, რომელიც მიქმდენა 1867 წელს ფრანგების მიერ მოწყობილ ექსპედიციას ფინიკიაში.

ლიბანის შიპანი (**شاحان**) მდებარეობს მთიან მასივში, სოფელ ამშიტთან (*Amschit*), რომელიც ძველი ბიბლიური ქალაქის ბიბლოსის (დღეს ჯებელის) მიდამოებშია. ეს მთიანი მასივი ლიბანის მთების გაგრძელებას წარმოადგენს და ხმელთაშუა ზღვის „სანაპირო მთიან ზონას“ ქმნის. ერნესტ რენანის ცნობით, „მდინარე პალაუჰის შესართავიდან თუ აპყევებით ბილიკს „სანაპირო ლიბანის“ პლატოსაკენ, მიხვალთ ერთ მწვერვალთან, რომელიც სამარხებითაა დაფარული. გზას თუ გააყვებით, შეხვდებით სოფელ ეიბელს, სადაც, აგრეთვე, სამარხები და საწნახელებია კლდეში. იქვეა სოფელი შიპანი (**شاحان**), ამ სოფელში არის მართლმადიდებლური ეკლესია, საკმაოდ დახვეწილი დორიული კაპიტელებით. კარიბჭეზე წარწერის ფრაგმენტია, რომელიც სირიულს ჰგავს. ვარაუდობენ, რომ იქ იყო ბერძნული წარწერა, მაგრამ შეცდომააო“ — წერს რენანი³³.

შეიძლება თუ არა ლიბანის შიპანი მივიჩნიოთ გაბრიელის გაშენებულ შეპანის უდაბნოდ?

ბიბლიური ქალაქი ბიბლოსი ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეშივე გადაიქცა ნამდვილ „წმიდა ქალაქად“, სადაც ყოველის მხრიდან მიდიოდნენ პილიგრიმები³⁴. ამდენად, სანაპირო ლიბანის მთების ამ უბანში სავსებით შეიძლება ვივარაუდოთ სამონასტრო კოლონიები, რასაც მრავალრიცხოვანი სამარხების არსებობაც მოწმობს. ჩვენთვის საინტერესო ლიბანის შიპანი კი სოფელია, საკუთარი სირიული ეკლესიით. რა თქმა უნდა, არ არის გამორიცხული XI საუკუნეში ქართული სამონასტრო კოლონიის არსებობა ლიბანის სანაპირო მხარეში, და, კერძოდ, შიპანშიც, მაგრამ, ქართული წყაროების მიხედვით, გაბრიელის გაშენებული შეპანი უდაბნო იყო, ე. ი. დაუსახლებელი

³¹ იქვე, გვ. 215.

³² იქვე.

³³ *Mission de Phénicie, dirigée par M. Ernest Renan. Membre de l'Institut. Paris. MDCCCLXVII. pp. 239—240.*

³⁴ იქვე, გვ. 219.

ადგილი. გარდა ამისა, შეჰანის უდაბნო, მისი სიახლოვისა და კონტაქტების გამო ჯვარის მონასტერთან, ვფიქრობთ, უფრო პალესტინაშია საქებარი.

პალესტინის შიჰანი მდებარეობს ტრანსიორდანიასში. ფიშერისა და გუტეს შედგენილ პალესტინის რუკაზე, რომელიც დღეს ყველაზე სანდოდ არის მიჩნეული, შიჰანი არის მთა სოფელ სიხანთან, მდინარე არნონის ხეობის მახლობლად (იხ. რუკა); ეს ის არნონია, რომლის ხეობასაც შეაფარა თავი და თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წლები გაატარა გიორგი-პროხოხორემ. მთა დიდად არ უნდა იყოს დაცილებული მდინარის ნაპირს (არაუმეტეს 5 კილომეტრისა მასშტაბის მიხედვით). მდინარე არნონის შესახებ ერთ-ერთ საცნობაროში ვკითხულობთ: „Истоки ее находятся в восточной пустыне, недалеко от „дороги пилигримов“. Протекая дикую долину между высокими скалистыми берегами, принимает в себя ручьи: Саиде, Салихе и Вале. По выходе из гора, впадает в Мертвое море, образуя небольшую дельту“.

არნონი მდინარის ბიბლიური სახელწოდებაა. ის მიჯნა იყო მოაბელთა და ამორეველთა ქუეყნებისა. ებრაელებმა გადალახეს არნონის მდინარე, რათა დაეპყროთ ამორეველთა ქვეყანა. მოაბელთა ქვეყანა კი, ბიბლიური გადმოცემებით, ლოტთან იყო დაკავშირებული. ამ არემარეს შეაფარა თავი, გადმოცემით, ლოტმა იმის შემდეგ, რაც ის, მისი ცოლი და ორი ასული ანგელოზებმა გაიყვანეს სოდომიდან ამ ქალაქის ღვთის რისხვით დაქცევის წინ. გზაში ლოტის ცოლი ქვის ქანდაკებად იქცა ღმრთის ცნების დარღვევისათვის, ხოლო ლოტი და მისი ორი ასული მივიდნენ ქალაქ სეგორში. აქედან კი „აღვიდა ლოტ სეგორით და დაჯდა მთასა ზედა და ორნი ასულნი მისნი მის თანა, რამეთუ შეეშინა სეგორს შინა დამკვდრებაჲ“ (დაბადებაჲ, 19, 30)³⁵.

მოაბელთა მოდგმაც ლოტს უკავშირდება, ვინაიდან ლოტის უფროსი ქალიშვილის ძეს მოაბ ეწოდა. მოაბმა მისცა სათავე მოაბელებს.

შეჰანი, ანუ შიჰანი (Shihan), რომელიც ქართველებს აურჩევიათ თავის სავენდ, ჩანს, მოაბელთა ხალხის ისტორიასთან ოდითგანვე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. 1851 წელს ამ მთაზე აღმოაჩინეს ერთი სტელა, რომელიც III ათასეულის დასასრულით თარიღდება (ამჟამად დაცულია ლუერში).

მოაბელთა მიწაზე ბოლო დრომდე მიკვლეულია სულ 3 სტელა, აქედან ერთი — შიჰანის მთაზე (იხ. Grand Larousse encyclopédique en dix volumes. 1963. t. VII, p. 409).

ხომ არ იყო შეჰანის უდაბნო და არნონი დაკავშირებული ასევე ლოტის სახელთან და გადმოცემებთან ლოტის შესახებ? ზომ არ არის შეჰანი ის მთა, სადაც გამოქვაბულში შეაფარეს თავი ლოტმა და მისმა ქალიშვილებმა? რაიმე გარკვეულის თქმა ამის თაობაზე ძნელია, ვინაიდან ჩვენ ისიც კი არ ვიცით, რა სახელი იმალება ამ მთის არაბული სახელის — შიჰანის ქვეშ. ამ სახელწოდების ეტიმოლოგიაც არაფერს იძლევა.

ლოტის შესახებ ბიბლიურ გადმოცემებში სიგორი (სეგორი) შეიძლება იყოს ორიენტირი, რომლის მახლობელ მთაზე წავიდა სიგორიდან ლოტი თავისი ქალიშვილებით გამოქვაბულში საცხოვრებლად. მაგრამ, სიგორი დღეს არ არსებობს. ის არ არის შეტანილი არც ჩვენთვის ცნობილ პალესტინის ახალ

³⁵ წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ნაკვეთი 1, გამოსცა აკაკი შანიძემ, თბ., 1947.

რუკებზე. მაგრამ ის დატანილია სამარშრუტო რუკაზე, რომელიც დაუბრუნდა ი. ვ. პომიალოვსკიმ მის მიერ გამოცემულ IV საუკუნის მოგზაურის მემუარების ტექსტს³⁶. სიგორი აქ არნონის მდინარის მარჯვენა ნაპირზეა მოთავსებული. რამდენად ზუსტია ამ ადგილის ლოკალიზაცია, ძნელი სათქმელია, ვინაიდან სიგორი ეკუთვნის სოდომის ხუთქალაქეულს (Пятиградие Содомское—Пентаполис), რომელთა ლოკალიზაცია დღესაც ვერ ხერხდება³⁷. ერთი მანკ ფაქტია, რომ სიგორი შიხანისაგან დიდად არ ყოფილა დაშორებული. შიხანი კი მდებარეობს არნონის უდაბნოსთან, ე. ი. მოაბელთა მიწაზე, რომელიც, გადმოცემით, ლოტან არის დაკავშირებული.

ჩვენი რწმენა, რომ გაბრიელ ტვილელის გაშენებული შეპანის უდაბნო სწორედ ტრანსიორდანის შიხანს უნდა გულისხმობდეს, იმანაც განამტკიცა, რომ იგი არნონის უდაბნოს მეზობლად აღმოჩნდა, არნონი კი, როგორც უკვე ზემოთაც ითქვა, ქართველებისათვის ადრევე ყოფილა ცნობილი.

*
* * *

ბიბლიური ადგილების დადგენა და მათი იდენტიფიკაცია თანამედროვე არაბულ სახელწოდებებთან მეტად რთულია. ამის თაობაზე ნ. მედნიკოვი წერს: „Отождествление современных местностей с библейскими при настоящем положении палестинологии далеко не доведено до желаемой полноты и для большей половины библейских местностей, современное отождествление их приходится сопровождать вопросительным знаком“³⁸.

მეორე მხრით, ამ მთის არაბული სახელწოდება შიხანი უკვე IX—X საუკუნეებში ჩანს არაბულ ისტორიულ წყაროებსა და გეოგრაფიულ საცნობაროებში. მაგრამ ეს ცნობებიც ყოველთვის არ ეთანხმება ერთმანეთს.

განვიხილოთ ეს ცნობები³⁹. **سحان** ან **سحان**-ის შესახებ XIII საუკუნის არაბი ისტორიკოსი და გეოგრაფი იაკუთი (+1229) წერს: „Сейхан селение в округе Меаба, в ал-Белка. Говорят, что там, на горе, находится могила Муса (Моисей), сына Имрана“⁴⁰.

³⁶ Паломничество по святым местам конца IV века, изданное, переведенное и объясненное И. В. Памьяловским. ППС, т. VII, вып. III, 1889, стр. 172. ამ მოგზაური ქალის პიროვნება და სახელი საბოლოოდ დადგენილი არ არის. მისი მოგზაურობის რუსული თარგმანის შემსრულებელ-გამომცემელი ი. ვ. პომიალოვსკი მას სილეადა (პრეფექტ რუფინუსის და) მიიჩნევს. ევროპულ გამოცემა-გამოკვევებში მას Egeria || Ethéria-ს უწოდებენ. ესარგებლობთ რა „მოგზაურობის“ რუსული თარგმანით, ჩვენ მოგზაურ ქალს პირობითად სილეას ვუწოდებთ.

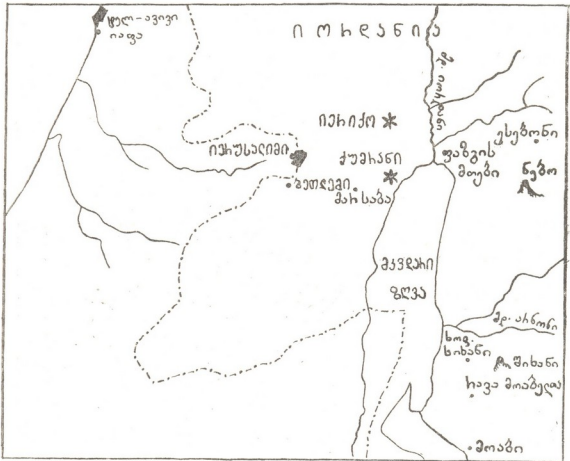
³⁷ იქვე, გვ. 223.

³⁸ Карта Палестины, обработанная И. Фишером и Г. Гуте, издание Императорского Православного Палестинского Общества. Азбучный указатель собственных имен. ნ. მედნიკოვის წინასიტყვაობა, გვ. VI.

³⁹ არაბული წყაროებისათვის ესარგებლობთ ნ. მედნიკოვის წიგნით: Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам. ППС. т. XVII, вып. II, (1), вып. II (2), вып. II (3), вып. II (4).

⁴⁰ И. А. Медников, ППС, 11 (3), стр. 1051. ცნობა, რომ შიხანი იაკუთის გეოგრაფიაშია დადასტურებული, პირველად მოგვაწოდა პატივემულმა მეკლეარმა M. van Esbroeck-მა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოუახსენებთ.

ამ იაკუთი სოფელ სეიხანს ეხება, რომლის მახლობლადაც ყოფილა მთა, სადაც, გადმოცემით, მოსეს საფლავი არის. მეორე ადგილას იგივე იაკუთი საკუთრივ ამ მთაზე ლაპარაკობს: „Шейхан—гора, господствующая над всеми горами, окружающими ал-Кудс (Иерусалим). Эта та самая гора, с верхушки которой Моисей взглянул на Иерусалим, счел его ничтожным и сказал; „О боже и это твой Кудс (твоя святыня)? И послышался голос: во истину ты никогда не войдешь в него! и он умер, не войдя в него“⁴¹

სოფელი სეიხანი და მთა შეიხანი, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ფიშერი-სა და გუტეს პალესტინის რუკაზე ერთმანეთის გვერდით, არნონის მდინარის სამხრეთით მდებარეობენ (იხ. რუკა). ამრიგად, მათი მდებარეობა სავსებით გარკვეულია⁴², მაგრამ იაკუთის ცნობებში ამ მთასთან დაკავშირებულია ისეთი გადმოცემები (მოსეს ამ მთაზე ასვლა, იქიდან ქანაანის მიწისა და იერუსალიმის (ალ-კუდსის) დანახვა, იქვე მოსეს გარდაცვალება, და ბოლოს გადმოცემა, რომ იქ არის მოსეს საფლავი), რომლებიც ბიბლიური გადმოცემებით დაკავშირებულნი არიან არა შეიხანთან, არამედ წებოს მთასთან (ქართული ბიბლიის მიხედვით — ნაბას ან ნაბავის მთა). წებოს მთა კი მდებარეობს

⁴¹ И. А. Медников, ППС, II (3), стр. 1053.

⁴² 1972 წლის „The Times Atlas of the World“-ის იორდანის რუკაზე ეს პუნქტები დატანილი არ არის (იხ. plate 35, Israel, Jordan).

მკედარი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, იერიქოს გასწვრივ და იორდანის შესართავიდან 19 კილომეტრითაა დაცილებული (იხ. რუკა).

„მეორე სჯულის“ წიგნში ნებოს შესახებ ვკითხულობთ: „და აღვდა მოსე არაბოთად მობით მთასა მას ზედა ნაბაის, თნემსა ზედა ფაზგასა, რომელ არს პირისპირ იერიქოსა, და უჩუენა მას უფალმან ყოველი იგი ქუჩყანა გალადისა, ვიდრე დანამდე, და ყოველი იგი ქუჩყანა ნეფთალემისა და ეფრემისა და მანასესი, და ყოველი იგი ქუჩყანა იუდასი, ვიდრე დასასრულამდე ზღვსა, და ყოველი იგი უდაბნო, და ყოველი იგი გარემოს სოფლები, რომელი იყო ველთა მათ იერიქოსთა, ქალაქები იგი დანაკის-კუდოვანი, ვიდრე სე გო რ ა მ დ ე. და ჰრქუა უფალმან მოსეს: ესე არს ქუჩყანა იგი, რომლისათუს ვე ფ უ ც ე აბრაჰამს, ისააკს და იაკობსა, და ვარქუ, ვითარმედ: ნათესავსა შენსა მივსცე ეგე, აწ ეგე-რა გიჩუენე შენ და თუალთა შენთა იხილეს, ხოლო ვერ შეხვდე შენ მუნ და მოკუდა მუნ მოსე, მონა იგი უფლისა, ქუჩყანასა მას მოაბისასა სიტყუთა უფლისათა. და და ა ჰ ვ ლ ე ს ი გ ი ქ უ ე მ ყ ა ნ ა ს ა მ ო ა ბ ი ს ა ს ა, მახლობელად საზღსა მას ფოგორისასა და არავინ იცის საფლავი იგი მისი მოდღეინდელად დღემდე“ (მეორე სჯულისა, თ. ლდ. 1—8)⁴³.

მეორე სჯულისას სხვა თავში იგივე ეპიზოდი გადმოცემული: „და ეტყოდა უფალი მოსეს მას დღესა შინა, და ჰრქუა: ადევდ შენ მთასა მას აბარისსა, რამეთუ იგი თუთ არს ნაბავი, ქუჩყანასა მას მოაბისასა, რომელ არს პირისპირ იერიქოსა, და იხილე ქუჩყანა იგი ქანანისა, რომელ-იგი მივსცე მე ძეთა ისრაელისათა სამკუდრებელად, და მოკუედ მთასა მას ზედა, რომელსაცა აღხვდე მუნ, და შეეძინე ერსა მას შენსა, ვითარცა იგი არონ, ძმა შენი მოკუდა ორსა მთასა ზედა, შეეძინა მას თუსსა“ (ლბ. 50—52).

ამ გადმოცემის მიხედვით მოსე გარდაიცვალა ნებოს მთაზე, მაგრამ დაფლეს იგი „ქუჩყანასა მოაბისასა... და არავინ იცის საფლავი იგი მისი“.

ამ ლეგენდამ, როგორც ჩანს, შემდგომში განვითარება განიცადა. IV საუკუნის ცნობილმა მოგზაურმა ქალმა სილვიამ, რომელმაც განიზრახა წმიდა ადგილების მოხილვა, ნებოს მთის მიდამოებიც დაიარა და ბოლოს ნებოს მთაზეც ავიდა: „...Я возымела желание отправиться в Аравию, к горе Навав, в ту местность, куда Бог повелел взойти Моисею, говоря ему: „Взыди на гору Аварим, сия гора Навав, яже есть в земле Моавли, прямо Иерихону, и виждь землю Ханааню, юже аз даю сыном Израилевым во обдержанье: и скончайся тамо на горе, на нюже восходишь“⁴⁴.

ნებოს მთის წვერზე მოგზაურს ბატარა ეკლესია უნახავს: „В этой церкви, на том месте, где находится амвон, я увидела небольшое возвышение такой величины, какую имеют обыкновенно надгробия. Тогда я спросила святых мужей, что это такое, и они ответили: здесь положен ангелами святой Моисей, ибо как писано, не уведа никто же погребения его; так как известно, что он погребен ангелами. И могила его, где он погребен, и до днесь не указывается: а как нам была здесь указана нашими предшественниками, которые жили здесь, так и мы вам указываем; а эти предшественники говорили, что так им сообщили их предшественники“⁴⁵.

⁴³ დაბადება (ბიბლია), ნაწილი პირველი, ტფილისი, 1884, გვ. 434.

⁴⁴ Паломничество по святым местам конца IV века, Изд. И. В. Помяловского, ППС, т. VII, вып. II. 1889, стр. 117.

⁴⁵ იქვე, გვ. 120.

როგორც ვხედავთ, უკვე IV საუკუნის მიწურულში მოგზაურ სილვას ნებოს მთაზე მოუსმენია მოსეზე გადმოცემა, რომელიც ბიბლიური გადმოცემის ახალ ვარიანტს წარმოადგენს და რომლის მიხედვით ეკლესიაში მიუთითებენ ამბოინზე, სადაც დაუსვენებიათ ანგელოზებს გარდაცვლილი მოსე. მაგრამ მოსეს საფლავზე აქ არავითარი მითითება არ არის, ვინაიდან ის დასაფლავეს ანგელოზებმა და ადგილი დაკრძალვისა ცნობილი არ არის.

უფრო გვიან იმავე გადმოცემის განსხვავებულ ვარიანტს ვხვდებით პეტრე იბერიელის ცხოვრების როგორც ქართულ, ასევე სირიულ რედაქციებში. ნებოს მთაზე პეტრე ორჯერ ასულა. მეორედ ასელისას მან იქ ნახა ერთი ბერი, რომელმაც პეტრეს უამბო შემდეგი: „პირველ მოსლვისა ჩემისა ადგილსა ამას, ვიხილე ქუაბი ერთი და შევედ შინა. და ვითარცა შევედ, ვიხილე გარდაცვალებული ბერი ვინმე შეუენიერი და პირი მისი ნათობდა, ვითარცა მზე. და ვიხილე რაა იგი, ამბორს უყავ პირსა მისსა წმიდასა შიშით და სიხარულით და დავისწავლე ადგილი იგი და წარვედ და მიუთხარ კაცთა ღმრთის-მოყუარეთა, და ვითარცა მოვედი, არღარა ვიხილეთ წმიდაა იგი. ხოლო სასწაული რაამე ჩნდა-და, და აღვაშენეთ ეკლესიაა ადგილსა მას. ამისა შემდგომად ვევედრენით ღმერთსა, რათა გამოვცხადოს, თუ ვინ იყო წმიდაა იგი ბერი, და მეუწყა ღმრთისა მიერ ვითარმედ: «მოსე იყო ბერი იგი, დიდი წინამსწარმეტყუელთა შორის»⁴⁶.

პეტრეს ცხოვრების სირიულ რედაქციაში ნებოს მწვერვალზე პატარა ეკლესიის ისტორია სულ სხვაგვარად არის გადმოცემული.

ამ ისტორიას, ისევე როგორც თავის ორივე მგზავრობას ნებოზე, პეტრე ქართველი პირველი პირით მოუთხრობს თავის მსლებლებს: „ჩვენ გვითხრობდნენ ბერები, რომლებიც ცხოვრობდნენ ამ მთაზე (ნებოზე), რომ ისინი, ვინც აშენებდნენ ამ ეკლესიას, დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ გვამი მოსესი მოთავსებული იყო ამ ადგილას, სადაც ტაძარია აგებული“. ამას მოსდევს ლეგენდა მწყემსი ბიჭის შესახებ, რომელიც ნებოს მთაზე წააწყდა გამოქვაბულს, სადაც მან ნახა მოსე, ღვთაებრივი მადლით განათებული, სარეცელზე მჯდომი... და სხვა. ამ ადგილას, მწყემსის მითითებით, სოფელ ნებოს მცხოვრებმა ააგეს ტაძარი⁴⁷. ამ ლეგენდას შორეული მსგავსება აქვს იმ ამბავთან, რომელიც გადმოცემულია ნებოს ეკლესიასთან დაკავშირებით პეტრეს ცხოვრების მაკარი მესხის რედაქციაში⁴⁸.

ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საინტერესოა ის, რომ უკვე V საუკუნეში შემუშავებულია ლეგენდა, რომლის მიხედვითაც, ბიბლიური ცნობების საპირისპიროდ, ეკლესია ნებოს მთაზე⁴⁹ აღმართულია მოსეს საფლავის ადგილას.

⁴⁶ „ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ქართველისა, რომელი იყო ძე ქართველთა მეფისაჲ“, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, 1964, გვ. 267. ეს ეპიზოდი მოთხრობილია პეტრეს მიერ პირველი პირით.

⁴⁷ Raabe, R., Petrus der Iberer, 1895, p. 88. ვსარგებლობთ ამ ეპიზოდის ფრანგული თარგმანით. იხ. Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie par Coblentz Fernand, 1935, ტ. 12, გვ. 1065—1066.

⁴⁸ აქ სხვაობა იმდენად დიდია, რომ არაფრით არ შეიძლება ამ რედაქციებს ერთი საერთო წყარო ჰქონდეთ საფუძვლად.

⁴⁹ ნებოს თემი და მისი მისასვლელები ჯერ კიდევ IV საუკუნეში (სილვას მოგზაურობის დროს, მასზე ადრეც და შემდგომაც) მოხენილი იყო პილიგრიმთა სამყოფლებით. პეტრე იბერიელის დროსაც ნებოს მთაზე ცხოვრობდნენ მარტომყოფი ბერები. V საუკუნის მიწურულსათვის აქ უკვე აშენებულია ბაზილიკა სამონასტრო ნაგებობებით. ამ მთის შესწავლა გასული საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო, ხოლო 1933—39 წლებში მას თხრიდნენ და სწავლობდ-

როგორც ვნახეთ, IV საუკუნის მიწურულისათვის, ე. ი. სიღვის მოგზაურობის დროისათვის, ეს ლეგენდა ამ სახით ჩამოყალიბებული ჯერ კიდევ არ იყო და მოსეს ისტორია ბიბლიური გადმოცემის ფარგლებს არ სცილდებოდა იმ ეპოქის პილიგრიმთა წარმოდგენაში. სიღვიამ ნებოს მთაზე ნახა ამბიონი, სადაც, ადგილობრივი გადმოცემით, ანგელოზებმა დაასვენეს გარდაცვლილი მოსე. მაგრამ ეს ადგილი საფლავის ადგილად არ იყო მიჩნეული, ვინაიდან ბიბლიით თუ საღ დამარჩხეს მოსე, ცნობილი არ იყო.

ლეგენდამ, ეტყობა, თავისი განვითარების შემდგომი გზაც განვლო და თავისი ასახვა ჰპოვა არაბ ისტორიკოსთა და გეოგრაფოსთა ზემოგანხილულ ცნობებშიც. მაგრამ გადმოცემა მოსეს საფლავის შესახებ, რომელიც ყველა მონაცემით ნებოს მთასთან არის დაკავშირებული, იაკუთის გაუვრცელებია თუ გადაუტანია ტრანსიორდანიის მეორე მაღალ მთაზე შეიხანზე, რომელიც სინამდვილეში არავითარ კავშირში არ არის მოსეს შესახებ გადმოცემებთან.

შეიხანის ლოკალიზაცია იმავე იაკუთთან საესებით გარკვეულია, ამიტომ ამ მთის აღრევა ნებოსთან არაფრით არ შეიძლება; მეორე მხრით, ვინაიდან გადმოცემა მოსეს საფლავის ადგილის შესახებ გარკვევით ნებოს მთასთან არის დაკავშირებული, ამიტომ სრულიად აშკარაა, რომ იაკუთი შეცდომით მიაწერს ნებოს მთასთან დაკავშირებულ ლეგენდას შეიხანის მთას. მართალია, ორივე მაღალი მწვერვალი მოაბელთა ქვეყანაშია, ორივე მკვდარი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირთან მდებარეობს⁵⁰, მაგრამ ეს ორი მთა ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილითაა დაცილებული. ერთი — ნებო — მკვდარი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთითაა, მეორე კი — მკვდარი ზღვის აღმოსავლეთით. სხვათა შორის, ამ შეცდომას აღარ იმეორებს მეორე არაბი ისტორიკოსი აბულ ფიდა (+1331); ის წერს: „Меаб, а это—ар Рабба... в 3-м климате в ал.-Белка. Автор Азизийской книги говорит: Меаб и город Азрух—главные города Джебеля и аш Шерата. Меаб город древний, первобытный, он пришел в упадок и превратился в селение, которое называется ар-Рабба, оно зависит от ал-Керака и отстоит от него меньше, чем на пол перехода, со стороны севера... близь ар-Раббы есть чрезвычайно высокий холм, видно издали и называется Шейханом. Меаб, как известно, упоминается в истории израилян. Автор Азизийской книги говорит: отсюда до Аммана, по дороге через Муджин⁵¹—48 миль“⁵².

ნენ ფრანსკიკანელი ბერები. ამ დიდი და ხანგრძლივი შრომის შედეგები გამოქვეყნდა 2 წიგნად: The Memorial of Moses on Mount Nebo. Part I, The text. Part II, The Pla'es, by Sylvester I. Saller. O. F. M. Printed by the Franciscan Press. Jerusalem, 1941. ეს წიგნები გამოვეცხადე პრ. ფ. ჯობაძემ, რისთვისაც მადლობას მოვხსენებთ.

⁵⁰ ნებოს მთის მწვერვალიდან ჩანს შეიხანის მიდამოები, სოდომელთა მიწა. სიღვია, ზემოთ მოხსენებულ მოგზაურობაში წერს: „С левой стороны (ნებოს მთის ეკლესიის — ე. მ.) мы выдели все земли содомитян, также и Сигор. Этот Сигор—один из пяти городов, существует теперь“, იხ. სიღვიას მოგზაურობის დასახ. გამოცემა, გვ. 121.

⁵¹ Муджин — მდინარე არანის არაბული სახელწოდებაა.

⁵² Н. А. Медников, ППС, 11(3), стр. 1149, ნ. ა. მედნიკოვს აბულ ფიდას ცნობები სანდოდ მიაჩნია, ვინაიდან ეს უკანასკნელი, სხვა წყაროებთან ერთად, სარგებლობს X საუკუნის ავტორის ალ მუხალაბის „აზიზის წიგნით“.

აბულ ფიდა აღარაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ შეიხანის მთაზე მისი მოსე წინასწარმეტყველი.

ამრიგად, ფიშერ-გუტენს პალესტინის რუკისა და X—XIV სს. არაბული წყაროების მიხედვით შეიხანი პალესტინაში ერთია: ტრანსიორდანიში, მოაბელთა მიწაზე (ქუყეანაში), მდინარე არნონის ხეობისა თუ უდაბნოს მიდამოებში, მკვდარი ზღვის სამხრეთ აღმოსავლეთით. ვფიქრობთ, რომ აქ არის საძებარი გაბრიელ შეჰანელის მიერ გაშენებული უდაბნო, ქართული კულტურის დღემდე უცნობი კიდეე ერთი კერა⁵³. ამ ჩვენს ვარაუდს, როგორც შემოთაც ითქვა, ამაგრებს კიდეე ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება — შეჰანის უდაბნო არნონის უდაბნოს ან ესაზღვრება, ან მისი ნაწილია.

საესებით შესაძლებელია, რომ პროზორე ჯვარელი არნონის უდაბნოში სწორედ შეჰანის ქართული ახალშენისაკენ გაემართა, რათა ცხოვრების უკანასკნელი წლები ხალხმრავალ ადგილებსაგან მოშორებით, „ლოცვასა და მარხვაში“ გაეტარებინა. შეჰანში მას ეგულებოდა მისთვის კარვად ცნობილი და ჯვარის კრებულში დიდად პატივცემული გაბრიელ შეჰანელი, რომელიც ჯვარში გადაწერილ ხელნაწერებში პროზორესთან ერთად მოიხსენება, როგორც შეჰანის მაშენებელი.

პროზორე ჯვარელის სვინაქსარული ცხოვრება მეტად მოკლეა და პროზორეს ცხოვრების სურათს ძალზე სქემატურად გადმოსცემს, მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრება მისი გარდაცვალების უმაღვე მის მოწაფეს უნდა დაეწერა სწორედ არნონის უდაბნოში ყოფნის დროს⁵⁴. ცხოვრების სქემატურობა და სიმოკლე განსაზღვრა მისმა სვინაქსარულმა ხასიათმა. ცხოვრებაში არ არის მითითებული ზოგი ისეთი ფაქტი, რომელიც დამოწმებულია პროზორეს მიერ შედგენილ ხელნაწერების ანდერძებში. ასე მაგ., სვინაქსარულ ცხოვრებაში არაფერია ნათქვამი პროზორეს მშობლებზე, ხოლო ჯვრის მონასტრის №145 ხელნაწერის (ა. ცაგარელის კატალოგით, ნ. მარის კატალოგით — „ფრაგმენტები“)⁵⁵ ანდერძი კი ასახელებს პროზორეს მშობლებს — იოანესა და რიანუშის, და პროზორეს მოძღვარს იოანე სინელს. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ პროზორეს სვინაქსარულ ცხოვრებაში პროზორეს უკანასკნელი წლების ადგილსამყოფელი ზოგადად არის მითითებული — არნონის უდაბნო, კონკრეტულად და უფრო ზუსტად კი ეს უნდა ყოფილიყო არნონის უდაბნოს გარკვეული გეოგრაფიული პუნქტი შეჰანის უდაბნო. წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა ვივარაუდოთ, რომ XI საუკუნის 60-იან წლებში არნონის უდაბნოში ქართველთა ორი სავანე უნდა ყოფილიყო; ერთი — შეჰანის უდაბნო, გაშენებული, როგორც ჩანს, პროზორეს შემწეობითა და, შეიძლება, მითითებითაც გაბრიელ ტფილელის მიერ, ხოლო მეორე, იქვე მახლობლად, სადაც პროზორემ, თავის ორ მოწაფესთან ერთად, ცხოვრების უკანასკნელი წლები გაატარა. ე.ი. აქ ან ერთი და იგივე უდაბნო იგულისხმება, ან ორი ერთმანეთის მახლობლად მდებარე უდაბნო-სავანე. ჩვენ პირველი ვარაუდი უფრო რეალურად გვეჩვენა. ამას მხარს უჭერს ზემოთ განხილული ხელნაწერების ცნობები, რომ-

⁵³ სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, არნონის ხეობა და შეჰანის უდაბნო დღემდე არქეოლოგთა და მკვლევართა ყურადღების გარეშეა დარჩენილი. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის არაუცხრია ცნობილი ამის შესახებ.

⁵⁴ ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, 1962, გვ. 31.

⁵⁵ ნ. მარის, იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა, 1955, გვ. 85—86.

ლებიც მოწმობენ პროხორეს და ჯვრის კრებულსა და გაბრიელ ტფილელ-შეპანელის დიდ ახლობლობასა და თანამშრომლობას, რამაც, ალბათ, გადააწყვეტინა პროხორეს წასვლა არნონის უდაბნოში იმის შემდეგ, რაც მან ჯვრის მამობა თავის მოწაფეს გიორგის გადაულოცა.

ასე თუ ისე, ერთი სავსებით უეჭველია, რომ გაბრიელ ტფილელმა და პროხორე ჯვარელმა, დაახლოებით, ერთსა და იმავე დროს (გაბრიელმა ცოტა უფრო ადრე, ვინემ პროხორემ) მიატოვეს ჯვრის მონასტერი, გადალახეს იორდანე, გადავიდნენ ტრანსიორდანიასში და განხლობებული ასკეტური ცხოვრებისათვის აირჩიეს მეტად მკაცრი ადგილი — არნონის უდაბნო, სადაც შეპანის მიდამოებში გაბრიელმა გააშენა უდაბნო და შექმნა ქართველთა ძმობის ახალი სავანე. შეპანის უდაბნო შეიძლება ყოფილიყო როგორც შეპანის მთის უფრდობებზე, ასევე ამ მთის ძირში, ვინაიდან, როგორც ზემოთ დავინახეთ, უდაბნო ეწოდა როგორც მთაგორიან, კლდოვან ადგილს, ასევე დაბლობსაც, გაუშენებელს, დაუსახლებელს „ოჯერ“ ადგილს.

შეიხანი (ანუ შიჰანი — Shihan), რომელიც ქართველებს აურჩევიათ თავის სავანედ, ჩანს, ლოტის მოდგმის მოაბელთა ხალხის ისტორიასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.

ჯვრის მონასტრის ადგილიც, გადმოცემით მირიანის მიერ თავდაპირველად მოპოვებული, აგრეთვე ლოტის სახელთანაა დაკავშირებული. ეს გადმოცემა ტიმოთე გაბაშვილის მიერ შემდეგნაირად არის მოთხრობილი: „პირველი ქრისტიანი ქმნილი მეფე საქართველოსა მირიან ხოსროიანი ნინოს მიერ წარმოვლენილ არს, მეფე კოსტანტინე უხილავს და იერუსალიმად მისრულ არს და ჯუარისა მონასტრის ადგილი მას უშოვნია. რამეთუ ესე არს ადგილი იგი, რამეთუ ლოთ სამი ხე — სარო, ფიჭვი და ნაძვი — დანერგა სასწაულად, უკეთუ მიეტოს ცოდვა იგი, და სამივე ერთ ხე დიდ აღმოქდა. ამისა შემდგომად მოსტრა იგი სოლომონ შენებასა ტაძრისასა, არამედ უქმად გამოჩნდა საჯმარება მისი მუნ და მდებარე იყო საჯდომად კაცთა ვარე. ხოლო ჯვარცმასა უფლისასა, განგებითა ზენათათა მას ზედა აცვეს უფალი. რამეთუ მონაკვეთი ხისა მის ძირი ქვეშე წმიდასა ტრაპეზისა დღესამომდე ჩანს. ხოლო ამისა შემდგომად სულიერი ვინმე მონაზონი შავთელი, სახელად პროხორე, მოსრულ არს მონასტერსა და ლავრასა წმიდისა საბასსა დაყუდებულა და მეფესა საქართველოსასა ბავრატ კუროპალატს საფასე დიდძალი წარმოუცემია ღირსისა პროხორესათვის, რათამცა ჯვარის მონასტერი აღაშენა, და მას აღუშენებია ჯვარის მონასტერი შესაკრებელად ქართველთათვის“⁵⁶.

ლოტისა და აბრაჰამის გამოსახულებები დღემდე შემორჩა ჯვრის მონასტრის კედლის მხატვრობას⁵⁷.

ამდენად, მოაბელთა მიწაზე ჩადენილი ცოდვის მოსანანიებლად ლოტმა დარგა სამი ხე პალესტინაში, იმ ადგილას, სადაც შემდეგ ჯვრის მონასტერი აშენდა. ამრიგად, ლოტის საშუალებით გაიბა ერთგვარი კავშირი შეპანსა და ჯვრის მონასტერს შორის. შესაძლებელია, ესეც იყო ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ ჯვრის მონასტრის მამულებელმა გიორგი-პროხორემ და მისმა თანამოღვაწემ გაბრიელმა ქართველთა ახალი სავანის ასაშენებლად შეპანის უდაბნოს მიმართეს.

⁵⁶ ტიმოთე გაბაშვილი, მიმოსლვა, 1956 წლის გამოცემა, გვ. 77.

⁵⁷ Т. В. Вирсаладзе, Роспись Иерусалимского Крестного монастыря II Шота Руставели, Тб., 1974, стр. 24.

მთელი ჩვენი მსჯელობა XI საუკუნის II ნახევარში შეჰანის უდაბნოში ქართული საეპისკოპოსოს არსებობის შესახებ დამყარებულია XI—XII სს. ხელნაწერების ალაპ-მოსახსენებლებსა და ანდერძებში შემორჩენილ ცნობებზე. თუ რამდენად სწორადაა ეს ცნობები გაანალიზებული და შეფასებული, ამის შემოწმება შესაძლებელია მხოლოდ არნონის ხეობისა და შეჰანის უდაბნოს ადგილობრივ შესწავლის საფუძველზე. ჩვენი რწმენა, რომ ქართული წერილობითი წყაროების სისწორე შეჰანის უდაბნოს ქართული საეპისკოპოსოს შესახებ დადასტურდება არქეოლოგიური გათხრებით, ემყარება ადრე მიღებულ გამოცდილებას.

ჯიბისძეთა ხელნაწერის ანდერძის შესწავლის საფუძველზე, 1959 წელს გამოვთქვით ვარაუდი, რომ შავ, ანუ საყურველ მთაზე ჯიბისძეთა ინიციატივითა და შატბერდელთა მხარდაჭერით აშენდა „ძელი ცხოვრების“ ქართველთა საყოფელი⁵⁸. წერილობით ცნობებზე დამყარებული ეს ვარაუდი დადასტურდა ლოს ანჯელესის უნივერსიტეტის პროფ. ვ. ჯობაძის მიერ შავ, ანუ საყურველ მთაზე რამდენიმე წლის მანძილზე წარმოებულმა გათხრებმა. სამწუხაროდ, ამ გათხრების შესახებ პროფ. ვ. ჯობაძის მონოგრაფია მთლიანი სახით დღემდე არ გამოქვეყნებულა⁵⁹.

Е. П. МЕТРЕВЕЛИ

ШЕХАНСКАЯ ПУСТЫНЯ — НЕИЗВЕСТНЫЙ ГРУЗИНСКИЙ СКРИПТОРИЙ XI ВЕКА В ПАЛЕСТИНЕ

(Резюме)

На основании изучения колофонов и записей грузинских рукописей Иерусалимского Крестного монастыря, автор устанавливает, что во второй половине XI века некий Гавриил Тбилели (тбилисский епископ) пользовался большой популярностью в Крестном монастыре и вел там активную культурную деятельность вместе со строителем монастыря Георгием-Прохоре. Но еще при жизни Георгия-Прохоре, Гавриил оставил Крестный монастырь и с группой монахов отправился в долину Арнон (Трансиордания), и на горе Шихан (в грузинских записях — Шехан) основал и отстроил грузинскую обитель. В колофонах и записях рукописей эта обитель именуется Шеханской пустыней, Гавриил же — строителем Шеханской пустыни и игуменом монастыря. Автор предполагает, что в Шеханской пустыне грузинская братия вела немаловажную культурную деятельность, имея большую поддержку со стороны Крестного монастыря. В Шеханской обители монахи собирали необходимые для них книги, переписывали рукописи, следили за новой литературой, что свидетельствует о существовании там скриптория.

Основываясь на «Житии Георгия-Прохоре», автор допускает, что строитель Крестного монастыря Георгий-Прохоре последние годы своей жизни провел в Шеханской пустыне.

По письменным данным, грузинская обитель Шеханской пустыни просуществовала до начала XIII века.

⁵⁸ ე. მეტრეველი, შავი მთის მწიგნობრული კერის ისტორიისათვის XI საუკუნის პირველ ნახევარში. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XX V, 1959, გვ. 83-85—104.

⁵⁹ ცნობები ამ გათხრების კონკრეტული შედეგების შესახებ მოგვაწოდა ავტორმა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვახსენებ.

ნოღარ შოზიასვილი

„ანასეული ქართლის ცხოვრების“ პირის გაღაწერის თარიღი

„ქართლის ცხოვრების“ ვახტანგ VI-ის წინარე რედაქციის დღემდე ცნობილი 5 ხელნაწერიდან ერთ-ერთი, როგორც ცნობილია, აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილმა 1913 წ., სოფ. ლამისყანაში, ა. ჯამბაყურ-ორბელიანის სახლში. იგი დღეს დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში Q—795 შიფრით და ცნობილია „ქართლის ცხოვრების“ „ანა დედოფლისეული ნუსხის“ სახელწოდებით. ხელნაწერი, მასში დაცული ანდერძის მიხედვით, რომელიც გვაძნობს, რომ წიგნი გადაწერილია ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრის ანა დედოფლის ბრძანებით¹, დათარიღებულია ივ. ჯავახიშვილის მიერ ალექსანდრე კახთა მეფის ზეობის წლებით (1476—1511 წწ.). თარიღი რამდენადმე უფრო დაკონკრეტებულია პირობითად (ანდერძში ალექსანდრეს შვილების მოუხსენებლობის მიხედვით) 1479—1495 წლებით². ამრიგად, ხელნაწერ Q—795 სახით ჩვენ გვაქვს „ქართლის ცხოვრების“ შემორჩენილ ხელნაწერთა შორის უძველესი ნუსხა,

¹ ანდერძის ტექსტი შემდეგია: „საქმენი ველთა ჩუენთანი წარმართენ უფალო.

ცხოვრება და მოქცევა ქართლისა და მოთხოზობა ნათესაობისა, და თუ რომელინი რომელთა ტომთანი ვართ, ანუ თუ ვითარ მოვიქეცით და მივიღეთ სჯული ქრისტეანობისა და ვიცანთ ღმერთი, ისმინეთ აღწერილი აბიათარისი.

აღიდენ ღმერთმან და დაამყარენ ორთავე ცხოვრებათა შინა პატრონი: დედოფალთა დედოფალი ნესტან-დარეჯან, და ძე მათი მეფე ალექსანდრე და დედოფალი ანა. ესენი იყუნეს უმეტეს ყოველთა ქართლისა მეფეთა და მთავართა მორწმუნენი, მაშენებელნი ეკლესიათანი. რამეთუ აღაერდი წარტყუნულ იყო წარმართთაგან, რომელ სხუთა მეფეთა ვერ ჰელ ეყო განწმედად და აღშენებდ; ამით აღაშენეს და განწმედნეს ყოელისაგან ღუარძლისა, აღაშენეს ცაა და გუმბათი და სამკრონი რაბამ რამე აღმატებულად და შემსგავსებულად, ვითარცა ჯერ იყო წინანდელთა ქმნულთა ნიეთთა სიკეთითა და მოქმნულებისა შეუსწორებელთებისა. და აღავსო სიწმიდეთა მიერ პატიოსანთა ნაწილთა წმიდათათა, წმიდათა ზატთა და სიწმიდისა სამსახურებელთა, ყოელად დიდებულთა ყოელითა სიკეთითა, შესწირნა მრავალნი გლეხნი სამსახურებელად წმიდისა გიორგისა და მოწესეთა მისთათს, შემდგომად ამით თანა რაოდენნიმე ეკლესიანი აღაშენნეს და რაოდენნიმე წარმართთაგან შეგინებულნი ეკლესიანი განწმედნეს სახლად ღმრთისა და წარსამართებელად მეფობისა თუსისა.

ღმერთო და ყოველნო წმიდანო მისნო და წმიდაო გიორგი აღავერდისათ მთავარმოწამეო, მცეკლ და მფარველ, მკარსა მდგომელ და განმმარჯუებელ ექმნენით ორთა ცხოვრებათა შინა პატრონთა: დედოფალთა და დედოფალსა ნესტან-დარეჯანს, და ძესა მათსა, ღმერთივ—გურგენოსანსა მეფესა ალექსანდრეს, და დედოფალსა ანას, რომლისა მიერ გუებრძანა პატიოსანთა ამით წიგნთა აღწერა; დაღაცათუ ჩუენ შეუძლებელ ვიყვენით, არამედ ბრძანებათა მისთა ვერღარა ურჩ ეექმენით. ხოლო ჩუენ ძალისაგებ ვითარცა ძალგუედვა, ვიღუაწეთ, დაღაცათუ ნაღუაწი ესე უნდო და უშუერ არს, არამედ შენდობა იყავნ ყოველთაგან“ („ქართლის ცხოვრება“, I, 1955, გვ. 363—364).

² ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 307.

რომელიც უადესად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა „ქართლის ცხოვრებასთან“ კავშირებული მრავალი საკითხის გასარკვევად.

ხელნაწერის პალეოგრაფიულმა ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ ის დაწერილი არა უადრეს XVI ს-ის II ნახევრისა და, ამრიგად, მისი დათარიღება უნდა გადმოიწიოს ერთი საუკუნით მაინც გვიან. ამაზე, პირველ რიგში, მიუთითებს ხელნაწერის დამწერლობა, კერძოდ, ასოების — **ა, ბ, ო, ჩ, ზ, წ, ვ, კ, შ, მ, ს, ხ, ნ** — მოხაზულობა. ამათგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და გამამყვეტია **ბ** და **ჩ**.

განვიხილოთ ამ ასოების მოხაზულობა:

ქართული მხედრული დამწერლობა XI—XIII სს-ში ჯერ კიდევ იმდენად ახლოა კუთხოვან ნუსხა-ხუცურთან, რომ მკვლევართა ნაწილი მას არც თვლის მხედრულად, არამედ — მრგოლვან, ანუ მდივანმწიგნობრულ ნუსხა-ხუცურად მიიჩნევს. მაგრამ ამ პერიოდის ბოლოს მხედრული დამწერლობა იმდენად დამოკიდებულია ნუსხა-ხუცურს, რომ XIV ს-თვის მას სრულიად დამოუკიდებელი, ჩამოყალიბებული სახე აქვს, თუმცა ნუსხა-ხუცურიდან წარმომავლობის ნიშნები ჯერ კიდევ შეინიშნება თვალნათლივ. XIV ს-ში მხედრული დამწერლობის განვითარება გრძელდება ნუსხა-ხუცურთან მსგავსების ნიშნების გაქრობის გზით. დამწერლობის განვითარება მიმართულია ასოების მომრგვალება-გასიმეტრიულობისაკენ, ბუნების გაშველლება-გასწორებისკენ. ამავე დროს, XIV ს-ის მხედრული ჩასიათდება გადაბმულობით, იწყება გაკრული მხედრულის, ანუ ნუსხური მხედრულის ჩამოყალიბება.

მხედრულის განვითარების ასეთივე ტენდენცია გრძელდება XV ს-შიც. ამავე დროს ცვლილება ხდება კბილებიანი ასოების კბილების გადაბმაში. თუ ადრე კბილები ერთმანეთს ებმოდა მორკალურად, ტალიდისებურად, XV ს-ში ეს გადაბმა თანდათან კუთხოვან სახეს ღებულობს. ბუნები სწორდება და მალდება, სავსებით ყალიბდება ასო **ა** და **ი**; შვეული ხდებიან ასოები **პ** და **ჰ**. ეს ასოები XV ს-ის II ნახევარში უკვე შემოტრიალებული, მარცხნივ მიქცეული იწერება. ასო **ბ** XV ს. II ნახევარში ოდნავ ზევით იწევს, მეოთხე ხაზს აღარ სწვდება. ამასთან, შეკრული წრე რამდენადმე პატარავდება. ასოები **ო** და **უ** იმავე პერიოდში აღარ იწერებოდა აღმაშებრივად. **ო** უმთავრესად ფეხზე დამდგარია სწორად, **უ** კი აღმაშებრივად. **ღ** და **ლ** ასოებს მარცხენა ფეხი კიდევ უფრო უგრძელდება, ხოლო ბოლო კბილი სხვა კბილების ტოლი და მსგავსი ხდება. ასო **ვ**-ს მარცხენა ფეხი უმოკლდება და ხაზს ქვევით აღარ ჩამოდის. **ზ**-ს ზედა წრე რამდენადმე პატარავდება. ასო **ნ** XV ს-ის II ნახევარში თითქმის ყოველთვის მარტივი მოხაზულობისაა. შედგენილი, რთული **ნ**, იშვიათადაა გვხვდება. ასო **ქ**-ს ბუნი მორკალური ხდება. ასოები **ტ** და **ც** რამდენადმე ვიწროვდება.

XV ს-ში უკვე შესაძლებელი ხდება თვალი გავადევნოთ მხედრულის წერის ზოგიერთ ინდივიდუალურ თავისებურებებს.

მხედრულის სახეცვლილება XI—XIV საუკუნეებში უფრო სწრაფი და შესაძინევი. შემდეგში ეს ცვლილებები უფრო მცირდება და ძნელი შესაძინევი ხდება. კერძოდ, XVI ს-ის I ნახევრის მხედრული ძალიან მცირედ გაიჩნევა XV ს-ის II ნახევრის მხედრულისაგან და მხოლოდ XVI საუკუნის II ნახევრის მხედრულში შეიმჩნევა თვალსაჩინო ცვლილებები XV ს-ის მხედრულთან შედარებით.

გრაფემა ა

ასო ა XVI ს-ის დასაწყისში გვხვდება ორი დაწერილობით: ახალი, ჩამოყალიბებული მხედრული მოყვანილობის, რომელსაც ის ჯერ კიდევ XIV ს-ში იღებს — ა და ძველი დაწერილობის, რომელიც მან ნუსხურიდან განვითარებისას მიიღო ჯერ კიდევ XI ს-ში: (ა, ა), ძველი დაწერილობის ა გვხვდება მხოლოდ მარცხნივ გადაბმებში: ა (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული საბუთები: 1505 წ. — Hd 14.681; 1512 წ. — Ad 11 და სხვ.).

ძველი დაწერილობის ა გადაბმებში ქრება უკვე XVI ს-ის I ნახევარშივე. ზოგჯერ ის გვიანაც გამოერევა ხოლმე, მაგრამ მას ასეთ შემთხვევაშიც თითქმის აღარ უმჩნევა ძველი მოყვანილობა: ა (მაგალითად, ხელნაწ. ინსტ. საბუთი 1597 წ. — Hd—14.425).

გრაფემა ბ

XVI ს-ის I ნახევარში ასო ბ ჯერ ისევ ხაზს ქვევით იწერება, ისევე, როგორც XV ს-ის II ნახევარში, I და IV ხაზებს შუა, ხოლო ზოგჯერ — II და IV ხაზებს შუა. ამასთან, მისი წრე იმავე ზომისაა, როგორც XV ს-ის II ნახევარში, ე. ი. რამდენადმე დაპატარავებული წინა პერიოდთან შედარებით, მაგრამ, გვიანდელთან შედარებით, მაინც დიდი: ბ (ხელნაწერთა ინსტ. საბუთები: Hd 14.681, Ad 11, Ad 12, Hd 1332, Ad 1299, Hd 1532, Sd 798). ამ პერიოდის ბოლოს ბ-ს წრე პატარავდება, მაგრამ ხაზს ზევით მაინც არ იწევს. XVI ს-ის I ნახევარში ხაზს ზევით ბ არ იწერება. პირველი საბუთი, სადაც გვხვდება ხაზს ზევით დაწერილი ბ — I და III ხაზებს შორის, არის 1556 წ. საბუთი (Sd—138). ამის შემდეგ ბ იწერება ჩვეულებრივ ხაზს ზევით, პატარა წრით: ბ, თუმცა, ზოგჯერ ბ, ხაზს ქვევით დაწერილი აღრინდელი მოხაზულობით, XVI ს-ის II ნახევრის საბუთებშიც გვხვდება (მაგალითად, ხელნაწ. ინსტ., 1558 წ., Sd 734). ამრიგად, ხაზს ზემოთ ბ-ს დაწერა სრულიად მტკიცედ იღებს ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად XVI ს-ის შუა წლებს და ყველა ქართული წერილობითი ძეგლი, ხაზს ზემოთ დაწერილი ბ-ანით, უნდა დათარიღდეს XVI ს-ის შუა წლების შემდგომი ხანით.

გრაფემა ვ

ამ ასოს მარცხენა რკალი ჯერ კიდევ XV ს-ის მიწურულში უმოკლდება. XVI ს-ში ეს ასო იგივე მოხაზულობის რჩება, ზედა კბილი მოგრძობა და ხაზს ქვემოთ ჩამოდის ვ.

გრაფემა ზ

ამ ასოს ზედა წრე დაპატარავებას იწყებს ჯერ კიდევ XV ს-ში. XVI ს-ის მთელ სიგრძეზე ზ-ს ზედა წრე ჯერ კიდევ აღემატება თავისი ზომით ქვედას

(ხელნაწ. ინსტ. Hd 14.681, Ad 12, Hd 1332, Ad 1299, Sd 734 და სხვ.), თუმცა არა იმდენად, როგორც წინა პერიოდში. გვხვდება რამდენიმე შემთხვევა, როცა ზედა და ქვედა წრეები ასო ზ-ს თანაბარი აქვს (Ad 11).

გრაფემები: მ, d, შ, ჩ, ნ, ს, ხ

ამ ასოების ბუნები ჯერ კიდევ XV ს-ის II ნახევარში იწყებს გამაღლებასა და გასწორებას, მაგრამ XVI ს-ში ამ ასოების ბუნები ჯერ კიდევ არ არის მთლიანად გასწორებული, გარდა ს და ჰ ასოების ბუნებისა, რომელნიც, თითქმის, სავსებით გასწორებულია.

ასო მ-ს ბუნი მოხრილია და ზედა რკალი ზოგჯერ თითქმის შეკრულ წრეს ქმნის. ასო d-ს ბუნიც მორკალურია და ზოგჯერ ეს მორკალვა თითქმის კუთხეს ქმნის შვეულ ბუნთან. ასო ნ XVI ს-ში ჯერ კიდევ გვხვდება ორი სახის: მარტივი და რთული — ი-სთან გადაბმვაში: .

ასო ჩ-ს ბუნი XVI ს-ის I ნახევარში ჯერ კიდევ ხაზს ქვევით ჩამოდის (ხელნაწ. ინსტ. საბუთები: Hd 14.681, Ad 11, Ad 12, Hd 1332, Ad 1299, Sd 730, Hd 1532, Sd 138, Hd 2116). პირველი საბუთი, სადაც ჩ-ს ბუნი მოკლეა და ხაზს ქვევით აღარ ჩამოდის, არის 1558 წ. ნასყიდობის წიგნი (Sd 734). ამის მომდევნო წერილობით ძეგლებში ჩ-ს ხან მოკლე ბუნი აქვს, ხან კიდევ — ხაზს ქვემოთ ჩამოსული (Hd 2579, Ad 1654, და სხვა). ასეთი ვითარება გრძელდება XVII ს-ის სივრცეზე, თუმცა მის II ნახევარში გრძელბუნინი ჩ იშვიათია.

ჩ-ს ბუნის ზედა განივი ხაზი უკვე რკალის ფორმას იღებს. ეს რკალი XVI ს-ში, ჩვეულებრივ ჯერ კიდევ არ არის შეკრული, თუმცა, ზოგჯერ თითქმის იკვრება (Sd 734), (Sd 527). ერთ შემთხვევაში კი (სიმონ I-ის 1594 წ. სიგელი) ის უკვე შეკრულია: (Hd 1810). ამგვარად, ასო ჩ-ს სახე-

ცვლილება აგრეთვე იძლევა საკმაოდ თვალსაჩინო ქრონოლოგიურ საფეხურებს: XVI ს-ის შუა წლებამდე მისი ბუნი ყველა შემთხვევაში ხაზს ქვემოთ ჩამოდის, ხოლო XVI ს-ის ბოლო წლებამდე მისი ბუნის ზედა რკალი შეკრული არ არის. XVII ს-ში ჩ-ს ბუნის ზედა რკალი ზოგჯერ შეკრულია და ზოგჯერ — გახსნილი.

გრაფემა მ

ასო მ, XV ს-ის I ნახევარში უფრო ხშირად ისევ აღმამეტრიალეული იწერებოდა: . მეორე ნახევარში კი ის ფეხზე დამდგარია. სწორად ასევეა ის XVI ს-ის I ნახევარშიც. XV ს-ის II ნახევრიდან მ-ს მარჯვნივ უჩნდება დამატებითი მესამე კბილი ყო, რომელიც მას ახასიათებს XVI ს-შიც (ხელნაწ. ინსტ. საბ., Hd 14.481, Ad 12, Hd 1332, Ad 1299). ეს კბილი თანდათან მ-ზე მარჯვნივ მიბმულ პატარა განივ ხაზად იქცევა ყო, რომელიც ჯერ ზევით აქვს მარჯვენა კბილს, შემდეგ კი თანდათან ქვევით ჩამოდის (ხელნაწ. ინსტ. Sd 138, Qd 6994, Hd 2579, Sd 734, Qd 4). გადაბმის დროს, ისევე როგორც წინა პერიოდში და მომდევნო პერიოდშიც, მ XVI ს-ში იღებს ტალღისებურ ბუნს, განივი ხაზის სახეს: . XVI ს-ში გადმონათის სახით,

ზოგჯერ ისევ გვხვდება აღმამეტრიალებული ო: **ლ** (ხელნაწ. ინსტ. Ad 11, Sd 798), მაგრამ ასეთი შემთხვევები იშვიათი გამოჩაყლისია და დამახასიათებელი აღარ არის XVI ს-თვის.

გრაფემა შ

ამ ასოს XV ს-ის II ნახევრიდან უკეთდება დამატებითი კბილი **ქ** ასეთივე რჩება **შ**, დამატებითი მესამე კბილით, XVI ს-ის ბოლომდე და XVII ს-ის დასაწყისშიც. ეს მესამე კბილი მას სცილდება XVII ს-ის I მესამედში.

გრაფემები პ და ჰ

პ და ჰ უკვე XV ს-ს II ნახევრიდან არა მარტო საცხებით შევეუღნი, არამედ ზოგჯერ საცხებით შემოტრიალებულნიც არიან მარცხნივ. XVI ს-ში პ-ს და ჰ-ს ფუძეგანივი ხაზი დამატებით კბილად იქცევა და ვიღებთ სამკბილიან პ-ს და ოთხ და კიდევ უფრო მეტ კბილიან ჰ-ს: **ქ** — პ. **ქ** — ჰ. რკალად ქცეული ფუძე ჯერ კიდევ შედარებით პატარაა სხვა კბილებთან შედარებით. რაც მთავარია, XVI ს-ში პ და ჰ ჯერ კიდევ საკმაოდ შესამჩნევად ატარებენ იმ დროის მოხაზულობის კვალს, როცა მათი კბილები მარჯვნივ იყო მიქცეული. XVI ს-ში ხშირად არც კი გაირჩევა საითაა კბილები მიქცეული: მარჯვნივ, თუ მარცხნივ.

გრაფემა ძ

ასო ქ-ს ბუნი XV ს-ის II ნახევარში შიგნით მორკალული ხდება, მაგრამ მას ჯერ კიდევ არა აქვს ზევით ქული. XVI ს-ში ქ-ს უჩნდება პატარა ქული, რომელიც თანდათან დიდდება და XVII ს-ში უკვე მოზრდილია: **ქ**.

გრაფემები ტ და ც

ასოებს ტ-ს და ც-ს უკვე XIII—XIV სს-დან აქვთ ჩამოყალიბებული მხედრული სახე. შემდგომში, უკვე XV ს-ის II ნახევარში, ისინი თანდათან ვიწროვდებიან. XVI ს-ში ისინი ძალიან მცირედ იცვლებიან და ეს ცვლილება მინარტულია უკვე არა იმდენად დავიწროვებისაკენ, რამდენადაც ამ დავიწროვებულ ასოების გასიმეტრიულობისაკენ.

ასოების **ო, ლ, უ, ფ, რ, ძ, უ**-ს კბილები ჯერ კიდევ XV ს-ის II ნახევარში ებმის ერთიმეორეს, უკვე, თითქმის, კუთხოვნად და არა ტალღისებურად. XVI ს-ში ეს გაკუთხოვნება გრძელდება, თუმცა ასოები: **ო, უ, უ, ყ**-ს კბილები ხშირად ისევ ტალღისებურადაა გადაბმული.

ასოებს **ი, ი, ფ, მ, მ, მ**-ს XVI ს-ში მარცხნივ აქვთ პატარა განივი ხაზი — **ი, ი, უ, უ, უ**. ეს განივი ხაზი **ფ, ვ, გ** ასოებს ჯერ კიდევ ნუსხურიდან მოსდევს, **ი, ი, მ**-ს კი ახლა უჩნდებათ.

* * *

განვიხილოთ Q—795 ხელნაწერის (ე. წ. „ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრების“) პალეოგრაფიული ნიშნები და განვსაზღვროთ ამის მიხედვით

ხელნაწერის თარიღი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძეგლის პალეოგრაფიული ნიშნები და, კერძოდ, ა, ბ, ო, ჩ, ზ, წ, კ, შ, მ, ს, ნ ასოების მოხაზულობა გამოირიცხავს მის დათარიღებას XV ს-ის II ნახევრით და ათარიღებს მას არა უადრეს XVI—XVII სს-ბის მიჯნისა.

გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ ი თ ნ ი შ ა ნ დ ო ბ ლ ი ვ ი ა ა მ მ ხ რ ი ე ბ დ ა ჩ ა ს ო ე ბ ის მ ო ხ ა ზ უ ლ ო ბ ა :

ასო ბ, Q—795 ხელნაწერში წერია ხაზს ზემოთ, პატარა წრით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XVI ს-ის შუა წლებამდე ეს ასო ხაზს ქვემოთ ჩამოდის. მხოლოდ ამ საუკუნის შუა წლებიდან გვხვდება ასო ბ ხაზს ზემოთ, პატარა წრით, თუმცა ზოგჯერ, ამ დროის შემდეგაც იწერება ის ხაზს ქვემოთ. არა გვაქვს არც ერთი შემთხვევა, რომ ბ არა თუ XV ს-ში, არამედ XVI ს-ის I ნახევარშიც კი, ხაზს ზემოთ იყო დაწერილი.

ასო ჩ-ს ბუნი Q—795 ხელნაწერში, ანასეულად ცნობილ „ქართლის ცხოვრებაში“, ხაზს ქვემოთ თითქმის აღარ ჩამოდის, ხოლო ზედა რკალი თითქმის შეკრულია. როგორც აღვნიშნეთ, ჩ-ს ბუნი არა თუ XV ს-ში, არამედ XVI ს-ის II ნახევრამდეც ძლიერ ჩამოგრძელებულია ხაზს ქვემოთ და ამ საუკუნის შუა წლებიდან მოკლდება, თუმცა საუკუნის ბოლომდე ჯერ კიდევ არაიშვიათად გვხვდება ხაზს ქვევით. რაც შეეხება ზედა განივი ხაზის რკალს, იგი XVI ს-ის ბოლომდე ჯერ კიდევ არ არის შეკრული, არამედ სავსებით გახსნილი და ოდნავ მორკალულია.

ასო ო ძეგლში გვხვდება მარჯვენა კბილის ქვევით მიბმული პატარა განივი ხაზით. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XV ს-ში და XVI ს-ის I ნახევარში ო-ს მარჯვნივ ებმის დამატებითი მესამე კბილი და მხოლოდ ამ დროის შემდეგ ეს კბილი, ქვეული განივი ხაზად, თანდათან ქვემოთ იწევს.

ასო ა ძეგლში გვხვდება მხოლოდ ახალი დაწერილობით, არც ერთი შემთხვევა არა გვაქვს, რომ გადამზაში ა-ს ჰქონდეს ძველი მოხაზულობა, XV ს-ში და XVI ს-ის I ნახევარში კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ა ყოველთვის გვხვდება როგორც ახალი, ისე ძველი მოხაზულობით.

ასო ზ ძეგლში გვხვდება თანაბარი ზომის ზედა და ქვედა რგოლებით.

ს, ხ, ზ, შ ასოებს ბუნები სავსებით სწორი და მაღალი აქვთ. ამას კი ადგილი აქვს მხოლოდ XVI ს-ის II ნახევარში.

კ, ვ ასოებს ამ ძეგლში აღარა აქვთ ზედა რკალის ხაზი სტრიქონს ქვემოთ ჩამოგრძელებული, რაც ახასიათებდა ამ ასოებს XVI ს-ის ბოლომდე.

პ და ჭ ასოები სავსებით შვეული და მარცხნივ შეტრიალებული არიან; აღარ ატარებენ მარჯვნივ მიქცევის კვალს, რაც არა მარტო XVI ს-ის, არამედ ხშირად XVII ს-ის პ და ჭ-საც ემჩნევა.

ი, ო, ე, ვ, მ, გ ასოებს, თითქმის, უქრებათ დამატებითი პატარა განივი ხაზები მარცხნივ, რაც ამ ასოებს XVI ს-ის თითქმის მთელ სიგრძეზე ჯერ კიდევ აქვთ.

ამრიგად, ასოების მოხაზულობით, ე. წ. „ანასეული ქართლის ცხოვრება“ ეკუთვნის XVI ს-ის ბოლოს, ან XVII ს-ის დასაწყისს.

გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ ი თ მ ტ კ ი ც ე დ მ ი უ თ ი თ ე ბ ს ა ს ე თ თ ა რ ი ღ - ზ ე ო რ ი ა ს ო : ბ დ ა ჩ .

ძეგლის ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს მისი ჰვირნიშანიც, რომელიც როგორც გვაცნობა ქართულ ხელნაწერთა ჰვირნიშნების მკვლევარმა რ. პატარიძემ, XVI ს-ის ბოლოს ეკუთვნის.

რაც შეეხება ძეგლის გადაწერის ანდერძს, როგორც ირკვევა, იგი არ ეკუთვნის ხელნაწერ Q—795-ის გადაწერს. ის ეკუთვნის ნამდვილი „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ გადამწერს, ჩვენ კი, როგორც ჩანს, Q—795 ხელნაწერის სახით ხელთა გვაქვს არა „ანასეული ქართლის ცხოვრება“, არამედ მისი გვიანდელი, ერთი საუკუნის შემდეგ გადაწერილი და შევსებული პირი. „ანასეული ქართლის ცხოვრება“ თავისი ანდერძიანად გადაწერია უცნობ გადაწერს XVI ს-ის ბოლოს, ან XVII ს-ის I ნახევარში და დაურთავს მისთვის ე.წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მატთანე“ და „იოანე ზედაზნელის ცხოვრება“, რომელიც ამ რედაქციით მოგვეპოვება მხოლოდ ამ ხელნაწერში. ხელნაწერი ნაკლულია. დაკარგულია „იოანე ზედაზნელის ცხოვრების“ ნაწილი და, შესაძლოა, სხვა ძეგლებიც, რომელნიც ამ ხელნაწერში შედიოდა. ხელნაწერს, უნდა ვიფიქროთ, ბოლოში ექნებოდა მისი გადაწერის ანდერძიც: Q—795 ხელნაწერი რომ „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ პირია, ამას ნათელს ხდის ზემოაღნიშნული ანდერძის მდებარეობაც. ეს ანდერძი მოთავსებულია არა ხელნაწერის ბოლოში, არამედ — დავით აღმაშენებლის ისტორიის შემდეგ და ჩართულია ძეგლის ტექსტში.

ივ. ჯავახიშვილი, შეისწავლა რა ხელნაწერი Q—795-ის შედგენილობა, მივიდა დასკვნამდე, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ამ ნუსხის გადაწერს XV ს-ში ხელთ ჰქონდა დედანი, შედგენილი 1222—1223 წლებში, როცა, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, დაწერა „ლაშა გიორგის დროინდელი მატთანე“. ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ Q—795 ხელნაწერი წარმოადგენს „ქართლის ცხოვრების“ XIII ს-ის დასაწყისის რედაქციის XV ს-ში გადაწერილ პირს³.

როგორც ირკვევა, Q—795 ხელნაწერი წარმოადგენს „ქართლის ცხოვრების“ XVI ს-ის ბოლოს, ან XVII ს-ის I ნახევარში შედგენილ რედაქციას, სადაც, გარდა „ანასეული ქართლის ცხოვრებისა“, შევიდა აგრეთვე 4 მეფის: დემეტრე I, გიორგი III, თამარისა და ლაშა გიორგის მოკლე ისტორია (მას ივ. ჯავახიშვილი — „ლაშა გიორგის დროინდელ მემატთანეს“ უწოდებს). თვით „ანასეული ქართლის ცხოვრება“ კი, გადაწერილი Q—795 ხელნაწერში, როგორც ჩანს, თავის მხრივ, ემყარებოდა „ქართლის ცხოვრების“ XII ს-ის რედაქციას, რომელიც მთავრდებოდა დავით აღმაშენებლის ისტორიით.

„ანასეული ქართლის ცხოვრება“, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიით მთავრდებოდა და მასში არ შედიოდა ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მატთანე“, ამას, გარდა იმისა, რომ გადაწერის ანდერძი მოსდევს დავით აღმაშენებლის ისტორიას, მოწმობს აგრეთვე შემდეგი: 1) „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ფენა, როგორც ეს ივ. ჯავახიშვილმა დაასაბუთა, თავდებოდა დავით აღმაშენებლის ისტორიით⁴. 2) ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მემატთანის“ თხზულება, შედის „ძველი ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებიდან მხოლოდ ერთში: Q—795-ში. 3) საეჭვოა, რომ ანა დედოფლის ბრძანებით გადაწერილ „ქართლის ცხოვრებაში“ გადაწერს შეეტანოს „იოანე ზედაზნელის ცხოვრება“, რომელიც კრებულში შეტანილი ჩანს ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელ მატანესთან“ ერთად.

³ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 307.

⁴ იქვე, გვ. 307—308.

ბოლოს, როგორც მთლიანად ხელნაწერ Q—795-ის, ისე ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მატეანის“ დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს ერთ რემონტს: თამარის ისტორიის იმ მონაკვეთში, რომელიც შედის ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელ მატეანეში“, საქართველოს სამეფო დინასტია მოხსენიებულია ფორმით „ზაგრატიონი“, რომელიც არ შეიძლება ყოფილიყო მატეანეში არც ლაშა გიორგის ხანაში და არც XV ს-ში.

ამრიგად, Q—795 არის არა „ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება“, არამედ „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ შევსებული პირი, ე. ი. „ქართლის ცხოვრების“ განსხვავებული რედაქცია, შედგენილი XVI ს-ის ბოლოს, ან XVII ს-ის I ნახევარში.

ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მემატეანის“ თხზულება „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შეტანილია XVI ს-ის ბოლოს, ან XVII ს-ის დასაწყისში. ის დაწერილი ჩანს ამავე პერიოდში (შესაძლოა თვით Q—795 ხელნაწერის გადამწერის მიერ) და წარმოადგენს, როგორც ჩანს, 4 მეფის ისტორიაზე სხვადასხვა მატეანეებიდან (პირველ რიგში, ალბათ, ამ მეფეთა ისტორიკოსთა თხზულებებიდან) ამოკრებილი ცნობებით შედგენილ მოკლე ქრონიკას⁵.

Н. Ф. ШОШИАШВИЛИ

ДАТИРОВКА КОПИИ СПИСКА ЦАРИЦЫ АННЫ «ЖИТИЯ ГРУЗИИ»

(Резюме)

В труде рассмотрен вопрос датировки рукописи Q—795, хранящейся в Институте рукописей АН ГССР. Рукопись, найденная И. Джавахишвили в 1913 г. и исследованная им, известна в научной литературе, как список царицы Анны «Жития Грузии». Рукопись датирована XV веком.

В труде установлено, что рукопись Q—795 является не списком царицы Анны, а его копией. По палеографическим признакам и другим данным рукопись датируется рубежом XVI—XVII вв. Передатировка рукописи Q—795 требует пересмотра вопроса о составе списка царицы Анны «Жития Грузии», а также вопроса датировки исторической хроники, известной в научной литературе под названием «Летопись времен Лаша Георгия».

⁵ ე. წ. „ლაშა გიორგის დროინდელი მემატეანის“ თხზულების დათარიღების საკითხი მოითხოვს სავანებო განხილვას. ამ საკითხზე ჩვენ მოხსენება წაეკითხეთ 1975 წლის 25.IV თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიეძღვნა ნ. ბერძენიშვილის დაბადების 80 წლისთავს და ს. ჯანაშიას დაბადების 75 წლისთავს.

რამაზ პატარიძე

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა მკვრივნიშნები

ჩვენ დრომდე მოღწეული „ვეფხისტყაოსნის“ ყველა ხელნაწერი დაწერილია სპარსულ უჭვირნიშნო და ევროპულ ჭვირნიშნითა და ქალაქებში.

ეტრატზე, ანუ პერგამენტზე დაწერილ „ვეფხისტყაოსანს“ ჩვენამდე არ მოუღწევია, თუმცადა, პლატონ იოსელიანის ცნობით, ეტრატზე გადაწერილი ასეთი ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“, თითქოს, არსებობდა. ეტრატი ჩვენში საწერ მასალად უძველესი დროიდან იხმარება. XVI საუკუნიდან მისი მოხმარება თანდათანობით მცირდება, ხოლო XVI—XVII საუკუნეების მიჯნაზე — საბოლოოდ ქრება. ამ დროიდან ეტრატზე მხოლოდ იშვიათად თუ იწერება ზოგიერთი ცალკეული დოკუმენტი. ეტრატზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსანი“ რომ აღმოჩნდეს, XVI საუკუნისა მაინც უნდა იყოს, თუ უფრო ადრინდელი არა.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის ექსპედიციამ პროფ. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით ქ. ახალციხეში მიაკვლია XVI საუკუნის „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ხელნაწერს. იგი ფრაგმენტულია, გადარჩენილია სულ ორი ფურცელი. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი გადაწერილია იტალიურ (კერძოდ ვენეციურ) ჭვირნიშნითა და ქალაქებში. სამწუხაროდ, ფურცელი იმდენად დაზიანებულია, რომ გადარჩენილია ჭვირნიშნის მხოლოდ ემბლემატური ნაწილი, ხოლო ლიტერული ნაწილი ხელნაწერს დაკარგული აქვს. ვენეციური ჭვირნიშნის ლიტერული ნაწილი, როგორც წესი (იშვიათი გამოწკნისების გარდა), მოთავსებულია ფურცლის კიდეში. ახალციხური „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერს კი ფურცლის კიდეები ჩამოჰკრილი აქვს.

1. ახალციხური ხელნაწერის ჭვირნიშანი (ემბლემატური ნაწილი): ლუზა წრეში (Якорь в кругу) ჩვეულებრივი სამყურით (იხ. ჭვირნიშანი № 1).

როგორც უკვე გამოჩვენებული გვაქვს, ლუზა წრეში ჩვეულებრივი სამყურით, ქართული მონაცემების საფუძველზე, ძირითადად იფარგლება 1600—1628 წლებით.

უცხოური მონაცემებით, ჭვირნიშნის ქრონოლოგიური პერიოდი ზუსტად ენთხვევა ქართულ მონაცემებს და გვაძლევს იგივე ქრონოლოგიურ პერიოდს: 1601—1628 წწ.

უფრო ადრე ჭვირნიშანი გვხვდება მეტად იშვიათად, კერძოდ, 1580—1600 წლების ქრონოლოგიურ ფარგლებში.

როცა დადგენილია ამ ჭვირნიშნის ქრონოლოგიური საზღვრები, თავისთავად ცხადია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ახალციხური ფრაგმენტი უნდა გადაწერილიყო 1580—1628 წლების ფარგლებში. რადგან ნუსხის ხელი პალეოგრაფიულად უფრო სიძველისაკენ იხრება, ამიტომ, როგორც გამოწკნისი, „ვე-

ფხისტყაოსნის“ ეს ნუსხა, შესაძლებელია, მე-16 საუკუნით დათარიღდეს, მაგრამ არა უადრეს 1580 წლისა.

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე მხედრულ დამწერლობაში დიდი გარდატეხა მოხდა. მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან მხედრული დამწერლობა ძლიერ შეიცვალა და დღევანდელ მხედრულს დაუახლოვდა. მხედრული დამწერლობის ეს დიდი ცვლილება დროის მეტად მცირე მონაკვეთში მოხდა, სწორედ XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე. ახალციხური „ვეფხისტყაოსნის“ გაკრული ხელი კი უფრო სიძველისაყენ იხრება. ამდენად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი თუ XVI საუკუნის დასასრულს არა, XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნას მაინც უნდა მივაკუთვნოთ.

უფრო ზუსტი დათარიღება ამ ხელნაწერისა არ ხერხდება იმიტომ, რომ მოცემული გვაქვს მხოლოდ ერთი სახის ჭვირნიშანი, ისიც დომინანტი, რომელიც შედარებით ხანგრძლივ იხმარება და მოცემული გვაქვს ჭვირნიშნის მთელი სახე კი არა, არამედ მისი მხოლოდ ემბლემატური ნაწილი.

2. „ვეფხისტყაოსანი“ H¹—599 თარიღიანია. გადაწერილია იტალიურ ჭვირნიშნიან ქაღალდზე, დასავლეთ საქართველოში, 1646 წელს, ცნობილი გადაწერის — მდივან მამუკა თავაქარაშვილის მიერ.

ქართული მატინეების შესწავლისას, სხვადასხვა მოსაზრებათა გამო, გავიჩინეთ აღმოსავლურ-ქართული და დასავლურ-ქართული ხელნაწერები. გამოიჩინა, რომ დასავლეთ საქართველოში XV საუკუნის დასასრულიდან საუკუნეების მანძილზე მხოლოდ და მხოლოდ ევროპული (იტალიური) ჭვირნიშნიანი ქაღალდი ხმარებაში. სპარსული ქაღალდი დასავლეთ საქართველოში, განსხვავებით აღმოსავლეთ საქართველოსაგან, სრულებით არ ჩანს, ამიტომ სავსებით გასაგებია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ეს უძველესი თარიღიანი ხელნაწერი გადაწერილია იტალიურ ჭვირნიშნიან და არა სპარსულ ქაღალდზე.

„ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერში დასტურდება სპეციფიკური იტალიური ჭვირნიშნები XVII საუკუნისა (იხილეთ ამ ხელნაწერების ჭვირნიშნები: 2, 3, 4).

ეს ხელნაწერი რესტავირებულია გვიან, მე-18 საუკუნეში. ნაკლებად გილგებ შეუფასაათ ახალი ფურცლებით. გვიანი ფურცლების იტალიური ჭვირნიშანი მიუთითებს XVIII საუკუნის 70-იან, 80-იან წლებს (იხილეთ ხელნაწერის გვიან ჩართული ფურცლების ჭვირნიშანი №5).

3. „ვეფხისტყაოსანი“ S—1418 უთარიღოა. გადაწერილია იტალიურ ჭვირნიშნიან ქაღალდზე. ხელნაწერი ფრაგმენტულია. სულ 10 ფურცელია. მიუხედავად ამისა, ხელნაწერში სამი სხვადასხვა სახის ჭვირნიშანია. ეს იმიტომ, რომ ერთი ხელნაწერის სხვადასხვა ფრაგმენტებია დარჩენილი. თავის მხრივ, ეს გარემოება ხელნაწერის ზუსტი დათარიღების შესაძლებლობას იძლევა.

ხელნაწერის ჭვირნიშანი („გვირგვინი ვარსკვლავ-მიფარით“) XVII საუკუნის ვენეციური დომინანტური ჭვირნიშნის ერთ-ერთი სახეობაა. იგი გვხვდება ხანგრძლივი დროის მანძილზე 1630-იან წლებიდან 1690-იან წლებამდე. მაგ., იგი დასტურდება საისტორიო არქივის 1448 ფონდის №2044 დოკუმენტში (1630 წლის) და ხელნაწერთა ინსტიტუტის შემდეგ თარიღიან დოკუმენტებში: Hd—1710, (1638 წლის), Ad—1220, Hd—2770 (1689 წლის),

¹ H, A, S, Q აღნიშნავს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერების ფონდებს, ხოლო Hd, Ad, Sd, Qd — საბუთების ფონდებს.

Sd—64 (1691 წლის), Ad—69 (1693 წლის) და ხელნაწერებში: A—850 (1691 წ.) და A—105 (1697 წლის.) ამ ხნის მანძილზე, თუმცა ჩვენი ჰეირანი შანი არ კარგავს რაიმე ნიშანს და არ იძენს რაიმე ახალ ნიშანს (ამ შემთხვევაში ჰეირანიშნის ახალ სახეობასთან გვექნებოდა საქმე), მაინც დროთა მანძილზე მისი მოხაზულობის სპეციფიკა იცვლება და შედარებით რამდენადმე იხვეწება კიდევ. „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენი ჰეირანიშანი განსაკუთრებულ მსგავსებას ამჟღავნებს 1650-იანი წლების პერიოდის ამავე სახეობის ჰეირანიშნებთან. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის მსგავსი მოხაზულობის ჰეირანიშანი დასტურდება შემდეგ დოკუმენტებში: Hd—14688, Hd—14685 (1651 წლის), Sd—745 (1651 წლის), Sd—746 (1653 წლის), Hd—14313 (1655 წლის), Hd—14657, Hd—14677, Sd—605 (1656 წლის), Ad—915 (1657 წლის), Sd—514 (1663 წლის), ისტორიული არქივის ფ. 1448 № 2157 (1664 წლის) და Ad—967 (1672 წლის) დოკუმენტებში. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენი ჰეირანიშანი გვაძლევს 1651—1672 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს (იხილეთ „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ჰეირანიშნის ორი ნიმუში: 6, 7).

ჩვენს ფრაგმენტულ ხელნაწერ „ვეფხისტყაოსანში“ გარდა ამისა, დასტურდება ორი იშვიათი ჰეირანიშანი. ამ სახის ჰეირანიშნები დროის მეტად ხანმოკლე მანძილზეა ხმარებაში ან უფრო მეტიც: — ისინი ქაღალდის მხოლოდ ერთ პროდუქციაში იხმარება და შემდეგ აღარ მეორდება.

ჰეირანიშან „სამი გორა ჩიტით“ (ემბლემატური ნაწილი) ახლავს ლიტერული ნაწილი (იხ. ჰეირანიშანი, № 8).

იგივე ჰეირანიშანი ზუსტად იმავე ლიტერული ნაწილით მე-17 საუკუნის ქართულ ხელნაწერ წიგნებსა და ხელნაწერ დოკუმენტებში შეგვხვდა მხოლოდ ორგზის. ერთხელ A ფონდის № 1345 ხელნაწერში (სავარაუდოა იგივე კონტრმარკით, რადგან მისი მხოლოდ ნაწილია გადარჩენილი). ეს ხელნაწერი უთარიღოა, ამიტომ იგი საქმეს არ შეეღის. მეორედ ეს ჰეირანიშანი იგივე ლიტერული ნაწილით აღმოჩნდა H—1719 ხელნაწერში. ხელნაწერი თარიღიანია, გადაწერილია 1667 წელს. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ამ უნიკალურმა ჰეირანიშანმა კიდევ უფრო დააზუსტა პირველი ჰეირანიშნის ქრონოლოგიური მონაცემები.

„ვეფხისტყაოსნის“ მე-3 ჰეირანიშანი, აგრეთვე, უნიკალურია თავისი მოხაზულობით. მაგრამ ეს ჰეირანიშანი სხვადასხვა მოხაზულობით მე-14 საუკუნეიდანაა ცნობილი. ს. მ. ბრიკეს ცნობარში, ჰეირანიშნების სახელწოდებათა ფრანგული ინდექსის მიხედვით ეს ჰეირანიშანი რიგით პირველია: „Agneau pascal“, „Пасхальный агнец“, „აღდგომის კრავი“. XIV—XV და XVI საუკუნეებში ამ ჰეირანიშნის ვენეციური ნიმუში ქართულ ხელნაწერებში არ აღმოჩნდა. ქართულ სიძველეებში ეს ჰეირანიშანი პირველად 1640-იან წლებში ჩნდება. „აღდგომის კრავი წრეში“ დასტურდება თარიღიან ქართულ ხელნაწერებში: S—1594 (1647 წლის) და A—186 (1653—55 წლების). „აღდგომის კრავი ორმაგ წრეში“ (ლიტერით A დამატებითი ნიშნის სახით) გვხვდება Hd—2578 დოკუმენტში (1668 წლის) და სავსებით იგივე სახით H—1336 ხელნაწერ წიგნში (1669 წლის). მაგრამ ეს ჰეირანიშანი გვხვდება უფრო ადრეც, მაგ., S—30 ხელნაწერში (1633—1646 წლების), ხოლო პიველით № 2838—1647 წელს. „აღდგომის კრავი პოსტამენტზე ფიგურალურ ფარზე“ შეგვხვდა Qd—1678 დოკუმენტში (1655 წლის).

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის ჰვირნიშანი „აღდგომის კრავი“ ფიგურალურ ფარზეა და ამ მხრივ ყველაზე უფრო ჩამოგავს 1655 წლის დოკუმენტის ჰვირნიშანს. მაგრამ ამ ჰვირნიშანისაგან განსხვავებით, „აღდგომის კრავი“ ბოსტამენტზე არ დგას (იხ. ჰვირნიშანი № 9).

სავსებით ანალოგიური ჰვირნიშანი აღმოჩნდა ქართულ სიძველეთსაცავების ერთ დოკუმენტში — Ad—586. სამწუხაროდ, ეს დოკუმენტი უთარიღოა და აღწერილობაში მე-17 საუკუნის მე-2 ნახევრით თარიღდება, დოკუმენტის რაობა: სახლ-კარის მიბარების წიგნი, მიცემული მელენტიოს ჯვრის მამის მიერ იოსებ თბილელისათვის.

დოკუმენტში მოხსენიებულ ცნობილ ისტორიულ პირთა მიხედვით საბუთი მართლაც მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრისაა, მაგრამ საბუთის ზუსტი დათარიღება ადვილად ხერხდება. ხელნაწერთა ინსტიტუტის იმავე Ad—ფონდში დაცულია ანალოგიური დოკუმენტი № 650. ე. ი. ერთდროულად შეუდგენიათ დოკუმენტი ორ ცალად. უკანასკნელ დოკუმენტს აქვს თარიღი: — 1666 წლის 14 მაისი. ამგვარად, სავსებით უეჭველია, რომ Ad—586 დოკუმენტი დაწერილია 1666 წელს.

საყურადღებოა კიდევ ერთი დოკუმენტი Ad—100. ეს არის ჯვრის მამის მელენტიოსის ანგარიშის წიგნი. დოკუმენტი ასევე 1666 წელს არის დაწერილი. როგორც ჩანს, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამა მელენტიოსი 1666 წელს თბილისში იმყოფება და ამ წლისაა მის მიერ გაცემული დოკუმენტები.

ამგვარად, ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ (S—1418) ჰვირნიშნები იძლევიან შემდეგ ქრონოლოგიურ მონაცემებს:

1. გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით 50—70-იან წლებს და, კერძოდ, 1651—1672 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.
 2. „სამი გორა ჩიტი“ — 1667 წელს.
 3. „აღდგომის კრავი ფიგურალურ ფარზე“ — 1666 წელს.
- „ვეფხისტყაოსანი“ S—1418 გადაწერილია, დაახლოებით, 1666—67 წლებში.

4. „ვეფხისტყაოსანი“, H—3249. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი ფრამენტულია. ერთი ფურცელია. გადაწერილია ჰვირნიშანიან იტალიურ ქაღალდზე. სავალალოდ, ეს ერთი ფურცელი იმდენად დაზიანებულია, რომ ჰვირნიშანი ვერ ამოვიცანით. გაურკვეველად ჩანს ნიშანი ოვალზე და ოვალის თავზე. ქაღალდის სპეციფიკა მე-17 საუკუნეს მიგვანიშნებს.

5. „ვეფხისტყაოსანი“, A—363. უთარიღო. გადაწერილია ჰვირნიშანიან იტალიურ ქაღალდზე.

ამ ხელნაწერს სხვადასხვანაირად ათარიღებენ. თ. ყორღანია — XVI საუკუნით, პ. ინგოროყვა — XVII საუკუნის დასასრულით, გ. იმედაშვილი — XVI—XVII საუკუნეებით (უფრო ზუსტად ამ საუკუნეთა მიჯნით) და სხვ.

„ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერში გვხვდება XVII საუკუნეში ძალიან გავრცელებული ჰვირნიშნები, ე. წ. დომინანტური ჰვირნიშნის სხვადასხვა სახეობანი. თავის მხრივ თითოეული ეს სახეობა დროთა მანძილზე განიცდიდა ცვლილებებს. უკვე შესწავლილია ამ ჰვირნიშნის ყველა სახეობის ქრონოლოგიური საზღვრები და თითოეული მათგანის ცვლილება-განვითარების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა.

XVII საუკუნის ამ დომინანტურ ჰვირნიშანს ეწოდება „გვირგვინი კვლავ-მთვარი“. ეს ჰვირნიშანი გვხვდება როგორც მხოლოდ ემბლემატური სახით, აგრეთვე, ლიტერით, ანუ კონტრმარკით და დამატებითი ნიშნით.

„ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენს ხელნაწერში ამ ჰვირნიშნის ყველა სახეობა ლიტერისა და დამატებითი ნიშნების გარეშე გვხვდება. ეს გარემოება აძენებს ხელნაწერის დათარიღებას, მაგრამ ჩვენი ჰვირნიშნების ემბლემატური თავისებურებანიც იძლევიან შესაძლებლობას ზუსტად დავათარილოთ „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი.

განვიხილოთ ამ ჰვირნიშნის ყოველი სახეობა, რომლებიც ხელნაწერში დასტურდებიან.

ა. დიდი და მცირე ფორმისა (იხ. ჰვირნიშანი № 10, 11). „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი დასტურდება: H—342 ხელნაწერში (1661 წლის), საისტ. არქ. ფ. 1448 № 2945 (1663 წლის), Hd—2433 (1665 წლის), Hd—2246 (1666 წლის) დოკუმენტებში, H—1719 ხელნაწერში (1667 წლის), Hd—4808 დოკუმენტში (1667 წლის); H—1064 ხელნაწერში (1669 წლის), საისტ. არქ. ფ. 1448 № 2331 (1669 წლის) და Hd—2513 (1681 წლის) დოკუმენტებში. განსაკუთრებით იდენტურია „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშანი 1669 წლის ხელნაწერების ჰვირნიშნებისა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი არ წყვეტს თავის არსებობას 1669 წელს, თუმცა ამ ჰვირნიშნის სრული ანალოგია უფრო გვიან არ შეგვხვდებოდა, მისი არსებობა, იქნებ, 1675 წლამდე უნდა ვივარაუდოთ. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი გვაძლევს 1661—1681 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს, ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშნის სრული ანალოგია შესაძლებელია 1669 — 1675 წლებით შემოიფარგლოს.

ბ. გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით (ერთხაზიანი), (იხ. ჰვირნიშანი № 12). ჰვირნიშნის „გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით“. ეს სახეობა, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერში გვხვდება, გვაძლევს შემდეგ სათარიღო მაჩვენებლებს: საისტ. არქ. ფ. 1448 № 2155—1660—62 წლებს, H—1742 თარიღიანი ხელნაწერი—1664 წელს; H—1719 თარიღიანი ხელნაწერი—1667 წელს, აგრეთვე, გვხვდება A—57-სა და სხვა უთარიღო ხელნაწერებში. უფრო გვიან ჩვენი ჰვირნიშნის ცენტრალური რომბისებური ნიშანი იცვლება მსლისებური ნიშნით (მაგ., Hd—1690 დოკ. 1675 წლისა; Ad—1610 დოკ. 1700 წლ., A—57 უთარიღო და სხვ.).

ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი გვაძლევს 1660—62—1670 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს (ვიძლევიტ ჰვირნიშნის არსებობის მაქსიმალურ შესაძლებელ პერიოდს, უფრო გვიან მისი არსებობა გამოირიცხვლია).

გ. გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით (ორხაზიანი) (იხ. ჰვირნიშანი № 13). წინა ჰვირნიშნისაგან განსხვავებით, იგი ორხაზიანი გვირგვინის არის. ჰვირნიშანი გვხვდება:

H—380 ხელნაწერი, რომელიც დღემდე 1635 წლით (sic!) თარიღდება ამ ხელნაწერის თარიღი ჩვენ უარყავით მოხსენებაში, რომელიც ხელნაწერთა ინსტიტუტში წაიკითხეთ. ამგვარად, სათარიღო მაჩვენებლად ეს ხელნაწერი არ გამოდგება. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი ყველაზე ადრე გვხვდება 1642 წლის Qd—6740 თარიღიან დოკუმენტში, ამ დოკუმენტის რაობაა: „ყმა-მამულის შეწირულების წიგნი მიცემული ლევან დადიანისა და გიორგი ლიპარტიანის მიერ ღვთისმშობლის მონასტრისათვის“, ქართულ და

უცხოურ ხელნაწერებში ეს ჰვირნიშანი ასე აღრე აღარ შეგვხვედრია. ჰვირნიშანი თავს იხენს 1660-იან წლებიდან: Hd—9466 (1660 წლის); Sd—49 (1661 წლის); Ad—1336 (1671 წლის) და საისტ. არქ. ფ. 1448 № 534 (1674 წლის) თარიღიან დოკუმენტში. უფრო გვიან ჰვირნიშნის გვირგვინის ცენტრალური რომბისებური ნიშანი მსხლისებური ნიშნით იცვლება. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი გვაძლევს ძირითად 1660—1674 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.

დ. გაურკვეველი მოხაზულობის გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით (იხ. ჰვირნიშანი, № 14).

ეს ჰვირნიშანი ყველგან, სადაც კი შეგვხვდა, ძალიან ცუდად ჩანს, ამიტომ მისი ზუსტი ამოხატვა, ჭრეჭვრობით, ვერ მოხერხდა. ეს გაურკვეველი ჰვირნიშანი დასტურდება H—342 (1661 წლის), A—179 (1669 წლის) თარიღიან ხელნაწერებში და Hd—13025 თარიღიან დოკუმენტში (1672 წლის). ეს ნიკოლაევის ცნობარში არის ერთი ნიმუში ამ ჰვირნიშნისა № 241—1671 წლისა. ამრიგად, ეს გაურკვეველი ჰვირნიშანი გვაძლევს 1661—1672 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.

ე. გვირგვინი რვაქიმიანი ვარსკვლავით და მთვარით (იხ. ჰვირნიშანი № 15).

ეს არის მეტად იშვიათი სახეობა ჰვირნიშნისა „გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით“. იგი შეგვხვდა მხოლოდ სამგზის. „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერში (A—363), A—1023, აგრეთვე, უთარილო ხელნაწერში და A—179, 1669 წლის თარიღიან ხელნაწერში. ეს ნიკოლაევის ცნობარში არის ერთადერთი ნიმუში ამ ჰვირნიშნისა — № 262, რომელიც იძლევა უფრო გვიანდელ თარიღს, 1679 წელს. ეს გარემოება არაფერს ცვლის, რადგან ეს უკანასკნელი ჰვირნიშანი, როგორც ჩანს, ვხვდებოდა უფრო გვიანაც სხვადასხვა ლიტერებით. უკანასკნელად ეს ჰვირნიშანი (ლიტერით) შემხვდა 1736 წლის Q—56 თარიღიან ხელნაწერში. „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერში ჩვენი ჰვირნიშანი ვხვდებოდა ულიტეროდ და სხვა აღრეულ ჰვირნიშნებს შორის, ამიტომ ძალიან ნიშნეულია A—179 ხელნაწერის ჩვენება, რომელიც 1669 წელსაა გადაწერილი და სადაც ჩვენი ჰვირნიშანი, აგრეთვე, ულიტეროდ დასტურდება. ამგვარად, A—363 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშნები გვაძლევენ შემდეგ ქრონოლოგიურ მონაცემებს:

1. 1669 —1675 წწ.
2. 1660—62—1670 წწ.
3. 1660 —1674 წწ.
4. 1661 —1672 წწ.
5. 1669 წ.

ჰვირნიშნები განსაკუთრებული დაქინებით უთითებენ 1670 წელს, ან 1670 წლის ძალიან ახლო დროს.

ჰვირნიშნების მონაცემების საფუძველზე A—363 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ გადაწერილი უნდა იყოს 1669—1670 წლებში.

6. „ვეფხისტყაოსანი“, Q—980, უთარილო, გადაწერილია იტალიურ ჰვირნიშანიან ქალაქზე. ხელნაწერის ქალაქი ძალიან დაზიანებულია და ამიტომაც ჰვირნიშნის მხოლოდ ფრაგმენტები თუ გაირჩევა. არა სპეციალისტისათვის ამ ხელნაწერის ჰვირნიშნების ამოცნობა შეუძლებელია. ჩვენ შეძლები-

სამებრ აღვადგინეთ ხელნაწერის ჰვირნიშნები, რის შედეგად შესაძლებელი გახდა ხელნაწერის ზუსტი დათარიღებაც.

ხელნაწერში გვხვდება შემდეგი ჰვირნიშნები:

ა. გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით (იხ. ჰვირნიშნის ამ სახეობის სამი სხვადასხვა ნიმუში: № 16, 17, 18).

„ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი დასტურდება: H—342 ხელნაწერში (1661 წლის); საისტ. არქ. ფ. 1448, № 2937, Hd—1786 (1664 წლის), Ad—1753 (1764 წლის), საისტ. არქ. ფ. 1448, № 2937, Hd—10346 (1664 წლის), Ad—965, Sd—533, Hd—13128 (1666 წლის), საისტ. არქ. ფ. 1448, № 2141 (1667—1673 წლებს) დოკუმენტებში; H—1064, A—179 (1669 წლის) ხელნაწერებში; Ad—1280 (1670 წლის), Ad—1667 (1673 წლის) დოკუმენტებში; H—1452 (1674 წლის) ხელნაწერში; Ad—553 (1675 წლის), Sd—537 (1677 წლის); Sd—509 (1680 წლის) დოკუმენტებში. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი გვაძლევს 1661—1680 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს. მაგრამ, მოხაზულობის სპეციფიკური ნიშან-თვისების გამო, „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშანი ანალოგიას ჰვირნიშნის ამ სახეობის ადრეულ ნიმუშებთან ბოულობს. ამიტომ ეს ჰვირნიშანი 1661—1665 წლების პერიოდით იფარგლება.

ბ. გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით (ორხაზიანი:) (იხ. ჰვირნიშანი 19).

ეს ჰვირნიშანი A—363 „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის ერთ-ერთი ჰვირნიშნის ანალოგიურია. მისი ქრონოლოგიური საზღვრები უკვე გამოკვეთულია — 1661—1674 წლები.

გ. ოვივე ჰვირნიშანი დამატებითი ნიშნითა და კონტრმარკით (იხ. ჰვირნიშანი № 20).

ჰვირნიშნის ეს სახესხვაობა დამატებითი ნიშნითა და კონტრმარკით სხვაგან არსად შეგვხვდრია. უყრადღებას იქცევის შვეულუბის (პონტიუზოს) განლაგება ჰვირნიშანზე. შვეულუბის ასეთი განლაგება გვხვდება ძალიან ადრე, მაგ., 1660 წლის Hd—9466 დოკუმენტში, მაგრამ გვხვდება გვიანაც.

დ. გაურკვეველი მოხაზულობის გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარითა და კონტრმარკებით (იხ. ჰვირნიშანი № 21).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ (A—363 „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის ჰვირნიშნების განხილვისას), გაურკვეველი მოხაზულობის ჰვირნიშანი გვაძლევს 1661—1672 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.

მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს ჰვირნიშანი გვხვდება კონტრმარკებით. როგორც წესი, ვენეციური ჰვირნიშნის ლიტერული ნაწილი (კონტრმარკა) მოთავსებულია ფურცლის კიდეში, ხოლო ძალიან იშვიათად — ფურცლის შუაში. Q—930 ხელნაწერში ამ იშვიათ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. ჰვირნიშნის ემბლემატურ ნაწილს ახლავს კონტრმარკა, ერთის მაგიერ ორი (არის ასეთი შემთხვევებიც), ერთი ფურცლის კიდეში, ხოლო მეორე — ფურცლის შუაში.

იგივე გაურკვეველი მოხაზულობის ჰვირნიშანი იმავე ლიტერული ნაწილით ფურცლის შუაში, ე. ი. სრული ანალოგია, გვხვდება H—342 ხელნაწერში. ეს ხელნაწერი თარიღიანია (1661 წლის).

ამგვარად, Q—930 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშნების ანალიზის შედეგად იგი თამამად შეიძლება დათარიღდეს 1661—1665 წლებით.

7. „ვეფხისტყაოსანი“, Q—261 უთარიღო. გადაწერილია ჰვირნიშნიან იტალიურ ქალაღლზე.

ვიდრე ამ ხელნაწერის ჭვირნიშნების ქრონოლოგიური მონაცემების შესახებ ვიტყვოდეთ რასმე, წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ:

საქართველოში მე-16, მე-17 საუკუნეებში ძირითადად (იშვიათი გამოჩაქლისის გარდა) შემოდის სპეციფიკური სქელი ქაღალდი, სპეციფიკური ჭვირნიშნებით. სქელი ქაღალდი აღმოსავლური დამწერლობისთვისაა გამიზნული. იგივე ქაღალდი კარგი გამოსადეგია ქართული ნუსხური დამწერლობისათვის.

მე-17 საუკუნის 30-იანი წლებიდან საქართველოში დიდი რაოდენობით შემოდის სპარსული თხელი ქაღალდი. ამ ქაღალდს უმეტესად ხმარობენ დოკუმენტებად, რომლებზედაც მხედრული დამწერლობით წერენ, აგრეთვე, საერო მწერლობის ძეგლებისათვის. სპარსული ქაღალდი ძალიან თხელია, მაგრამ „მწვე“ გაღესილია და მელანს არ ატარებს. მხედრული დამწერლობისათვის ასეთი ქაღალდი საუკეთესოა. ამიტომ ქართული საერო ძეგლები ხშირ შემთხვევაში გადაწერილია თხელ, საუკეთესო სპარსულ ქაღალდზე.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში გაჩნდა თხელი იტალიური ქაღალდი, რომელიც, სპარსული ქაღალდის მსგავსად, „მწვე“ გაღესილია. ეს ქაღალდი არაფრით ჩამოუვარდება სპარსულ ქაღალდს და სპარსულ ქაღალდს ცვლის. ასეთი თხელი „მწვე“ გაღესილი იტალიური ქაღალდი მე-17 საუკუნის საქართველოში შედარებით ცოტაა. ამ ქაღალდს ძირითადად მხედრული დამწერლობისთვის ხმარობენ. მაგრამ იგივე ქაღალდი ნუსხური დამწერლობისთვისაც კარგია. თხელი იტალიური ქაღალდის ჭვირნიშნების უმეტესობა ძალიან განსხვავდება მე-17 საუკუნის ჩვეულებრივი სქელი იტალიური ქაღალდის ჭვირნიშნებისაგან. ასეთი ჭვირნიშნები შედარებით იშვიათია და მათი ქრონოლოგიური მონაცემების გამოკვლევა უფრო ძნელია. ეს თხელი იტალიური ქაღალდი, როგორც ჩანს, კონკურენციას უწევს სპარსულ თხელ ქაღალდს. ამ თხელი იტალიური ქაღალდის სადაპურობა გამოკვლეული გვაქვს. ეს ქაღალდი ბერგამული წარმოშობისაა. პირველად ასეთი თხელი იტალიური ქაღალდი, სპეციფიკური, სავსებით განსხვავებული ჭვირნიშნით შეგხვდა 1672 წლის ორ თარიღიან ხელნაწერში: A—243 და Q—206. ორივე ხელნაწერი გადაწერილია 1672 წელს. ორივეში ერთი და იგივე ჭვირნიშანი დასტურდება. იგივე ჭვირნიშანი აღმოჩნდა H—885 უთარიღო ხელნაწერში (იხ. ჭვირნიშანი № 22).

ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ Q—261 გადაწერილია სწორედ ასეთ თხელ იტალიურ ქაღალდზე. ხელნაწერში დასტურდება სამი სხვადასხვა ჭვირნიშანი. უფრო სწორად — ორი, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანის ორი ვარიაცია. ამ ვარიაციული ჭვირნიშნის რაობა გაუარკვეველია. მისი ემბლემატიკა უცნობია (იხ. ჭვირნიშნები № 23, 24).

ჭვირნიშნის კონფიგურაცია რთულია, ხოლო, რადგან ჭვირნიშანი მეტად წვრილი მათეულებისაგან არის მოქსოვილი, მისი ამოხატვა ძალიან ძნელია. ამ ჭვირნიშნის სახესხვაობათა ქრონოლოგიის დადგენა ამიტომაც, ჭერჯერობით, შეუძლებელია, მით უმეტეს, ეს ჭვირნიშანი ქართულ ხელნაწერებში ძალიან იშვიათად გვხვდება.

ყველაზე ადრე ეს ჭვირნიშანი შეგხვდა H—98 ხელნაწერში (1681 წლის). იგი გადაწერილია ჩვეულებრივ სქელ იტალიურ ქაღალდზე, რომლის ჭვირნიშანია დომინანტური ჭვირნიშნის — „გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით“ — ერთ-ერთი სახეობა. მაგრამ ხელნაწერში არის თხელი იტალიური ქაღალდიც, რომელსაც ჩვენთვის საინტერესო ჭვირნიშანი დაჰყვა. ეს არის ჭვირნიშნის ყვე-

ლაზე ადრეული დადასტურება ქართულ ხელნაწერებში (ამ ხელნაწერში ჰელსინკის მე-2, დიდი ფორმა დასტურდება).

საინტერესოა ხელნაწერი A—633. ამ ხელნაწერში დასტურდება ჰვირნიშნის ორივე — მცირე და დიდი ფორმა. სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი უთარილოა. მიუხედავად ამისა, ხელნაწერს, სხვა ჰვირნიშნების ქრონოლოგიური მონაცემების წყალობით, 1690-იანი წლების დასაწყისით ვათარილებ.

შემდეგ იგივე ჰვირნიშანი ფრაგმენტული სახით შეგვხვდა Hd—1827 უთარილო დოკუმენტში. დოკუმენტის რაობაა: „ლიჩის მოურაობის წყალობის წიგნი მიცემული ალექსანდრე მეფის მიერ ქაიხოსრო წერეთლისათვის“.

მღივანმწიგნობარია: „დაიწერა წიგნი ესე მეფის კარის გამოსართლის, მღივან მწიგნობარის თავაქარაშვილის გიორგისათა“.

საბუთში მოხსენიებულია ისტორიული პირები: მეფეთ მეფე ალექსანდრე, ქაიხოსრო წერეთელი, მისი ძენი — ქველი, პაპუნა, ვახუშტი.

საბუთი გამოცემული აქვს აწ განსვენებულ შოთა ბურჯანაძეს (ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდისის სამთავროებისა. წიგნი I, № 14 თბილისი, 1958).

ამ უთარილო დოკუმენტს შოთა ბურჯანაძე, Sd—515 დოკუმენტის მოშველებითა და ანალოგიით, 1691 წლის ახლო დროით ათარილებს. დოკუმენტის ბურჯანაძისეული დათარილება სწორი და ზუსტია.

შემდეგ, იგივე ჰვირნიშანი მცირე ფორმისა დასტურდება 1694 წლის Hd—14083 თარიღიან დოკუმენტში („ქქსა ტპბ, ავვისტოს სამს გასულსა“).

შემდეგ, იგივე ჰვირნიშანი დიდი ფორმისა დასტურდება ხელნაწერთა ინსტიტუტის სპარსული ფონდის № 677 ხელნაწერში. ხელნაწერი თარიღიანია პიჯრით 1104 (ე. ი. 1692—1693 წლებისა).

1690-იანი წლების შემდგომ, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი ხელნაწერ ფონდებში აღარ ჩანს, ე. ი. 1690-იანი წლების შემდგომ ჰვირნიშნის არსებობა დასრულდა.

ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჰვირნიშანი შემდეგ ქრონოლოგიურ ფარგლებში თავსდება:

1. H — 98 — 1681 წელი
2. A — 633 — 1690-იანი წლების დამდეგი
3. Hd—1827 — 1691 წლის ახლო
4. P — 677 — 1692—93 წლები
5. Hd—14083—1694 წელი

ამ ჰვირნიშნის ქრონოლოგიურ მონაცემებს ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ დათარიღებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. რადგან Q—261 ხელნაწერ „ვეფხისტყაოსანში“ დასტურდება ჰვირნიშნის ორივე ვარიანტი — მცირე და დიდი, ამიტომ „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი არა ადრეული 1680-იანი, არამედ უფრო გვიანდელი 1690—1695 წლებით უნდა დავათარილოთ, უფრო ზუსტად 1690 წლის ახლო დროით. ამ დათარიღებას ერთგვარად მხარს უჭერს ხელნაწერის მე-2 ჰვირნიშანიც (იხ. ჰვირნიშანი № 25).

ამ ჰვირნიშნის ემბლემატიკა გაურკვეველია. რუსი პალეოგრაფის — ნ. პ. ლიხაჩოვის ცნობარში არის ერთადერთი ნიმუში ამ ჰვირნიშნისა № 3539 კონტრამარკით. პატივცემული მეცნიერი ამ ჰვირნიშნის შესახებ ამბობს:

„Непонятная фигура рисунка...“ „Из письма Марии Гонзага“, герцогини Мантуанской, от 1641 года².

ქართულ ხელნაწერებში ეს ჭვირნიშანი საკმაოდ გავრცელებულია, მაგრამ არა XVII, არამედ XVIII საუკუნეში. მაგალითად, ეს ჭვირნიშანი გვხვდება: საისტ. არქივის ფ. 1448 № 549 (1707 წლის) დოკუმენტში. ხელნაწერთა ინსტიტუტის სპარსული ფონდის P—25 (1708 წლის), ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის № 369 (1733 წლის), A—122 (1749 წლის) (სხვადასხვა კონტრამარკებით) და ბოლოს A—652 ხელნაწერში (1788 წლის). უადრეს 1707 წლისა, ეს ჭვირნიშანი არ შეგვხვდებოდა. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ იგი უფრო ადრე არ არსებობდა. ის განეკუთვნება იმ ჭვირნიშნების სახეობას, რომლებიც საუკუნეების მანძილზე იხმარებიან, კერძოდ, იგი შეიძლება ცოტად თუ ბევრად, შევადაროთ ჭვირნიშან „სამ მოვარეს“. მსგავსად „სამი მოვარისა“, ეს ჭვირნიშანი სამი ემბლემატური ნაწილისაგან შედგება, ხანგრძლივ იხმარება და მისი ქრონოლოგიური მონაცემების დადგენა, იქნებ, კიდევ უფრო ძნელიცაა, ვიდრე „სამი მოვარისა“. ამ ჭვირნიშნის ერთადერთ ქრონოლოგიურ საფუძვლად ჭვირნიშნის კონტრამარკა უნდა მივიჩნიოთ.

ამგვარად, როგორც უკვე ვთქვით, თუმცა ეს ჭვირნიშანი მე-17 საუკუნის ქართულ წყაროებში არ შეგვხვდებოდა, მე-17 საუკუნეში მისი არსებობა გამორიცხული არაა. ამას ადასტურებს თუნდაც ცნობილი რუსი პალეოგრაფის ნ. ა. ლიხაჩოვის ჩვენებაც, რომელსაც ეს ჭვირნიშანი უკვე 1641 წლის დოკუმენტში აქვს მიკვლეული.

ამას გარდა ჭვირნიშნის კონტრამარკა ქართულ ხელნაწერებში ძალიან ხშირად გვხვდება და 1680—1690-იან წლებს მიუთითებს.

Q—261 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ ჭვირნიშნების მონაცემების საფუძველზე 1690 წლის ახლო დროით თარიღდება.

8. „ვეფხისტყაოსანი“, S—2829. გადაწერილია თხელ, „მწვე“ გალესილ იტალიურ ჭვირნიშანიან ქაღალდზე. ხელნაწერი თარიღიანია. გადაწერილია 1688 წელს (იხ. ჭვირნიშანი № 26).

ჭვირნიშანს ლიტერული ნაწილი არ ახლავს, მაგრამ ლიტერი თვით ჭვირნიშნის ემბლემატურ ნაწილშია ჩაქსოვილი. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი სპეციფიკური იტალიური ჭვირნიშანი ძალიან იშვიათად გვხვდება, ე. ი. ასეთი ჭვირნიშნები, როგორც ჩანს, ქაღალდის მხოლოდ ერთ პროდუქციაში იჩენენ თავს და შემდეგ უკვე აღარ მეორდებიან. ასე უნდა იყოს ამ შემთხვევაშიც. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ჭვირნიშანი ქართულ ფონდებში შეგვხვდა მხოლოდ სამჯერ: A—104, A—125 და S—174 უთარილო ხელნაწერებში. ამ ხელნაწერების ჭვირნიშნის იგივეობის მიკვლევის შემდგომ, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა თამარ ბრეგაძემ გამოარკვია, რომ ორი პირველი ხელნაწერი ერთი ხელნაწერის ნაწილები ყოფილა. ამგვარად, ეს ჭვირნიშანი, ფაქტიურად, მხოლოდ სამ ხელნაწერში გვხვდება: „ვეფხისტყაოსნის“ თარიღიან ხელნაწერში (1688 წლის) და უთარილო A—104, A—125 და S—174 ხელნაწერებში. ამიტომ უნდა დავუშვათ, რომ ეს ხელნაწერებიც 1688 წლის ახლო დროს გადაუწერიათ.

² Н. П. Лихачев. Палеографическое значение бумажных водяных знаков, Часть I, С. Петербург, 1899.

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის ჰვირნიშანში ჩაქსოვილი ლიტერი SPDA ფირმის ლიტერები უნდა იყოს. ეს ლიტერები გვხვდება სხვადასხვა ჰვირნიშანების ლიტერებად. მაგალითად, ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის №368 თარიღიან ხელნაწერში (1687 წლის), A—158 უთარილო ხელნაწერში, 1712 წლის ვახტანგისეულ „ვეფხისტყაოსანში“. ეს ვითარება ერთხელ კიდევ ცხადყოფს იმ გარემოებას, რომ ფირმა იმეორებს თავის ლიტერს, მაგრამ გამუდმებით ცვლის ჰვირნიშნის ემბლემატიკას (ამ შემთხვევაში, მაგრამ უფრო ხშირად ხდება პირუკუ).

დაახლოებით ერთ დროს, XVII საუკუნის უკანასკნელ ათწლეულში გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხუთი ხელნაწერი: K—205, S—4988, S—4499, H—461, H—2610.

ამ გარემოებას ცხადყოფს როგორც ქალაღი, ასევე ქალაღდის ჰვირნიშნები. ამიტომ ამ ხელნაწერებს ერთდროულად განვიხილავთ. უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთს შევედაროთ ხელნაწერების ჰვირნიშნები. ჰვირნიშნებით ხელნაწერებს ბევრი აქვთ საერთო.

ამ ხუთი ხელნაწერიდან პირველ ოთხში გვხვდება ერთი და იგივე ჰვირნიშანი — გვირგვინი მტევნით, მათ შორის ჩართული ლიტერით (იხ. ჰვირნიშანი № 27).

ამგვარად, თხელი იტალიური ქალაღდის ეს ჰვირნიშანი დადასტურდა ოთხ უთარილო ხელნაწერში (K—205, S—4988, S—4499, H—461). უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ეს ჰვირნიშანი ძალიან გავს S—2829 ხელნაწერის ჰვირნიშანს (1688 წლის) — № 26. განსხვავებაა მხოლოდ ლიტერში. ამიტომ ეს ჰვირნიშანიც 1688 წელს ძალიან დაშორებული არ უნდა იყოს.

ეს ჰვირნიშანი, გარდა ვეფხისტყაოსნის ოთხი ხელნაწერისა, შეგვხვდა: ა. A—788 ხელნაწერ „როსტომიანში“. ხელნაწერი სულ 28 ფურცელია და, სამწუხაროდ, უთარილოა.

ბ. S—393 ხელნაწერ „ამირანდარეჯანიანში“. ხელნაწერი ნაკლებია, აღწერილობით დათარიღებულია XVIII საუკუნით და ამგვარად ეს ხელნაწერიც უთარილოა.

გ. H—2140 ფარსადან გორგიჯანიძისეულ ხელნაწერში. ხელნაწერი უთარილოა, მაგრამ ისტორიული რეალებით 1696—1700 წლებით თარიღდება.

დ. P—129 ხელნაწერში (ხელნაწერთა ინსტიტუტის სპარსული ფონდის ეს ხელნაწერი თარიღიანია — 1694 წლის).

ამგვარად, ეს ჰვირნიშანი გვამღევს, დაახლოებით, XVII საუკუნის 90-იანი წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს. ეს ვარაუდი დასტურდება ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში.

9. „ვეფხისტყაოსანი“, K—205. უკვე განხილული ჰვირნიშნის გარდა, ხელნაწერში გვხვდება მეორე სახის გვირგვინი ლიტერით და კონტრამარკად სტილიზებული მტევანი. ეს ჰვირნიშანი განსაკუთრებით იშვიათია და აღმოჩნდა კიდევ მხოლოდ ერთხელ ქუთაისის მუზეუმის №368 თარიღიან ხელნაწერში (1687 წლის) (იხ. ჰვირნიშანი № 28).

K—205 ხელნაწერის ორივე ჰვირნიშნის წყალობით ეს ხელნაწერი უნდა დათარიღდეს ან 1680-იანი წლების დასასრულით, ან 1690-იანი წლების დამდღევით. ე. ი. ამავე დროისა უნდა იყოს ხელნაწერის მე-3 ჰვირნიშანიც — ბუკი სტილიზებულ ფარზე, გვირგვინით (იხ. ჰვირნიშანი № 29).

ამას გარდა, ხელნაწერი K—205, როგორც ჩანს, დაზიანებულია და აღუდგენიათ მე-18 საუკუნის 70-იან, 80-იან წლებში. ამის დამამტკიცებელია რამდენიმე ფურცლის იტალიური ჭვირნიშანი ამ გვიანი, მე-18 საუკუნის დროსა (იხ. ჭვირნიშანი № 30).

10. „ვეფხისტყაოსანი“, S—4988. ამ ხელნაწერში გვხვდება იგივე ორი ჭვირნიშანი, რაც K—205 ხელნაწერში, კერძოდ, გვირგვინი მტევნით, მათ შორის ჩართული ლიტერით და ბუკი სტილიზებულ ფარზე გვირგვინით. ამიტომ შეუძლებელია ეს ხელნაწერი 1690-იანი წლების დამდგმვე გვიანდელი იყოს (იხილეთ წინა ხელნაწერის ჭვირნიშნები).

11. „ვეფხისტყაოსანი“, S—4499. ამ ხელნაწერში გვხვდება ჭვირნიშნის — „გვირგვინი მტევნით“ — ორი სახეობა. ერთი მათგანი K—205 და S—4988 ხელნაწერებში დასტურდება (იხ. ჭვირნიშანი № 27) და, ამდენად, 1690-იან წლებს მიუთითებს. ხელნაწერის მეორე ჭვირნიშანი (იხ. ჭვირნიშანი № 31) მსგავსებას და პარალელს პოულობს H—461 ხელნაწერის ჭვირნიშანთან, და 90-იან წლებზე გვიანდელი არ არის (ეს ჭვირნიშანი ხელნაწერში გაურკვეველია, განსაკუთრებით გაურკვეველია ჭვირნიშანში ჩართული ლიტერი. როგორც ჭვირნიშნის ემბლემატიკა, აგრეთვე ჭვირნიშნის ლიტერი ჩვენ მიერ აღდგენილია სხვადასხვა ხელნაწერებში დაცული ჭვირნიშნების საშუალებით).

12. „ვეფხისტყაოსანი“, H—461. ამ ხელნაწერში დასტურდება იგივე ჭვირნიშანი — „გვირგვინი მტევნით“, რაც წინა სამ ხელნაწერში. აგრეთვე, ამავე სახელწოდების ჭვირნიშნის სახეობა. უკანასკნელი ჭვირნიშანი, როგორც აღვნიშნეთ, მსგავსებას ამჟღავნებს S—4499 ხელნაწერის ჭვირნიშანთან. ორივე ხელნაწერი—S—4499 და H—461—XVII საუკუნის 90-იანი წლების დასასრულის უნდა იყოს და არა უგვიანეს XVII—XVIII საუკუნეების მიჯნისა. (იხილეთ ამ ხელნაწერის სხვა ხელნაწერებისაგან განსხვავებული ჭვირნიშანი № 32).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხელნაწერი H—461, როგორც ჩანს, დაზიანებულია და იგი მოგვიანებით აღუდგენიათ. ამგვარად, შეიძლება ვილაპარაკოთ ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილის შესახებ. ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილის ჭვირნიშნები რუსული ჭვირნიშნებია. ასეთივე რუსულ ჭვირნიშანიან ქაღალდზეა გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ კიდევ ერთი ხელნაწერი — Q—799, რომელიც აღწერილობით მე-19 საუკუნის ხელნაწერად არის მიჩნეული, რაც სწორი არ არის. H—461 ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილისა და Q—799 ხელნაწერის ერთი და იგივე ჭვირნიშანია რუსული ლიტერები ВФ და СТ. ს. ა. კლემპიოვის მიერ გამოფრული ეს ლიტერები ნიშნავს: вологодская фабрика содържателя торунтаевского. ს. კლემპიოვის ცნობარში ეს ჭვირნიშანი № 151 ვეაძლევს 1765—1776 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.

რუსული ჭვირნიშნის მონაცემების საფუძველზე, H—461 ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილი და Q—799 ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ გადაწერილი უნდა იყოს, დაახლოებით, 1765—1776 წლებში (იხ. ჭვირნიშანი № 33).

ამას გარდა, H—461 ხელნაწერში არის კიდევ ერთი რუსული ჭვირნიშანი, რომელიც კიდევ უფრო აზუსტებს ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილის გადაწერის თარიღს. ჭვირნიშანია რუსული ლიტერები: ФК და ПР (იხ. ჭვირნიშანი № 34).

ს. ა. კლუბიკოვის მიერ გამოფრული ეს ლიტერები ნიშნავს: **Фабрика князя Петра Репнина**. ს. კლუბიკოვის ცნობარში ეს ჭვირნიშანი № 704 გვამცხედს ლეგს 1768—1774 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდს.

ამგვარად, **H—461** ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილის ორივე რუსული ჭვირნიშანი გვაძლევს უფლებას ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილი დაახლოებით 1770 წლის ახლო დროით დავათარილოთ.

13. „ვეფხისტყაოსანი“, H—2610. ხელნაწერის ჭვირნიშანია „ბუკი სტილიზებულ ფარზე, გვირგვინით“ (იხ. ჭვირნიშანი № 35).

ეს ჭვირნიშანი ქართულ ხელნაწერებში გვხვდება XVII საუკუნის დასასრულიდან. მსგავსი ჭვირნიშანი არის **K—205, S—4988** „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში, აგრეთვე, **H—2140—1696—1700** წლების ხელნაწერებში. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი ან უნდა იყოს XVII საუკუნის მიწურულისა, ან XVIII საუკუნის დამდეგისა (1700—1702 წლებისა).

14. „ვეფხისტყაოსანი“, Q—799, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადაწერილია ისეთივე რუსულ ჭვირნიშნიან ქაღალდზე, როგორზედაც **H—461**-ის მოგვიანებით აღდგენილი ნაწილი (იხ. ჭვირნიშანი № 33).

15. „ვეფხისტყაოსანი“, S—1675^a. გადაწერილია იტალიურ ქაღალდზე. სულ ორი ფურცელია. ფურცლების ამ ცალებს ჭვირნიშანი არ გამოყოფია. კალიგრაფიულად მე-17 საუკუნისაა. ქაღალდის სპეციფიკა მე-17 საუკუნის მე-2 ნახევარს მოგვაგონებს.

16. „ვეფხისტყაოსანი“, H—3061. გადაწერილია იტალიურ ჭვირნიშნიან ქაღალდზე. ამ ხელნაწერის მეცნიერული აღწერა ეკუთვნის მკვლევარ ქრისტინე შარაშიძეს. მკვლევარი ამომწურავად იკვლევს ხელნაწერის პალეოგრაფიის ყველა ასპექტს. ქრისტინე შარაშიძე ამ ხელნაწერის შესახებ ამბობს: „უთარილო (ჭვირნიშნის მიხედვით XVIII საუკუნის დასაწყისი) გივი თუმანიშვილის ხელით...“.

„შენიშვნა: 1. ხელნაწერს თარიღი არ გააჩნია, სამაგიეროდ უხვად მოეპოვება ჭვირნიშნები: ა. სამი ნახევარმთვარე... ბ. გვირგვინზე გამობმული ყურძნის მტევანი... გ. მასრის მსგავსი ნიშანი... ეს ორი უკანასკნელი ნიშანი ერთმანეთს ენაცვლება სულ ბოლომდის (ხომ არ არის ეს ორი ნიშანი ერთისა და იმავე ფირმის ერთი ნიშანი?)“.

„ვინაიდან სამივე ჭვირნიშანი შემჩნეულია ვახტანგისეულსა და ვახტანგისდროინდელ ხელნაწერებში (**S—3682; S—161**), ცხადია, ხელნაწერი ვახტანგის დროს (1703—1724) უნდა იყოს გადაწერილი. 2. ვეფხისტყაოსნის ეს ტექსტი ვახტანგისეული ნაბეჭდი გამოცემის (1712 წ.) ტექსტზე გაცილებით უფრო ვრცელია და, საერთოდ, მას არ მისდევს. საფიქრებელია, რომ იგი 1712 წელზე ადრეა გადაწერილი (1703—1712)“.

„გადაწერი: ხელნაწერი გივი თუმანიშვილის ხელით უნდა იყოს შესრულებული (ცნობილ ხელნაწერებთან შედარების მიხედვით). ამ ვარაუდს თითქოს ამართლებს 96r-ზე (191 გვ.) ქვემო აშიაზე მსუქანი კალმის მოსმით, ტექსტის ხელით, კალმის საცდელად მიწერილი: „გივი“³.

მკვლევარს არ გამოორჩა „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერის ჭვირნიშნები. რა თქმა უნდა, ამ საკითხის გამო მეტის თქმა შეუძლებელი იყო.

³ ხელნაწერთა აღწერილობა, H ფონდი, ტომი VI, გვ. 368—369.

ამგვარად, ხელნაწერის ძირითად, ადრეულ ნაწილს აქვს ერთადერთი ჰვირნიშანი. ე. ი. ერთი ჰვირნიშნის ორი — ემბლემატური და ლიტერული — ნაწილი (იხ. ჰვირნიშანი № 36).

ამგვარად, სწორი იყო ქრისტიანე შარაშიძის დაკვირვება ამ ჰვირნიშნის გამო, როცა აღნიშნავდა — „ხომ არ არის ეს ორი ნიშანი ერთისა და იმავე ფირმის ერთი ნიშანი?“

ახლა, როცა ცნობილია, რომ იტალიური ჰვირნიშანი ხშირად (ძალიან ხშირად) შედგება ორი ნაწილისაგან — ჰვირნიშნის ემბლემატური და ლიტერული ნაწილისაგან, ამ შემთხვევაშიც ერთი ჰვირნიშნის ორ — ემბლემატურ და ლიტერულ — ნაწილებთან გვაქვს საქმე. ეს ჰვირნიშანი იწოდება „გვირგვინი მტევნით“, ხოლო „მასრის მსგავსი ნიშანი“, შეცდომით ასე წოდებული, ჩვენი ჰვირნიშნის ლიტერია და სხვა არაფერი.

ქრისტიანე შარაშიძის სიტყვით, ეს ჰვირნიშანი, თითქოს, შემჩნეულია ვახტანგისეულსა და ვახტანგისდროინდელ ხელნაწერებში. პატივცემული მკვლევარი ასახელებს ორ ხელნაწერს (S—3682; S—161). არც ერთ ამ ხელნაწერში ჩვენი ჰვირნიშანი არ დასტურდება.

მართალია, მთელ რიგ ხელნაწერებში გვხვდება ჰვირნიშანი „გვირგვინი მტევნით“, მაგრამ ამ ჰვირნიშნის სხვადასხვა ფორმები, ე. ი. ემბლემატური ნაწილის სხვადასხვა ფორმები და სხვადასხვა ლიტერები. აღსანიშნავია, რომ XVII—XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე ეს ჰვირნიშანი განუწყვეტლივ იცვლებოდა და ჰვირნიშნის ერთი ფორმა აღარ მეორდებოდა. როგორც ჩანს, ამგვარი ჰვირნიშანი ქაღალდის რომელიმე ერთ პროდუქტიაში იჩენდა თავს და შემდეგ უკვე ქრებოდა და აღარ მეორდებოდა. ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოება:

ჩვენ გადავათვალიერეთ ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ქუთაისის ისტორიული მუზეუმისა და სახელმწიფო არქივის ფონდები, როგორც ხელნაწერი წიგნები, აგრეთვე ხელნაწერი დოკუმენტები, როგორც ქართული, აგრეთვე სომხური, სპარსული, თურქული ფონდები. ხოლო ჩვენი ჰვირნიშანი (ანუ ჰვირნიშნის ემბლემატური და ლიტერული ნაწილის ერთობლიობა) შეგვხვდა მხოლოდ ოთხგზის:

ა. H—3061—„ვეფხისტყაოსნის“ უთარილო ხელნაწერში.

ბ. A—63 თარიღიან ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია 1710 წ.

გ. A—166 თარიღიან ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია 1710 წ.

დ. Q—575 თარიღიან ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია 1710 წ.

ცხადია, უთარილო „ვეფხისტყაოსანი“ H—3061 გადაწერილია 1710 წელს, ან 1710 წლის ძალიან ახლო დროს.

ჰვირნიშანმა დაათარილა უთარილო „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი მეცნიერული სიზუსტით, მეცნიერულ საფუძველზე.

H—3061 ხელნაწერ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ჰვირნიშანი „სამი მთვარის“ სამი განსხვავებული ნიმუში. ამ ჰვირნიშნების განსხვავებამსგავსება თვალსაჩინოა მამინ, როცა კლასიფიკაციის საფუძველად მიჩნეულია შვეულებს შორის მათი განლაგება (იხ. ჰვირნიშანი №№ 37, 38, და 39).

დღესდღეობით „სამი მთვარის“ ამ ნიმუშებს ვათარილებ 1730-იანი წლებით. მსგავსი ჰვირნიშნები გვხვდება A—170 (1733 წლის) და A—16 (1737 წლის) თარიღიან ხელნაწერებში.

შეიძლება დავასკვნათ:

ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნის“ (H—3061) ძირითადი ნაწილი გადაწერილია 1710 წელს, ხოლო გვიანდელი ნაწილი (გვ. გვ. 1—38) გადაწერილია, ანუ ვფიქრობ, ხელნაწერი უკვე ნაკლები აღუდგენიათ 1730-იან წლებში.

სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები

აღმოსავლურ უჭვირნიშნო, კერძოდ, სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგი ხელნაწერები:

1. H—54 (1680 წლის);
2. H—740;
3. H—757 (1671 წლის);
4. H—2074;
5. S—3077;
6. S—5006;
7. Q—779;
8. Q—1082;
9. K—215;
10. K—383.

სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებიდან მხოლოდ ორია თარიღიანი (H—757 და H—54—1671 წლის და 1680 წლის), ხოლო რვა ხელნაწერი უთარიღოა, რა დროისაა ეს ხელნაწერები? ამის გამორკვევა, დაახლოებით, შეიძლება თარიღიან და ჭვირნიშნების საშუალებით დათარიღებულ ხელნაწერებთან შედარებისა და შეჯერების გზით. ამ ამოცანის გადაწყვეტას ცალკე კვლევა სჭირდება.

სპარსული ქაღალდი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირველად ჩანს საქართველოში XV—XVI საუკუნეთა მიჯნიდან. ამ დროის სულ რამდენიმე ხელნაწერი მოგვეპოვება სპარსულ ქაღალდზე. მე-16 საუკუნის მანძილზე სპარსული ქაღალდი საქართველოში ძალიან იშვიათია. ამ საუკუნის მანძილზე ჩვენში იტალიური ჭვირნიშნის ქაღალდია გაბატონებული. სპარსული ქაღალდი კვლავ ჩნდება ჩვენში მხოლოდ მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან, განსაკუთრებით კი როსტომ მეფის დროიდან, კერძოდ, 1632 წლიდან. სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ არც ერთი ხელნაწერი არ უნდა იყოს 1632 წელზე ადრეული. მე-18 საუკუნის დამდეგიდან სპარსული ქაღალდი საქართველოში თანდათანობით ქრება, მაგრამ მე-18 საუკუნის მანძილზე გვიანობამდე მაინც ჩანს.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ 1712 წელს დაიბეჭდა ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“, ეს თარიღი შესაძლოა მეტ-ნაკლებად მივიჩნიოთ ზემო ქრონოლოგიურ მიჯნად. ამგვარად, სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები იფარგლებიან ძირითადად 1632—1712 წლების ქრონოლოგიური პერიოდით. თუ სპარსულ ქაღალდზე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგისეული რედაქციისა არ არის, დიდი სიფრთხილე გვმართებს, რომ რომელიმე ასეთი ხელნაწერი სპარსულ ქაღალდზე, 1712 წელზე გვიანდელად მივიჩნიოთ.

17. 1712 წლის ვახტანგისეული ბეჭდური „ვეფხისტყაოსანი“. 1712 წლის „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული მოკლე რედაქცია ერთგვარი ზღვარია

ვეფხისტყაოსნის ძველ და გვიანდელ ხელნაწერებს შორის. 1712 წელზე ადრე გადაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები ძველ ხელნაწერებად უნდა ჩაითვალოს, ხოლო 1712 წელზე გვიან გადაწერილი — გვიანდელ ხელნაწერებად.

ვახტანგისეული ბეჭდური „ვეფხისტყაოსანი“ საინტერესოა ფილოლოგიური თვალსაზრისით. რა ქალღღმობა გადაწერილი ეს ბეჭდური წიგნი?

კვლავ იტალიურ ჰვირნიშნთან ქალღღმობა. განვიხილო ამ ბეჭდური წიგნის სამი სხვადასხვა ცალი: საჯარო ბიბლიოთეკის ორი და ერთი აკად. აკ. შანიძის კუთვნილი ცალი. სამივე ცალში ერთი და იგივე ჰვირნიშნები დადასტურდა (იხილეთ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშნები).

ა. ქალაქ ამსტერდამის გერბი („Amsterdam“).

ეს ჰვირნიშანი ძალიან გავრცელებულია ევროპის ქალაღღმობის წარმოებაში. ამ ჰვირნიშნის უნიფიცირებულ, სტანდარტულ ნიმუშებს იყენებდნენ ჰოლანდიის, საფრანგეთის, ინგლისისა და იტალიის ფაბრიკები. აღსანიშნავია, რომ ჰვირნიშნის რუსული იმიტაცია არ არსებობს. ამიტომ, ცხადია, ვახტანგისეული ბეჭდური „ვეფხისტყაოსანი“ დასტამებულია არა რუსულ, არამედ ევროპულ ქალღღმობაზე.

რადგან ჰვირნიშანი — „Amsterdam“ — სტანდარტული მოხაზულობისაა, ამიტომ მნიშვნელობა ენიჭება არა ამ ჰვირნიშნის ემბლემატიკას, არამედ ლიტერს, რომელიც თან ახლავს ემბლემატიკას. ლიტერების ამოცნობის საფუძველზე, ევროპელი მეცნიერები არკვევენ ან ფაბრიკანტის ვინაობას, ან ფირმის ადგილმდებარეობას და ამდენად ქალღღმობის სადაურობასაც.

ჰვირნიშან „Amsterdam“-ის ლიტერების განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო, ქვემოთ ვაქვეყნებთ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ქ. ამსტერდამის გერბის ლიტერებს.

ეს ლიტერები იტალიის ფირმული ნიშნებია (იხ. ჰვირნიშანი № 40).

ბ. ვახტანგისეულ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება აგრეთვე ჰვირნიშანი „მასხარა“ („Foolscap“). იგი, მიღებული თვალსაზრისით, გერმანული წარმოშობისაა, მაგრამ ამ ჰვირნიშანს იგივე ბედი ეწია, რაც ჰვირნიშან „Amsterdam“-ს. ჰვირნიშანი „მასხარა“ 1540 წლიდან ფართოდ გავრცელდა შვეიცარიის, საფრანგეთის, ჰოლანდიის, იტალიის, ინგლისის ქალღღმობის წარმოებაში. ცნობილი ინგლისელი პალეოგრაფის უ. ჩერჩილის (W. Churchill) ცნობით, გენიალური ინგლისელი პოეტის უ. შექსპირის პირველი გამოცემა 1623 წლისა დაისტამბა ქალღღმობაზე, რომლის ჰვირნიშანი იყო „მასხარა“. როგორც ვხედავთ, შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ ბეჭდურ წიგნსაც იგივე ბედი ეწია, იმ განსხვავებით, რომ შექსპირი ინგლისურ ქალღღმობაზე დაიბეჭდა, ხოლო რუსთველი — იტალიურ ქალღღმობაზე, მაგრამ ორივე — ერთი და იმავე ჰვირნიშნთან ქალღღმობაზე.

ამგვარად, 1712 წლის ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ჰვირნიშანი „მასხარა“ იტალიურ ჰვირნიშნად მიგვაჩნია. აღსანიშნავია, რომ, მსგავსად ქ. ამსტერდამის გერბისა, ჰვირნიშან „მასხარა“-ს რუსული იმიტაცია აგრეთვე არ არსებობს. ამიტომ კვლავ დასტურდება ის ფაქტი, რომ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“ დასტამებულია არა რუსულ, არამედ ევროპულ ქალღღმობაზე. ამას გარდა უნდა აღინიშნოს, რომ რუსული ჰვირნიშნისანი ქალღღმობა ძირითადად ჩნდება 1720-იანი წლებიდან, ხოლო ევროპული ჰვირნიშნების რუსული

იმიტაციები გაცილებით უფრო გვიანი დროიდან („ამსტერდამისა“ და „ზუსხარას“ რუსული იმიტაციები კი არასოდეს არსებულა (იხ. ჭვირნიშანი № 41).

რატომ მიმართა ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ჭვირნიშნები: „Amsterdam“ და „Foolscap“ იტალიურ ჭვირნიშნებად?

ვახტანგისეულ „ვეფხისტყაოსანში“ გარდა ორი სტანდარტული, გაურკვეველი სადატურობის ჭვირნიშნისა, დასტურდება წმინდა, სპეციფიკური იტალიური ჭვირნიშნები. რადგან „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ ბეჭდურ წიგნებში გამუდმებით ერთი და იგივე ჭვირნიშნები გვხვდება, ცხადია, საქართველოში ერთი და იმავე ფირმის ქალაქი შემოუზიდავთ. ქალაქის იგივეობა ერთხელ კიდევ ადასტურებს ამ ფაქტს.

ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ სპეციფიკური იტალიური ჭვირნიშნები, უფრო სწორად, ერთი და იგივე ჭვირნიშნის სხვადასხვა ფორმები ანალოგია ისევე ქართული ხელნაწერების იტალიურ ჭვირნიშნებში პოვლობენ. ამ ჭვირნიშნის ანალოგია ევროპულ ცნობარებში არ დაიძებნება. ოლონდ ჩვენი ჭვირნიშნის ერთადერთი ნიმუში გამოქვეყნებული აქვს ს. ა. კლუბიკოვს (Филигрანი и штемпеля № 937) 1712 წლის თარიღით. პატივცემული მეცნიერისათვის ჭვირნიშნის სადატურობა გაურკვეველია.

ამგვარად, ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“ საინტერესოა წმინდა ფილოლოგიური თვალსაზრისითაც (იხ. ჭვირნიშნები №№ 42, 43, 44, 45).

ამ ჭვირნიშნებისათვის საერთო მნიშვნელობა: სამი წრე, გვირგვინი, ჯვარი და გრიფონები. ჭვირნიშანს შეიძლება ვუწოდოთ: „სამი წრე გვირგვინითა და გრიფონებით“. ქართულ წერილობით ძეგლებში ყველაზე ადრე ამ ჭვირნიშნის ერთ-ერთი სახეობა შემხვდა Ad ფონდის № 381 თარიღიან დოკუმენტში (1683 წლის) და უთარიღო H—885 ხელნაწერში.

ვახტანგისეული ბეჭდური „ვეფხისტყაოსნის“, 1712 წლის შემდგომ, XVIII საუკუნის მანძილზე, ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ გვიანობამდე აღარ ჩანს. მხოლოდ XVIII საუკუნის დასასრულიდან გამოჩნდა ისევე ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“.

18. „ვეფხისტყაოსანი“, H—964. გადაწერილია რუსულ ჭვირნიშნიან ქალაქზე. ჭვირნიშანს ახლავს ლიტერი ЯМСЯ და ქალაქის დამზადების წელი — 1787 წ. (იხ. ჭვირნიშანი № 46). ხელნაწერის ჭვირნიშანია ქალაქ იაროსლავის გერბი.

რუსული ქალაქის ჭვირნიშანი, ძირითადად, (როგორც ამ კერძო შემთხვევაში) შედგება სამი ნაწილისაგან: ემბლემატურისა, ლიტერულისა, და ციფრული ნაწილებისაგან. რუსულ ჭვირნიშანში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს არა ემბლემატურ ნაწილს, არამედ ლიტერულ და ციფრულ ნაწილს. რუსული ჭვირნიშნების ლიტერები გაშიფრული აქვთ რუს პალეოგრაფებს. უკვე გაშიფრული ლიტერების შემწეობით ადვილად ირკვევა ქალაქისა და ჭვირნიშნის სადატურობა, ფირმის ადგილმდებარეობა და ფაბრიკანტის ვინაობა. რუსული ჭვირნიშნის ციფრული ნაწილი აღნიშნავს, როგორც უკვე ვთქვით, ქალაქის დამზადების თარიღს. ქალაქის დამზადებას და ქალაქის გამოყენებას შორის უსათუოდ სავარაუდებელია განსაზღვრული დრო. რუსი პალეოგრაფების ს. კლუბიკოვისა და მ. კუკუშკინას გაანგარიშებით ეს დრო შეადგენს საშუალოდ 2—3 წელიწადს, კერძოდ, რუსული თარიღიანი წიგნებისა და ხელნაწერების შემოწმების საფუძველზე გამოირკვა, რომ ქალაქის დამზადებასა და გამოყენებას შორის 0—2 წლის სხვაობა შეადგენს ხელნაწერთა და

ბეჭდურ წიგნთა საერთო რაოდენობის 78, 79%-ს, ხოლო 0—3 წლის სხვაობა 88%-ს. ქალაქის დამზადებასა და გამოყენებას შორის გასული დრო ძალიან იშვიათად აღემატება 6 წელიწადს. ქართული ვითარება, როგორც ჩვენი შემოწმებით გამოიჩვენა, თითქმის იმგვარივეა, ოღონდ დროის სხვაობა ქალაქის დამზადებასა და გამოყენებას შორის საქართველოში ძალიან იშვიათად შეადგენს ნულს. ერთი წლის სხვაობა ნაკლებია, ვიდრე რუსეთში; სამაგიეროდ 2—3 წლის სხვაობა საქართველოში მეტობს, ხოლო ექვს წლამდე სხვაობა საქართველოში გაცილებით იშვიათია.

ყოველივე ამის გამო, რუსულ ქალაქებზე გადაწერილი ქართული ხელნაწერების თარიღის დასადგენად საკმარისია რუსული ჰვირნიშნის ციფრულ ნაწილს მიეუმატოთ 2—3 წელი. ამით ჩვენ ყველაზე მეტად ვიქნებით დაზღვეული შეცდომისაგან, ე. ი. დათარიღება ყველაზე უფრო ზუსტი იქნება.

დაუთბრუნდეთ **Н—964** „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერს. ხელნაწერის რუსული ჰვირნიშნის ლიტერი **ЯМСЯ** იშიფრება ასე: Ярославская мануфактура Саввы Яковлева. იგი საწარმოს მეპატრონეა 1764—1784 წლებში. ამ ლიტერით ვამოდის მისი საწარმოს ქალაქი 1764—1788 წლებში. ქალაქის საწარმოს ადგილმდებარეობაა ქალაქი იაროსლავი. ფაბრიკა დაარსებულია 1722 წელს, მდინარე კოტოროსლის ნაპირზე. ქართული ხელნაწერის ჰვირნიშნის ციფრულ ნაწილს — 1787 წელს — უნდა მიეუმატოთ 2—3 წელი. ე. ი. „ვეფხისტყაოსანი“ **Н—964** გადაწერილია, დაახლოებით, 1789, 1790 წლებში.

19. „ვეფხისტყაოსანი“, **Q—296**. გადაწერილია რუსულ ჰვირნიშნიან ქალაქებზე. ჰვირნიშნების ლიტერებია: **ЯМСЯ**. ეს ლიტერი უკვე ცნობილია. **ЯМСЯ** იშიფრება ასე: Ярославская мануфактура внуков Саввы Яковлева; **РФЯ**—Ростовская фабрика Ивана Яковлева; **ВМСПБ**—Вятской мельницы содержательница Прасковья Бедарева. ჰვირნიშნად არის თარიღებიც—1787 და 1788 (იხ. ჰვირნიშნები №№ 47, 48). ე. ი. ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ **Q—296** გადაწერილია 1791 წელს.

20. „ვეფხისტყაოსანი“, **Н—66**. გადაწერილია რუსულ ჰვირნიშნიან ქალაქებზე. ხელნაწერი თარიღიანია (1832 წლის). ხელნაწერის ჰვირნიშნია შრომანი. ჰვირნიშნის ლიტერი **УФНСП** იშიფრება ასე: Угличская фабрика наследников Попова. ხელნაწერში გვხვდება კიდევ ერთი ლიტერი **ВФКИ**, რომელიც, ჯერჯერობით, გაუშიფრავია. ხელნაწერის ორივე ლიტერს ახლავს ერთი და იგივე თარიღი 1830 (იხ. ჰვირნიშნები №№ 49, 50). ე. ი. „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერს დავათარიღებდით 1832, 1833 წლებით, და არც შევეცდებოდით, რადგან „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი თარიღიანია და გადაწერილია 1832 წელს.

21. „ვეფხისტყაოსანი“, **Н—1839**. გადაწერილია რუსულ ქალაქებზე. ჰვირნიშნის ლიტერია **ВФКИ**, უკვე აღვნიშნეთ, რომ ეს ლიტერები, ჯერჯერობით, გაუშიფრავია. ლიტერს ახლავს თარიღი — 1829. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1831—32 წლებში.

22. „ვეფხისტყაოსანი“, **Н—412**. რუსულ ქალაქებზე, ხელნაწერში გვხვდება ლიტერები. **ФКНГ**—Фабрика князя Николая Гагарина, **ВФКИ** გაუშიფრავი ლიტერი. ხელნაწერის ქალაქს აქვს სამი თარიღი — 1829, 1830, 1832. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია დაახლოებით 1833—34 წლებში.

23. „ვეფხისტყაოსანი“, S—1727. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ხელნაწერი თარიღიანია (1825 წლის). ხელნაწერში დასტურდება ლიტერია—УФЛП—Угличская фабрика Лаврентия Попова და თარიღები 1823, 1824. ე. ი. ჭვირნიშნის ციფრული ნაწილების მეშვეობით ამ ხელნაწერს 1825—26 წლებით დავათარილებდით, ხელნაწერი თარიღიანი რომ არ ყოფილიყო (1825 წლისა), ე. ი. ხელნაწერის გადაწერის თარიღში არ შეეცდებოდით.

24. „ვეფხისტყაოსანი“, S—4527. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე, თარიღიანია (1805 წლის). ხელნაწერში გვხვდება სხვადასხვა ლიტერები და სხვადასხვა თარიღები: 1799, 1800, 1801, 1803. მათი მეშვეობით ხელნაწერს 1804—1805 წლებით დავათარილებდით და არც შეეცდებოდით.

25. „ვეფხისტყაოსანი“, A—1128. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე, თარიღიანია (1833 წლის). ხელნაწერის ქაღალდს გააჩნია ჭვირნიშნის ემბლემატური, ლიტერული და ციფრული ნაწილები. ციფრული ნაწილის თარიღია 1832. ე. ი. ხელნაწერი გადაუწერიათ ერთი წლით ადრე დამზადებულ ქაღალდზე.

26. „ვეფხისტყაოსანი“, H—248. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ჭვირნიშნის ემბლემატური ნაწილია იაროსლავის გუბერნიის გერბი; ლიტერია ФКНГ—Фабрика князя Николая Гагарина. ციფრული ნაწილია 1824. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია მიახლოებით 1826—27 წლებში.

საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივში დაცული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები.

ცენტრარქივში დაცული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები ყველა გვიანდელია. შენიშვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ არქივის ერთ-ერთი ხელნაწერი ფ. 1446, № 303, რომელიც აღწერილობით მე-17 საუკუნის ხელნაწერად არის მიჩნეული, სინამდვილეში მე-16 საუკუნის ხელნაწერია (ჭვირნიშნის ქრონოლოგიური მონაცემებით). ამ ხელნაწერში დასტურდება „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაგმენტი მინაწერის სახით. ეს მინაწერი, უდავოდ, მე-17 საუკუნისაა.

27. „ვეფხისტყაოსანი“, ფ. 1446, № 587. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ლიტერია: ПФАБ—Передельской фабрики Аврама Баташева, ლიტერის ახლავს თარიღი — 1825, ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1827—28 წლებში.

28. „ვეფხისტყაოსანი“, ფ. 1446, № 44. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე, ლიტერია ЯМВСЯ—Ярославская мануфактура внуков Саввы Яковлева. ლიტერის ახლავს თარიღები: 1789, 1791. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1792—93 წლებში.

29. „ვეფხისტყაოსანი“, ფ. 1446, № 425. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ლიტერია ФКНГ—Фабрика князя Николая Гагарина, ლიტერის ახლავს თარიღი 1883. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1835—36 წლებში.

30. „ვეფხისტყაოსანი“, ფ. 1446, № 289. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ლიტერის ახლავს თარიღი 1820. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1822—23 წლებში.

31. „ვეფხისტყაოსანი“, ფ. 1446, № 92. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. ლიტერის ახლავს თარიღი 1836. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1838—39 წლებში.

საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში დაცული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები.

ლიტერატურული მუზეუმის „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებიდან მნიშვნელობა ენიჭება ორ ხელნაწერს: D—12904/190 და C—10768/191.

32. „ვეფხისტყაოსანი“, D—12904/190, გადაწერილია რუსულ ქალაღღზე. ხელნაწერი თარიღიანია (1802 წლის). მის რუსულ ქალაღღს გააჩნია ლიტერი ЯМІЯ—Ярославская мануфактура Івана Яковлева. ლიტერს ახღავს თარიღი 1801. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერილია ერთი წლით აღრე დამზადებულ ქალაღღზე.

33. „ვეფხისტყაოსანი“, C—10768/191. გადაწერილია რუსულ ქალაღღზე. ქალაღღის ჭვირნიშანია ნიდერლანღების რესპუბლიკის გერბი „Pro Patria“. ამ ფართოდ გავრცელებული ჭვირნიშნის ქრონოლოგიური ფარგლებია 1683—1799 წლები. მაგრამ ხელნაწერში საქმე გვაქვს ამ ჭვირნიშნის რუსულ იმიტაციასთან. ხოლო ჭვირნიშნის იმიტაცია ახანგრძლივებს თავის არსებობას. ჭვირნიშანს ახღავს რუსული ლიტერი და ქალაღღის დამზადების თარიღი — 1821. ე. ი. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი გადაწერილია, დაახლოებით, 1823—24 წლებში.

ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები.

ქუთაისის მუზეუმის „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებიდან მნიშვნელოვანია სამი: K—205, რომელიღ ჭვირნიშნების მეოხებით უკვე დავათარიღეთ და სპარსულ ქალაღღზე გადაწერილი ორი ხელნაწერი — K—215 და K—383. K—383 ხელნაწერის შესახებ დამატებით უნღა ითქვას შემდეგი:

34. „ვეფხისტყაოსანი“, K—383. ეს ხელნაწერი ორგზის რესტავირებუღია რუსული ქალაღღით, როგორღ ჩანს, ნაკლული და დამზანებული ორგზის შეუღვსიათ რუსული ქალაღღის ციფრებით 181... ირკვევა, რომ პირველი რესტავირება 1810-იან წლებში მოხღა, ხოლო მეორე რესტავირება დაახლოებით 1830—31 წლებში (ამ გზის რუსულ ქალაღღს გააჩნია დამზადების თარიღი — 1828).

35. „ვეფხისტყაოსანი“, K—214. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ქალაღღის ლიტერია ЯМФДЯ—Ярославская мельница фабриканта Дмитрия Яковлева, ლიტერს ახღავს ქალაღღის დამზადების თარიღი — 1814. ე. ი. ხელნაწერი გადაწერიღია, დაახლოებით, 1816—17 წლებში.

36. „ვეფხისტყაოსანი“, K—209. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ლიტერი ПП ციფრი 1841. ე. ი. გადაწერიღია 1843—44 წლებში.

37. „ვეფხისტყაოსანი“, K—204. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ქალაღღის ციფრებია 1837. ე. ი. გადაწერიღია 1839—40 წლებში.

38. „ვეფხისტყაოსანი“, K—289. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ქალაღღის ციფრებია 1835, ე. ი. გადაწერიღია 1837—38 წლებში.

39. „ვეფხისტყაოსანი“, K—593. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ქალაღღის ციფრებია 1833—1834, ე. ი. ხელნაწერი გადაწერიღია, დაახლოებით 1835—36 წლებში.

40. „ვეფხისტყაოსანი“, S—2815. გადაწერიღია რუსულ ქალაღღზე. ხელნაწერში ორი სხვადასხვა ხელია და სხვადასხვა ქალაღღი. უფრო ძვეღია ხელნაწერის პირველი ნაწიღი. ამ ქალაღღის ჭვირნიშნის ლიტერებია: ЯМГЯ—

Ярославская мануфактура господина Яковлева да МОФЕБ—Московской округи фабрика Елизаветы Боташевой. ლიტერებს ახლავს თარიღები: 1810, 1811, 1813. ე. ი. ხელნაწერის ეს ნაწილი გადაწერილი უნდა იყოს, დაახლოებით, 1814—15 წლებში.

ხელნაწერის მეორე ნაწილის ჭვირნიშნის ლიტერებია КФММ — Кинешемская фабрика Маркела Мещанинова და ЯБМЯ—Ярославская Большая мануфактура Яковлева. ამ ლიტერებს ახლავს თარიღი 1822. ე. ი. ხელნაწერის გვიანდელი ნაწილი გადაწერილი უნდა იყოს, დაახლოებით, 1824—25 წლებში.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჭვირნიშანმა თანდათან დაიწყო გაქრობა. სულ უფრო და უფრო დიდი რაოდენობით ჩნდება უჭვირნიშნო ქაღალდი. XX საუკუნისათვის ჭვირნიშანი ანაქრონიზშია.

როგორ დავათარილოთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ხელნაწერები, თუ ქაღალდი უჭვირნიშნოა და ზუსტი დათარიღება კი საჭიროა?

საქმეს შვედის შტემპელი, ანუ ტვიფარი. ჭვირნიშანს ცვლის ტვიფარი.

41. „ვეფხისტყაოსანი“, Q—483. გადაწერილია რუსულ დატვიფრულ ქაღალდზე. ტვიფარის შინაარსია: Аристархова №5 №6 фабрика. ფიგურალურ ჩარჩოში. ს. კლემპიკოვის მიხედვით („Филиграни и штемпели“, გვ. 100, №10) ხელნაწერი ასეთი ტვიფარით გადაწერილია დაახლოებით 1862 წელს.

42. „ვეფხისტყაოსანი“, S—2525. გადაწერილია რუსულ დატვიფრულ ქაღალდზე. ტვიფარის შინაარსია: Троицкой Говарда №4 фабрики. კუთხეებზე კვეთილ სწორკუთხედში. ს. კლემპიკოვის მიხედვით (გვ. 101 №37) ხელნაწერი უნდა დავათარილოთ დაახლოებით 1856—57 წლებით.

43. „ვეფხისტყაოსანი“, H—783. გადაწერილია რუსულ უჭვირნიშნო ქაღალდზე. ქაღალდი დატვიფრულია. ხელნაწერი თარიღიანია 1857 წლისა.

44. „ვეფხისტყაოსანი“, S—5207. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე. უჭვირნიშნოა. აქვს შტემპელი. ტვიფარის შინაარსია: С. Ф. П. В. Сергеева-Корризонтальურ ოვალში.

ლიტერი ნიშნავს—Сурская фабрика. ფაბრიკის ადგილსამყოფელია ქალაქი პენზა. ს. კლემპიკოვის მიხედვით (გვ. 108 №178) „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი გადაწერილი უნდა იყოს, დაახლოებით, 1856—1869 წლებში.

45. „ვეფხისტყაოსანი“, A—654. გადაწერილია რუსულ ქაღალდზე, ხელნაწერი უჭვირნიშნოა და დატვიფრულია. აქვს გადაწერის თარიღიც 1877 წ.

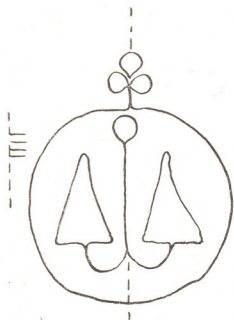
46. „ვეფხისტყაოსანი“, Q—796. ქაღალდი უჭვირნიშნოა და უშტამპოა. ჩემი აზრით, ეს ხელნაწერი გვიანდელი უნდა იყოს—მე-19 საუკუნის დასასრულსა.

47. „ვეფხისტყაოსნის“ პარიზული ხელნაწერი P—10—თარიღიანია, გადაწერილია 1702 წ.

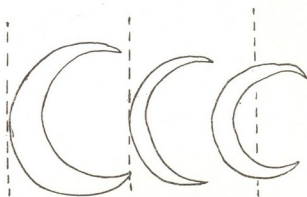
48. „ვეფხისტყაოსნის“ ლენინგრადის ხელნაწერი M—48 თარიღიანია, გადაწერილია 1823 წ.

49. „ვეფხისტყაოსნის“ ი. გრიშაშვილისეული ხელნაწერი თარიღიანია, გადაწერილია 1840 წ.

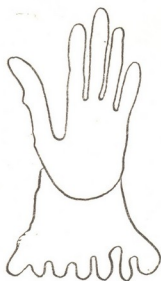
50. „ვეფხისტყაოსნის“ ვ. ასლანიშვილის ხელნაწერი, თარიღიანია, გადაწერილია 1860 წ.

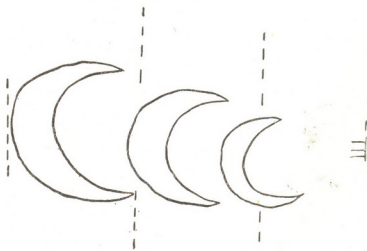
N1

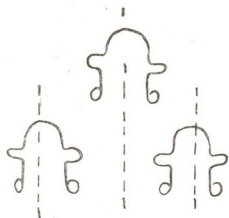
N2

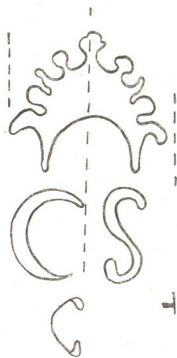
N3

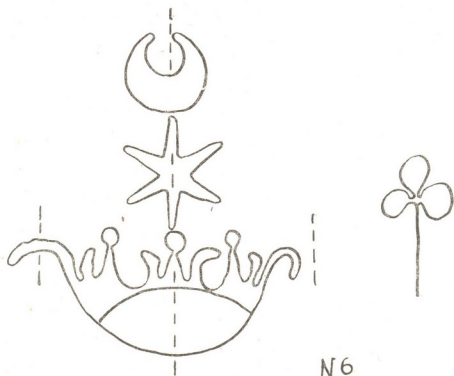
N4

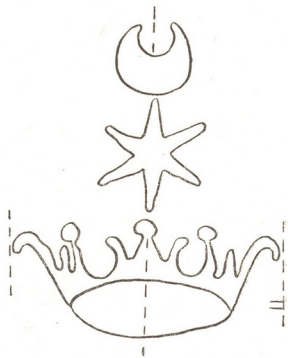
N5

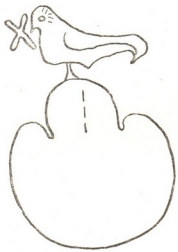
N5^Վ

N6

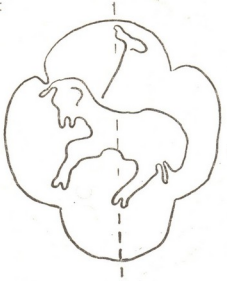
N7

N8

F

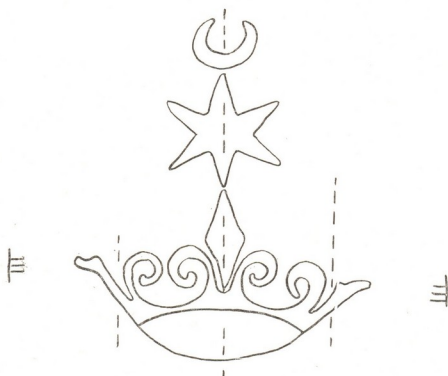
N9

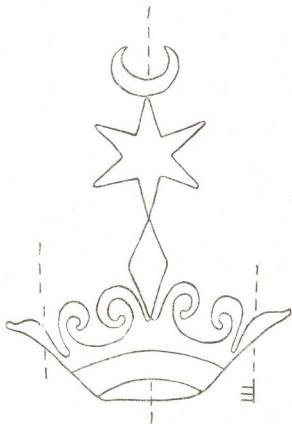
№ 10

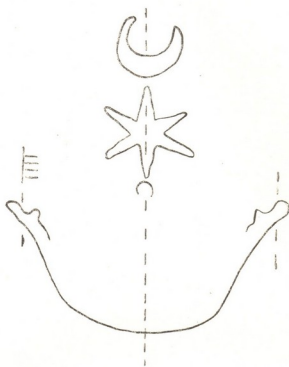
№ 11

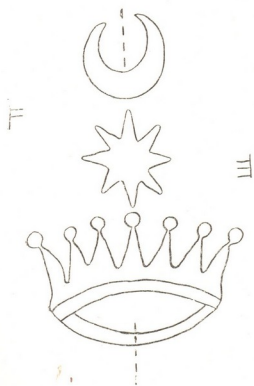
№ 12

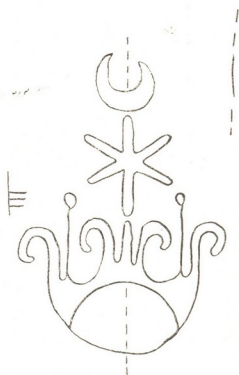
N13

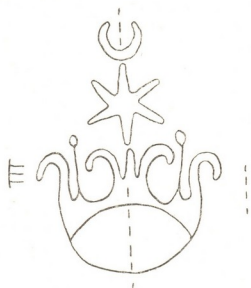
N14

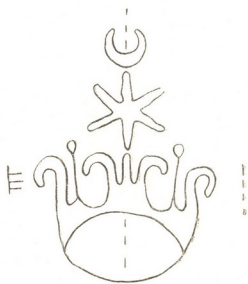
N15

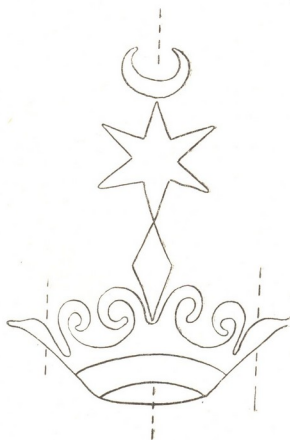
N16

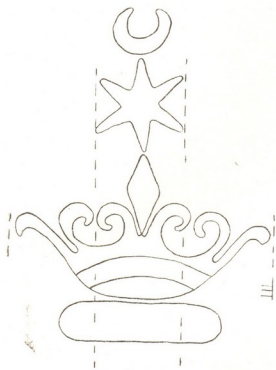
№ 17

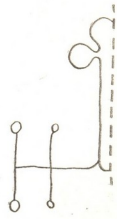
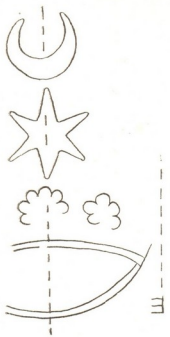
№ 18

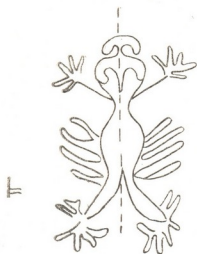
№ 19

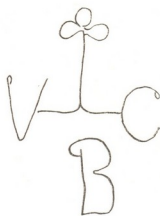
N 20

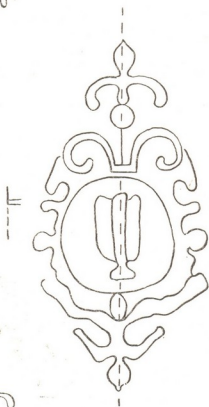
N 21

Ի

N22

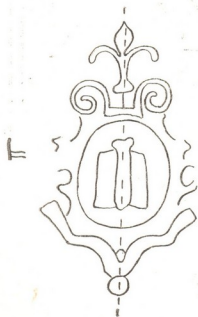

Ի

Ի

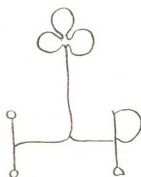

N23

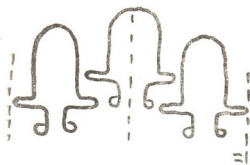

Ի

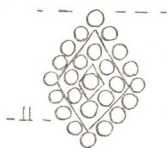
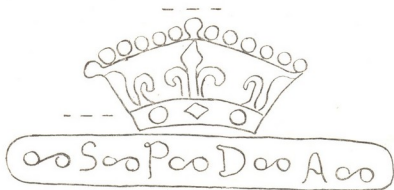
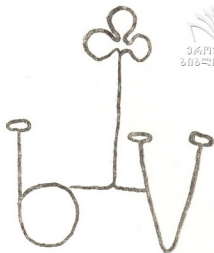
Ի

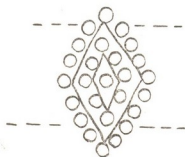
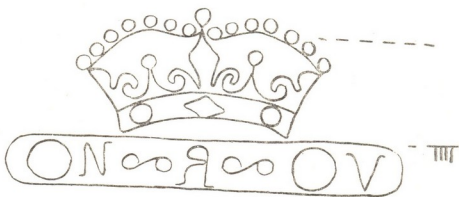
N24

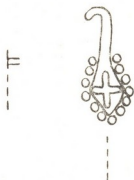
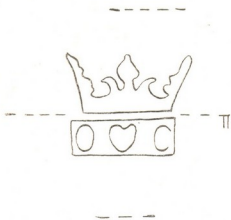
N25

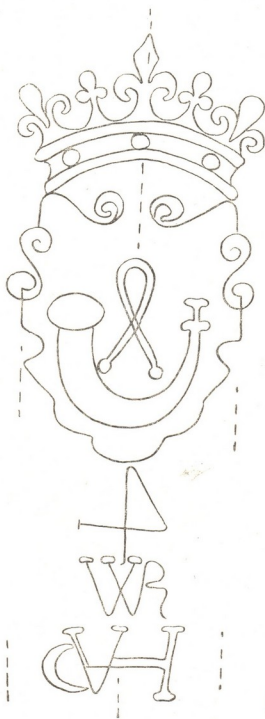
N26

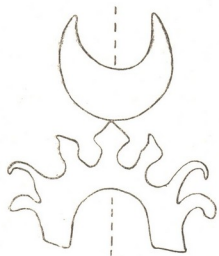
N27

N28

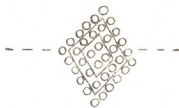

N29

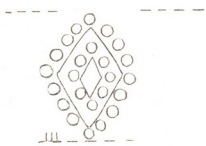
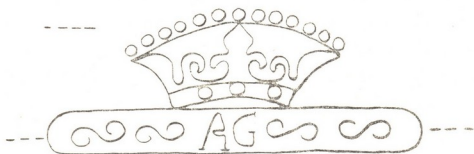
GAF

N 30

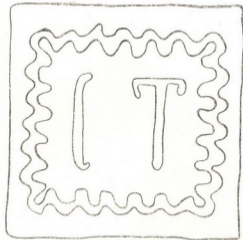
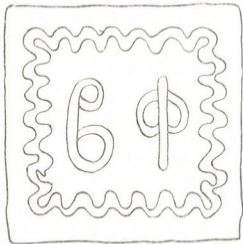

III

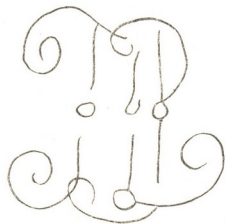
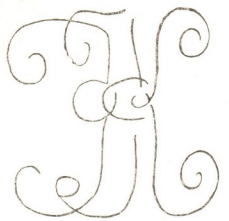
N 31

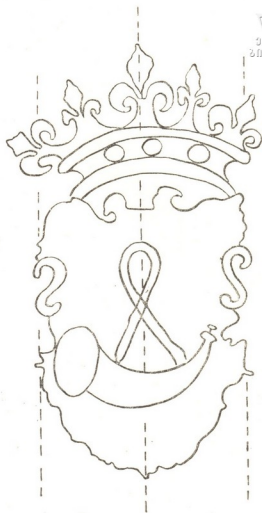
№ 32

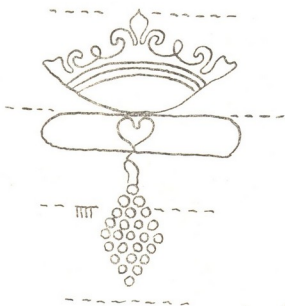
N33

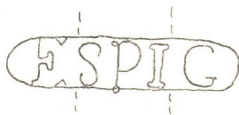
N34

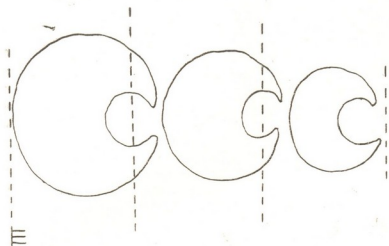

N35

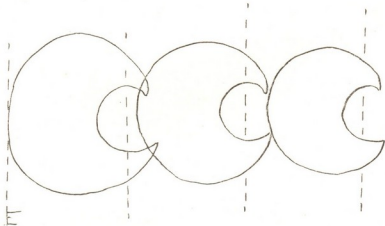
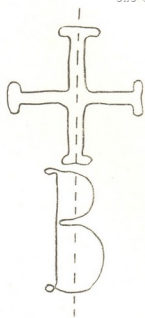

N36

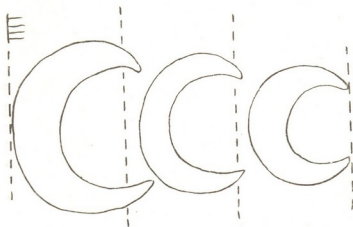

N37

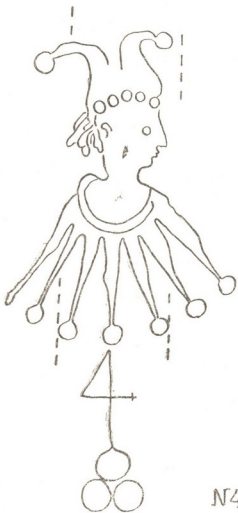
N38

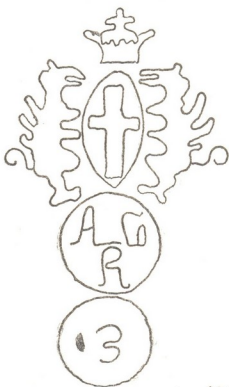
N39

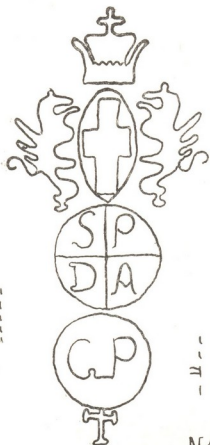
N40

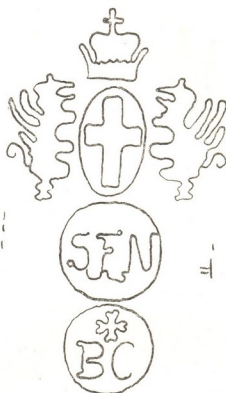
N41

N42

N43

N44

N45

Я М С Я

87

N46

Я М С Я

Я М В С Я

Р Ф Ј Я

1 2 8 8

11 88 17 87

№47

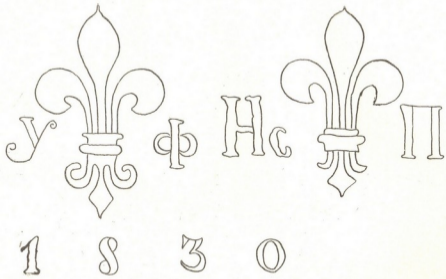
В М С П Б

1 7 8 8

№48

В Ф К И
Л 8 3 0

№49

N50

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებზე მუშაობისას ხელი არ მიგვიწვდებოდა და დაუთარილებელი დაგვრჩა შემდეგი ხელნაწერები:

1. W—17⁴
2. W—27⁴

Р. М. ПАТАРИДЗЕ

ВОДЯНЫЕ ЗНАКИ РУКОПИСЕЙ «ВЕПХИСТҚАОСАНИ»

(Резюме)

В работе изучены водяные знаки дошедших до нас списков поэмы «Вепхистқаосани», что делает возможным уточнить, а в ряде случаев установить, время написания отмеченных списков.

На основе хронологических данных изученных водяных знаков, датированы важнейшие рукописи XVI—XIX столетий поэмы Ш. Руставели. К датировке каждой рукописи поэмы приложен целый ряд хронологических показаний каждого водяного знака. Всего датировано 50 рукописей поэмы.

Важнейшие списки:

1. Ахалцихская рукопись датируется XVI веком, но не ранее 1580 года.
2. Рукопись поэмы — S—1418 датируется приблизительно 1666/67 годами.
3. Рукопись поэмы — A—363 датируется приблизительно 1669/70 годами.
4. Рукопись поэмы — Q—930 датируется приблизительно 1661—1665 годами.
5. Рукопись поэмы — Q—261 датируется приблизительно 1690-м годом.
6. Рукопись поэмы — H—2610 датируется приблизительно 1700-м годом.
7. Рукопись поэмы — H—3061 датируется приблизительно 1710-м годом и т. д.

Позднейшие списки поэмы, конца XVIII столетия и XIX ст. датированы посредством русских водяных знаков, расшифрованных и опубликованных русским ученым С. А. Клепиковым.

⁴ ოქსფორდის ბოდლის ბიბლიოთეკის, უორდროპის კოლექციაში დაცული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები.

ლილი ათანელიშვილი

კლარჯული მრავალთავის ბერძნული და შიომღვიმის ტიპიკონის
ქართული კრიპტოგრაფები

X ს. მრავალთავში (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა A—144, 190 r) თეოდორე ჰარანელ ეპისკოპოსის ერთი საკითხავის („მოისათეს თაბორისა და ფერისცვალეებისათეს უფლისა და ორთა ბუნებათათეს“) სათაურის შემდგომ, ტექსტის ხელით, სინგურით, ჩაწერილია ერთი ბერძნული სიტყვა, რომელშიც პირველი ორი ასო ქართულია. ქართული ასოები ასომთავრულითაა ნაწერი, ბერძნული კი — უნციალით. ბერძნული სიტყვა დაქარაგმებულია.

ጥፒፂፁ፫

გამოირკვა, რომ ბერძნული სიტყვა კრიპტოგრაფიაა. იგი შედგენილია იმ ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემით, რომელსაც ვ. გარდტაუზენი „gewöhnlichste kryptographie“-ს უწოდებს¹. ბერძნულ სიტყვაში ქართული ასოები არაკრიპტოგრაფიულია, ხოლო პირველ ბერძნულ ასოს Η-ს აღნიშნული ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემით ენაცვლება β. ამრიგად, ბერძნული სიტყვის დასაწყისს ასე ვხსნით: „იობ“. ჩანს, მისი ავტორისთვის არ ყოფილა უცხო ეს კრიპტოგრაფიული სისტემა და ქართულით დაწყებული სიტყვა ბერძნული კრიპტოგრაფიით დაუსრულებია.

ჩვენი კრიპტოგრაფის ავტორისთვის რომ ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემა ცნობილია და იყენებს მას, ეს კარგად ჩანს ამავე ხელნაწერში დაცული მეორე ბერძნული კრიპტოგრაფიიდან, რომელიც ქართული ანჩინური სისტემის კრიპტოგრაფიასთან ერთად არის ჩაწერილი ხელნაწერში და აღნიშნავს „ამენ“-ს².

ჩვენს კრიპტოგრაფიაში პირველი სიტყვის მხოლოდ ერთი ნაწილია კრიპტოგრაფიულად წარმოდგენილი, ამ შემთხვევაში ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემით. ეს მოვლენა არ არის უცხო ძველი ქართული კრიპტოგრაფიისათვის. ძველ ქართულში დასტურდება მსგავსი შემთხვევები, როცა სიტყვის მხოლოდ ერთი ნაწილია კრიპტოგრაფია, მაგ., Ier—33 და სხვ.

¹ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, 1879, Leipzig, გვ. 235.

² ლ. ათანელიშვილი, ბერძნული კრიპტოგრაფია ქართულ ხელნაწერში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, №3, გვ. 159—161.

როგორც ზემოთ აღენიშნეთ, კრიპტოგრამა დაქარაგმებულია. გარდა ამისა, მათ მოთავსებული ორი ქარაგმისა, სიტყვას ქვემოდანაც უზის ქარაგმის მსგავსი ნიშანი. ამ ნიშანს სიტყვის გამყოფის ფუნქცია უნდა ჰქონდეს. როგორც კრიპტოგრამის ამოხსნამ დაგვანახვა, ეს ნიშანი მართლაც მეორე სიტყვის დასაწყის ასოსთან ზის.

მეორე სიტყვის ამოხსნისას გამოჩნდა, რომ კრიპტოგრამა დამახინჯებულია. იგი გადმოწერილია შეცდომებით. კრიპტოგრამა გადმოხატულის შთაბეჭდილებას უფრო ტოვებს. ასე რომ, კრიპტოგრამა A—144 ხელნაწერის დედნისეულია და A—144-ის გადაწერი არ არის მისი ავტორი.

ბერძნული სიტყვის მეორე ნახევარში სამი ერთნაირი მოხაზულობის ასოა, რომელთაგან პირველ ორს ზემოდან ქარაგმები აქვთ დასმული, სიტყვის ბოლო ასო კი უქარაგმოა (იხ. სურ. 1).

სურ. 1.

სურ. 2.

საფიქრებელია, რომ პირველი ორი ასო შეცდომითაა გადმოწერილი. აქ დედანში უნდა გვქონოდა ზ ე ტ ი (იხ. სურ. 2). A—144 ხელნაწერის გადამწერს გადმოწერისას ზ ე ტ ასოს ზედა ნაწილი ქარაგმად მიუჩნევია და ამიტომ ასოს ეს ნაწილი შეუტრავი დაუტოვებია.

ამრიგად, A—144 ხელნაწერის დედანში აღნიშნული ორი ასოს ნაცვლად უნდა ყოფილიყო ზ ე ტ (იხ. სურ. 2), ხოლო ზემოხსენებული ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემით Z-ის ნაცვალაა γ. კრიპტოგრამაში გადაწერს შეცდომა მოსვლია აგრეთვე E-ის გადმოწერისას. Θ-სა და E-ს მსგავსი გრაფიკული მოხაზულობის გამო A—144 ხელნაწერის გადაწერს დედნისეული Θ გადმოუღია E-დ. IX—X საუკუნეების ბერძნულ ხელნაწერებში ეს ორი ასო გრაფიკულად მსგავსია. Θ-სა და E-ს აღრევის მსგავსი შემთხვევა დასტურდება X საუკუნის ერთი სინური ხელნაწერის (Sin—11) ბერძნულ კრიპტოგრამაშიც³. Θ ამ სისტემით ენაცვლება A-ს. კრიპტოგრამის ბოლო ასო კი კოპაა G, რომელიც I-ს მონაცვლეა.

ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება: კრიპტოგრამაში o არაკრიპტოგრამულადაა წარმოდგენილი და იგი არაა შეცვლილი მისი მონაცვლე λ-თი. ძველ ქართულ კრიპტოგრაფიაში, კერძოდ, ბეგრათმონაცვლეობის პრინციპით შედგენილ კრიპტოგრაფიულ სისტემებში დასტურდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც კრიპტოგრამის ამოხსნის გასაძიებლად განზრახ არ ცვლიან ამა თუ იმ ასოს შესაბამისი კრიპტოგრამული ასოთი⁴. ეგევე მოვლენა შევნიშნეთ ბერძნულ კრიპტოგრაფიაშიც, კერძოდ, ზემოთ აღნიშნული სისტემის („gewöhnlichste kryptographie“) ნიმუშებში. ვ. გარდტაუზენის მიერ გამოქვეყნებულ ამ სისტემის კრიპტოგრამებში დაიძებნა შემდეგი მაგალითები:

³ ლ. ა. თ ა ნ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ერთი სინური ხელნაწერის კრიპტოგრამების შესახებ, მაცნე, წიგნაკი და ლიტერატურის სერია, 1972, № 4, გვ. 170.

⁴ მ ი ს ი ვ ე, ქართულ ხელნაწერთა რამდენიმე კრიპტოგრამის შესახებ, მრავალთავი, III, 1973, გვ. 62.

1001 წლის ბერძნული ხელნაწერის კრიპტოგრამის ბოლო სიტყვები ასე იკითხება⁵:

... ἐν αὐτῇ αἰχμηχ, რაც ნიშნავს: ...ἐν χόρῳ αἰχμηχ.

სიტყვაში αἰχμηχ ამ სისტემის მიხედვით ყველა ასო შეცვლილია სათანადო კრიპტოგრამული ანბანით, გარდა αἰ კომპლექსისა. αἰχμηχ-ის ნაცვლად მოსალოდნელი იყო ΘϞ'χμηχ კრიპტოგრამა.

XVI ს. ბერძნულ ხელნაწერში კრიპტოგრამულია გადამწერის ანდერძი:

...ΘψαϞλ θ αεεεπρω... კრიპტოგრამა ასე იხსნება: αττασιθ θ εεεεαεθ⁶.

არტიკლი θ კრიპტოგრამის დამწერს არ შეუცვლია შესაბამისი Ϟ-თი, ვთქვათ ისე, როგორც ერთ XIV საუკუნის ხელნაწერშია შეცვლილი:

αεψαλ Ϟ ψθιθξπ'სλ იხსნება ასე: πετρεθ θ τηλεμαθγε⁷.

აქ θ არტიკლი სწორადაა შენაცვლებული შესაბამისი λ ბგერით. კრიპტოგრამის ავტორს არ დავიწყებია λ-ზე ფშენიწვიერობის აღმნიშვნელი ნიშნის დაწერაც.

ანალოგიურია ჩვენი ბერძნული კრიპტოგრამაც. აქაც მის დამწერს უცვლელად დაუტოვებია O ასო და არ შეუცვლია λ-თი.

ამრიგად, ჩვენს ბერძნულ კრიპტოგრამაში გვაქვს ორი ერთნაირი მოხაზულობის ასო (იხ. სურ. 1), რომლის ნაცვლად Z უნდა ყოფილიყო მის დედანში. უცვლელადაა დატოვებული O, ხოლო Ϟ-ს მაგიერ შეცდომით ვაღწოდებულა Ϟ.

მისასადამე, ჩვენი ბერძნული კრიპტოგრამა თავდაპირველად შემდეგი დაწერილობით იქნებოდა წარმოდგენილი A—144 ხელნაწერის დედანში — **IQHXOZΘϞ**. კრიპტოგრამას ასე ვხსნით:

ი ო ბ გ ო ვ ა ი.

აქვე საჭიროა, აგრეთვე, გავარკვიოთ ბერძნული კრიპტოგრამის ავტორის ვინაობა. ვინ არის იგი — ქართველი თუ ბერძენი? მრავალთავში ამენის აღმნიშვნელი ბერძნული კრიპტოგრამა ქართული ანჩინური კრიპტოგრამის შემდგომ არის დაწერილი. შესაძლოა გვეფიქრა, რომ იგი A—144-ის დედანში მიწერილია ვინმე ბერძენის მიერ და არა იმ პირის მიერ, ვინც ქართული ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამა დაწერა. მაგრამ, ვინაიდან ორივე კრიპტოგრამა — ქართულიც და ბერძნულიც — ერთნაირი შინაარსისაა, აღნიშნავს ამენ სიტყვას, ცხადია, გამოორიცხულია, რომ კრიპტოგრამები სხვადასხვა პირს ეკუთვნოდეს, ვთქვათ, ქართველს და ბერძენს. ორივე კრიპტოგრამა A—144-ის დედანში უნდა დაეწერა ერთსა და იმავე პირს, ამასთანავე — ქართველს. იგი ჭერ ქართული ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამას წერს, შემდეგ — იმავე შინაარსის ბერძნულ კრიპტოგრამას. კრიპტოგრამების ავტორი რომ ქართველია, იქიდანაც ჩანს, რომ მეორე ბერძნული კრიპტოგრამა („იობ გოგაი“) ქართული ასომთავრულით იწყება: არაკრიპტოგრამული **IQ** ასოებით. და რაც მთავარია, ბერძნული კრიპტოგრამის ავტორი რომ უთუოდ ქართველი უნდა იყოს, ვფიქრობთ, ამას კრიპტოგრამის მეორე საკუთარი სახე-

⁵ V. Gardthausen, Griech. Palaeogr. Leipzig, 1879, გვ. 236.

⁶ იქვე, გვ. 237.

⁷ იქვე, გვ. 236.

ლი „გოგაი“ ამტკიცებს. ქართული საკუთარი სახელი გოგაი, რომელიც მსგავსი სახელები (გაბრიელ პატარაი, კრავაი, ხორვაი, გოგოფაი—A—1101 ხელნაწერის გადამწერი და სხვ.) ამ საუკუნეების საქართველოში იხმარება, ბერძნულ კრიპტოგრაფიაში მის ავტორს ამავე ფორმით შეუტანია, გამოუყენებია რა იმ დროს საბერძნეთში გავრცელებული ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემა, რომელიც საქართველოშიც ცნობილი ყოფილა.

რაც შეეხება ჩვენი ბერძნული კრიპტოგრაფიის თარიღს. A—144 ხელნაწერში, როგორც აღენიშნეთ, ამ კრიპტოგრაფიის გარდა, დაცულია ბერძნული კრიპტოგრაფია „ამენ“ სიტყვისა. საფიქრებელია, რომ ორივე კრიპტოგრაფია ერთსა და იმავე პირს ეკუთვნის. გაირკვა, რომ ორივე კრიპტოგრაფია დამახინჯებულია და შეცდომებითაა გადმოწერილი A—144 ხელნაწერში. ამენის აღნიშნული ბერძნული კრიპტოგრაფიის პალეოგრაფიული თვალსაზრისით შესწავლამ დაგვანახვა, რომ მისი დედანი IX საუკუნეზე გვიანდელი არ შეიძლება იყოს⁸. თუ ვივარაუდებთ, რომ A—144-ის დედანში „იობ-გოგაის“ ბერძნული კრიპტოგრაფიაც იმავე პირმა ჩაწერა, ცხადია, ეს უკანასკნელიც IX საუკუნით დათარიღდება.

საინტერესოა, ვისი სახელებია მიფარული კრიპტოგრაფიაში? საკუთარი სახელი „გოგაი“ A—144 ხელნაწერში ორჯერ შეგვხვდა. ერთ-ერთი საკითხავის სათაურის ბოლოს ნუსხურით, სინგურით, ტექსტის ხელთ მიწერილია: „ო ო შ რ ე გ ო გ ა ი ა ა ნ“ (47 v). ასევე ტექსტის ხელთ, სინგურით, ოღონდ ასომთავრულით ერთი საკითხავის ტექსტის ბოლოს მინაწერია: „ი რ ე კ რ ე ა კ შ“: შენ: მირითა (=მიერითა): კრებითა: გოგაი“ (136 r).

საფიქრებელია, რომ მითითებული ანდერძები A—144 ხელნაწერის გადამწერს არ ეკუთვნის. ანდერძები ამ ხელნაწერის დედნისეული უნდა იყოს, რასაც, ჩვენი აზრით, აღნიშნული ბერძნული კრიპტოგრაფია უჭერს მხარს. კრიპტოგრაფიაში და ანდერძებში მოხსენიებული სახელი გოგაი ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს.

ამრიგად, გოგაი A—144 ხელნაწერის დედნის გადამწერი ჩანს. მას თავისი თავი ხელნაწერში მოუხსენებია როგორც ანდერძებში, ასევე კრიპტოგრაფულადაც.

ვის უნდა გულისხმობდეს კრიპტოგრაფიაში მოხსენიებული მეორე საკუთარი სახელი იობ? ხომ არ არის იგი ტექსტის მთარგმნელი? ასეთი ვარაუდის დაშვება შესაძლებლად მიგვაჩნია შემდეგი გარემოების გამო: XII საუკუნის ერთ კრიპტოგრაფიაში გადამწერს თავისი სახელის გარდა კრიპტოგრაფულად დაუწერია აგრეთვე მთარგმნელის სახელიც.

გადამწერი და მთარგმნელი ერთად მოხსენიებულია „შიომღვიმის საეკლესიო ტიპიკონის“ (H—1349) კრიპტოგრაფიაში. ხელნაწერი გადამწერილია XIII საუკუნეში, გიორგი ხუცეს-მონაზონის მიერ, ნუსხურით⁹.

ხელნაწერის 116v-ზე ასომთავრულით მიწერილია¹⁰:

ქ-ო შ-ო ზ-ნ-ც: ქ-ღ-ს: ქ-ბ-ნ-ი:
ქ-ბ-ჩ-ჩ-ი რ-ყ-ა-ღ-ღ-ღ: წ-რ-კ-მ-ნ-ი: ლ-ქ-ს:

⁸ ლ. ათაბეგოვილი, ბერძნული კრიპტოგრაფია ქართულ ხელნაწერში, მაცნე, ვენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3, გვ. 161.

⁹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია, III, 1948, გვ. 303.

¹⁰ კრიპტოგრაფია ხელნაწერთა აღწერილობაში (H კოლექცია, III, გვ. 303) გამოქვეყნებულია როგორც ასომთავრულით შესრულებული მინაწერი და არა კრიპტოგრაფია.

ამ მინაწერში ყურადღებას იქცევს ორი სიტყვა: „ჩრტს: ჩრნი“. ორივე სიტყვა კრიპტოგრაფიაში, ძველ ქართულში ძალზე გავრცელებული ანჩინური სისტემისა. სიტყვები ასე გაეხსენით: „აღკ: არნი“.

განვიხილოთ პირველი მათგანი: სიტყვაში „აღკ“ უნდა იგულისხმებოდეს საკუთარი სახელი „ლუკა“. იგი შედგენილი ჩანს ერთდროულად ორი სისტემის — ანჩინურისა და უკუდაწერილობის სისტემათა კომპილაციით.

„აღკ“ რომ „ლუკას“ ნიშნავს, ეს, უპირველეს ყოვლისა, თვით ანდერჰიდან ჩანს. ანდერჰში ასომთავრულით წერია: „ქე შე ლკა“ (=ქრისტე შეიწყალე ლუკა).

„ჩრტს“ კრიპტოგრაფიის ასეთი ამოხსნა შესაძლებლად მიგვაჩნია მსგავსი შედგენილობის კრიპტოგრაფების არსებობის გამო ძველ ქართულში. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს კრიპტოგრაფია ანჩინურისა და უკუდაწერილობის კომპილაციური სისტემითაა შედგენილი. ანჩინური სისტემის ამოხსნით მივიღეთ „აღკ“. უკუდაწერილობის სისტემა გულისხმობს სიტყვის უკუღმა, შებრუნებით წაკითხვას. თუ აღნიშნული სიტყვა ქართულში გავრცელებულ ამ სისტემას ექვემდებარება, მაშინ „აღკ“ კი არ უნდა გვქონოდა, არამედ „აკლ“, მაგრამ მისმა ავტორმა დაქარაგმებული ფორმიდან „ლკა“ მხოლოდ ა ასო გადაიტანა წინ, მივიღეთ „აღკ“.

„აღკ“ კრიპტოგრაფიას უკუდაწერილობის სისტემით ვხსნით შემდეგი მიზეზის გამო: ქართულ ხელნაწერებში დაიძებნა უკუდაწერილობის სისტემის ერთი სახეობის რამდენიმე კრიპტოგრაფია. არსენ ბულმაისისძის საგალობელთა კრებულზე (A—85) XVII ს.-ის მხედრულით მიწერილია:

ქ: თრღთ შეიწყალე. ქ: აიღე თრღ: ეშ: ირც: ირ:.

კრიპტოგრაფია უკუდაწერილობის სისტემით იხსნება:

„ქ: ღთო შეიწყალე. ქ: აიღე. ღრ. შრე. ცრი. რი. (=ქ. ღმერთო შეიწყალე. ქ. აიღე. ღმერთო შეიწყალე ცოდვილი რომანოზი).“

ამ კრიპტოგრაფიაში ჩვენთვის საინტერესოა პირველი სიტყვა „ორღთ“. ნაცვლად უკუდაწერილობის სისტემის ნორმით დადგენილი დაწერილობისა „ორღ“, როგორც ვნახეთ, გვაქვს „ორღთ“, გადასმულია წინ მხოლოდ ბოლო ო ასო დაქარაგმებული სიტყვისა—ღთო. აქაც მსგავსი სურათია, როგორც იყო ჩვენს კრიპტოგრაფიაში — „ორღთ“ ნაცვლად „ორღთ“-სი, „აღკ“ ნაცვლად „აკლ“-სი. ჩვენი კრიპტოგრაფიის („აღკ“) მსგავსია აგრეთვე საკუთარი სახელის „თადეოზ“-ის კრიპტოგრაფიც. იგი მოიხსენიება უკუდაწერილობის სისტემით შესრულებულ ორ სხვა სიტყვასთან ერთად, რომლებიც ამ სისტემის სხვა ნიმუშების მსგავსად შებრუნებულად იკითხებიან. საბასეულ „ქილილა და დამანაზე“ (S—31) XIX ს.-ის მხედრულით წერია: „აიფოს ირასუგ. ზოეთად“.

გ. მიქაძე¹¹ ასე ხსნის კრიპტოგრაფიას:

„გუსარი სოფია. დათეოზ“ და იქვე შენიშნავს: „აღბათ თადეოზ“.

სიტყვა „ზოეთად“ სხვაგვარად იხსნება. აქ შეცდომასთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ გარკვეულ კანონზომიერებასთან. იგი შედგენილია ზემოთ განხილული პრინციპით: სიტყვის მეორე ნაწილი, მარცვლი „თად“ არ არის კრიპტოგრაფული, ხოლო პირველი ნახევარი „ზოე“ კრიპტოგრაფულია და ასე

¹¹ გ. მიქაძე, ქართულ ხელნაწერთა შესწავლა და აღწერა, 1957, გვ. 10—17.

წაკითხება: „ეოზ“. ორივე ნაწილის შეერთებით მივიღებთ „თადეოზ“ სს. კუთარ სახელს.

მსგავსი კრიპტოგრაფია დაიძებნა ცენტრარქივის ერთ ხელნაწერში (ფ. 1446, № 99), რომელშიც XVIII ს-ის მხედრულით ერთ-ერთი თავის დასასრულს ჩაწერილია:

„...აწ და მარადის და უკუნიით უკუნისამდე
ნწამ

დასასრული მეორისა თავისა“.

კრიპტოგრაფია იხსნება: „ამინ“. აქაც იგივე პრინციპია დაცული კრიპტოგრაფის შედგენისა. საყურადღებოა თვით კრიპტოგრაფის მინიშნებაც. ი-ს ზემოდან სამი . . . წერტილი უზის, რაც, ალბათ, იმის მაუწყებელია, რომ აქედან უკულმა, მარჯვნიდან მარცხნივ უნდა წაკითხონოთ კრიპტოგრაფის პირველი მარცვლი ნი. მეორე მარცვლი ამ, ზემოთ განხილული კრიპტოგრაფების მსგავსად, აქაც არაკრიპტოგრაფულია.

ამრიგად, ზემოთ ჩამოთვლილი კრიპტოგრაფები უკუდაწერილობის სისტემისაა, მაგრამ ერთი, გარკვეული სახეობისა. მათი შედგენის პრინციპია — არა მთლიანი სიტყვის უკულმა, შებრუნებულად, მარჯვნიდან მარცხნივ კითხვა, არამედ სიტყვის გარკვეული ნაწილისა.

უკუდაწერილობის სისტემის აღნიშნული კრიპტოგრაფები გვიანდელ საუკუნეებს განეკუთვნებიან, თარიღდებიან XVII—XIX საუკუნეებით. უკუდაწერილობის სისტემის ამ სახეობას რომ ქართველები უფრო ადრე დაუფლებიან, ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი: ვ. გარდტაუზენმა „ბერძნულ პალეოგრაფიაში“ გამოაქვეყნა ერთი კრიპტოგრაფია¹²:

Ῥελεωσθη αχτα ηγε ιρεαοανηεδ ηετ αμηςο. ასე იხსნება: ρελεωσθη αχτα ηγε ιρεαοαηηε τθη μαιηο. თარგმანი: „სრულ იქმნა 30 მაისს“.

კრიპტოგრაფიაში უკუდაწერილობის პრინციპით შედგენილია სიტყვის ცალკეული მარცვლები, ე. ი. უკულმა კითხვა მარცვლების მიხედვით ხდება. მაგ., უკუდაწერილობის სისტემით αχτα უნდა გვექონოდა აτატ, ამ სისტემით კი გვაქვს αχატ.

რა დროისაა ეს კრიპტოგრაფია, ვ. გარდტაუზენის „პალეოგრაფიიდან“ არ ჩანს, იგი არ ასახელებს თარიღს, თუმცა, ავტორი აღნიშნულ კრიპტოგრაფიულ სისტემას იხილავს ცეზარის კრიპტოგრაფიულ სისტემასთან მიმართებით. ცეზარი წერდა წერილს ციკერონს (I ს. ჩვ. ერამდე), რომელშიც ასოთა მნიშვნელობები შეცვლილი იყო. კერძოდ, A-ს წერდა D-ს მაგიერ, B-ს E-ს ნაცვლად და ა. შ. მაშინ, როცა ცეზარი უცვლიდა მნიშვნელობებს ანბანში ასოებს, ერთს ხმარობდა მეორე ასოს მაგიერ, ბერძნულში არსებობდა კრიპტოგრაფიული სისტემა, რომელიც ცვლიდა ასოთა მნიშვნელობებს თვით მარცვალში. ეს შეცვლა კი, როგორც დავინახეთ „პალეოგრაფიაში“ დაბეჭდილი კრიპტოგრაფიიდან, სიტყვის მარცვლების უკულმა წაკითხვაში მდგომარეობს. ამ სისტემას ვ. გარდტაუზენი „Silben — kryptographie“-ს უწოდებს, ე. ი. „მარცვლოვან კრიპტოგრაფიას“¹³. მაშასადამე, „მარცვლოვანი“ კრიპტოგრაფიული სისტემა ჯერ კიდევ ციკერონის დროს ყოფილა ნმარებაში საბერძნეთში.

¹² V. Gardthausen, Griech. Palaeogr. II, 1913, Leipzig, გვ. 302.

¹³ იქვე.

ბერძნული „მარცვლოვანი“ კრიპტოგრაფიული სისტემა, რომელიც მარცვლოვან ცვლებში ასოთა უკუდაწერილობას გულისხმობს, ერთგვარ გამოძახილს უქმნის ქართულში. ქართული უკუდაწერილობის სისტემის ზემოთ განხილული კრიპტოგრაფების ეს სახეობა ენათესავება ბერძნულ „მარცვლოვან კრიპტოგრაფიას“. საფიქრებელია, რომ ქართულში სწორედ ეს სახეობა უკუდაწერილობის სისტემისა შემოიღეს ბერძნულის გავლენით, თუმცა შემდგომ უკუდაწერილობის სისტემა განვითარდა და მისი სხვა სახეობებიც ჩამოყალიბდა. აღნიშნული სახეობის დღესდღეობით ცნობილ უძველეს კრიპტოგრაფად სწორედ „აღკ“ კრიპტოგრაფა უნდა ჩავთვალოთ, რომელიც რთულ, კომპლაციური სისტემაში შემოგვრჩენია.

რაც შეეხება ჩვენი კრიპტოგრაფის მეორე სიტყვას: „ჩრნი“, იგი უფრო მარტივად იხსნება. კერძოდ, სიტყვის მხოლოდ დასაწყისი ასოა ანჩინური სისტემით დაწერილი, ა-ს ნაცვლად გვაქვს ჩ. დანარჩენი ასოები „რნი“ მის ავტორს აღარ შეუცვლია შესაბამისი კრიპტოგრაფული ანბანით. ასეთი წესი: რომელიმე სიტყვის მხოლოდ ერთი, გარკვეული ნაწილის საიდუმლო ანბანით წერა, არ არის უცხო ძველი ქართული კრიპტოგრაფიისათვის. მაგ., სათვალავადი სისტემის ერთ კრიპტოგრაფაში „რვა“ რიცხვითი სახელის პირველი ასო „რ“ არის სათვალავადი სისტემის კრიპტოგრაფული ანბანით (Ⴆ) დაწერილი, სიტყვის მომდევნო ასოები კი არაკრიპტოგრაფული, მხედრული ასოებითაა ნაწერი: 411 უსასა (H—1318): „და რუსასა“ და სხვ.

მაშასადამე, კრიპტოგრაფის მეორე სიტყვა „ჩრნი“ ასე ამოიხსნება: „აჩრნი“, ქარავმის გახსნით — „არსენი“.

ამრიგად, „ჩრტს: ჩრნი“ კრიპტოგრაფა ასე იხსნება: „ლუკა. არსენი“. მის კითხვა: ვის გულისხმობს ეს საკუთარი სახელები? საფიქრებელია, რომ პირველი სახელი „ლუკა“ ვადამწერს გულისხმობდეს. მართლაც, იქვე, კრიპტოგრაფის უძღვის ასომთავრულით ნაწერი ანდერძი: „ქე შეე ლუკა“. მაგრამ ლუკა არ არის ვადამწერი H—1349 ხელნაწერისა, რასაც ამ ნუსხის ანდერძი ადასტურებს: „სახელითა ღრისა ყრლისა მპყრობელისაათა, რომლისა კელთა შინა არს სული ყოველთაა, რომლისა სახელი კურთხეულ უქე. მე, გიორგი, სახითა ოდენ მონაზონ-ხუცესი, ხოლო სხუთა ყოვლითა აღსავსე ცოდვითა, ღირს ვიქმენ აღწერად ამის წიგნისა და შემდგომად აღსრულებისა აღმზრდელისა ჩემისა, დავდე ეკლესიასა მღვმისასა, საკანებელად სულისა მისისა და ჩემისადაცა. წმიდანო მამანო! ლოცვა ყავთ ლუკასსუსს, რათა უფალმან ღმერთმან თქვა სასყიდელი მოგანიჭოს. აწ ვინცა იკადროს და გამოაჯუას ეკლესიასა მღვმისასა, მოსაჯულმცა არს წმიდა შოა წინაშე ღრისა დღესა მას განსჯისა და განკითხვისასა“ (129v).

როგორც ანდერძიდან ჩანს, H—1349 ხელნაწერი ვადამწერია გიორგი ხუცეს-მონაზონს, რომელსაც მისი აღმზრდელის ლუკას ვარდაცვალების შემდგომ ეს ხელნაწერი შეუწირავს შიომღვიმის მონასტრისათვის. მაშასადამე, გიორგი ხუცეს-მონაზონის აღმზრდელი ყოფილა ლუკა, რომელსაც ვადამწერია H—1349 ხელნაწერის დედანი, რასაც ადასტურებს ამავე ხელნაწერში დაცული ლუკას ანდერძი, რომელიც გიორგი ხუცეს-მონაზონს უცვლელად ვადამოუტანია დედნიდან. ამ ანდერძში ლუკას თავისი სახელი ორგვარად დაუწერია: არაკრიპტოგრაფულად (ასომთავრულით „ხ-ღ“) და ანჩინურ-უკუდაწერილობის კომპლაციური სისტემის კრიპტოგრაფით („ხ-ღს“).

კრიპტოგრაფიაში მოხსენიებული „არსენის“ ვინაობის შესახებ. „შიომღვიმის ტიპიკონი“ შეიცავს „ერთ ლიტურგიკული მნიშვნელობისა და დანიშნულების ძეგლს“¹⁴, რომელსაც ეწოდება „თანამდები ღმთისა მიმართ წლითიწლადი მადლობა, რომელსა დღესა მიიღო ეკლესიამან ღმთისამან გამოსაჩინებელი კეთილმსახურებისა შჯულთათა და დაქცევა სიბოროტისა ბოროტად მსახურებათა“ (110v—116v). სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „შიომღვიმის ტიპიკონში“ შესული ამ ძეგლის მთარგმნელი უნდა იყოს არსენ იყალთოელი¹⁵. ე. გიუნაშვილი ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ „შიომღვიმის ტიპიკონში“ მოთავსებული ზემოთ აღნიშნული თხზულების ბოლოს მინაწერში არსენის მოსახსენებელია. იგი ამასთანავე იშველიებს კ. კეკელიძის მოსაზრებას, რომ არსენი სიცოცხლის ბოლო წლებში მოღვაწეობს შიომღვიმის მონასტერში. ყოველივე ამის გამო ე. გიუნაშვილი არსენ იყალთოელს მიიჩნევს ამ ძეგლის მთარგმნელად. ჩვენი კრიპტოგრაფის („ჩტს: ჩრნი“) მეორე საკუთარი სახელი „არსენი“ არსენ იყალთოელს უნდა გულისხმობდეს, ე. ი. Н—1349 ხელნაწერის დედანში მის გადამწერს ლუკას კრიპტოგრაფიულად მიუწერია ზემოთ დასახელებული ძეგლის ბოლოს ჯერ თავისი სახელი, შემდგომ ამ თხზულების მთარგმნელის არსენის სახელი. XIII საუკუნის ხელნაწერის Н — 1349 დედანი კი, როგორც გადამწერ ლუკას ანდერძიდან ჩანს („ქრწკნი იყო ტკუბ“), 1172 წლისაა. ამდენად, კრიპტოგრაფა „ჩტს: ჩრნი“, რომელშიც მიფარულია გადამწერ ლუკასთან ერთად მთარგმნელის — არსენის — სახელიც, ერთ-ერთი უძველესი, და ამასთანავე, მეტად მნიშვნელოვანი საბუთია, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ ვარაუდს უჭერს მხარს*.

Л. А. АТАНЕЛИШВИЛИ

ГРЕЧЕСКАЯ И ГРУЗИНСКАЯ КРИПТОГРАММЫ
 КЛАРДЖИЙСКОГО МНОГОГЛАВА И
 ШИОМГВИМСКОГО ТИПИКА

(Резюме)

1. В кларджийском Многоглаве X века (рукопись А—144, стр. 190 г), в конце одного заглавия имеется приписка греческим унциальным письмом, выполненная рукой писца. Она является криптограммой греческой криптографической системы „gewöhnlichste kryptographie“. Греческая криптограмма повреждена и искажена, поэтому предполагается, что она переписана из оригинала рукописи А—144.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 485.

¹⁵ ე. გიუნაშვილი, ექვთიმე მთაწმინდლის კანონიკური კრებული „მეორე სჯულისკანონი“, „მაცნე“, 1969, № 2, გვ. 213.

არსებობს მეორე მოსაზრებაც, რომლის მიხედვით არსენ იყალთოელი მთარგმნელია შიომღვიმის მთელი ტიპიკონისა (Н—1349 ხელნაწერი სრულად) (ე. გაბიძაშვილი, რუსულრბნისის კრების „ძეგლისწერის“ ავტორის ვინაობისათვის, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის XIV სამეცნიერო სესია, თბილისი, 1972, გვ. 8).

* წერილი აწყობილი იყო, როდესაც მივიღეთ მ. ვან ესბროკის წიგნი „Les plus anciens homéliaires géorgiens“, Louvain, 1975, სადაც ავტორი იძლევა А—144-ის ბერძნული კრიპტოგრაფის სხვაგვარ ინტერპრეტაციას.

Выяснилось, что в криптограмме скрываются имена, из которых в имени «Гоган» скрывается личность переписчика оригинала А—144, а под именем «Иоб», может быть, подразумевается имя переводчика.

2. Криптограмма «Шномгвимского типика» (рукопись Н—1349) составлена компиляцией грузинских криптографических систем «Анчинури» и системой, в которой слова читаются справа налево, т. е. в обратном порядке. Первое слово криптограммы „ჩ²ებ“ самый древний образец этой системы, которая возникла в Грузии под влиянием греческой системы «Silben-kryptographie» (т. н. слоговая система). Эта криптограмма переписана с оригинала рукописи Н—1349, в которой криптографически записал свое имя переписчик Лука. Этот оригинал, как указывается в колофоне, переписан в 1172 году.

Предполагается, что под вторым собственным именем криптограммы — «Арсений» скрывается имя Арсения Икалтоели.

ნიკოლოზ ჯანაშია

„შუშანიკის წამების“ სომხური რედაქციების ურთიერთდამოკიდებუ-
ლებისათვის

როგორც ცნობილია, არსებობს „შუშანიკის წამების“ რამდენიმე რედაქცია, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდება სიდიდითა და შინაარსით. ისინი შეიძლება დაიყოს სამ ძირითად ჯგუფად: ვრცელ, მოკლე და სენიაქსარულ რედაქციებად. ამასთან, ყოველი ჯგუფი წარმოდგენილია როგორც სომხური, ისე ქართული ვერსიებით. განსხვავებანი რედაქციათა შორის ზოგჯერ უმნიშვნელოა, ზოგჯერ კი—ულტრესად მნიშვნელოვანი და საინტერესო. ცხადია, რედაქციათა ურთიერთდამოკიდებულების გარკვევას დიდი მნიშვნელობა აქვს „შუშანიკის წამების“ ტექსტის ისტორიისათვის. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია კიდევაც გარკვეული შეხედულებანი ამ რედაქციათა ურთიერთობის საკითხებზე. ამჟამად გვინდა განვიხილოთ მხოლოდ სომხური ვრცელი და მოკლე რედაქციათა ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი.

სომხური ვრცელი რედაქცია დღესდღეობით ცნობილია ორი ნუსხით. ერთი დაბეჭდილია 1853 წ., ვენეციაში, „სოფერქ ჰაიკაკანქ“-ის IX წიგნში¹. ხელნაწერი, რომლიდანაც გაკეთებულია ეს გამოცემა, ამჟამად არა ჩანს. ასე რომ სომხური ვრცელი რედაქციის. ასე ვთქვათ, ვენეციური ვარიანტი ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ გამოცემული ტექსტით. ჩვენთვის უცნობია ისიც, თუ როდის იყო გადაწერილი ის ხელნაწერი, რომელზედაც არის დამყარებული ვენეციური გამოცემა. ვრცელი რედაქციის მეორე ვარიანტს მიაკვლია ი. აბულაძემ ერმიადინის ერთ-ერთ სომხურ მრავალთავში (*ძაღუნაჰი*-ში № 941)². ხელნაწერი გადაწერილია 1689 წ. ი. აბულაძემ შეადარა ერთმანეთს ეს ვარიანტები. მისი სიტყვით, ერმიადინური ნუსხა ვენეციურთან მიმართებით „უმეტეს შემთხვევაში დიდ სხვაობას არ გვაწვდის, მაგრამ არის მაინც ადგილები, რომლებიც ან სხვანაირადაა მასში გადმოცემული, ან აკლია, ანდა უფრო გავრცობილია... სხვა მხრივ კი ორივე ეს ხელნაწერი ერთისა და იმავე რედაქციის ჩანს“³. ერმიადინური ნუსხის თავისებურებათაგან ი. აბულაძეს საგანგებო

¹ *სოფერქ ჰაიკაკანქ—ძ.*, *ქსნოსიქ*, 1853, გვ. 10—47. ცნობები სომხურ ვრცელსა და მოკლე რედაქციებზე აღებული გვაქვს ი. აბულაძის წიგნიდან „იაკობ ცურტაველი, მარტყოზაა შუშანიკისი, ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ“ ტფ., 1938, გვ. 04—05.

აღსანიშნავია, რომ შემოხსენებული სომხური გამოცემის რედაქტორად დ. ალიშანს მიიჩნევენ (ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 022).

² ამჟამად ეს ხელნაწერი ინახება ერევნის მართვის სახელობის მატენადარანში (№ 941).
იხ. ზიცაქ ბხაჯყაე შაჯოიეჰი ანკან შათონაჟყარანქ, ნათ. მ. ხეჩქან, 1965, გვ. 443.

³ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 05.

აღნიშვნის ღირსად მიიჩნდა მხოლოდ ის, რომ მასში ვარსკენის გამაზღვანებელი ერთ-ერთი მიზეზად დასახელებული არაა მის მიერ საეკუთარი ქალის ცოლად შერთვის სურვილი, როგორც ეს არის ვენეციურ ნუსხაში.

რაც შეეხება სომხურ მოკლე რედაქციას, იგი ცნობილია მხოლოდ „სოფერქ ჰაიკაიანქ“-ში დაბეჭდილი ნუსხით⁴. მისმა გამომცემელმა თავის ღრობზე აღნიშნა, რომ მოკლე რედაქციის დასაწყისი ხვდება მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ III წიგნის 49 და 51 თავებს და იქიდანაა აღებული⁵, ხოლო დანარჩენი კი ვრცელის შემოკლებათა⁶.

სომხური ვრცელი და მოკლე, აგრეთვე, ქართული ვრცელი რედაქციები ტექსტობრივი თვალსაზრისით ერთმანეთს შეუდარა ი. აბულაძემ. მისი დასკვნები ამ ზაკითზე ასეთია: სომხური მოკლე რედაქცია შემოკლებას წარმოადგენს შუშანიკის წამების აღწერაში, მაგრამ შუშანიკის აღსასრული მას გადმოცემული აქვს შეუკვეცვად, მთლიანად. სრულად შემონახული ნაწილი მოკლე რედაქციისა განსხვავდება ვრცელი სომხური რედაქციისაგან, რაც გვიჩვენებს, რომ მოკლე რედაქცია აღებულია არა ჩვენთვის ცნობილი ვრცელი სომხური რედაქციის რომელიმე ნუსხიდან, არამედ სხვა, დღესდღეობით ცნობილ ნუსხათაგან განსხვავებული წიგნიდან (შემდგომში ამ არმოღწეულ ვრცელ სომხურ რედაქციას ვუწოდებთ პირველ ვრცელ სომხურ რედაქციას, ცნობილ ვრცელ რედაქციას კი — მეორეს, ნ. ჯ.). მოკლე რედაქციაში არსებული შუშანიკის აღსასრულის შედარება იაკობის ქართულ ტექსტთან გვიჩვენებს, რომ იგი ენობრივად უფრო ახლოს დგას მასთან, ვიდრე მეორე ვრცელი სომხური რედაქციის შესაბამისი ნაწილი. ეს ნიშნავს იმას, რომ პირველი ვრცელი სომხური რედაქცია, რომლიდანაც აღებულია მოკლე სომხური რედაქცია, იაკობის ტექსტთან უფრო ახლო იდგა, ვიდრე მეორე ვრცელი სომხური რედაქცია. მოკლე რედაქციის განხილული ადგილის ლექსიკა უფრო ძველია, ვიდრე მეორე ვრცელი რედაქციისა, რაც იმაზე ლაპარაკობს, რომ პირველი ვრცელი სომხური რედაქცია უფრო ადრე იყო გაკეთებული. პირველი ვრცელი რედაქცია, ქართულთან დიდი სიახლოვის გამო, სტილისტურად გაუმართავი იყო. ამან გამოიწვია მისი გადამუშავება, რის შედეგადაც გაჩნდა მეორე ვრცელი სომხური რედაქცია. პირველ ვრცელ სომხურ რედაქციას ი. აბულაძე VII ს-ით ათარიღებდა, ხოლო მოკლესა და მეორე ვრცელს — IX-X საუკუნეებით. ამასთან, მოკლე რედაქციას უფრო ადრინდელად მიიჩნევდა, ვიდრე მეორე ვრცელს. ი. აბულაძემ გაიზიარა ის აზრი (ნ. მარი. ივ. ჯავახიშვილი), რომ ქართული მოკლე რედაქცია თარგმანია სომხურიდან, მაგრამ, მისი სიტყვით, არსებული მოკლე სომხური რედაქციისაგან განსხვავებული ნუსხისაგან⁷.

თავის დებულებათა დასამტკიცებლად ი. აბულაძემ პარალელურად წარმოადგინა და ერთმანეთს შეუდარა იაკობის ქართული, მოკლე სომხური და მეორე ვრცელი სომხური რედაქციების შესაბამისი ტექსტები. ამ შედარებიდან, ვფიქრობთ, თვალნათლივ ჩანს მისი დებულებების სისწორე. ისინი დღესაც შეურყეველნი რჩებიან. მაგრამ ი. აბულაძეს შედარებული აქვს ერთმანეთთან „წამების“ რედაქციების ბოლო ნაწილები, სადაც აღწერილია შუშანიკის სიკვდილი და დასაფლავება. ჩვენ შევეცდებით შევადაროთ ერთმა-

⁴ შიქსერ ჯაქსკანს, გვ. 49—55.

⁵ შიქსერ ჯაქსკანს გვ. 60, შენ. 12. ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 019.

⁶ შიქსერ ჯაქსკანს, იქვე. ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.

⁷ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 028—042.

ნეტს „წამების“ რედაქციების წინა ნაწილები. მართალია, ეს შედარება აბრეშულის
 ლევა რაიმე არსებითად ახალს, მაგრამ მაინც შესაძლებლად ხდის დავას
 ტოთ ზოგი რამ და უფრო სრულად წარმოვიდგინოთ სომეხური რედაქციების
 ურთიერთდამოკიდებულება.

დავიწყოთ სათაურებით. პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ვრცელი
 რედაქციის ნუსხების სათაურები, რომლებიც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან
 ერთმანეთისაგან.

ეჩმიაძინური ნუსხა

ვენეციური ნუსხა

*„აკაკიანთქმის სერიც ნოჯან-
 სიანს. ქითის სერიც შანაკა,
 ესთერ სერიც ჟარყანაჲ. ირ ჯრამქ
 აინსს კათარცხაჲ. დანაყან თან-
 ჯანს. იჲ ქანს ჳრქითისი რაჲსათინს“⁸.*

*„აკაკიქმის სერიც ნოჯანსიანს. ირ
 კათარცხაჲ. იჲ ჟრამქ
 კანქრყათრქ ჟრაც ათაჯნორქ. ირ
 ჯრ დოსარს სერიც ჟარყანაჲ. იჲ
 ქითის შანაკანოჯაჲ. ესთერ სერიც შანაკ-
 კაჲ ჳარქმსი ჲაციჲ რაქრათქსი“⁹.*

წამება წმიდისა შუშანიკისა, შვი-
 ლიშვილისა წმიდისა საპაკისა, ასუ-
 ლისა წმიდისა ვარდანისა, რომელიც
 თავისი ქმრისაგან აღესრულა სხვადა-
 სხვანაირი ტანჯვითა ქრისტეს სარწ-
 მუნობებისათვის.

წამება წმიდისა შუშანიკისა, რო-
 მელიც აღესრულა ქართლს ქმრისა-
 გან თვისისა, ანთიპატროსისა ქართ-
 ველთა წინამძღვრისა. რომელიც იყო
 ასული წმიდისა ვარდანისა და შვი-
 ლიშვილი საპაკანუშისა, ასულისა
 წმიდისა საპაკ პართევისა, სომეხთა
 მამათმთავრისა.

ამ სათაურების ერთმანეთთან შედარება გვიჩვენებს, რომ მათ შორის
 არის გარკვეული მსგავსება. კერძოდ, მსგავსია სათაურების საერთო აგებუ-
 ლება, არის სიტყვისიტყვითი დამთხვევაც („...ირ ჯრამქ აინსს კათარცხაჲ...“,
 „...ირ კათარცხაჲ... კანსს ჯრამქ...“). ამავე დროს მათ შორის არსებითი განსხვავ-
 ვებაცაა: ეჩმიაძინური ნუსხის სათაურში შუშანიკზე ნათქვამია, თითქოს, იგი
 იყო წმ. საპაკის შვილიშვილი, რაც შეცდომაა. სინამდვილეში შუშანიკი იყო
 საპაკის შვილიშვილის შვილი (შუშანიკის მამა ვარდან მამიკონიანი იყო შვი-
 ლი საპაკანუშისა, საპაკის ქალისა).

ვენეციური ნუსხის სათაურში შეცდომა გასწორებულია და შუშანიკი
 სწორად იხსენიება როგორც „ასული წმიდისა ვარდანისა და შვილიშვილი სა-
 პაკანუშისა, ასულისა წმიდისა საპაკ პართევისა, სომეხთა მამათმთავრისა“¹⁰.

⁸ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

⁹ იქვე.

¹⁰ არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ ეჩმიაძინური ნუსხის სათაურში საპაკის მაგივ-
 რად თავდაპირველად საპაკანუში იხსენიებოდა და რომ სახელების შეცვლა მოხდა მხოლოდ
 მექანიკური, კალმის შეცდომის შედეგად. საქმე ისაა, რომ საპაკს წინ უძღვის ეპითეტი
 „წმიდა“, რომელიც არ ექნებოდა საპაკანუშს. სახელების შეცვლა მხოლოდ მექანიკური შეც-
 დომით არ აიხსნება. ამასთან, საპაკი ბევრად უფრო გამოჩენილი პიროვნება იყო, ვიდრე სა-
 პაკანუში, რომელიც, კაცმა რომ თქვას, ძირითადად იმითი იყო ცნობილი, რომ საპაკის შვი-
 ლი იყო. შუშანიკის წინაპრებში საპაკის მოხსენიება, ცხადია, უფრო მოსალოდნელია, ვიდრე
 საპაკანუშისა.

ვენეციური ნუსხის სათაური სხვა მხრივაც განსხვავდება ეჩმიაძინურისგან. ვენეციური ნუსხის სათაურში, ეჩმიაძინურისაგან განსხვავებით, ნათქვამია, რომ შუშანიკი ქართლში (*ჩ ლიკო*) ეწამა. მაგრამ ეს განსხვავება არაა არსებითი. ბევრად უფრო საყურადღებოა ის, რომ მასში შუშანიკის ქმარზე დამატებით ნათქვამია, რომ იგი იყო „ანთიბატროსი, ქართველთა წინამძღვარი“.

ეჩმიაძინური ნუსხის სათაურს ი. აბულაძე ასე ასწორებდა:

*„ქაკარანოქის სერიცნ ზოგან-
ნაკ. გასარ სერიცნ ლარყანაქ ქო-
იხ სერიცნ შანაკაქ ირ ლიქაქ ათ-
ნენ ლათარხეაღ ღანაღან თან-
ღონიღ ქანს ჭრხათიხ ზაათიცნ.“*¹¹

წამებად წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი, — ასულის წული-
სა წმ. საპაქისი, რლ აღესრულა ქმრი-
საგან თუსისა ფერად-ფერადთა ტანჯ-
ვითა ქ მსა სარწმუნოებისათს¹¹.

ამ გასწორების შემდეგაც გარკვევით არა ჩანს, ვინ იგულისხმება საპაქის შვილიშვილად, შუშანიკი თუ ვარდანი¹².

ახლა ვნახოთ, რა კავშირშია ვრცელი რედაქციის ნუსხების სათაურებით ამ ნუსხების ტექსტთან.

ეჩმიაძინური ნუსხის ტექსტში ვკითხულობთ:

*...ქრ ამა¹³ ათსაქ ირხაიორ ამო-
ანოქის სერიცნ ლარყანაქ ლაციე
საკარაყხთიხ ჰ შამიქინეჩ ქოიხ
სერიცნ შანს ღარქსიხ ჰ ლაციე
ღარყაყხთიხ გასარ შანაკანოჯაქ¹⁴;*

...იყო მისდა (ვარსკენის, ნ. ჯ.) მი-
ცემული კანონიერი მეუღლეობა წმი-
დისა ვარდანისა სომეხთა სპარაპეტისა
და მამიკონიანისა შვილიშვილისა წმი-
დისა საპაქ პართევისა და სომეხთა მოძ-
ღერის ასულისა საპაკანუშისა.

ამჟერაა, რომ ტექსტი დაზიანებულია. გამოტოვებულია სიტყვა, რომელიც უნდა აღნიშნავდეს, თუ ვინ იყო ვარსკენის მეუღლე. ამასთან, გამოდის, თითქოს, ვარდანი იყო საპაქისა და საპაკანუშის შვილიშვილი. სინამდვილეში, როგორც ითქვა, საპაკანუში ვარდანის დედა იყო.

ვენეციურ ნუსხაში ეს ადგილი იკითხება შემდეგნაირად:

*სა ლინ თინქრ ეღოსარ ლარყანაქ
ღაციე საკარაყხთიხ შამიქინეჩ
ქოიხ სერიცნ შანაკაქ ღარქსიხ ჰ
ღაციე ზაციარაყხთიხ, ჰ გასარენს შა-
ნაკანოჯაქ¹⁵;*

და ცოლად მისა იყო ასული ვარ-
დანისი სომეხთა სპაპეტისა, მამიკო-
ნიანისი, ასულის წული წმიდისა საპაქ
პართევისა და სომეხთა მამათმთავრისა
ასულისაგან მის საპაკანუშისა¹⁶.

11 ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 3.

12 აღსანიშნავია, რომ ძველი სომხური ენისა და მწერლობის ისეთი დიდი მცოდნის გაგებითაც, როგორც იყო ი. აბულაძე, საპაქის შვილიშვილად იგულისხმებოდა შუშანიკი და არა ვარდანი. ეს ჩანს იქიდან, რომ ი. აბულაძემ თავის გამოცემაში ძირითად ტექსტში შეიტანა ვენეციური ნუსხის ტექსტის წყაიბზე, რომელიც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საპაქის შვილიშვილად გარკვევით ასახელებს შუშანიკს.

13 გამოცემაში შეცდომით არის „ამა“. ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

14 ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.

15 იქვე, გვ. 3—4.

16 იქვე.

აქ უკვე გარკვევით არის ნათქვამი, რომ შუშანიკი იყო შვილი ვარდანისა და საპაკანუშისა, შვილიშვილი საპაკისა. ვენეციური ნუსხის ამ ადგილის გათვალისწინებით აშკარაა, რომ ეჩმიაძინურ ნუსხაში იქ, სადაც ნათქვამია, თუ ვინ იყო ვარსქენის ცოლი, გამოტოვებულია სიტყვა „*გუოსორ*“ — „ასული“. ეჩმიაძინური ნუსხის ეს ადგილი, უეჭველია, იკითხებოდა ასე:

...ქრ ამა თოსაქ იერხნაორ ...იყო მისდა მიცემული კანონიერ
ამიანაოქსან გუოსორ არიენ მეუღლეობაში ასული წმიდისა ვარდა-
ქარგანაქ... ნისა...

ეჩმიაძინური და ვენეციური ნუსხების ერთმანეთთან შეჯერება საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ თავდაპირველი ტექსტი, რომელიც, ალბათ, იკითხებოდა, დაახლოებით, ასე:

სა კხნ თნქრ გუოსორ ქარგანაქ და ცოლად მისა იყო ასული ვარ-
ნაქ ჯაიე თაყარაყსთ შამხი- დანისი სომეხთა სპაპეტისაჲ, მამიკო-
კინქქ' ქიიხნ არიენ შანაქაქ ნიანისი, ასულის წულისა წმიდისა სა-
ჭარქსქ ს ჯაიე ნაქარაყსთ, ქ პაკ პართვეისა და სომეხთა მამათმთავ-
გოსორქნ შანაქანთაქ: რისაჲ ასულისაგან მის საპაკანუშისა.

აქ უკვე ყველაფერი თავ-თავის ადგილზეა: შუშანიკი შვილია ვარდანისა, ის კი შვილიშვილი საპაკისა, ამ უკანასკნელის ქალის საპაკანუშისაგან.

როგორც ირკვევა, შუშანიკის წამების ვრცელ სომეხურ რედაქციაში თავდაპირველად სწორი ცნობები უნდა ყოფილიყო შუშანიკის წარმომავლობაზე, რაც სასწებით ბუნებრივია, რადგან საპაკიცა და ვარდანიც უაღრესად პოპულარული ისტორიული პირები იყვნენ ძველ სომხეთში და მათი წარმომავლობაცა და შთამომავლობაც კარგად იყო ცნობილი. მაგრამ, ჩანს, „წამების“ ტექსტში ეს ცნობები საკმაოდ ადრე დაზიანებულა. ყოველ შემთხვევაში, ამჟამად ვრცელი სომეხური რედაქციის ორივე ნუსხაში შუშანიკის გენეალოგია დამახინჯებულადაა წარმოდგენილი. ტექსტების მონაცემებს შეესატყვისება ეჩმიაძინური ნუსხის სათაური, ვენეციურისა კი განსხვავებულია. მასში სწორი ცნობებია შუშანიკის წინაპრებზე, თუმცა, როგორც ვნახეთ, სწორედ ვენეციური ნუსხის ტექსტშია უფრო კატეგორიულად და მცდარად წარმოდგენილი შუშანიკის გენეალოგია. ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ვენეციური ნუსხის სათაურში ვარსქენი იხსენიება როგორც „ანთიპატროსი, ქართველთა წინამძღვარი“. არც ეჩმიაძინურ და არც თვით ვენეციურ ნუსხებში ვარსქენი ასე არ იწოდება. ორივეგან იგი პიტიანზად არის წოდებული. საიდან გაჩნდა ვენეციური ნუსხის სათაურში „ანთიპატროსი, ქართველთა წინამძღვარი“ და როგორ გასწორდა მასში შუშანიკის წარმომავლობა?

ჯერ ვნახოთ რა ვითარებაა მოკლე რედაქციაში.
მოკლე რედაქციის სათაურია

ქკაკაქსიენ არიენ ზოჯანსაქ, წამება წმიდისა შუშანიკისი, რომე-
ორ ქ ქირა ხათარხეაქ ჯანქ ხრამქ ლიც ქართლს აღესრულა ქმრისაგან
ქანქჩაყათრსაქ ქრავ თათიორ- თვისისა ანთიპატროსისა, ქართველთა
*ექ:*¹⁷ წინამძღვრისა.

¹⁷ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

უნდა ითქვას, რომ იაკობის ტექსტში შუშანიკის წარმომავლობაზე, არსებობს მისი, არაფერია ნათქვამი. დასახელებულია მხოლოდ მისი მამა, ვარდან მამიკონიანი. ბუნებრივია, რომ სომეხ მთარგმნელს, რომელიც ითვალისწინებდა სომეხი მკითხველის მოთხოვნილებებს, მეტი ცნობა მოეტანა შუშანიკის წინაპრებზე. ჩანს, მას დამატებით დაუსახელებია ისეთი ცნობილი პირი შუშანიკის წინაპრებიდან, როგორც იყო საპაპართევი, ერთ-ერთი ყველაზე უფრო სახელგანთქმული სომეხი საეკლესიო და კულტურის მოღვაწე. საქმარისია ითქვას მასზე, რომ იგი იყო სომხური ანბანის შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორი და მონაწილე. დაუმატებია აგრეთვე მისი ქალიც, საპაკანუშიც. საფიქრებელია, რომ ეს ცნობები იყო უკვე პირველ ვრცელ სომხურ რედაქციაში, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. ვადმოსულან ისინი მეორე რედაქციაშიც. ამჟამად ისინი, როგორც ვნახეთ, დამახინჯებულად არიან წარმოდგენილი ამ რედაქციის ნუსხებში. ეტყობა, მოკლე რედაქციის ავტორს არასაკმარისად მიუჩნევია ეს ცნობები შუშანიკის წინაპრებზე. მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიაზე“ დაყრდნობით, მას განუტყობია შუშანიკის გენეალოგია, დაუწყია რა მისი წარმომავლობა თვით ვრიგორ განმანათლებლიდან.

მოკლე რედაქციის ზემოგანხილული პირველი ნაწილის შესახებ თავის დროზე ი. აბულაძე აღნიშნავდა, შესაძლებელია ეს შესავალი ჰქონდა იმ ვრცელ რედაქციას, რომლიდანაც მომდინარეობს მოკლეო; მაგრამ ისიც შესაძლოა, რომ იგი მოკლე რედაქციის ავტორს ეკუთვნოდაც¹⁹. ზემოთ უკვე გამოჩნდა, რომ ჩვენ მეორე ვარაუდი უფრო მისაღებად გვეჩვენება. მართლაც, ასეთი შესავალი არა აქვს იაკობს, იგი არა აქვს ცნობილ ვრცელ სომხურ რედაქციასაც. რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ექნებოდა არმოღწეულ პირველ ვრცელ სომხურ რედაქციას, რომელიც, როგორც ამას დამაჯერებლად ამტკიცებდა თვით ი. აბულაძე, ბევრად უფრო ახლო იდგა იაკობის ტექსტთან, ვიდრე ჩვენთვის ცნობილი?

მოკლე რედაქციის მეორე ნაწილში, როგორც ითქვა, ძალზედ მოკლედ არის გადმოცემული შუშანიკის წამების ამბავი მის აღსასრულამდე. აქ ნათქვამია, რომ წმ. ვარდანის ასული შუშანიკი მისთხოვდა ქართლის ანთიპატროსსა და წინამძღვარს (მისი სახელი მოხსენიებული არაა). შუშანიკის მეუღლის მოხსენიება არა პიტიახშად, არამედ ანთიპატროსად, ნ. აკინიანისა და ი. აბულაძის სამართლიანი შენიშვნით, სიახლეა²⁰.

ზემოთ ჩვენ გვქონდა ნაჩვენები, რომ ვრცელი რედაქციის ვენეციური ნუსხისა და მოკლე რედაქციის სათაურებში არსებული სიტყვები „ანთიპატროსი ქართველთა წინამძღვარი“ მოკლე რედაქციის ამ ადგილიდან უნდა მომდინარეობდეს.

შემდეგ მოკლე რედაქცია აგრძელებს, შუშანიკის მეუღლე „შიშითა კაცთაჲთა, უფრო კი სურვილითა ასულისა თვისისათვის შევარდა ზრადამტეანსა შჯულსა მოგუებისასა“-ო (*„იკ ვარდუაჲ მარციან ხრქიქი, მანასანო ქქ ქ ჩამანო ქასი ვახსინ ჩიცი ხმითა რუ ყრადჯაჲსასიან იქნიჲჲ მიოქქხანს“*²¹). აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ორი რამ: პირველი — მოკლე რედაქციის თანახმად, ვარსქენის გამაზღვანების ერთ-ერთი მიზეზი „კაცთა შიში“ ყოფილა. იაკობს ხაზგასმითა აქვს ნათქვამი ვარსქენს „არცა ქირი ეხილვა, არცა შიში.

¹⁹ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 030.
²⁰ იქვე, გვ. 038.
²¹ იქვე, გვ. 50.

არცა მახული, არცა პერობილებამა ქრისტეშსთვს—ო²². ასევეა სომხურ ვრცელ რედაქციაშიც. ეჩმიაძინურ ნუსხაში ვკითხულობთ „არა იძულებით და არცა მძლავრობით“²³, ვენეციურ ნუსხაში კი — „ნებისით და არა იძულებით, გინა მძლავრობით“²⁴ უარყო ვარსკენმა ქრისტიანობაო. ჩანს, ვარსკენის გამაზღვანების ერთ-ერთ მიზეზად კაცთა შიშის გამოცხადება მოკლე რედაქციის ავტორს უნდა ეკუთვნოდეს.

მეორე გარემოება, რომელიც ჩვენს ყურადღებას იპყრობს განსახილველ ადგილში ისაა, რომ ვარსკენის გამაზღვანების უმთავრეს მიზეზად დასახელებულია ვარსკენის სურვილი შეერთო თავისი ქალი. არაფერია ამაზე ნათქვამი არც იაკობთან და არც ვრცელი რედაქციის ეჩმიაძინურ ნუსხაში. ეს მომენტი არის მხოლოდ ამ რედაქციის ვენეციურ ნუსხაში, ამასთან არა იქ, სადაც მოსალოდნელი იყო, არამედ სხვაგან. კერძოდ, იქ, სადაც ლაპარაკია ვარსკენის გამაზღვანებაზე, ნათქვამია, რომ მან სპარსი ცოლი ითხოვა შაჰისაგან და შაჰმაც მას თავისი სიდედრი მისცაო ცოლად. ვარსკენისაგან თავისი ასულის შერთვის განზრახვაზე ლაპარაკია შემდეგ. კარის ხუცევი ეკითხება შუშანიკს, რომელმაც გაიყო ვარსკენის განდგომის ამბავი: „რამ დაიდევ გონებასა და რამ გეგულების ქმნად აღდგინებულთა შენ ზედა ბრძოლათა [შინა] უვარის მყოფელისა მის პიტახშისაგან შეერთებისათჳს თჳსისა, ასულისათჳს მის, რომელი ეგულებოდა ცოლებად სპარსთა შჭულისაებრ; და ძეთა მათ მიქცევისათჳს ჭემარიტისა ღმრთისაგან, ყოფად ძედ სიბნელისა, ვითარცა იგი თუთ; და ყოველთა მათ ძურთათჳს, რომელი განემზადა ჩუენებად მოგუთა მათ მოძღურებისაებრ და მსგავსად ბოროტისა მის გრძნებისა: ძულვეებად სიმართლისა და ყუარებად უშჭულოებისა და უღმრთოებისა. რაათა ყოველსა შა აღასრულოს ცოდვა“²⁵.

ვარსკენის მიერ თავისი ქალის ცოლად შერთვის მოტივზე ლაპარაკისას ი. აბულაძე შენიშნავდა: „შესაძლოა ეს ადგილი გადაწყერმა (ეჩმიაძინური ნუსხისა, ნ. ჯ.) გამოავდო თხრობიდან, რადგანაც ეს მომენტი ისეა მოხსენებული მასში, რომ შემდეგ მთელი მარტვილობის გასწვრივ არსად არაფერი იშინის ამ განზრახვის შესრულებისა თუ შეუსრულებლობის შესახებ. ეს მომენტი რომ სხვა რედაქციასაც (ე. ი. არმოდწყულ პირველ ვრცელს, ნ. ჯ.) ჰქონია, ამას მარტვილობის მოკლე წიგნიც მოწმობს. მოკლედ ამ მოვლენის შესახებ აქაც არის ნათქვამი. მარტვილობის მოკლე წიგნი, წინააღმდეგ მისი გამოცემლის აზრისა, ჩვენი დაკვირვების თანახმად, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ, ვრცელის შემოკლებას წარმოადგენს მხოლოდ ერთ ნაწილში (I თავი), ხოლო ვრცელიდან გამოღებულსა თუ გამოკრებულს მეორე ნაწილში (II—IV თავი). ამრიგად, თუ ეს ადგილი მთელის ნამსხვრევშია, უცილობელია, რომ ვრცელშიაც იქნებოდა“²⁶.

ამრიგად, რადგან მეორე ვრცელი სომხური რედაქციის ერთ ნუსხაში და მოკლე სომხურ რედაქციაში ვარსკენის გამაზღვანების ერთ-ერთ მიზეზად დასახელებულია მისი სურვილი ცოლად შეერთო თავისი ქალი, ი. აბულაძეს მიაჩნდა, რომ ეს ცნობა უნდა ყოფილიყო არმოდწყულ პირველ ვრცელ სომ-

22 ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 4.
 23 „...იკ ჩ ნარქს ლ იკ ჩ რინიქსსს...“, ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.
 24 „...ჩ კარმაც ლ იკ ჩ ნარქს ლ იკ ჩ რინიქსსს...“, ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 3.
 25 ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 9 და შენ. გვ. 10.
 26 იქვე, გვ. 05.

ზურ რედაქციაშიც, რომლიდანაც, მისი აზრით, მომდინარეობენ მოკლე მეორე ვრცელი სომხური რედაქციები.

ჩვენი აზრით, შეიძლება წარმოდგენილი იყოს შემოგანხილული ვითარების სხვაგვარი ინტერპრეტაციაც. მოკლე რედაქციაში ცნობა ვარსკენის მიერ თავისი ქალის ცოლად შერთვის სურვილზე მოთავსებულია იმ ნაწილში, რომელიც, როგორც ითქვა, ძალზე მოკლე გადმოცემაა შუშანიკის წამების ამბისა და რომელიც ამკარად შემომოვლებლის კალამს ეკუთვნის. ამდენად, სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს ცნობაც მის მიერ ყოფილიყო შეთხზული, ან შეტანილი მოკლე რედაქციაში.

ამავე დროს, საკუთარი ქალის შერთვის მოტივი არაა არც იაკობის ტექსტში და არც ვრცელი რედაქციის ეჩმიადინურ ნუსხაში. ის რომ ამ რედაქციის ვენეციურ ნუსხაში ეს ცნობა მოთავსებულია სხვა ადგილას და არა იქ, სადაც ეს მოსალოდნელი იყო კომპოზიციური და ლოგიკური თვალსაზრისით, ლაპარაკობს იმაზე, რომ იგი გვიანდელი ჩანამატია ამ ტექსტისთვისაც. ამაზე უნდა მიუთითებდეს ისიც, რომ, როგორც სავსებით სწორად შენიშნა თავის დროზე ი. აბულაძემ, „შემდეგ მთელი ნარტიკლობის გასწვრივ არსად არაფერი ისმის ამ განზრახვის შესრულებისა თუ შეუსრულებლობის შესახებ“. მართლაც, არც ერთ რედაქციაში, თვით ვენეციურ ნუსხაშიც კი, სხვა არაფერი ჩანს ამ ცნობის დამადასტურებელი. რადგან ეს ცნობა არა აქვს იაკობს, მისი არსებობა მოსალოდნელი არაა პირველ (არმოდწეულ) ვრცელ სომხურ რედაქციაშიც, რომელიც, ი. აბულაძისავე დასკვნით, იმდენად ახლო იდგა ჭართულთან, რომ სტილისტურად გაუმართავიც კი იყო, რამაც გამოიწვია მისი გადამუშავების საჭიროება²⁷. აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს ცნობა მოიპოვება სწორედ იმ ნუსხაში (ვენეციურში), რომელიც, როგორც ვნახეთ, განიცდის მოკლე რედაქციის გავლენას. კერძოდ, მოკლე რედაქციის გავლენითაა შედგენილი მისი სათაური.

ვეფქრობთ, შემოთქმულიდან გამომდინარეობს ის დასკვნა, რომ ვარსკენის მიერ თავისი ქალის შეუღლების მოტივი არ ყოფილა უძველეს, ჩვენამდე არმოდწეულ ვრცელ სომხურ რედაქციაში. იგი შეუთხზავს მოკლე სომხური რედაქციის ავტორს, რომლისგანაც უსესხებია იგი ვრცელი სომხური რედაქციის ვენეციური ნუსხის გადამწერს.

შემდეგ მოკლე რედაქცია, როგორც ითქვა, ძალზედ მოკლედ, სულ ორი-ორედ სიტყვით გადმოგვცემს შუშანიკის წამების ამბავს. იგი გვიამბობს, რომ შუშანიკი არ დაემორჩილა თავის ქმარს და ამხილებდა მას, ის კი „უფროდსა და აღევზნებოდა გულისწყრომითა მხილებისა მისისათვის და უშჯულოდსა საწოლისათვის“. ამის გამო მან „მრავალი ტანჯვამ მოაწია ნეტარისა შუშანიკის ზედა. გუემითა, საპყრობილითა, შიშვლითა და წყურილითა და ფერად-ფერადითა სატანჯველითა აპირებდა მას ექუს წელს უღმრთოდ იგი და განშორებული ღმრთისაგან და ყოვლისაგან სასოებისა“. ენით აუწერელია ის ტანჯვა, რომელიც მოთმინებით აიტანა შუშანიკმა წლობით, თვეობით, კვირეობით, დღეობით და საათობით²⁸.

ეს თხრობა ძალზედ ზოგადია და რაიმე არსებით განსხვავებას ვრცელ რედაქციასთან ან იაკობის ტექსტთან არ იძლევა. აქ აღსანიშნავია მხოლოდ ის, რომ ისევაა ხაზგასმული ვარსკენის მიერ თავისი შვილის ცოლად შერთვის

²⁷ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. გვ. 029—030, 034.

²⁸ იქვე, გვ. 50.

სურვილი: „უფროასლა აღეგზნებოდა გულის წყრომითა მხილებისა მისისათჳს და უშჯულომსა საწოლისათჳს“-ო. ეს კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ შვილის ცოლად შერთვის მოტივი განსაკუთრებით დამახასიათებელია მოკლე რედაქციისათვის.

მოკლე რედაქციის მესამე ნაწილში მოთხრობილია შუშანიკის აღსასრული. ეს ნაწილი არსებითად განსხვავდება პირველი ორისაგან. ჯერ ერთი, იგი, როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ორჯერ უფრო დიდია, ვიდრე პირველი ორი ერთად აღებული. შემდეგ, განსხვავებით წინამავალ ტექსტისაგან აქ ყველაფერი დაწვრილებითაა გადმოცემული. თუ წინა ნაწილებში ვარსკენის სახელიც კი არ იხსენიებოდა (დასახელებული იყვნენ მხოლოდ თვით შუშანიკი და მისი წინაპრები), აქ სახელებით იხსენიებიან სამეულ და იოვანე ეპისკოპოსები. მესამე ნაწილის ტექსტი ზოგან სიტყვისათვის ემთხვევა იაკობისას. ზევით ჩვენ მოვიტანეთ ი. აბულაძის დასკვნა, რომლის თანახმადაც მოკლე რედაქციის ეს ნაწილი, წინამავლისაგან განსხვავებით, ვრცელი რედაქციის შემოკლებას კი არ წარმოადგენს, არამედ „გამოლებასა თუ გამოკრებას“. ე. ი. მასში უცვლელად არის გადმოსული პირველი ვრცელი რედაქციის ნაწილები. ამდენად, ი. აბულაძის დაკვირვების თანახმად, ეს ნაწილი უფრო ახლოს დგას იაკობის ტექსტთან, ვიდრე დღესდღეობით ცნობილი ვრცელი სომხური რედაქცია.

როგორც ითქვა, მოკლე რედაქციის ეს ნაწილი ვრცელ რედაქციასთან საგანგებოდ აქვს შედარებული ი. აბულაძეს, ამიტომ ამისი საჭიროება ამჟამად აღარ არის. მხოლოდ ორიოდ სიტყვას ვიტყვით ერთ საკითხზე. იაკობთან ვკითხულობთ, რომ მომავლად შუშანიკთან სანახავად მივიდნენ „თავი იგი ეპისკოპოსთაჲ სამოელ და იოვანე ეპისკოპოსი, მისივე მოყუასი“²⁹. მოკლე რედაქციაში „მოყუასი“ გადმოცემულია „**ღნქსრ**“-ით. ვრცელ რედაქციაში იგი საერთოდ არაა.

თავის დროზე ავად. კ. კეკელიძემ აღნიშნა, რომ „მოყუასი“ აქ „ამხანაგი“ ან „მეგობარი“ კი არ არის, არამედ მთავარეპისკოპოსის თანამდგომი ეპისკოპოსი, კლერიკოსი³⁰. ამიტომ ი. აბულაძემ „მოყუასის“ „**ღნქსრ**“-ად თარგმნა nonsense-ად მიიჩნია. მაგრამ „**ღნქსრ**“-ს ძველ სომხურში „ამხანაგისა“ და „მეგობრის“ გარდა „თანაშემწის“ მნიშვნელობაც ჰქონია. ამდენად, „მოყუასის“ „**ღნქსრ**“-ად თარგმნა nonsense-ად არ გამოიყურება.

ვფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმული ადასტურებს და რამდენადმე ავსებს ი. აბულაძის მიერ „შუშანიკის წამების“ სომხურ ვრცელ და მოკლე რედაქციებზე გამოთქმულ მოსაზრებებს. როგორც ირკვევა, „წამების“ უძველეს (არნოდწეულ) ვრცელ სომხურ რედაქციაში შუშანიკის წარმომავლობაზე იაკობის ტექსტთან შედარებით მეტი ცნობები ყოფილა. ჩვენთვის ცნობილ ვრცელ სომხურ რედაქციაში ეს ცნობები დამახინჯებულადაა წარმოდგენილი. ისინი შეუფსია და დაუზუსტებია მოკლე სომხური რედაქციის ავტორს. ჩანს, მასვე ეკუთვნის ვარსკენის მიერ თავისი ქალის შეუღლების განზრახვის ამბავიც. ზოგიერთი ცნობა შუშანიკის წარმომავლობაზე და ვარსკენის განზრახვის ამბავი მოკლე რედაქციიდან მოხვედრილან ვრცელი რედაქციის ერთ-ერთ ნუსხაში.

²⁹ ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

³⁰ იქვე, გვ. 033, შენ. 5.

Н. С. ДЖАНАШИА

К ИСТОРИИ ДРЕВНЕАРМЯНСКИХ РЕДАКЦИЙ
«МУЧЕНИЧЕСТВА ШУШАНИК»

(Резюме)

В древнейшей, не дошедшей до нас, пространной армянской редакции «Мученичества Шушаник» были дополнительные сравнительно с грузинским текстом «Мученичества» Якова сведения о происхождении Шушаник. В известной нам пространной армянской редакции эти сведения представлены в искаженном виде. Автор краткой армянской редакции расширил и уточнил эти сведения. Ему же принадлежит рассказ о намерении Варскена жениться на своей дочери. Уточненные сведения о происхождении Шушаник и сведение о намерении Варскена из краткой редакции попали в один из списков пространной армянской редакции.

ი ა ბ ა ჩ ი რ ი ლ ა მ დ

დავით რექტორის კალიგრაფიული მოღვაწეობა

„ჩამომავლობათა ჩვენთა შვენის კეთილ
დახატულებითა წერანი“

(H—2314, 363r)

დავით რექტორი მესხიშვილთა სახელოვანი ოჯახის საუკეთესო წარმომადგენელია. მრავალმხრივი, უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო მისი მოღვაწეობა. არ ყოფილა ჩვენი წარსული კულტურისა თუ ლიტერატურის არცერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, არცერთი საგულისხმო უბანი, რომელშიაც დავით რექტორს თავისი წვლილი არ შეეტანოს და ღირსეული კვალი არ დაეტოვებინოს: პოეტი და მეცნიერი, ხელნაწერთა მომხატავი და გამმართავი, დიდი პედაგოგი და სახელმძღვანელოთა შემდგენელი, ლექსიკოგრაფი და ქართული ლექსის ნოვატორი, ბრწყინვალე და უბადლო კალიგრაფი — ასეთი იყო დავით მესხიშვილის შემოქმედებითი დიაპაზონი. „იგი ღირსია დაიკავოს საპატიო ადგილი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. დიდ სამსახურს გასწევდა იგი, ვინც ხელს მოკიდებდა მისი ყოველმხრივ საგულისხმო ბიოგრაფიისა და დახასიათების მასალების შეკრებას“¹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დავით რექტორის დაბადების თარიღი სადავო იყო. როგორც თვითონ ამბობს — „ორმოცდა ხუთის წლისა განვლისა ვიქმენ სრულიად კახეთის სამეფოსა რექტორად-ო“ (S—105, გვ. 11). ამასთან, 1790 წლის 21 სექტემბერს ერეკლე მეფის მიერ გაცემულ სიგელში ვკითხულობთ: „ჩვენ, მეფემან ირაკლიმ, განგაწესეთ თელავს ქალაქის სემინარიის რექტორად შენ, ალექსის შვილი დავით. ასე რომე მოწაფეთ შემოავიკრფეთ და ძილასოძია უნდა მოასმენინო და ზოგთ საეკლესიო წიგნი და წერა და ჯამაგირად და ულუფად გაგიჩინეთ: ნიადაგ წელს, რაც ამ ნუსხაში სწერია, უკლებლად მოგეცემა მღვთით“...². ამ ორ ცნობაზე დაყრდნობით, დავით რექტორი 1745 წელს დაბადებულა. ამ აზრს მხარს უჭერს სოლ. ყუბანეიშვილი.

პლ. იოსელიანის ცნობით, დავით მესხიშვილი 1744 წელს არის დაბადებული³. ხელნაწერთა ინტიტუტში დაცულ ტარასი არქიმანდრიტის კრებულში (A—1448) წერია: „ქ. ბიძაჩემი, დავით რექტორი გარდაიცვალა ნოემბრის 1 დღესა, წელსა 1824, იყო წლისა 75, დამარხულ არს მთაწმინდაში“ (95 v).

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ჟურნალ „ცისკრის“ რვა წიგნაკი (მარტიდან ოქტომბრამდე), ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, ქრესტომათია, I, შეადგ. ს. ხუციშვილმა, 1954, გვ. 98.

² ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიული დოკუმენტების ფონდი Qd—1068.

³ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1936, გვ. 262.

ხელნაწერის დასახელებულ ცნობასა და საქართველოს მოქალაქეობის მდგომარეობის აღრიცხვის სამმართველოს არქივში დაცულ ერთ-ერთ ცნობაზე დაყრდნობით, გივი მიქაძემ საბოლოოდ დაადგინა, რომ დავით რექტორის დაბადება-გარდაცვალების თარიღებია 1749—1824 წლები⁴.

დავითს ხშირად გვარის ვარეშე, „დავით რექტორად“ იხსენიებენ. ასევე უწოდებს იგი თავის თავს ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში. მეტსახელად კი „ცუქიას“ უწოდებდნენ. ამის გამო ერეკლე II-ის ასულს, პოეტ ქალს მარიამს, მასზე სახუმარო ლექსიც გამოუთქვამს (H—2130, 138r).

არის აზრი, თითქოს მას ეს სახელი მისი ხუმრობის დიდი ნიჭის გამო შეერქვა⁵, მეორე აზრით, დავითს თითქოს ჩვეულებად ჰქონდა მხრების უცნაური მოძრაობა, თამაში, რის გამოც „ცუქია“ შეარქვეს⁶.

დავითს, მისი ძმის სოლომონის მსგავსად, ოჯახშივე მიუღია სათანადო აღზრდა. თანამედროვეთა შორის იგი ნიჭიერ და განათლებულ პიროვნებად ყოფილა ცნობილი: „დავით ალექსიძე... არს გონება მკვეთრი და კარგი მეხსიერი... ამან შემატა ლექსიკონს. არს უცხო ისტორიკოსი ძველთა და ახალთა მოთხრობათა, რომელიც ქებულ არს ჩვენთაგან“⁷.

დავით რექტორის ლექსიკოგრაფიულ, პოეტურ, თუ ეპისტოლარულ მემკვიდრეობას მრავალი ნაშრომი მიეძღვნა. მიუხედავად ამისა, მის ავტოგრაფულ ნუსხებში ჭერ კიდევ გვხვდება ისეთი ნაწარმოებები, რომელნიც შესწავლილი და გამოქვეყნებული არაა, მაგალითად, დავით რექტორის იამბიკოდ დაწერილი აკროსტიხი პაატა ანდრონიკაშვილისადმი დაცულია ორ ხელნაწერ-კრებულში — S—5358 და H—2737. ორივე ხელნაწერი დავით რექტორის მიერ არის გადაწერილი. იამბიკო დღემდე არსად გამოქვეყნებულა. იგი საინტერესოა როგორც დავით რექტორის პოეტური ეპისტოლეს ერთი ნიმუში. ამიტომ აქვე ვურთავთ ტექსტს S — 5358 ხელნაწერის მიხედვით:

პაატას გიძლუშნ ძემან დავით, კმა დ. სამსახეობა.

პაზიონ საქებ ძიებით უფროს სარაცხ
 აღნამე ჯგურდივად ელუარედ საქურვოა
 ახარებს სრულად მწურთელთარე მეტყუშლებით
 ტკბილ ქონებანი აზრთა ამის მდებარის
 ასურვებს უსთა ნატრიდენ სიტყვერნი
 სამცონარ ხტლვით შამორჩილებულმანვე
 უისმინენ აპა აღიძლუშნ ბრწყინულეო
 შმრთმელე ნაძვად უითარმი გულსკმა ჰყო
 ძლუნანი ნელუშბრნი ჯგავად მიღებულნი
 შუაწლ უმწიკულებლად თხოვა არს შეიწირენ.

დავით რექტორს შეუღვენია ანთოლოგიები (S—1511 და S—1512 და A—1164 ხელნაწერები).

4 გ. მიქაძე, მასალები დავით რექტორის ცხოვრება-მოღვაწეობის შესახებ, ლიტერატურული ძიებანი, XIII, 1960, გვ. 217.
 5 ტ. რუხაძე, ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, 1954, გვ. 13.
 6 პ. უმიკაშვილი, გადამწერელი ქართულის წიგნებისა დავით რექტორი, ივერია, 1877, № 39.
 7 იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ნაგ. II, 1948, გვ. 192.

ცნობილია, რომ ძველ ქართველ მეხოტბეთა ლექსები დღემდე მკვლევართა ცნობილი ინტერესის საგანია. გარდამავალი ხანის პოეტთა შემოქმედება ჯერ კიდევ საბოლოოდ შესწავლილი არ არის. ამ პერიოდის ლექსების ფორმისა და პოეტურ სახეთა დიდი მსგავსება ხშირად იწვევს ზოგი ლექსის ამა თუ იმ ავტორისათვის შეცდომით მიკუთვნებას. ასე რომ, დიდი იმ პირთა დამსახურება, რომელნიც იწერდნენ ხალხში ზეპირად გავრცელებულ ლექსებს, შეძლებისამებრ აზუსტებდნენ მათ ავტორთა სახელებს და ამ გზით ცდილობდნენ გადაეცათ შემდგომი თაობებისათვის ძველი ქართული ლირიკის შესანიშნავი მემკვიდრეობა. ამ მხრივ დავით რექტორის მიერ შედგენილი ანთოლოგიები დღესაც მცენიერული კვლევის წყარო და ქართული ლირიკის ისტორიისათვის ფასდაუდებელი განძია⁸.

* * *

უაღრესად საინტერესოა დავით რექტორის ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობა. ცნობილია, რომ ქართული კულტურის მოღვაწენი, დაინტერესებულნი ქართული ენის სიტყვიერი მარაგის გამდიდრებით, ს. ს. ორბელიანის განმარტებით ლექსიკონს ხშირად უმატებდნენ ახალ სიტყვებს, ან შესწორება შეპქონდათ ძველ განმარტებებში. ამ მხრივ დიდი მუშაობა ჩატარებიათ დავით და იოანე ბაგრატიონებს⁹. ლექსიკონის ახალი პრინციპით შევსების საქმეში დავით ბაგრატიონთან ერთად თანამშრომლობდა დავით რექტორი. იგი სალექსიკონო მასალას ამდიდრებდა დიალექტებიდან მოტანილი სიტყვებით, რითაც ხელს უწყობდა მშობლიური ენის ლექსიკის ზრდას. მის მიერ შევსებული ს. ს. ორბელიანის „სიტყვის კონის“ (S—2987) შესახებ ზ. ჭიჭინაძე წერდა: „აქ არის მრავლად ნახმარი სიტყვები: მეგრული, სვანური, აფხაზური, ლაზური, აფშური, ლეკური. ჩეჩნური, ქისტური, ოსური და სხვანიც ასეთნი, რაც ქართულს მწერლობაში არსად მოიპოვება და ქართულ სიტყვებსა და ენაში კი იხმარება თურმე. ეს სიტყვები და შენიშვნები ეკუთვნის თელავის სემინარიის რექტორს დავითს“¹⁰.

ლექსიკონის შევსებისას დავით რექტორი მასალის თემატიკით არ იზღუდებოდა: „მის უფლება აქვს... გარდა საბუნებისმეტყველო ტერმინთა განმარტებისა, სხვა ხასიათის მასალითაც შეავსოს ლექსიკონი“¹¹. ჩანს, დავით ბაგრატიონს, თავისი აღმზრდელის დიდად პატივისმცემელსა და მის განსწავლულობაში დარწმუნებულს, ამ მხრივ დავით რექტორისათვის გარკვეული თავისუფლება მიუცია¹².

* * *

დავით რექტორმა თავისი წვლილი შეიტანა ქართული სცენისა და ქართული თეატრის განვითარების საქმეში¹³.

⁸ ლ. ქუთათელაძე, დავით რექტორისეული ანთოლოგია (1821—1823 წ.), მრავალთავი, IV, 1976, გვ. 100—121.

⁹ ლ. ქუთათელაძე, დავით და იოანე ბაგრატიონების ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები, 1967.

¹⁰ ზ. ჭიჭინაძე, იშვიათი საუნჯე ქართული ლექსიკონების ისტორიას წინაშე, ტრიბუნა, 1922, № 372.

¹¹ ლ. ქუთათელაძე, დავით და იოანე ბაგრატიონების..., გვ. 24—25.

¹² დავით რექტორისა და დავით ბაგრატიონის თანამშრომლობას ადასტურებს ხელნაწერი H—2169-ც, იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია, ტ. V, 1949, გვ. 119.

¹³ გ. ლეონიძე, ქართული თეატრის ქრონიკები, დროშა, 1925, № 25, გვ. 11.

მან დიდი ამაგი დასდო სწავლა-აღზრდის საქმეს საქართველოში¹⁴. მისი სემინარიის რექტორად ყოფნის პერიოდში დავით რექტორმა ჩვეული ენერჯითა და ინტერესით მოჰკიდა ხელი სახელმძღვანელოთა შედგენა-გამრავლებას. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია არა ერთი მის მიერ იმ დროისათვის მაღალმეცნიერულ დონეზე შედგენილი და გადაწერილი სახელმძღვანელო, რომელიც შემდგენელ-გადაწერის დიდ მომზადებასა და განათლებას მოწმობს. ამასვე ადასტურებს იმ საგანთა ნაირგვარობა, რომელთაც დავით რექტორი თელავის სემინარიაში ასწავლიდა: „...მისი კეთილშობილება ალექსის ძე დავით მისის უმაღლესობის მეფის ირაკლი მეორისაგან ქალაქსა შინა თელავს მოძღვრად დაიდგინა ხედუთისა საქმითისა, ღრამატიკისა, რიტორიკისა და სრულიად ფილოსოფიისა მასწავლებლად“ (S—1180, 102v).

დავით რექტორის ხელმძღვანელობით მიუღიათ განათლება დავით, იოანე და თეიმურაზ ბატონიშვილებს¹⁵.

ესოდენ დიდი დამსახურების გამო, დავით რექტორი სამეფო კარზე მიღებული და მეფესთან დიდად დაახლოებული პირი იყო. ამას ადასტურებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ მეფე გიორგის დავითისათვის საჩუქრად უზომებშია „მშვენიერი სპილოს ძვლის ჭანდრაკი გამოქანდაკებული, ოქროს საათი და პატარა ღურბინი“¹⁶.

1801 წელს თელავის სემინარია დაარბიეს: „მას ეამსა რუსნი მოვიდეს იმპერატორებასა ალექსანდრე პირველისისა, ძისა პავლე პირველისა იმპერატორისა, და სხოლა შეურაცხყვეს და სადა სახელი ღვთისა იქადაგებოდა, ჰყვეს ქება ავაზაკთა, ხოლო მე პირად-პირადნი განსაცდელნი შემამთხვიენეს და მრავალნი ბოროტნი მოაწიენეს, ჩემს ზედა. რექტორი დავით, თვესა იენისსა, ქორონიკონსა უპო“¹⁷.

ამის შემდეგ დავით რექტორი თელავის მახლობლად დასახლდა. 1803 წელს გაექცა ჭირს და თავი შეაფარა კისისხევს. აი, რას წერს იგი თავის ნაშრომში: „რა შენ თელავიდან წამოხველ და გამეყარე, შენს შემდგომად რამდენი განსაცდელი და მწუხარებაები შემემთხვა; ყოველივე რომ მოგწერო, დია გრძლად მოვა და მცირეს მოკლედ გაცნობებ. შენობისას ზომ სიმართლის მოქმედთ რუსთსკოლა წამართვეს, და რომელიც შენობისას კელასშვილის სახლები გვაკეთე... ისიც წამართვეს... სამართალი ვერ ვიშოვე“¹⁸.

ნაღვლიანი ფიქრებით გარემოცული, სამშობლოსა თუ პირადი უბედობით დადარდიანებული, დავით რექტორი 1806 წელს საბოლოოდ დასახლდა თბილისში, ანჩისხატის ტაძრის ეზოში.

მრავალ განსაცდელს გამოვლილი, იგი კვლავ საყვარელ საქმიანობას განაგრძობს: ხელნაწერთა გადაწერა-გამართვასა და დაზიანებულთა აღდგენა-შეკვებას.

14 ა. ბარამიძე, საქარო პაექრობანი თელავის სემინარიაში, „სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში“, 1937; აბ. როგავა, სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი, 1950; ქ. სანიკიძე, თელავის სემინარია და დავით რექტორი, ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედინსტ. შრ., VI, 1946, გვ. 66.

15 გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, ცხოვრება, 1972, გვ. 10.

16 ღრუბა, 1883, IX, № 175, გვ. 3.

17 ქ. სანიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 63.

18 ხელნაწერთა ინსტიტის ისტ. დოკუმ. ფონდი Hd—10774.

დავით რექტორი მესხიშვილთა კალიგრაფიული სკოლის ტრადიციების სახელმძღვანელოთა შემდგენელი, იგი უაღრესად ნაყოფიერი და დახელოვნებული კალიგრაფი იყო: „...მწერალი მშვენიერი, ვითარცა ხელნაწერებით, აგრეთვე დათხზვითაც...“¹⁹.

ქართულ ხელნაწერთა გადაწერლობას მესხიშვილები დიდ საპასუხისმგებლო საქმიანობად თვლიდნენ. ეს ტრადიცია დავით რექტორმა მამა-პაპათაგან მიიღო და შესისხლხორცა: „ჩამომავლობათა ჩვენთა შვენი კეთილ დახატულებითა წერანი“. ამიტომ დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებში ივრძნობა შესანიშნავი კალიგრაფის დახვეწილი ხელოვნება. გაზეთ „დროებაში“ მოთავსებული ცნობით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, თუ რა დიდი მონღომებისა და შრომის შედეგია ის ლამაზად ჩამოსხმული და მოხატული ასოები, რომელნიც ამშვენებენ დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებს:

„წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების ხელნაწერთა ბიბლიოთეკასთან დაარსებულს მუზეუმს ამ დღეებში მოუვიდა დიდად საყურადღებო შემოწირულობა. ეს შემოწირულობა არის ირაკლის დროს დაარსებულის დავით რექტორის (ტუქია, გვარად ალექსეევ-მესხიევი, მწიგნობრობის დიდი მოყვარე) საწერ იარაღთა კოლექცია. კოლექციაში მოიპოვება სხვათა შორის: კალმის დანა მომიწოდებარი, ფარგალი, წიგნის დასახატავი და სხვ.“²⁰

დავით რექტორის შესახებ პეტრე უმიკაშვილი წერდა: „გადაწერილი წიგნები დავით რექტორისა მრავალია... ყოველი წიგნი წვრილის, გარკვეულის ხელით არის დაწერილი და სუფთად, ასე რომ ბევრჯელ მთელ წიგნში ერთს სიტყვას ხაზგასმულს არ შეხვდებით“²¹.

დავით რექტორი, გრივოლ მხატვრის ღირსეული შთამომავალი, თვითონაც კარგად გაწაფული მხატვარი ყოფილა. სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცნობთ მის ნახატებს, არ ვიცით მისი, როგორც მხატვრის შესაძლებლობანი, მაგრამ ჩვენს ხელთ არის ერთი საინტერესო ცნობა, რომელიც ამდენადმე წარმოგვიდგენს დავით რექტორს, როგორც მხატვარს. ეს არის იოვანე მესხიშვილის წერილი, მოთავსებული გაზეთ „დროებაში“: „აღარსად სჩანს „კიბე ცხოვრებისა“ დავით რექტორისა. „კიბე ცხოვრებისა“ იყო ნახატი თითქმის ათს თაბახზედ, ჩამოსაკიდი კედელზედ. მხატვრობა, როგორათაც მე მახსოვს, წარმოადგენდა ორგვარ კიბეს 80 საფეხურით... კიბეს ირგვლივ ევლო ვარაყიანი და სხვადასხვა ფეროვნობით შემკული, ერთი ერთმანეთზედ გადაგრებილი ვაზის ფოთლები და მუხისა, თუ დაფნისა აღარ მახსოვს. კიბის ძირს იყო შენიშვნა, სადაც ინახებოდა კაცის თვისება და მიდრეკილება წლოვანობის გამო, ასე რომ წელიწადის მომატება, ანუ კიბეზედ ასვლა და აგრეთვე ჩამოშვება. რას უმატებდა კაცს ან აკლებდა, ხსნიდა ის შენიშვნა.

მხატვრობა იყო მართლად კარგი სანახავი და თითქმის უწუნარი, რომ კიდევ არ შევეხებოთ იმ ძველე-

¹⁹ იოვანე ბატონიშვილი, ნაკვ. II, 1948, გვ. 192.

²⁰ დროება, 1884, IX, № 197, გვ. 1.

²¹ პ. უმიკაშვილი, გადაწერილი ქართლის წიგნებისა დავით რექტორი, ივერია, 1877, № 39.

ბურს ძვირფასობას²².

ვფიქრობთ, დავით რექტორის „ცხოვრების კიბე“ მისი ერთადერთი ნა-
ხატი არ იქნებოდა. ასეთი მაღალი ხელოვნებითა და მდიდრულად გაფორმე-
ბული ტილო მხოლოდ გაწაფულ ხელოვანს შეეძლო შეექმნა.

მხატვრის ხელოვნება ჩანს მის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებში. ჩვენს
ხელთ არის დავით რექტორის მიერ ლამაზად მოხატული, საზედაო ასოებითა-
და კამარებით შემკული მრავალი ხელნაწერი.

ხელნაწერის გადაწერისას დავით რექტორი არ იფარგლება მკაცრი, ადეკ-
ვატური გადაწერით. იგი დიდი სიფრთხილით არჩევს სარწმუნო ნუსხას, ას-
წორებს, იქვე ურთავს საგულისხმო შენიშვნებს. ჩატარებულ სამუშაოებს დაწ-
ვრილებით აღნიშნავს ანდერძში:

საძიებელიცა, ფურცლის ყოველს კიდურზედ ციფირი, ყოველს გვერდზედ
ზედა წარწერა, მისი-მისს ადგილს რიგით დაწერა, ავრეთვე სამოწმებლების
წიშნის მიცემა... ესენი ყოველივე მე, დავით რექტორმან გავუკეთე. მკითხუშლ-
ნი მალ იპოვიან, რაჲსა ეძიებენ“ (H—393, 92v).

„მეტად სომხურად და გაუწყობლად იყო ნათარგმნი. მე რომელიმე გა-
ვასწორე, ზმნა და სახელი შეწყობით ვათანხმე“ (S—136).

დავით მესხიშვილი ხელნაწერის გადაწერისას რექტორის მძიმე სამუშა-
ოსაც ასრულებდა. ალბათ, ამიტომაც მას ხშირად ტექსტის გამართვას სთხოვ-
დნენ ხოლმე: „...მე შეუქმენ ამას წიგნსა სხოლიო და საძიებელი... მაიორმან
ქანანოვმან დავითმან გარდმოიღო რუსთა ენისაგან ქართულსა ენასა ზედა,
ვერ იყო კარგად შეწყობილი; მე მაიძულა ამ წიგნისა გამართ-
თვა და შეწყობა. და მეცა... გავმართე და შევავწყე...“ (S—207).

დავით რექტორი დიდის გულისყურით ეცნობა მამის, ალექსის, მიერ გა-
დაწერილ ხელნაწერებს. ამასთან, თუ ალექსისეულ ხელნაწერს რაიმე შეუე-
სებელი ადგილი აქვს, იგი მემკვიდრის წმიდათაწმიდა ვალად თვლის შეავსოს
ეს ცარიელი ადგილები: „მონაო ღ[მრთ]ისაო, დეკანოზო ალექსი! მე, შენმან
ქემან უმრწემესმან რექტორმან დავით, შევასრულე თვით ხელითა ჩემითა ესე
წიგნი შენ მიერ ნაღაწი, რომელიცა გარდგეწერა და დედასა შინა ჰკლებოდა,
მე დედანი სრული ვპოვე და მუნით შენ მიერ დატოვებული ცარიელი ადგი-
ლი, სადა ჯერ იყო, აღვსწერე ჰემზარტისა დედნითა“ (H—2349).

ასევე აღუდგენია დავით რექტორს ალექსის მიერ გადაწერილი „ჟამნი“
(S—1096). ხელნაწერს აკლია ზოგიერთი ფურცელი ბოლოში და შიგადაშიგაც.
ტექსტის ნაკლები ადგილები შეუვსია დავით რექტორს განსხვავებულ, მო-
ღურჯო ფერის ფურცლებზე. სავარაუდებელია, რომ იგი (დავით რექტორი)
ჩატარებულ სამუშაოს ხელნაწერის ბოლოში დართულ ანდერძში აღნიშნავდა.
მაგრამ, რადგანაც ხელნაწერი S—1096 ბოლონაკლებია, ამიტომ ჩვენი ვარა-
უდი მხოლოდ პალეოგრაფიულ ანალიზს ეყრდნობა.

იმხანად ქართველი საზოგადოება გარკვეულ ინტერესს იჩენდა რუსეთი-
დან შემოსული ფილოსოფიური თხზულებების მიმართ. დავით რექტორის მი-
ერ გადაწერილი ნუსხები საესებით პასუხობს ეპოქის ამ მოთხოვნილებებს:
ბაუმეისტერი, ფილოსოფია (S—2596), არისტოტელი, განმარტებისათვის (H—
2273), მარმონტელი, ველიაზარ H—2146), ბაუმეისტერი, საზღვარი ფილოსო-
ფიისა (S—1154) და სხვ.

²² დროება, 1883, IX, № 175, გვ. 3.

დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელნაწერთა უნარობრივი მრავალფეროვნება მნუსხველს მრავალმხრივ ინტერესებსაც ადასტურებს: საერთო თუ სასულიერო, ისტორიული თუ ფილოსოფიური ხასიათის ნაწარმოებები. დავით რექტორს არც საზღაპრო ეპოსი დაუტოვებია უყურადღებოდ — გადაუწერია „ომიანიანი“ (პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწ. № 13)²³, „ამირანდარეჯანიანი“ (S—1188)²⁴, „ჩარდაერიშიანი“ (S—61), თუმცა ამ უკანასკნელის ანდერძში აღნიშნავს, რომ „...არცა მეცნიერთა წესია ამისი წერა“-ო.

ირკვევა, რომ სახელმძღვანელოების შედგენისას დავით რექტორი რამდენიმე ცალად ამრავლებდა მათ, რათა მოსწავლეებისათვის მიეწოდებინა. ასე გადაუწერია მას „გეოგრაფია“ (S—1222) მეორე ცალად—S 1131, რომლის ანდერძში გადაწერის სახელი წაშლილია. პალეოგრაფიული ანალიზით დადგინდა, რომ S—1131 ხელნაწერიც დავით რექტორის მიერ არის გადაწერილი.

ასევე პალეოგრაფიული ანალიზით დადგინდა, რომ S—178 ხელნაწერი (ბაუმეისტერი, ზედ-დადგინებანი მეტაფისიკისნი) დავით რექტორის მიერ არის გადაწერილი. ხელნაწერს ანდერძი არა აქვს. ტექსტი წყდება § 144-ზე. ჩანს, დავით რექტორს ანდერძის დართვა ტექსტის დასასრულს ჰქონდა განზრახული. ხელნაწერის ზედა და ქვედა ყდის გარე პირზე არის დავით რექტორის ლამაზი კალიგრაფიული ხელით გაკეთებული მინაწერები, რომლებიც ამჟამად ნაწილობრივ გადაშლილია. ჩვენ შევძელით ამოგვეკითხა ზოგიერთი სიტყვა: „პანკრატოვანმან მეფემან ერეკლე მეორემან...“ — სავარაუდებელია, რომ დავით რექტორმა S—178 ხელნაწერი ერეკლე მეორის დაკვეთით გადაწერა.

პალეოგრაფიული ანალიზითვე დადგინდა, რომ ხელნაწერი S—1188 („ამირანდარეჯანიანი“) დავით რექტორის მიერ არის გადაწერილი (იხ. აქვე, გვ. 125).

საინტერესო და უაღრესად მნიშვნელოვანი სამუშაო ჩატარებია დავით რექტორის ვახუშტი ბაგრატიონის „ისტორია საქართველოსი“-ს (H—934) გადაწერისას: „რაოდენიცა ფშავსა ანუ ჳევსურეთსა შინა სოფელნი თვალთა ჩემითა ვიხილე... ქართლის ისტორიის ბოლოს აღვსწერე, რადგან ამ ქართლის ცხოვრების აღწერასა შინა ქართლსა და კახეთში რაც სოფელია, ყოველივე ეწერა და ფშავ-ხევსურისა კი არ ეწერა, მე აღვსწერე“.

დავით რექტორს ხელნაწერისათვის საგულისხმო შენიშვნებიც დაურთავს. H—934 ხელნაწერის შესწავლის შედეგად, ვფიქრობთ, რომ გაზეთ „დროებაში“ (1882, VIII, № 1178, გვ. 2—3) მოთავსებული ცნობა დავით რექტორის

23 ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933, გვ. 46.

24 ლ. ათანელიშვილმა დაადგინა, რომ S—1188 ხელნაწერი გადაწერილია S—1623 ხელნაწერიდან. იხ. მთხე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა, თბ., 1967, გვ. 099. S—1188 და S—1623 ხელნაწერების პალეოგრაფიული ანალიზით დადგინდა, რომ S—1188 ხელნაწერი დავით რექტორის მიერ არის გადაწერილი, ხოლო S—1623 ხელნაწერის გადაწერილი გიორგი — დავით რექტორის უფროსი ძმა გიორგი მესხიშვილია. მაშასადამე, „ამირანდარეჯანიანის“ გადაწერისას დავით რექტორს ხელთ ჰქონია უფროსი ძმის, გიორგის მიერ გადაწესებული ხელნაწერი.

მიერ გადაწერილი საქართველოს ისტორიის შესახებ, სწორედ H—934 ნაწერს უნდა გულისხმობდეს:

„ამ დღეებში მოვიპოვეთ ერთი ხელთ-ნაწერი წიგნი საქართველოს გეოგრაფია და ისტორია ბატონის შვილის ვახუშტის მიერ. ხსენებული წიგნი ბევრით განირჩევა ნეტარხსენებული მარრი ბროსეს გამოცემულის გეოგრაფიისაგანა. ამ ხელთ-ნაწერში ჩართულია როგორც გეოგრაფიული აღწერა საქართველოს მხარეთა, ისე ისტორიული სურათები. ეს ხელთ-ნაწერი დაწერილია გამოჩენილის და დახელოვნებულის კალიგრაფის დავით რექტორისაგან, რომელსაც ეს წიგნი დიდის სიფრთხილით და მოწიწებით გადაუწერია. გეოგრაფიაში ჩართულია სხოლიოები და შენიშვნანი, რომელთა მომეტებული ნაწილი საკუთრად დავით რექტორს ეკუთვნის და ყველა იმის შენიშვნები ჩვენის ისტორიისათვის დიდს ყურადღებას დაიმსახურებენ, — წიგნის ბოლოში მოყვანილია მოკლე აღწერა იმ ადგილთა, და სოფელთა, დაბათა, ქალაქთა და სხვათა, რომელნიც ვახუშტს არ აღუწერია.

ეს ცნობები უფრო მეტს ღირსებას მისცემენ ვახუშტის გეოგრაფიას, რომელიც დღეს თუ ხვალ დაიბეჭდება და ეს ცნობებიც შიგ ჩაებეჭდება“²⁵.

მსგავსი სამუშაო ჩატარებია დავით რექტორს „აბდულუმესიანის“ გადაწერისას. ეს ნაწარმოები მის მიერ გადაწერილ ორ ხელნაწერ კრებულშია მოთავსებული: 1. A—1164 (34 v—41 v) და 2. S—1511 (გვ. 94—114)²⁶. A—1164 ხელნაწერში დავითს თხზულება დაუსათაურებია და შეუცვლია სტროფთა რაოდენობის აღმნიშვნელი ბოლო მინაწერი, ხოლო S—1511 ხელნაწერში მას შინაარსობრივი ხასიათის კონიექტურებიც შეუტანია და გაუმართავს ზოგიერთი ტაეპი²⁷.

დავით რექტორის სახელს უკავშირდება ზოგიერთი ხელნაწერის შევსებაც. ესენია:

1. H—1204—„ალექსანდრიანი“ (166—171 გვ.).
2. H—2349—კრებულის ზოგიერთი ფურცელი.
3. H—2169—კრებულის 3r—9v.
4. A—355 კრებულის 1r—26r და 29r—32v.
5. S—1096—„ჟამნის“ ზოგიერთი ფურცელი.

სამწუხაროდ, დავით რექტორის მიერ გადაწერილი მრავალი ხელნაწერი დაიკარგა, გარეშე თუ შინაურ მტერთა მსხვერპლი გახდა. მიუხედავად ამისა, ის, რაც გადარჩა, რაოდენობითა და შესრულების მაღალი დონით იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მხოლოდ კალიგრაფიული მემკვიდრეობა მოუპოვებდა დავით რექტორს ჩვენი წარსული კულტურის მოღვაწეებს შორის სათანადო ადგილს.

²⁵ ზ. ჭიჭინაძე, დროება, 1882, VIII, № 178, გვ. 2—3.

²⁶ ივ. ლოლაშვილმა დაადგინა, რომ A—1164 ხელნაწერში „აბდულუმესიანის“ გადაწერისას დავით რექტორს უსარგებლია H—1193 ნუსხით, ხოლო S—1511, ხელნაწერის გადაწერისას — A—1164 ნუსხით. იხ. ძველი ქართველი მეხოტბენი, წიგნი მეორე, იოანე შავთელი, აბდულუმესიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, თბ., 1964, გვ. 27—28.

²⁷ ივ. ლოლაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

Եւ զհասանա Եւ զն զհեղինակ
անա. անկ պար
ձեռ:

Շնորհաբար Բուհեմեմբեր.
Բաւարի մարտիրոս Յոսեփի
ն յոս մոպա. զի յուրեւ ի
սրբաբար շրջիմ մի լայտ.
այսանի պիմաբ. ի շրջա-սպա-
րնապիս նոյնից յայն եւրոյն
սա իսայսանի պիմա յոս քան
յոս սրբաբար. զայն յոս ուրեւ
սոյ մեծիցն ի պիմա յայն նոյ
նա. յոս յոսեփիս յոս մարտի-
րոս յոսեփիս. ի զի զհեղինակ
մարտիրոսն իսպաղա մոսա
ԳԵ

Իսկ նապարտն նապա անկողանի
հոսեպարտն արմապարտ զոտիս .
պարտի զի մարտիրոսն. իսկ նապարտ
անկողանիս նապարտն իսկ
հոսան նոստա մարտիրոսն մոս
անկողանիս նապարտն նոյնիցն
Ե

A-1304

A-1304

S-9540

Շնորհաբար շնորհաբար իսկ նապարտն
նապարտն յոսեփիս յոսեփիս յոսեփիս
ոսեփիս: Իսկ նապարտն. իսկ նապարտն. իսկ նապարտն
ոսեփիս յոսեփիս յոսեփիս. ԳԵ: ԲԵՆԱ. ԿԵՐԵ: Ի զի

Շնորհաբար շնորհաբար յոսեփիս յոսեփիս

S-1473

დავით რექტორის მიერ გადაწერილი ხელნაწერები:

1. ბაუმეისტერი, ფილოსოფია საპრაქტიკო (სამ ნაწილად), S—2596, 1774 წ.
2. ჩარდაერიშინი, S—61, 1780 წ.
3. კრებული, H—1100, 1781 წ.
4. ლონ ბატონიშვილისათვის თქმულნი იამბიკონი, A—1417, 1781 წ.
5. გეოგრაფია, S—1222, 1782 წ.
6. გეოგრაფია, S—1131, 1782 წ.
7. ოთხნაწილედნი სწავლანი, H—2144, 1784 წ.
8. დოგმატიკურ-კანონიკური კრებული, A—1304, 1785 წ.
9. რუდოლფ ისტრატო, ღირსი ხსოვნისა, H—2314, 1786 წ.
10. პერსა შინა მროკველი ანუ მრონინე, S—136, 1788 წ.
11. კრებული, H—1082, 1791 წ.
12. იამბიკონი, S—1735, 1791 წ.
13. საჯარო პაექრობა თელავის სემინარიაში, H—2291, 1792 წ.
14. როლენი შარლ, ძველი ისტორია, S—204, 1792 წ.
15. სიტყვის-გება მაჰმადიანთა მიმართ, S—81, 1793 წ.
16. მარმონტელი, ველიაზარ, H—2146, 1795 წ.
17. ბაუმეისტერი, საზღვარი ფილოსოფიისა, S—1154, 1797 წ.
18. პეტრე მოვილა, აღსარება სარწმუნოებისა, S—202, 1798 წ.
19. იოანე დამასკელი, კატილორია, S—145, 1799 წ.
20. თენი (გალექსილი), A—1427, 1799 წ.
21. ვასილი დიდი, ექვსთა დღეთა, S—272, 1799 წ.
22. არისტოტელი, განმარტებისათვის, H—2273, 1799 წ.
23. ანტონ I, წყობილსიტყვაობა, H—2307, 1800 წ.
24. მაქსიმე აღმსარებლის მოძღვრებანი, H—2283, 1803 წ.
25. ალექსანდრე მაკედონელის ისტორია, H—376, 1806 წ.
26. დავით სიბრძნისმოყვარე, ახსნა პორფირის შეყვანილებისა, S—203, 1807 წ.
27. შემსგავსებათა წიგნი, S—1143, 1807 წ.
28. ანტონ I, წყობილსიტყვაობა, H—2152, 1808 წ.
29. ეფრემ ნიკიტე, უწყება მიზეზისა ქართველთა მოქცევისა, S—184, 1809 წ.
30. პროკლე დიადოხოსი, კავშირნი, S—192, 1809 წ.
31. ათორმეტთა თვეთა პროლოღია, ხუთტაეპოვანი შაირი (სუნაქსარი), H—2185, 1809 წ.
32. ანტონ I, წყობილსიტყვაობა, Q—617, 1810 წ.
33. იოანე მმარხველი, სჯულის კანონი, A—1739, 1810 წ.
34. გაბაშვილი ტიმოთე, მარწუხი, S—189, 1810 წ.
35. გაბაშვილი ტიმოთე, მარწუხი, H—393, 1812 წ.
36. ბაგრატიონი ვახუშტი, ისტორია საქართველოსი, H—934, 1813 წ.
37. ხარისხნი ქორწინებისანი, H—766, 1813 წ.
38. როლენი შარლ, ისტორია ეგვიპტისა, H—385, 1814 წ.
39. ვოლტერი, ალზირა ანუ ამერიკელნი, H—1382, 1814 წ.
40. გეოგრაფია, S—1473, 1814 წ.

41. განრჩევისათვის საზოგადოდ კაცთა სახისა, S—207, 1815 წ.
42. თეიმურაზ II, სარკე თქმულთა, S—106, 1821 წ.
43. ბარამგულიჯანიანი, S—170, 1821 წ.
44. კრებული, S—1511, 1821—1823 წწ.
45. კრებული, S—1512, 1821—1823 წწ.
46. კრებული, S—105, 1822 წ.
47. კრებული, H—391, 1822 წ.
48. რუსთაველი შოთა, ვედხისტყაოსანი, H—1079, 1823 წ.
49. ძველ ფილოსოფოსთა მოკლე ისტორია, A—314, 1823 წ.
50. სწავლა, S—1171ა, XVIII ს.
51. საჯარო პაექრობა თელავის სემინარიაში, S—3283 ბ, XVIII ს.
52. მთავრობა, საქართველოს ცენტრ. არქივის ხელნ. № 299, XVIII ს.
53. ფისიკა, S—2597, XVIII ს.
54. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, S—2987, XVIII ს.
55. ტროადის დაცემა, S—5, XVIII ს.
56. კრებული, S—65, XVIII ს.
57. ამირანდარეჯანიანი, S—1188, XVIII—XIX სს.
58. დიდიმარა კურასი — შემოკლებული საყოველთაო მოთხოვნა, H—2209, XVIII—XIX სს.
59. საქართველოს მახლობელთა ადგილთათვის, S—196, XVIII—XIX სს.
60. მოკლე ჰაზრი ყოველთათვის სწავლათათა, საჯმარად ყრმათა საქართულ-ლომსათა, S—180, XVIII—XIX სს.
61. კრებული, S—954დ, XVIII—XIX სს.
62. აღაპიტ დიაკონი, სამეფო ტომარი, H—156, XVIII—XIX სს.
63. სამგზავრო გეოგრაფია, A—1414, XVIII—XIX სს.
64. ზღაპარსიტყვაობა, S—1135, XIX ს.
65. კრებული, H—430, XIX ს.
66. ჩარდაფერიშოანი, H—386, XIX ს.
67. სახსოვარი ძნიად საპოვართა ნივთთა, S—200ა, XIX ს.
68. ლექსთა კრებული და ქრონიკები, A—1164, XIX ს.
69. ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო, ომანიანი S—2514, XIX ს.
70. კრებული, H—2349, შეავსო ზოგიერთი ფურცელი, XIX ს.
71. ალექსანდრიანი, H—1204, შეავსო 166r—171r.
72. ომანიანი, 1782 წ. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები, № 13²⁸.
73. არითმეტიკის სახელმძღვანელო, 1813 წ. ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის საბინისის კოლექცია, № 194.
74. ს.-ს. ორბელიანი, მოგზაურობა ევროპაში, საქართვე. ცენტრ. არქივი, ხელნ. № 14, 1808 წ.

²⁸ ექ. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933, გვ. 46.

КАЛЛИГРАФИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДАВИДА РЕКТОРА

(Резюме)

Данная статья является лишь частью изучаемой автором темы «Школа каллиграфов Месхишвили». В статье рассматривается деятельность самого яркого и многостороннего представителя этой школы Давида Ректора. Деятельность Давида Ректора, как каллиграфа, до сих пор не являлась предметом специального изучения. Выяснилось, что переписывая рукопись, Давид Ректор не ограничивался простой, адекватной перепиской, а выправлял текст, делал поправки, выполнял трудную и ответственную работу редактора. Нами установлено, что Давид Ректор был известен и как художник.

Учитывая специфические особенности почерка Давида Ректора и на основе палеографического анализа установлено, что рукописи S — 178, S — 1131 и S — 1188 переписаны Давидом Ректором, а рукописи S — 1096, A — 355, H — 2169, H — 2349 и H — 1204 частично восстановлены им.

ზურაბ სარჯველაძე

XI—XV საუკუნეთა ქართული ისტორიული დოკუმენტების ძირითადი მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურებანი

აკად. ივანე ჯავახიშვილი დიდ ყურადღებას უთმობდა ძველი ქართული ენის, ქართველურ და კავკასიურ ენათა საკვანძო საკითხების კვლევას. ენათმეცნიერულ საკითხთა ღრმად შესწავლა დიდ მეცნიერს ისტორიული კვლევებიდან სწორად წარმართვის საწინდრად მიაჩნდა.

ივანე ჯავახიშვილს ეკუთვნის არა ერთი მნიშვნელოვანი მოსაზრება ქართული სალიტერატურო ენის ჩასახვისა და მისი განვითარების გზათა შესახებ.

ქართული ენის ისტორიისათვის, ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის დიდი მნიშვნელობის მქონეა XI—XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტები. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საისტორიო დოკუმენტთა დიდი ნაწილი მრავლად გამოავლენს ცოცხალი მეტყველებისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს. ზოგი ამ მოვლენათაგანი აისახება ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. ამიტომაც ქვემოთ შესადაარებელი მასალა ზშირადაა დამოწმებული V—XI საუკუნეთა ძეგლებიდან.

ნაშრომის პირველი ნაწილი, რომელიც ეძღვნებოდა XI—XV საუკუნეთა საისტორიო ძეგლების ფონეტიკურ პროცესებს, ამჟამად უკვე გამოქვეყნებულია¹. აქ ყურადღებას ვამახვილებთ გრამატიკულ მოვლენებზე.

სახელები.

ისტორიულ საბუთებში გვხვდება იხიის ნაცვალსახელი: უამსა იხიცა უწირევდეს, Sd—143 (XV ს.); დავისხენ იხი ქუაბი, ლენინგრ. H-71 (1450 წ. ახლოს).

ი ს ი იშვიათად, მაგრამ მინც გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში²:

და ვიხილო ხილვაჲ იხი დიდი, კალ. ლექც. 12,24-25b; რას იტყუს ყორანი იხი, საკითხ. წიგნ. 119,17; 119,21; ამას იტყუს ყორანი იხი, იქვე 119,23; ვინ არს იხი კაცი, რომელი ვალს ეელსა ზედა, პარიზ. ლექც. 24v, 3—4a.

იხ ძველ ქართულში არ ჩანს, მაგრამ დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“:

¹ „მაცნე“, (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1976, № 2.

² შდრ.: არნ. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენიმკის მოამბე, III, 1938, გვ. 226; მისივე, ძველისა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ ენის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურაში, იკე, XV, 1966, 38-6.

კუთხარ: „მომკალ, უჩემოსა ენახამცა ვისცა ის ხე 632,4;
ვარდი დამჟნარი ეკალთა შუა, შორს მყოფი, ახ ის ა! 690,4.

„მცნებაჲ სარჯულოა“ გვიჩვენებს ეს ნაცვალსახელს:
არისმცა მისთვის ეს სოფელი მოკლე.

სახელთა ბრუნებასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია შემდეგი მოვლენები:
ა) მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად, ჩვეულებრივ, გვხვდება მან სუფიქსი, მაგ-
რამ გვაქვს მა და იშვიათად მ სუფიქსებიც:

მა:

ესე ჯელი დაწერეთ ჩუენ, კრიხმან სოფელმა, ჯელი დაწერილი სოფელ
კრიხის მიერ (XI ს.); ამათვე სამთა სოფელთა რუეთმა, შიოსუბანმა და ჩუ-
ქუნურთა, (სიგელი გიორგი III-სა შიომღვიმის მიმართ); აგარისა სოფელმა ერ-
თი ტაიტი შეგუენახოს, იქვე; ძმისწულმა დემნამა, Ad-7 (დაწერილი ჩაფქევას-
ძეთა ვრიგოლ ვერხუაისძის მიმართ, 1247-1260 წწ.); ეს დაწერილი დაგიწე-
რეთ ჩუენ, ბურჯულთა: კავთულამა და თევდორამა და ჩუენთა შვილთა: ბა-
სილამა და მშუიდიამა, ბურჯულთა დაწერილი (XIII ს. ბოლო); პატრონმა მა-
მამან ჩემმა, რკონ. დაწერილი; ვერვინ რა საქ<ა>მე დაიგოს შენს მეტ <ა>-
მა, Hd-11 627 (სიგელი გიორგი მეფისა გამრეკელ ჯავახიშვილის მიმართ,
1345 წ.); და [ა]გ[უ]იწყო მტერობაი ბიძამა ჩუენმა, Hd-1589; დავითიან-ბაგ-
რატუნიანმა, Hd-1369 (სიგელი ალექსანდრე მეფისა იოანე თბილელ-მანგლე-
ლის მიმართ, 1441 წ.); ესე წიგნი მოგეც მე ლ/მრ/თისავარმა, Hd-1579 (მიწის
გასხვისების წიგნი, XV-XVI სს. მიჯნა); რამანც კაცმა რასაც მიზეზისათვის
შეგიშალოს, იქვე.

მ ა ნ > მ:

რაიკ ლალი ჰმართებოდა ამას ადგილსა, მომლამ მოილო, Ad-7; ხუთასი
თეთრი ბიძამ ჩემმა მიბოძა, რკონ. დაწერილი; მერმე მდიქისაქმე და ლედამა
ჩუენმა ქე დაიზავნეს, Hd-1589.

მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად მა პირველად აღიშის ოთხთავში იჩენს
თავს და საკმაოდ ხშირია X—XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში. აქ რამ-
დენიმე ნიმუშს დავიმოწმებთ:

და მუნქუესვე ლალატ-ყო მამამან მის ყრმისამა, მრკ. 9,24 C; მარიამ მაგ-
დანელმან და მარიამ იაკობისმა და სალომე იყიდეს ნელსაცხებელი, მრკ.
1,6 C; და ინავ-იღვა კაცებმა მან, 6,10 C; ვითარცა მამცნო მე მამამა, ეგრე
ვიტყუ, ი. 12,50 C; უკუეთუ მე დაგბანე ვერჯნი თქუენნი, უფალმან და მოძ-
ლუარმან თქუენმა, Sin.-36 23,13-15; ვითარმედ თქუა წმინდამან მოციქულმან
პავლმე მოძლუარმა ეკლესიათამან, ათონ. კრებ. 72 v, 17-19 a; რომელმაცა
ჯერ-იჩინა მოწყალებით ესნაჲ კაცთა ნათესავისაჲ, A-603 87v, 12-13; ხოლო
თავადმა ჰრქუა, Sin.-30 26 r, 16 b; რომელი მოავლინოს მამამა სახელითა ჩე-
მითა, Sin.-38 80v, 11-18a; დაღათუ ყოველმა ერმა ერთბაშად შესცოდოს,
პარხლ. მრავალთ. 228v, 26-27a და მისთ.

ბ) ა ემფატიკური ხმოვანი არაა წარმოდგენილი იქ, სადაც იგი მოსალოდ-
ნელია;

არაი ბართი შევიდოდეს სურამელთა სახლისგან, Ad-9; თუნიერ
შეწ[ე]ენისა და თანადგომისგან კიდე, Hd-1360.

ა ემფატიკური ხმოვნის კლების ცალკეული ფაქტები ძველი ქართულ ძეგლებში იჩენს თავს:

თაყუანის-სცემით ხატა მას **ოქროსსა**, ლატ. ლექც. 174 r-6 b; და იძია სისხლი უბოწოა ესა **მშუიღობისსა**, იქვე. 202 v, 22-23 b; ვერ შემდლებელ არიან მიწვენად ღირსსა **ქებისსა**, მრავალთ. 206 v, 18-20 b; ათეულსა აიღებთ პიტნაისასა და ტევანისასა და ყოვლისა **მხლისსა**, ურბნ. თხზთ. 140 v, 7-10 a; და განიბაროს ყურძენი **ვენაჯისგან**, ანდრია სალოსი 108 r, 4-5 და მისთ.

ვ) XI-XV საუკუნეთა ისტორიულ დოკუმენტებში საკუთარი სახელები მოთხრობით ბრუნვაში ხან დაირთავენ ბრუნვის ნიშანს, ხან კი ძველქართულისებურად ფუძის სახით არიან წარმოდგენილნი:

ესე დაწერილი დაგიწერე მე, მსახურთა უხუცესმან **ბეგამან**, (ადგილის მოცვლილობის წიგნი, XIII ს.); დაგიწერე დაწერილი ესე **ბეგამან** სურამელმან, ვენაჯის ბოძების სიგელი: მე სურამელისა ბეგაისა შვილისა მიქელის ცოლმან, **ქაქანამან**, Ad-9; მაგრამ: **ვარაზ-ვაჩე** შემოსწირა ძისა მისისათჳს ფუთს გლეხი ბ, ნიკორწმ. სიგ. 45,5-6; **ეფრემ** შემოსწირა ყანაა ბ, იქვე 47,17; ესე პატრონმან **მიქელცა** იპრიანა, Ad-9 და მისთ.

საფიქრებელია, რომ ისტორიულ დოკუმენტთა საკუთარი სახელების უნიშნო ფორმები მოთხრობითი განპირობებულა ძველი სალიტერატურო ენის ზნეგაუღენით: ამ ეპოქის ცოცხალ მეტყველებაში, ალბათ, საკუთარი სახელი მოთხრობითში საზოგადო სახელის მსგავსად ფორმდებოდა. ეს მოვლენა საკმაოდ ადრე ჩანს ჩასახული. „სინური მრავალთავე“ არის ჯერჯერობით ცნობილ ძეგლთაგან პირველი, სადაც საკუთარი სახელი მოთხრობითში ბრუნვის ნიშნითაა წარმოდგენილი:

დალილმან სამსონს თავი დაჰყუნა, 213,17; არამცა საჭურვლისა შთაცუმაა უბრძანა **პავლემან** ნეტარმან, იქვე 261,4-5.

IX-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში საკუთარ სახელებთან მოთხრობითის მან ნიშანი საკმაოდ ხშირია³.

დ) ა ემფატიკური ხმოვანი საკუთარ სახელებთან. საკუთარ სახელთა ბრუნების საზოგადო სახელთა ბრუნებასთან გათანაბრების ერთი შედეგი ისიცაა, რომ საკუთარი სახელები ემფატიკურ ხმოვანს დაირთავენ საზოგადო სახელთა მსგავსად. ეს მოვლენა საისტორიო დოკუმენტებში იჩენს თავს:

ჩემსა ძმასა პატრონსა **კახოსა** და **ხათუთასა** დაუწერია, რკონ. დაწერილია მოიხუენეს სიგელი [დიდი]სა მეფისა **გიორგისანი**, სიგელი დავით მეფისა ზეფინისკვევლთა და წაქველთა მიმართ, 1261 წ.; ან დრონიკეს აგან ბაგრატიუნისა, Hd-1360 (სიგელი ანდრონიკე მეფისა ქუენიფნაველ ლარგველისშვილ წითლოსანის მიმართ) და მისთ.

საკუთარ სახელთა ა ემფატიკურ ხმოვანი ფორმების ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში არსებობაზე მიუთითა ი. იმნაიშვილი⁴. ჩვენი დაკვირვებით, ამგვარი ფორმები პირველად „სინურ მრავალთავეში“ იჩენს თავს და შემდგომში თანდათან მრავლდება:

ალთუქუა **აბრაჰამსა**, სინ. მრავალთ. 13,38; **აბრაჰამსა** და ნათესავსა მისსა, იქვე 15,7; ვერღარა მკადროს მე განცდად ვითარცა **აღამსა**, იქვე 81,14-15;

³ სათანადო მასალა იხილე ი. იმნაიშვილის ნაშრომში: „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“, 1957, გვ. 373.

⁴ ი. იმნაიშვილი, დსახ. ნაშრ. გვ. 374—375.

ეგე მძლე ექმნა ადამსა, Sin.-36 184,6-7 b; მერმე ეჩუნა იაკობსა, უდაბნო
მრავალთ. 127 v, 18a; დაამტკიცა ღმერთმან აბრაჰამისა მიმართ აღთქმუამ,
სინ. მრავალთ. 13,40; რამეთუ ჰეროდეს ეშინოდა იოვანესა, ბერთ. ოთხთ.
197,9-10 a; უფალსა ღმერთსა აბრაჰამისასა, A-1699 61 v, 3-4 a; ის-
მინე ესაიასა, რასა იტყუს, ათონ. მრავალთ. 43 r, 28-29 b; ლაღატ-ყო კაცმან
ფერემისამან, ლატ. ლექტ. 67 r, 27-28 a და მისთ.

ე) საღაობითი ბრუნვა. საისტორიო დოკუმენტები გამოავლენს ფორმებს,
რომლებიც თანამედროვე ქართულის საღაობითი ბრუნვის ჩამოყალიბების მი-
მანიშნებელია⁵:

და ღობეშიგ, რაც ამ ერთისა გლეხის არის, Ad-14; მუხათა ყანაშიგა
ორის დღისა არის, იქვე.

შინა თანდებულის წინ მიც. ბრუნვის ს ნიშნის დაქარგვის პირველი შემ-
თხვევა, ჩვენი მასალების მიხედვით, Sin.-36 ხელნაწერში (932-940 წწ.)
დასტურდება:

რომელნი ელენან ზღუასა ამა შინა, 108, 29-30 b.

A-86 ხელნაწერში გვაქვს:

A-86 ხელნაწერში გვაძლევს

რომელნი უცხოებასა და შრომა შინა იყვენ, 29 r, 6-8.

„ქარაბადინი“ მრავლად გამოავლენს ამგვარ ფაქტებს:

და კორცშიგან მუღმივად ცივად იყოს, 160 v, 1; შეტყობა უნდა, თუ ესე
სიმსივნე ღუიღშიგნით არის თუ გარეთ, 164v, 10-11 და სხვა.

ზედა თანდებულის წინ დაქარგულია მიცემითი ბრუნვის ს ნიშანი:

და იმაზედა ჩუენც განთავისუფლებით გამოყვენით ასრე, Sd-143, ფა-
რეხშია და გორგიასშვილის გვერდზეა ორის დღისა, საგლახაოზედა; Ad-14;
ორის დღისა არის წილკურს რუზედა, იქვე; ბაბანთა ქედზედა ერთის დღისა,
იქვე; შევსწირე წმიდას შიოს და ევ[ა]გრეს უდაბნოსა წყაროზედა ნაფუძარი,
იქვე; იყვენით წყეულ, შეჩუჭნებულ ცათა შინა, ქუჭყანაზედა კრულ, მცნე-
ბაჲ სარჯულოჲ.

ე) მსაზღვრელ-საზღვრული. თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელისა და საზღ-
ვრულის სრული შეთანხმების წესი დარღვეულია:

აწ გაგუ[ი]შუია ნიანია მისითა მამულითა, ზითვად ნაქონები ვეძისკე-
ჯითა (სიგელი დავით მეფისა არიშინის მიმართ, XII ს.); რათამცა აღმესუ-
ბუქოს ტუირთი მრავალ შეცოდებათა ჩემთა, სცსსა ფ. 1449, № 1523 (სიგე-
ლი გიორგი მეფისა მცხეთის სვეტიცხოველის მიმართ, 1448 წ.).

ძველი ქართული ენის ძეგლებში ამ რიგის ფაქტები სპორადულად შეი-
ნიშნება:

და აწ, შვილნო, ნუცა მოგეწყინების, ნუცა ჰგონებთ დაყოვნებასა, რეცა
თუ დიდ საქმედ, რამეთუ არა ღირს არიან ვნებანი ამის ჟამისანი მერმეთა მათ
დიდებათა, ანტ. 28, 34-29,1; რომელ ჟამსა მპარავი მოსლვად არს, სინ. ლექტ.
100,13-15 b და მისთ.

საისტორიო საბუთებში მსაზღვრელად გამოყენებული ესე, ისი ნაცვალ-
სახელები ირიბ ბრუნვაში ამა, იმა ფუძეთა სახით გვხვდება:

ამამცა ზემო წერილთა მადლითა კრულია (დაწერილი შიომღვიმისა ტო-
ხაჲსძეთჲ მიმართ); ამა ზემოწერილთა მადლმან, რკონ. დაწერილი; ამავე ევ-

⁵ საღაობითი და სხვა ლოკალური ბრუნვების შესახებ იხ. ა. შანიძე, ქართული გრა-
მატიკის საფუძვლები, I, 1953.

ლესიას დავდეთ, კორიდ. სახარ. მინაწ. 3 v (XIII ს. II ნახ.); და ამა პირს ზედა, Hd-1301; და ამა პირსა ზედა, Sd-143 (საყალმო გადასახადის წიგნი; 1412 წ.); ამა პატრონთა ბრძანების მოწმე ვარ (იქვე); იგი ყულა ამა დაწერილითა გაგუიყუდებია, Hd-11634 და სხვა.

ი მ ა :

გამოარჩიონ იმავე წესითა, Ad-15.

ძველი სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით ეს მოვლენა პირველად Sin.-36 ხელნაწერში დასტურდება: მოწმობითა ღმრთისაჲთა და ყოველთა ამა ეკლესიისა კრებულთაჲთა, 360,20-22.

ამა, იმა, მაგა მსაზღვრელად ხშირია „ვეფხისტყაოსანში“, „კარაბადინში“...

ა მ ა :

ამა დღემან, 298,1; ამა წიგნმან, 375,4; ამა პირსა, 69,3; ამა ნიშნითა შეოტყუე, კარაბადინი, 15 r, 11-12; ამა მიზეზისაგან იყოს, იქვე 97 v; და თუ ამა საქმესა შინა ცხელბა მოუვიდეს, იქვე, 98 r, 17-18; უკუყენება უნდა ამა წესითა, იქვე, 99 r, 22 და მისთ.

ი მ ა :

მო-ვითა-ჰკლავ იმა კაცსა, ვეფხისტ. 1107,2; იმა კაცსა ვერა ვხედავ მე-ომარად, 1110,3; ნუსად არებს იმა ტანსა, 871,2;

მერმე იმა წუენისა წონაჲ შაქარი გაურივე, კარაბადინი 9 r, 23-24; იმავე წყალშიგა მოადღუე, იქვე 190 r, 17-18; და იმა წყლითა ღარღარა ქნას, იქვე, 106 v, 5; იმა ბროწეულზედა დაასხან, იქვე, 115 v, 2-3.

მ ა გ ა :

და მაგა წამლების წონა სამი თაფლი ქენ, იქვე, 132 v, 13-14. Hd-1589 მსაზღვრელად ამ ნაცვალსახელსაც გამოავლენს:

ამ ყ[უ]ელასა მისისაგ[ან] ნ[აქ]მარსა ემღუროდა.

ზმნა

1. პირის ნიშნებთან დაკავშირებული ძირითადი მოვლენები

ა) ზოგჯერ II ბრძანებითში მე-3 სუბიექტურ პირს მხოლოდით რიცხვში გამოხატავს დ სუფიქსი:

და მოისპედ ქუეყანით საცსენებელი მისი, სცსა 1448, ფ. № 5016; სიგელი გიორგი მეფისა მცხეთის სვეტიცხოველის მიმართ (1448 წ.).

-ნ და -დ (ედ) სუფიქსთა აღრევით ხმარების ფაქტები ცნობილია ძველი ქართული ენის ძეგლებიდანაც⁶. საისტორიო დოკუმენტებში გამოვლენილი დ სუფიქსი -ნ-ს ნაცვლად იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ბრძანებითის ძველ-

⁶ ა. შანიძე, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, 1945, გვ. 043; დ. გეწაძე, მესამე პირის სუბიექტის ნიშანი -დ ძველ ქართულში; ქუთ. სახელმწ. პედ. ინსტ. შრ., XI, 1952-1953, გვ. 139-147; ილ. აბულაძე, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII-X სს.-ის ძეგლების მიხედვით, თსუ შრომები, ტ. 53, 1954.

ქართული სხვადასხვა წარმოება უკვე მოშლილია. გადამწერი (დამწერი) ცდილობს მიზაძის ძველი ქართულის ენობრივ ნორმებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ვერ ახერხებს.

ბ) არის შემთხვევები, როცა მოსალოდნელია, მაგრამ არაა წარმოდგენილი O_3 პირის ნიშანი:

ერთიც სოფელი არაა **ქონდეს**, რკონ. დაწერილი; სურამელსა თან წაყვალისთ (-იმერეთს), Hd-1589 (დაწერილ-საჩივარი, XIII ს.); მერმე მუნით შემოქცეულს **შემოყროდა** გ[ა]მგის შეილი, იქვე.

S_2 და O_3 პირთა ნიშნების კლება ცნობილია ძველი ქართულიდანაც⁷.

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში საკმაოდ ხშირია ისეთი ფაქტები, როცა S_2 და O_3 პირთა ნიშნები არაა წარმოდგენილი, სადაც ისინი მოსალოდნელია. აქ დავიმოწმებთ რამდენიმე მაგალითს:

აქლია S_2 პირის ნიშანი:

არა უწყია, ვის წინაშე **ღვა**, ვითარ გიფლეს მაგის სიტყუსა თქუმაღ. Sin.-62 41 v, 7-10 b; და ჰრქუა მათ, თქუენ რაა **თქუთ**, ვითარმედ ვინ ვარ მე? მთ. 16, 15 C; რასა იტყუ, მ აბიბოს, უგთა ღმერთთა და შესწირო მათა შესაწირავი და **განთავისუფლდე** ჰირთა ამათგან, Sin.-11 30 v, 9-11 და მისთ.

აქლია O_3 პირის ნიშანი:

რომელსა-ესე სიტყუსა **მიცემ**, სიმდიდრესა შობს, ათონ. მრავალთ. 73 r, 19-20 b; ამა ესერა მე **მიცემ** კაცთა, ზაქარია 11,6 O; **ვგონებ**, ვითარმედ თანა-წარგდეს ეგე შენ, Sin.-46 224 r, 3-4; თქუენ ყოველთა წინაშე **ვკიბე** მას, ეფრ. ასურ. სწავლ. 210 v, 16-17 b; და სულნელებამ **გამოყვებოდა** ამოა და ტკბილი, ანდრია სალოსი 34 r, 4-5 და მისთ.

გ) პირის ნიშანი არის, ოღონდ მისი ფუნქცია არაა ნათელი:

და დარბაზის კართა მოურავთა **ჰნახონ**, რკონ. დაწერილი; თუ კათალიკოსმა **ჰნახოს**, იქვე; და წარმდებებით აღარ **ჰკაზმოს**, Ad-81.

და ვინცა სხუამან კაცმან **შესცვალოს**, სცსსა № 2243 (სიგელი ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვლის მიმართ, 1428 წ.).

ა. შანიძე მიუთითებს: „თუ ზოგიერთ ანომალიას განსახვდრული ხასიათი აქვს და ერთგვარი გასამართლებელი საბუთიც მოეპოვება, სამაგიეროდ ზოგჯერ ისეთებს წააწყდება კაცი ძველი ძეგლების კითხვის დროს, რომ მათ ვერ უპოვით ვერავითარ საფუძველს, გარდა უღლების ნორმების არცოდნისა დამწერისა თუ გადამწერის მხრივ“⁸. დავასახელებთ რამდენიმე ამგვარ ფაქტს IX-XII საუკუნეთა წერილობითი ძეგლებიდან:

შეჰკრებოდა ერი მრავალი სმენად, ლ. 5, 15 C; შდრ.: **შეკრებოდა** DE; და მო-მცა-ვედ და აღნადგინებითურთ **ვჰქმენ** იგი, ლ. 19,23D;

მოვლენან დღენი, რომელთა შინა არა **დაშთეს** ქვაჲ ქვასა ზედა, ლ. 21,6 D; შდრ.: **დაშთეს** CE; ეგენით მას ზედა, რამათა, რაჟამს **გამოშინდეს**, მაქუნდეს განცხადებულებაჲ, Ath.-24 210 r, 19-22 b; რამათა სიგლახაკე ჩუენი

7 ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირის ქართულ ზმნებში; თხზულებანი, I, 1957, გვ. 181; მისივე: სინური მრავალთავი 864 წლისა, 1959. გვ. 317; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, იოვანეს გამოცხადებისა და მისი თარგმანების ძველი ქართული ვერსია; თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, 1961, გვ. 140-141; მისივე: ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I. ნაწ. II, 1971.

8 ა. შანიძე, პრეფიქსები, გვ. 215. იქვეა მითითებული ნიმუშები.

სომედიდრე შესცვალოს, Sin.-64 10 r, 27; ხოლო სარწმუნოებად მისი შესცვალეს განკუთვალდ მახულითა, Sin.-65 149 r, 14 და მისთ.

ეს და მსგავსი ფაქტები მიუთითებენ, რომ S_2 და O_3 პირთა პრეფიქსები იმ მეტყველებაში, რომელსაც ემყარება ძველი ქართული სალიტერატურო ენა, აგრეთვე, იმ არეალში, სადაც შედგენილია XI-XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტები, უკვე მოშლილია. ჩვენ საცებით ვიზიარებთ იმ დასკვნას, რომელიც ვააკეთა გ. ახვლედიანმა ა. შანიძის ცნობილ მონოგრაფიაში გამოვლენილ ანომალიებთან დაკავშირებით: „გადაპირით უნდა ითქვას, რომ ძველ ქართულშიც კი (საშუალოზე ლაპარაკი ზედმეტია) ეს მოვლენები მკვდარი ყოფილა, რადგან ფორმათა არევა მხოლოდ ამ ფაქტის შედეგი შეიძლება იყოს. ალბათ გაცილებით ადრე დაკარგულა ავტორის პრეფიქსების ბუნების შეგნება, თუ მათი მართლწერაც კი აღრეულია ძველებში: მართლწერა მუდამ უკან რჩება ენის განვითარებას; შესაძლოა, მართლწერა სასტიკად იყოს დაცული, მაგრამ ცოცხალ გამოთქმას იგი არ შეეფარდებოდეს. ფაქტიურადაც ეს ასეა ყველა ენაში და ხდება ეს, რა თქმა უნდა, ხელოვნურად“⁹. გ. ახვლედიანის ეს დასკვნა განსაკუთრებით მართებულად გვეჩვენება, რაკი ჩვენთვის ცნობილია S_2 და O_3 პირთა ნიშნების ხმარების არაერთი დარღვევა.

ზმნისწინები. XI-XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტებში გაბატონებულია ზმნისწინთა გამარტივებული სახეობანი: აღ>ა; გან>გა; წარ>წა; გარდა>გადა; აღმო>ამო; წარმო>წამო; გარდმო>გადმო (აგრეთვე შთა>ჩა; შთამო>ჩამო). ეს ბუნებრივია, რადგან ზმნისწინთა სისტემაში ეს ცვლილებები გაცილებით ადრე მოხდა¹⁰.

ყურადღებას იქცევს ზმნისწინთა დიალექტური (ვფიქრობთ, ქართლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი) ფორმები, რომლებიც ჩვენს საანალიზო დოკუმენტებში იჩენს თავს: მა; გამა; შა; შემა; შამო;

შვილს [ა] და მამავალთა თქუნთა, ცსსა 1448, № 5027; მამავალთა შენთა მოგეციე ნაქუთდევი, მისით მზღვრითა, (Hd-14858 (დაწერილი ბარათასი თევდორე ბუერულაშვილის მიმართ, 1461 წ.); მამავალთა ჩუენთაგან ერთისა სამსახურისა მეტი), Hd-1301; და მამავალთა სახლისა თქუნისათა, იქვე; შვილისშვილთა და მამავალთა სახლისა თქუნისათა, ცსსა 1448 № 64 (სიგელი კონსტანტინე მეფისა ზაზა ფანასკერტელის მიმართ, 1467 წ.); გიბოძეთ თქუნ, ჩუენთა მკუიდრთა ყმათა დოლის ძეთა: ვარდიასა, გოგიასა, მამესწარასა, მიქიასა, ცსსა 1448 № 5027; მამცეს, მამცა, ლენინგრ. H-71; გამამყუეხ, ლენინგრ. H-71; პირად-პირადად ფესუედითა ოქროვანითა შამკობილად, ცსსა 1448 № 5025; ესე რაცა შემამიწირავს და მომიკსენებია, Ad-1839; მზღვარნი ჩავესხმან მას შამომართებით, ლენინგ. H-72 (ნასყიდობის წიგნი შარბის ძეთა ქაფშაძეთა მიმართ, 1450 წ. ახლოს).

ანალოგიური ფაქტები დასტურდება XII-XV საუკუნეთა წარწერებსა და სხვა წერილობით ძეგლებში:

⁹ გ. ახვლედიანი, ორი ერთსახე პრეფიქსი ქართულ ზმნაში, ჩვენი მეცნიერება, № 1, 1923, გვ. 100.

¹⁰ ამის შესახებ იხ. ზ. სარჯველაძე, ზმნისწინთა სისტემაში მომხდარ ცვლილებათა დატარილებისათვის (ძველი ქართული ენის ძეგლების მიხედვით), საქ. სსრ უმაღლესი სასწავლებლების ქართული ენის კათედრათა XIII რესპუბლიკური სამეცნიერო-მეთოდური კონფერენცია (მუშაობის ვეგმა და მოხსენებათა თეზისები), 1970, გვ. 12—13.

მათითა წყალობით ჰლად (!) არ მამიგია, საქ. მუხ. წარწ. № 42; და სხვა
 ლი შიგა მამკუდარი იყოს, კარაბადინი 79v, 5-6; ოდეს ჩამამკიდეს, ანდროს
 სალოსი 179 v, 8-9; პური ერთობ მაგრად გამამცხუარი იყოს, კარაბადინი
 120 v, 8-9.

2. ოდ სავრცობიან ზმნათა უწყვეტელი
 და I კავშირებითი

არის შემთხვევები, როცა ოდ სავრცობიანი ზმნები დ სავრცობიან-
 თა მსგავსად უწყვეტელში მწკრივის ნიშნად ი-ს, I კავშირებითში კი ე-ს და-
 ირთავენ:

უწყვეტელი:

არ გემართლებოდი და მით გაგიშუი, კორიდ. სახარ. მონაწ. 131 v-132 r
 (XIII ს.).

I კავშირებითი:

ჩუენი სათხაროი და შესაწირავი არა ეთხოვოდეს რა, Sd-380; ტ[რაპაზუნი]
 გ [ა] რ დ [ა] ი ც დ ე ბ ო დ ე ს კურივე, კახთა მეფისათუს, დაწერილი შიომღმის
 კრებულისა ტოხაჲსძეთა მიმართ; არაი ბარათი შევიდოდეს სურამელთა სახ-
 ლისაგან, AD-9; ვერვინ გეცილებოდეს ერდგულად მსახურებასა შინა, Hd-
 11626; არა ეთხოვებოდეს რა საჩვენო გამოსაღები, Ad-14; მისის სამსახურის
 მეტი არა ეთხოვებოდეს რა, იქვე; და არა მოდგებოდეს რა, Hd-1301; სრული-
 ად არ ეთხოვებოდეს არ ულუფა, Hd-1369; არას თანა არა ეთხოვებოდეს და
 არა ეწერებოდეს, Hd-1371; მისი ღალა არა გეთხოვებოდეს, Hd-1332; [არა]
 ვინა მეცილებოდეს, Hd-11627; რომე არაფერი სათხოვარი და გამოსაღები არა
 გეთხოვებოდეს, Sd-143; არას თანა სათხოვარი და გამოსაღები არა გეთხოვ-
 ბოდეს, იქვე; და თუ დიდი და ნივთნი რაიმე საქმე გამოჩნდეს, რომე-
 ლი მათგან არ იქნებოდეს, მონასტერი დაუდგებოდეს, ანუ თუით მემღუივე და
 კრებული ჩამოვიდოდეს, Ad-81 და მისთ.

ოდ და დ სავრცობიან ზმნათა უღლების გათანაბრების ამსახველი ფაქ-
 ტები ძველ ქართულშივე იჩენს თავს. დავასახელებთ რამდენიმე ნიმუშს:

უწყვეტელი:

გზასა მცნებათა შენთასა ვრბიოდი, რაჟამს განავრცე გული ჩემი, ფსალმ.
 118, 32 E; შდრ.: ვრბიოდე ႠႠႠ; რაჟთამცა ვიტყოდი დაბადებისათუს კა-
 ცისა, ექუს. დღ. (აბ). 133,22 B; შდრ.: ვიტყოდე A; ვთქუ მე შეძრწუნებულ-
 მან; მოვიქცე სინანულად და ვიწყე ლოცვად; რამეთუ შევიშთევბოდი, ანდრია
 ხალოსი 22 v, 12-15; ვიხილეთ, რომელ ჰბრძოდი მათ ამას დღეს და სძლე მათ,
 იქვე, 109 r, 16-17;

I კავშირებითი:

რომლისათუს განაკრძალებდეს სხუათა, გინა იგი შევარდებოდეს, მამ.
 სწავლ. 286, 11-12 A; შდრ.: შევარდებოდის BC; და უკუეთუ ვინმე არა შე-
 გიწყნარნეს თქუენ, არცა ისმინნეს სიტყუანი თქუენნი, გამო-რაა-ხუდოდეთ
 მიერ სახლით, გინა მიერ ქალაქით, განიყარეთ მტუერი ფერჯთაგან თქუენთა,

მთ. 10,14 D; შდრ.: გამორაა-ხედო E; გამოხვდოდით C; რაჟამს ქმარი არა
 თუსსა ცოლსა ოდენ კმა-ეყოფვოდის, ანუ ცოლი არა თუსსა ოდენ ქმარსა
 ეყოფოდეს, ათონ. ასკეტ. კრებ. 247r, 7-12; იგი, რომელ დამკვდრებულ არს
 ცათა შინა, ეცინოდეს მათ, ფსალმ. 2,4 BC; შდრ.: ეცინოდის ᄆ, და მისთ.

3. ავ/ევ თემისნიშნისა ზმნათა უღლება
 ავ თემისნიშნისა ზმნები ზოგიერთ საისტორიო დოკუმენტში უწყვეტელ-
 სა და მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში ევ ვარიანტს აბატონებს:

მამ[ა]ს ჩუ[ენ]ს ახლ ევ და, Hd-1589; ანუ მუხრანსა ჰენევა, Hd-
 1332; რ[ა]ს მოვთ/უღევდით, იქვე;

ჟამსა ისიცა უწირევდეს, Sd-143 (XV ს. დასაწყისი). საუფლო წირვასა
 თუ დაგუ/აკლებდით და [ა]რა გუიწირევდით, Hd-1055; მაგრად არ იმარ-
 ხევდეს, მცნებაა სარჯულოა.

ამგვარი ფორმები გაბატონებულია დღეს აღმოსავლურ დიალექტთა ერთ
 ჯგუფში. ეს მოვლენა შედეგია ავ/ევ/ვ თემის ნიშნითა ურთიერთმონაცლე-
 ობის მოშლისა: პარადიგმა გასწორდა ე ხმოვნიანი ვარიანტის გაბატონების
 შედეგად. არც ეს მოვლენაა უცნობი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლე-
 ბისათვის:

რომელთა მოილიან ძელი გამოქანდაკებული მათი და ილოცევდა ღმრთისა
 მიმართ, ლატ. ლექც. 189, 11-14 a; ჭამდა, დაწულილებდა და ნეშტსა მას
 ფერჯითა დასთრგუნევდა, იქვე 101r, 16-19 b; 102r, 5-8 a; ჰრქუა მას კორ-
 ნელიოს: ოთხით ჟამითგან მის დღისა მოაქაჟამადე ვილოცევდე მე, S-1398
 101 v, 18 b-102 r, 1 a; უკუეთუმცა ესევდეს, თუ მას საუკუნესა უვადრესი
 ცხოვრებაა არს, იოანე ოქროზ. სწავლა 98,6-7; ემთხვენეს მეცნიერნი და
 ჰკითხევდეს, ანდრია სალოსი 84r, 12—13 და მისთ.

4. ო რ პ ი რ ი ა ნ გ ა რ და უ ე ვ ა ლ ზ მ ნ ა თ ა I I I ს ე რ ი ი ს ფ ო რ მ ა თ ა
 წ ა რ მ ო ე ბ ა

როგორც ახლა გამორკვეულია, ძველი ქართულის ძეგლთათვის მთლად
 უცხო არ ყოფილა ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა III სერიის ფორმათა ორ-
 განული წარმოება¹¹. ი. იმნაიშვილმა აღნიშნა ამ რიგის ფორმათა ძველ ტექს-
 ტებში ხმარების 41 შემთხვევა. შეიძლება მის მიერ მოტანილ მასალას დამე-
 ტოს შემდეგი ფაქტებიც:

I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი :

მერმე ესელა ოდენ ბრძოლა დაპრჩომიეს, A-35 28r, 2-3; სარწმუნოებაა
 არაოდეს მქონებია, პერგელ. 281r, 18-19 a;

II თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი :

ესე ძლისპირნი დამრჩომოდეს, A-603 108r, 1; უკუეთუმცა შემწე არა
 ჰქონებოდა, კლემასქ. 47 v, 18—19; ყოველი ნავი, რომელსა ჰყვა მენავეთომძ-

¹¹ ამის შესახებ იხ.: ნ. ნათაძე, მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქარ-
 თულში: იცე, VII, 1955, გვ. 81-100; ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველ-ზმნიან ფორ-
 მათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები,
 ტ. 9, 1964, გვ. 105-107; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია,
 ტ. I, ნაწ. II, 1971, გვ. 354-357.

ლუარი, არა ჰქონებოდამცა, სრულიადმცა წარწყმედულ იყო, იქვე 48
 6; რამეთუ არა რამ დაშთომოდა მათ კაცობრივთა ღონისძიებათაგანი, გრი-
 გოლი საკურველთმოქმ. 707, 10-12 b.

ბუნებრივია, რომ გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა III სერიის ფორმათა-
 ორგანული წარმოების ამსახველმა ფაქტებმა თავი იჩინეს საისტორიო დოკუ-
 მენტებშიაც. აქ ზოგ მათგანს დავიმოწმებთ:

I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი :

რაიცა მას სოფელს ძუელთაგან ჰქონებია, დაწ. ძაგან აბულეთ. ვითა-
 არა ვის რაი საქმე სდებია ქვათავეცს, დაწ. ქაქანასი.

II თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი :

რომელი ბაპისა ჩუენისაგან ბაპასა და მამასა მის[ს]ა ჰქონებუდა, სიგელი
 ლაშა-გიორგისი ქვათავეცის მონასტრის მიმართ; რაიც ღალაი ჰმართებოდა
 ამას ადგილსა, მომლამ მოილო, Ad-7.

5. კ ა უ ზ ა ტ ი ე ვ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ი ს ზ ო გ ი ს ა კ ი თ ხ ი

XII-XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტებში გამოვლინდება შუალო-
 ბითი კონტაქტის ევინ სუფიქსი:

მამასა ჩემსა მუხნარსა შენებასა შიგა თუის თავსა ერთსა დღესა სამუ-
 შაო ექნეინა მათთა სოფელთადა, სიგელი გიორგი III-სა შიომღვიმის მიმართ
 (1170 წ.); ესე ვინცა გიქციოს და გაქნეინოს, კორიდ. სახარ. მინაწ. 131 v
 (XIII ს.); ამისთვის არაი გარდაგადევიენე, დაწერილი მურვანისი სრულად
 კორიდელთა მიმართ, კორიდ. სახარ. მინაწ. 76 v (XIII ს.); ჭურები და გუ]
 და ი კარგი დ/ა/თხრევიანა, Hd-1589, შდრ.: აბოყინებდეს და არწყევიენებდეს,
 კარაბადინი 15 r, 6-7.

ევინ ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში არ ჩანს.

საყურადღებოა, რომ ინ კაუზატივის მაწარმოებელი ვრცელდება თავდა-
 ბირველი ივ/ი ნიშნის ადგილას:

და მას მისითა მოძღურობითა შემოეწირვინა წმიდისა შიომხსთუს, დაწე-
 რილი შიომღვიმის კრებულისა ტონახსძეთა მიმართ (1189-1200 წწ.); დაათხრე-
 ვინა და წა[ა]ღებინა], Hd-1589; და [ერ]თს თავი ასყიდინა, იქვე.

არც ინ კაუზატივის ნიშანი ჩანს უფრო ძველ ძეგლებში.

6. ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ა

სუფიქსიან ვნებითში ბატონდება დ ნიშანი. იგი გვხვდება თავდაპირვე-
 ლი ნ სუფიქსის ადგილას:

იგი შეწუხდებოდეს, სიგელი მიწნაძოროელთაი; გა-მცა-ურისხდების მა-
 მაი, ძე და სული წმიდაი, იქვე; სიგელი თამარ მეფისა გელათის მიმართ
 (1187 წ.).

ამ მოვლენის ამსახველი ფაქტები ძველ ქართულში IX საუკუნიდან იჩენს
 თავს და შემდგომში თანდათან ხშირდება¹².

¹² ზ. სარჯველაძე, ვნებითი გვარის გამოხატვაში მომხდარ ცვლილებათა დათარი-
 ლებისათვის (ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით), საქ. მეცნ. აკადემიის ხელ-
 ნაწერთა ინსტიტუტის XIII სამეცნიერო სესია (მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები),
 1971, გვ. 7.

უღებრები

აქ ყურადღებას იქცევს **ქე** ნაწილაკის გამოვლენა:

მერმე მღიქისაემ და დედამა ჩუენმა **ქე** დ[ა]იზანეს, Hd.-1589.

XII-XIII საუკუნის ზოგ სიგელში **ყე** ნაწილაკი იჩენს თავს¹³:

თუთ აღრითვან მამაობასა **ენერაყე** საებისკობოსოდ, ანდერძი დავით მეფისა შიომღვე. (1123 წ.); ვითა გიორგი მეფისაგან ბოძებულსა სიგელსა შინა **უწერია ყე**, სიგელი დავით მეფისა ხეფინისკვეველთა და წიქველთა მიმართ, 1261 წ.; და რისაც ნადირობაი **გამოაჩნდესყე** და მოკლვაი, იქვე; მისი ნადირობაი არა **ჰქონდესყე**, იქვე.

ყე ნაწილაკი გვხვდება XII-XIII საუკუნეთა მთელ რიგ უმნიშვნელოვანეს წერილობით ძეგლებში, მათ შორის გელათის ბიბლიაში¹⁴.

აქან ზმნიზედა დასტურდება XIII ს. ერთ სიგელში; თუთ აქან ნაზარდი იყავ, Hd-1586 (დაწერილი შიომღვმის კრებულისა ბასილი ალავერდელის მიმართ, XIII ს.).

საბუთებში გვხვდება **აგრეთვე**, **ასრე** ზმნიზედები:

აგრეთვე თუ შიო და მისი შვილი მოვიდეს, Sd-143; და იმაზედა ჩუენც განთავისუფლებით გამყოფენით **ასრე**, Sd-143; **ასრე** ზზობასა დღესა რანიცა მწირველნი იყოთ, იქვე.

დასტურდება **ვინეთვან** (**ვინათვან**), **როდეს** (<**ოდეს**) ზმნიზედები:

ვინეთვან /მო/გუბერა ნიაგ-სულნელმან, Hd-11634. **როდეს** კურთხეულსა კ[ათალიკო] ზ-პ[ატრიარქსა] დორეთეოზს თქუენთუის დიდკართა ორის დღის მიწა წაელო, Hd-1332 (ღალის ამოკვეთის წიგნი მოცემული კათალიკოზ ბასილის მიერ, 1495-1497 წწ.).

გამოვლინდება **ზედან** თანდებული:

ამა **დაპირებაზედან** შეგიწყალენ, Sd-380. **ამა პირსა** ზედან, იქვე.

Hd-14695 (მამულის წყალობის წიგნი მიცემული კონსტანტინე მეფის მიერ ახალციხის საღვინის მოლარეს ქავთარის ძეს, 1479-1505 წწ.) გამოავლენს **მდისინ** თანდებულს: მოტანებით **ღალათამდისინ**.

სიტყვათწარმოებიდან აღსანიშნავია ზოგიერთი სახელისა და მიმღებობის იშვიათი ფორმები. **მე-** პრეფიქსითა და **-ურ** სუფიქსითაა ნაწარმოები თანამე-ცხედ-ურ-ი:¹⁵

თანამეცხედურმან ჩუენმან დედოფალმან თამარ, ცსა 1448 №: 5027 (სიგელი კონსტანტინე მეფისა ვარდია დოლის ძის მიმართ, 1464 წ.).

მე-/მ- პრეფიქსი და **-ე** სუფიქსი აწარმოებს: **მე-ქმ-ე**, **მე-ცდ-ე**, **მ-ჭირ-ე** მიმღებობს:

ჩუენისა მორჭუმისა და ამოდ-ყოფისათუის დღევ და ღამე თავდადებით **მექმე** დე **მეცდე** და **მჭირე** კაცი, Hd-1348.

ნა პრეფიქსითაა ნაწარმოები **ნა-შვ-ი** მიმღებობა:

ყოველთა /ა/ღამის **ნაშვთა** უცოდვილესისა მესტუმრისა, Hd.-1368 (მალის ამოკვეთის სიგელი ალექსანდრე მეფისა, 1440 წ.).

¹³ არნ. ჩიქობავა, **ყე** ნაწილაკი ფერდინულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკალოგიის ურთიერთობის თვალსაზრისით: წელიწდული, I-II, 1923-1924, გვ. 60.

¹⁴ ბეგიანი იშვილი, ც. კიკვიძე, რუსთაველის ხანის ქართული ბიბლიის თარგმანი: შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, 1966, გვ. 157-158.

¹⁵ მე-ცხედ-ურ-ი ფორმა თითქოს შესაძლებელს ხდის **ცხედ** მივიჩნიოთ ძირად, ხოლო არ (ცხედარი) სუფიქსად.

ორიგინალური კომპოზიტის შთაბეჭდილებას ახდენს ძალ-მწე:

ესრეთ ძალ-მწე მექმენ, Ad-1839.

XI—XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტებში გვხვდება საკუთარი სახელი ივანე:

ივანწმინდა (გეოგრ. სახელი), სიგელი გიორგი III-სა შიომღვიმის მიმართ; **ივანე**, რკონ დაწერილი, Ad-7 და სხვა.

ივანე პირველად გვხვდება ერედვის წარწერაში (906 წ.): ქართლს შინა უფლობასა ტბელისა **ივანესა**.

შემდგომში, X-XI საუკუნეთა ძეგლებში, ეს საკუთარი სახელი ამ ფორმით საკმაოდ ხშირია:

სრულ-ჰყავ საქმშ ესე კელითა ჩემ ცოდვილისა და უდებისა **ივანე** საფარელისაჲთა, იოანე ოქროზ. ცხორ. 255 r, 14-17 (გადამწ. ანდერძი); დავაწერიე სულიერსა ძმასა ჩემსა **ივანე** საფარელსა, იქვე, 255, 18-19; ფრიად ცოდვილი მწერალი ამისი **ივანე** საფარელი, იქვე, 256 r, 11-12; ქრისტე შეიწყალე **ივანე**, ამის მწერალი, შატბ. კრებ. 105 v, 27 a; ნეტარისა **ივანე** მინჩხისანი, მოდრ. იადგ. 218 r, 17; ქრისტე, შეიწყალე ტიმოთე მომგებელი და **ივანე** მწაჩედ ცოდვილი, Sin-1 291 v, 14-15 და მისთ.

ზოგი სინტაქსური მოვლენა

1. სიტყვათგანლაგება. რამდენიმე საბუთის მიხედვით შევისწავლეთ სიტყვათა წყობა, კერძოდ კი — მსაზღვრელ-საზღვრულისა და ზმნა-სახელის მიმდევრობა. მსაზღვრელ სახელთა ჯგუფში გამოიყვანეთ: ატრიბუტული, მართული მსაზღვრელები, აგრეთვე ჩვენებითი, კუთვნილებითი, განუსაზღვრელობითი, განსაზღვრებითი, კითხვითი, უარყოფითი ნაცვალსახელები, რაოდენობითი, რიგობითი რიცხვითი სახელები, ე. წ. სახელგვარული მსაზღვრელები, აგრეთვე მრავალი (როცა იგი მსაზღვრელად გამოიყენება). გამოირკვა, რომ ყველა შესწავლილ საბუთში ატრიბუტული მსაზღვრელი უპირატესად უსწრებს საზღვრულს (ერთადერთი გამონაკლისია გიორგი II-ს სიგელი, სადაც ატრიბუტული მსაზღვრელის პირდაპირი და ინვერსიული წყობის შემთხვევები თანაბარია). ამით ჩვენი ისტორიული დოკუმენტების ენა ემსგავსება ყველა ორიგინალური აგიოგრაფიული თხზულების სინტაქსურ წესს, რომლის მიხედვითაც, ატრიბუტული მსაზღვრელი უსწრებს საზღვრულს.

ისტორიულ დოკუმენტთა უმრავლესობაში მართული მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს, თუმცა საკმაოდ მომრავლებულია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მართული მსაზღვრელი საზღვრულის წინ დგას. ასე მაგალითად, მიჯნაძორიელთა და ოპიზართა სიგელში მართული მსაზღვრელი 19 შემთხვევაში მოსდევს საზღვრულს, ხოლო 12-ჯერ — უსწრებს, შიომღვიმის მიმართ გაცემულ ბაგრატ IV-ს სიგელში კი — მართული მსაზღვრელი საზღვრულის შემდეგაა 27-გზის, 18-გზის კი — უსწრებს. თუ ამ მონაცემებს შევუდარებთ ზოგიერთი აგიოგრაფიული თხზულების მონაცემებს, საკმაოდ დიდ სხვაობას დავინახავთ: „შუშანიკის წამებაში“ მართული მსაზღვრელი 76-ჯერ მოსდევს, ხოლო 44-ჯერ უსწრებს საზღვრულს, „აბოს მარტვილობაში“ 310-ჯერ მოსდევს, 150 შემთხვევაში უსწრებს, „ეგსტათი მცხეთელის წამების“ მიხედვით 115-ჯერ მოსდევს, უსწრებს 49 შემთხვევაში და სხვა.

ისტორიულ დოკუმენტთა შორის ისეთებიც არის, სადაც მართული მსაზღვრელი უპირატესად საზღვრულის წინ დგას. ასეთებია: სიგელი გიორგი III-

სა შიომღვიმის მიმართ (25-ჯერ უსწრებს, მოსდევს 11-ჯერ), დაწერილი შიომღვიმის კრებულის ტოხაასძეებს (მართული მსაზღვრელი უსწრებს საზღვრულს 42-ჯერ, მოსდევს 21-ჯერ), დაწერილი ჭიბერისი (17 : 13) და რკონის დაწერილი (88 : 26).

საყურადღებო ის გარემოებაა, რომ მართული მსაზღვრელის პრეპოზიცია გაბატონებულია „ვეფხისტყაოსანშიც“ (1215-გზის გვაქვს მსაზღვრელ-საზღვრული, ხოლო 833 შემთხვევაში საზღვრულ-მსაზღვრელი).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები საბუთთა დიდ უმრავლესობაში მოსდევს საზღვრულს. ორი დოკუმენტია ამ მხრივ გამოჩაყლის: შიომღვიმის კრებულის დაწერილი ტოხაასძეთა მიმართ (სადაც კუთვნილებითი ნაცვალსახელი 16 ჯერ მოსდევს საზღვრულს, ხოლო 17-გზის უსწრებს) და რკონის დაწერილი, სადაც 64 შემთხვევაში პრეპოზიციური წყობა გვაქვს, ხოლო 37 შემთხვევაში კი პოსტპოზიციური. „ვეფხისტყაოსანი“ ამ შემთხვევაშიაც მხარს პრეპოზიციას უჭერს (810 : 488).

ისტორიულ დოკუმენტთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ჩვენებითი ნაცვალსახელები მსაზღვრელად გამოყენებისას უსწრებენ საზღვრულებს. ერთადერთი გამოჩაყლისია გიორგი II-ს სიგელი შიომღვიმის მიმართ (სადაც ჩვენებითი ნაცვალსახელი ხუთჯერ მოსდევს სახელს, ხოლო ერთ შემთხვევაში კი უსწრებს). ისტორიულ დოკუმენტებში გაბატონებულ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ამგვარ წყობას მხარს უჭერს ყველა ძველი წარწერა, აგრეთვე ისეთი მნიშვნელოვანი ორიგინალური ძეგლები, როგორცაა გიორგი მთაწმიდელის „იოანესა დე ეფთვემეს ცხოვრება“ (სადაც ჩვენებითი ნაცვალსახელი 212-ჯერ უსწრებს საზღვრულს, მოსდევს 74 შემთხვევაში); გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“ (451-ჯერ უსწრებს, მოსდევს 393-ჯერ), „ვეფხისტყაოსანი“ (506 : 39) და მისთ.

მსაზღვრელ-საზღვრულის დანარჩენ ჯგუფებზე აღარ გვაგარძელებთ სიტყვას. დაესძინთ მხოლოდ იმას, რომ მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა ისტორიულ დოკუმენტებში საზოგადოდ იმ დროის ცოცხალი მეტყველების ნორმათა შესაბამისია.

ახლა განვიხილოთ სახელისა და ზმნის განლაგება. ჩვენ მიერ შესწავლილ საბუთთა უმრავლესობაში ზმნა მოსდევს სახელს. ეს არის სინტაქსური წესი, რომელიც დამახასიათებელია თანამედროვე ქართულისათვის. ძველი ქართული ორიგინალური ძეგლების მიხედვით უფრო ბუნებრივია VN წყობა, ვიდრე NV¹⁶. ისტორიული დოკუმენტები თავიანთი ეპოქის ცოცხალი მეტყველების ნორმებს ასახავენ. „ვეფხისტყაოსანი“ ამ შემთხვევაშიც ანალოგიურ სურათს გვიჩვენებს: სახელი ზმნას უსწრებს 6059 შემთხვევაში, ხოლო 3338-ჯერ მოსდევს მას.

სუბიექტად გამოყენებული სახელი ზმნას უსწრებს. ეს არის ძირითადი სინტაქსური წესი, რომელიც გაბატონებულია ჩვენს საისტორიო დოკუმენტებში. უნდა ითქვას, რომ ეს წესი დამახასიათებელია თითქმის ყველა ორიგინალური თხზულებისათვის: მაგალითად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების I ტომში მოთავსებულ ძეგლთა მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, სუბიექტი ზმნას უსწრებს 4068 შემთხვევაში, მოსდევს—3535-ჯერ. „იოანეს და ეფთვემეს ცხოვრების“ მიხედვით 494 შემთხვე-

¹⁶ რაც შეეხება ნათარგმნ ძეგლებს, იქ, როგორც წესი, VN გაბატონებულია.

ქაში სუბიექტი უსწრებს ზმნას, ხოლო მოსდევს 317 შემთხვევაში, „ვეფხისტყაოსანში“ მთაწმიდელის ცხოვრების“ ტექსტის მიხედვით 761 შემთხვევაში სუბიექტი პირველ ადგილზეა, ზმნა მოსდევს 540 შემთხვევაში. „ვეფხისტყაოსანი“ აქაც ცოცხალი მეტყველების ნორმათა ამსახველია: სუბიექტი პირველ ადგილზეა 3038 შემთხვევაში, ხოლო ზმნის შემდეგ 1476-ჯერ.

ამ ნიშნის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, საისტორიო დოკუმენტები (და „ვეფხისტყაოსანი“), ერთი მხრივ, და ძველი ქართულის ძეგლები, მეორე მხრივ, არ უპირისპირდებიან ერთმანეთს. დაპირისპირება გვაქვს ზმნისა და ობიექტის (ირიბის ან პირდაპირის) განლაგების მიხედვით. ძველი ქართული ორიგინალური ძეგლებისათვის ნორმაა ასეთი წყობა: VOირ./Oპ. ავიოგრაფიულ ძეგლთა I ტომში მოთავსებულ თხზულებათა მიხედვით ზმნა ირიბ ობიექტს უსწრებს 1822 შემთხვევაში, მოსდევს 610-გზის; ზმნა პირდაპირ ობიექტს უსწრებს 3150 შემთხვევაში, მოსდევს 1635-ჯერ; „იოანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების“ მიხედვით ზმნა ირიბ ობიექტს მოსდევს 166 შემთხვევაში, მოსდევს 114-ჯერ; პირდაპირი ობიექტი ზმნის შემდეგაა 238-ჯერ, უსწრებს 356 შემთხვევაში; „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრების“ მიხედვით ზმნა ირიბ ობიექტს უსწრებს 243-ჯერ, მოსდევს 193-გზის; პირდაპირი ობიექტი ზმნის წინაა 402 შემთხვევაში, მოსდევს —482-ჯერ. როგორც ვხედავთ, გადახვევას ამ წესიდან მხოლოდ პ. ობიექტი გვიჩვენებს (ისიც XI საუკუნე, ძეგლების მიხედვით), რაც შეეხება საისტორიო დოკუმენტებს, აქ ნორმად უნდა მივიჩნიოთ ობიექტის, ირიბის ან პირდაპირის, ზმნის წინ გადმოტანა. ჩვენ მიერ ამ თვალსაზრისით გაანალიზებულ საბუთებში 48 შემთხვევაში ირ. ობიექტი ზმნას უსწრებს, მოსდევს 45-ჯერ. პირდაპირი ობიექტს ზმნა უსწრებს 97-გზის, მოსდევს 150-ჯერ.

„ვეფხისტყაოსანი“ აქ ასეთ სურათს გვიჩვენებს: ირ. ობიექტი ზმნის წინ არის 996 შემთხვევაში, მოსდევს 551-ჯერ, პ. ობიექტი ზმნას უსწრებს 2025 შემთხვევაში, მოსდევს 1311-ჯერ.

საფიქრებელია, რომ საისტორიო დოკუმენტები (და „ვეფხისტყაოსანი“) ცოცხალი მეტყველების სინტაქსური ნორმის ამსახველია.

2. ზმნა და პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობა

XI-XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტებში ძირითადად გატარებულია ის სინტაქსური წესი, რომლის თანახმად **ნ** სუფიქსით გამოხატულ მრავლობითობაში ირიბი დასმული სახელი ზმნაში აჩენს სათანადო ნიშანს.

მაგრამ გვაქვს ზოგი დარღვევაც:

მას უამსა ავაგეთ წისქვილნი, დაწერილი რამინის და გიორგის მიერ (X ს.); ვინცა ესე თქუენი შემოსავალნი სოფელნი, გლეხნი და მამულნი პირველ გათარხნებულნი და აწ ჩუენგან დამტიციებითა გათარხნებულნი მოშალოს, Hd.-1369, და უქმნი წელიწადსა შინა ვითარცა საეკლესიოთა წიგნთა კრებათაგან ვანჩენილმან ამცნოს, ეგრეთ, მცნებაჲ სარჯულოჲ; გინა ო რ ნ ი დ ა ნ ი ო რთა ძმათა შეირონ, იქვე; შეავინოს ყორცი ი თუნსი სხუასა დიაცსა თანა, იქვე; ვინ ესე მცნებანი... არა აღიაროს, არა დაიცვას და არა შეინახოს, იქვე.

ამგვარი ფაქტები „სინური მრავალთაეიდან“ მოყოლებული საკმაოდ ხშირია ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. დავიმოწმებთ მხოლოდ რამდენიმეს:

რამეთუ აწ მას ხოლო მიუტევე მე შეცოდებანი მამისანი, სინა მრავალთ. 27.28; რამეთუ ყო ჩემდამო დიდ-დიდნი ძლიერმან, ლ. 1,49 C; აღიპყრა ორნი იგი ფრთენი მარჯულ და მარცხლ, შატბ. კრებ. 191 v, 1-2 b; შეგვწყაღე ჩუენ, რამეთუ შეშინებულ ვართ, ათონ. ასკეტ. კრებ. 199 r, 20-22 b; განხეთქის ღვთისმან თხიერნი იგი, მრკ. 2,22 C და მრავალი სხვა. II ბრძანებითის მე-3 პირში მოსალოდნელი ენ-ი-ნ დაბოლოების ნაცვლად ე-ნ გვაქვს:

ჩემნი ბრალნი მისგან იძიენ ღმერთმან, სიგელი მიჯნაძროელთაი; აღიდენ და დაამყარენ ღმერთმან მეფენი ჩუენნი, Ad.-81, შდრ.: ღმერთმან აღიდენ და ცოდვანი შეუნდვენ, Ath.-3, 141 v, (ბლეიკის აღწერილობის მიხედვით, გვ. 22);

იხილენ მან ბავასა შინასახუევეველნი ქრისტჳსნი, ათონ. მრავალთ. 40 r, 9-11 b;

ღმერთმან ყოვლისა მპყრობელმან განაქარვენ ყოველნი ღონენი, ათონ. ასკეტ. კრებ. 168 v, 13-16a და სხვა.

3. სუბიექტის მრავლობითობა და ზმნა

ზოგ შემთხვევაში მოშლილია ზმნის შეთანხმება მრავლობითში დასმულ სუბიექტთან:

ასრე ბზობასა დღესა რანიცა მწირველნი იყოთ, Sd-143.

კრულმცა არს მკარნი მისნი წელთა მისთა ზედა, კრულმცა არს წელნი მისნი თეძოთა მისთა ზედა, კრულმცა არს თეძონი წყულთა მისთა ზედა, კრულმცა არს მუჯლნი მისნი კოჭთა მისთა ზედა, მცნებაჲ სარჯულოჲ.

4. ირიბი ობიექტის მრავლობითის ზმნაში გამოხატვა

XIII-XV საუკუნეთა საისტორიო დოკუმენტებში დასტურდება ზოგი შემთხვევა, როცა ზმნაში თ სუფიქსითაა გამოხატული ირიბი ობიექტის მრავლობითი რიცხვი:

ესე დაწერილი დაგიწერეთ ჩ(უენ), მღვმელთა, ერთობით სრულად კრებულთა წმიდისა მამ]ისა შიოჲს შვილთა და მოწაფეთა, შენ ზოსიმე კრიკე კახთა მეფისა სამწირველო გქონდათ, დაწერილი შიომღვიმის კრებულისა კრიკე კახთა მეფისა მწირველ ზოსიმეს, (1260-1270 წწ.); და ანუ სხუისა გუარისა კაცმან აღამის მონათესავემან მოგიშალოთ, სცსსა 1976; ძმანო და მამ[ა]ნო, ამისთ[ვ]ს გ[ა]მცნებ და გაუწყებთ, მცნებაჲ, სარჯულოჲ; და ამ[ა]სცა გამცნებ და გაუწყებთ, შვილნო და ძმანო ჩემნო, იქვე.

ОСНОВНЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ГРУЗИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ
ДОКУМЕНТОВ XI—XV ВВ.

(Резюме)

На основании анализа большого количества исторических документов XI—XV вв. в работе рассматриваются основные морфологические и синтаксические особенности грузинского языка XI—XV вв. В результате изучения древнейших письменных памятников установлена хронология изменений, происшедших в грамматической системе грузинского языка XI—XV вв.

იონე დრასხანაკერტეცი კი მხოლოდ შირაკის ბაგრატუნიანთა დინასტიის წარმომადგენელთა მისწრაფებების დამცველად გვევლინება.

ხოლო რაც შეეხება ბაგრატუნიანთა სამეფოს მეორე ისტორიკოსს, შაპუპ ბაგრატუნის, მის ნაშრომს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

როგორც ცნობილია, 1917 წელს სომხეთის სხვადასხვა რაიონებიდან ეჩმიადინში გადმოტანილ ხელნაწერებს შორის აღმოჩნდა ერთი ნუსხა, რომელიც არმენოლოგმა მესროპ ტერ-მოვესესიანმა გამოაქვეყნა 1921 წ. შაპუპ ბაგრატუნის „ისტორიის“ სახელწოდებით⁴.

აღნიშნულ ნაშრომთან დაკავშირებით ექვი გამოითქვა, რომ შაპუპ ბაგრატუნი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მისი ავტორი⁵.

პირობითად მ. აბელიანმა აღნიშნულ თხზულებას „ანონიმი ისტორიკოსის ისტორია“ უწოდა⁶.

შაპუპ ბაგრატუნის ავტორობით ცნობილი ნაშრომი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, ვასპურაკანის არწრუნი მთავართა და გამგებელთა ისტორიაა. მისი შექმნელი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ბაგრატუნიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი. იგი რომ არწრუნი იყო, თვით ნაშრომიდან ჩანს. ისტორიკოსის გადმოცემებში ყველა ფაქტობრივი მასალა ძირითადად ორი მთავარი ისტორიული პიროვნების — ბაგრატუნიანთა დინასტიის წარმომადგენლის, სომხეთის მეფის სუმბატ აშოტის ძისა და ვასპურაკანის დიდი მთავრის დენენიკ არწრუნის ირგვლივ იყრის თავს.

თხზულებაში განსაკუთრებით კარგად არის წარმოდგენილი არწრუნი და ბაგრატუნიანთა — სომხეთის ამ ორი ძლიერი მოქიშე ფეოდალური გვარის ურთიერთობა. ასევე სავსებით გარკვეულია ავტორის განწყობილება ამ ფეოდალურ გვართა მიმართ. იგი ყოველნაირად ცდილობს განადიდოს ვასპურაკანის სამთავროს როლი და მნიშვნელობა სომხეთის პოლიტიკურსა თუ ეკონომიურ ცხოვრებაში და სუმბატ ბაგრატუნის უარყოფით პიროვნებად დახატეთ (მისი ვერავგობა, დაუდობლობა, გაიძვერობა, სუსტი სახელმწიფო მოღვაწეობა) დაამციროს და შებღალოს ბაგრატუნიანთა დინასტია.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე უფრო მართებულია „ისტორიის“ ავტორის ანონიმი ისტორიკოსი ვუწოდოთ და მივიჩნიოთ, რომ ნამდვილი შაპუპ ბაგრატუნის თხზულებას ჩვენამდე არ მოუღწევია.

ანონიმის ვინაობის, ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ხანის შესახებ არც მის თხზულებაში, არც სხვა წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება. შაპუპ ბაგრატუნის კი თავის თანამედროვე მოღვაწედ რამდენჯერმე ახსენებს იონე დრასხანაკერტეცი. „მის შემდეგ მამამთავრად დააყენეს გიორგი არაგაწოტის გავარიდან — წერს იგი, — რადგან ავარიანელებმა დაიპყრეს მთელი სომხეთი და

⁴ Պատմութիւն Շապուհի Բագրատունւոյ, ի յոյս անին Գալուստ Տեր-Մկրտչեան և Մեսրոպ Եպիսկոպոս, Էջմիածին, 1921.

⁵ Ք. Ավգալբեգյան, Կարծեյալ Շապուհը (մի քանի խոսք „Պատմութիւն Շապուհի Բագրատունւոյ“ գրքուկի նեղիսկն որչեւ խնդրի շուրջ), „Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի“. Գիրք Ա և Բ, Վաղարշապատ, 1921 — 1922. Ն. Ակիսյան, Շապուհ Բագրատունի և յուր պատմաբանը, Մատենադարանի հետազոտություններ, քննություն և ընդգիր, հատ. Ա. Վիեննա, 1922. Հ. Անադյան, Հայքեհն նոր բառեր Շապուհ Բագրատունու պատմության մեջ, „Բագմալեպ“, 1922. Ս. Կանայան, Պատմաբան սբ, նշանին սբ. Աղբերկա և Շապուհ Բագրատունի, „Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի“. Գիրք Ա և Բ, 1921—1922.

⁶ Մանուկ Աբեղյան, Նրեկը Գ. Նրեկան, 1968, թ. 514—525.

ქვეყნის დიდებულნი დაიმცრნენ, ხოლო გადარჩენილები მათი მონობის უღელტეხილზე მოექცნენ, ამიტომ შემცირდა ამ ისტორიიდან ჩვენი მთავრების შესახებ ამბები, მაგრამ თუ კი აღმოჩნდება რაიმე, ყოველივე საკმარისად გადმოგვიყვანს ჩემზე უფრო ადრე შაჰუპ ისტორიკოსისაგან... საჭიროდ ვცანი, აღარ გამეწყობებინა ჩვენი დროის ისტორიკოსის შაჰუპ ბაგრატიუნის მიერ აღწერილი ამბები. მან ნათლად ვადმოსცა აშოტის, სუმბატ სპარაპეტის ძის ჩამომავლობისა და მმართველობის ისტორია, მეფეთა ვითარებათა რიგი და ბუღას მიერ ტყვედ წაყვანილ სომეხ მთავართა და ნახარართა საკუთარ სამთავროში დაბრუნებისა და დამკვიდრების ამბავი. მოგვითხრო აგრეთვე, თუ მათგან რომელი აღმოჩნდნენ ახოვანნი, დიადნი და ძლიერნი მოცილებთა ბანაქის წინააღმდეგ, ან ვინ ვისგან იყო შევიწროებული და თითოეული მათგანის აღსასრული თავის ადგილას. თუმცა მან ვერ შეძლო მწიგნობრული ხერხებით მოკლედ გადმოეცა განმსაზღვრელი სიტყვის ახსნის ქეშმარიტება და დასაბუთებათა სრულიადი განყოფა, მაგრამ თავისი დროის მიხედვით ახლოს იყო რა ყველა ამ ამბავთან, მდაბიო ენით საკმარისად გაწვდის შენ ცნობებს... ამრიგად, მე აქ ყოველივეს მას ვუტოვებ და რაც ახლა აუცილებლობის გამო საჭიროა მოსათხრობად, მხოლოდ მას გადმოგცემ შენ მოკლედ, ვეცდები მცირედი შესავლის სახით, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, სუმბატ სპარაპეტის ძის აშოტის ბავშვობიდან მის ახალგაზრდობამდე; მისი სიძლიერე და სიმხნე, ბრძოლები და თავდასხმები როგორც სხვებზე, ასევე სხვათაგან მასზე; ყოველივე ეს საკმარისად იქნება აღწერილი ჩემ მიერ შაჰუპისაგან ნაამბობის მიხედვით... რაც კი რამ სათქმელი დამრჩა აშოტის ძლიერების, სიმხნის, ბრძოლის, შერკინებისა და მრავალ კეთილ შემწეობათა შესახებ, ყოველივე აღწერილია შაჰუპ ბაგრატიუნის ისტორიის წიგნში, რომელიც საკმაოდ დაწვრილებით წარმოგვიდგენს იმ კაცის სიქველეს...⁷.

როგორც ჩანს, სხვა წერილობით თუ ზეპირ წყაროებთან ერთად, იოანე დრასხანაკერტეცის ხელთ ჰქონია შაჰუპ ბაგრატიუნის ნაშრომი და კიდევ უსარგებლია მით.

შაჰუპის ნაშრომთან დაკავშირებით იოანე დრასხანაკერტეცის ზემოთაღნიშნული გადმოცემის შესამოწმებლად დაწვრილებით შევისწავლეთ ჩვენამდე მოღწეული „ისტორიის“ ტექსტი.

როგორც ირკვევა, ამ თხზულებას არავითარი საერთო არა აქვს ნამდვილ შაჰუპ ბაგრატიუნის ნაშრომთან, რადგანაც ის ფაქტები და მოვლენები (ბუღას მიერ ტყვედ წაყვანილ სომეხ მთავართა და ნახარართა დაბრუნება სომხეთში, მათი ბრძოლა, სუმბატ სპარაპეტის ძის აშოტის ცხოვრება ბავშვობიდან ახალგაზრდობამდე, მისი მოღვაწეობა, ბრძოლა უცხო მტრის წინააღმდეგ, ქველმოქმედება), რომლებზედაც ასე ხაზგასმით მიუთითებს იოანე დრასხანაკერტეცი შაჰუპის ნაშრომიდან, არ არის ასახული „ისტორიაში“.

ზემოთ აღნიშნული გარემოების გამოც, ვფიქრობთ, ნათელია, რომ ჩვენს ხელთ არსებული „ისტორია“ ვინმე ანონიმის კალამს განეკუთვნება, ხოლო შაჰუპ-ბაგრატიუნის ნაშრომს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

„ისტორიის“ ძირითადი ნაწილის ერთადერთი და თან თავბოლონაკლული ნუსხის სახით არსებობაც ხელს გვიშლის რაიმე გარკვევით ვთქვათ თხზულების ავტორის ვინაობისა და მისი სათაურის შესახებ. როგორც ზემოთ უკვე

7 იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, ...გვ. 4—5, გვ. 28—29, გვ. 40.

აღნიშნეთ, სახელწოდებები: ანონიმი ისტორიკოსი და „ისტორია“ მხოლოდ პირობითია.

მართალია თხზულება მცირე მოცულობისაა, მაგრამ საყურადღებოა, რადგანაც განსხვავებით სომხური საისტორიო მწერლობის სხვა ნიმუშთაგან, მასში პოლიტიკურ სიტუაციებთან ერთად ნათლად არის წარმოდგენილი IX—X საუკუნეების სომხური საერო საზოგადოების ცხოვრებაც. „ისტორიის“ ტექსტის შესწავლისა და მისი ავტორის ფაქტებისა და მოვლენებისადმი დამოკიდებულების გათვალისწინების შედეგად ირკვევა, რომ ანონიმი ისტორიკოსი სასულიერო წოდებას არ განეკუთვნება. იგი საერო კაცია, რომელმაც თავი მოუყარა და ნოველების სახით ერთ ნაწარმოებად გააერთიანა, ცალკეული ისტორიული თხრობანი.

რაც შეეხება თხზულების შექმნის თარიღს, აქაც მთელ რიგ სიძნელებთან გვაქვს საქმე, რომლებიც ძირითადად „ისტორიის“ აგებულებიდან გამომდინარეობს.

ანონიმის „ისტორიის“ ტექსტი ორ ნაწილადაა დაყოფილი. I ნაწილის I თავის სათაურია „ანტიქრისტეს მსახურის მუჰამედის დაბადების, აღზრდისა და გამეფების ისტორია“. მაგრამ ამ თავში სანამ უშუალოდ მუჰამედის ისტორიას გადმოგვცემდეს, ავტორი დასაწყისშივე აღნიშნავს, რომ ესმთააღმწერელთა წიგნებზე დაყრდნობით მას სურს ამცნოს მკითხველს თორგომის სახლის შთამომავალთა თავგადასავალი. იგი გაკვრით მოიხსენიებს სომეხთა მეფეებს — ტრდატ III დიდს (287—332 წწ.), ზოსრო III (332—338 წწ.). ტირანს (338—344 წწ.), არშაკ II (345—367 წწ.), პაპს (369—374 წწ.). აღნიშნავს აგრეთვე პაპის მიერ ნერსეს I, სომეხთა კათალიკოსის (353—373 წწ.) მოწამელის ფაქტს, რასაც შედეგად მოჰყვა, როგორც ანონიმი მიუთითებს, სომეხთა ქვეყნის დაღუპვა და არშაკუნთანთა სამეფო დინასტიის (65—428 წწ.) გაუქმება. ამის შემდეგ იწყებს იგი მუჰამედის თავგადასავლის გადმოცემას, რასაც მოსდევს მავრიკე და ჰერაკლე კეისართა ისტორია. „ისტორიის“ I ნაწილი 751 წელს მომხდარი ამბების თხრობით მთავრდება. I ნაწილში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ე. წ. „ჰაციუნის ჯვრის ისტორიის“ შესახებ რამდენიმე ისტორიულ თხრობას, რომლებიც უამრავ ნუსხებშია შემონახული. აღნიშნულ თხრობებს მხოლოდ რამდენიმე ხელნაწერში წინ უძღვის მუჰამედის ისტორია.

როგორც სამართლიანად აღნიშნავს სომეხი მკვლევარი მ. დარბინიანი, კავშირი „მუჰამედის თავგადასავლისა“, ჰაციუნის ჯვრის ისტორიასთან მხოლოდ პირობითია⁸.

„ჰაციუნის ჯვრის ისტორია“ იწყება მავრიკეს თავგადასავლით, მას მოსდევს ირანში ჰერაკლეს ლაშქრობათა ამბები, ჰერაკლეს მიერ წმინდა ჯვრის ძელის დახსნა. აქვეა ჩართული არაბ ხალიფთა და სარდალთა ლაშქრობების ამსახველი ფაქტები და ბოლოს თეოდოროს რშტუნისა და მისი მემკვიდრის ბარდას თავგადასავალი. თითოეულ მოთხრობას ცალკე დამთავრებული სახე ჰქონდა და ბოლოში ერთოდა ანდერძ-მოსახსენებელი. მაგრამ დროთა განმავლო-

⁸ История Анонимного повествователя Псевдо-Шапух Багратуни, Перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии М. О. Дарбинян-Меликян, Ереван, 1971, гл. 11—13.

შაში გადაწერთა თვითნებური მოქმედების შედეგად, როგორც ჩანს, აღნიშნული მოთხრობები ერთ მთლიან ნაწარმოებად იქნა მიჩნეული.

I ნაწილი „ისტორიისა“ — „ჰაციუნის ჯგრის ისტორია“ — IX—X საუკუნეებით თარიღდება⁹.

ხოლო რაც შეეხება თხზულების II ნაწილს, მისი კავშირი პირველ ნაწილთან, ასევე პირობითია. აქ თავმოყრილია მთელი რიგი მოთხრობები არწრუნთა საგვარეულოსა (გრიგორ-დერენის, აშოტ არწრუნის, ტაჭატ ანძე-ვაცის, გავიკ აბუმურვანის, ხაჩიკ-გავიკის და სხვ.) და ბაგრატიანიანთა დინასტიის (აშოტ სუმბატის ძის და სუმბატ აშოტის ძის) წარმომადგენელთა ცხოვრებიდან. აქვე ჩართულია ნოველა ხალიფა ალისა და იუსუფ ოსტიკანის შესახებ. შედარებით ვრცელი სახითაა გადმოცემული გრიგორ-დერენის თავგადასავალი 3 ნოველის სახით¹⁰.

როგორც სომხურ ისტორიულ წყაროებიდან (იოანე დრასხანაკერტეცი, თომა არწრუნი) ირკვევა გრიგორ-დერენიმ და მისმა მამამ აშოტმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს IX—X საუკუნეების არწრუნთა სამეფოს ვასპურაკანის ისტორიაში.

პირველი ნოველის თანახმად გრიგორ-დერენის მშობლებს არ ჰყავდათ შვილი. ცოლი თანხმობას იღებს ქმრისგან წაყიდნენ აშატის მონასტერში სალოცავად. ცოლ-ქმრის ლოცვა გამოიღებს შედეგს და მათ შეეძინებათ ვაჟი, რომელსაც გრიგორს დაარქმევენ. დაქმული დროის მოსვლისთანავე მშობლებს მონასტერში მოჰყავთ გრიგორ-დერენი. აქვე მხატვრულ ფორმებში გადმოცემულია გრიგორის მთელი თავგადასავალი, რაც მისი მამისეულ მამულში დაბრუნებითა და დაოჯახებით მთავრდება.

დერენს შეეძინება ვაჟი აშოტი, რომლის მემკვიდრეები არიან გრიგორ-დერენი, გავიკი და ამაზასაბი. მეორე ნოველაში გადმოცემულია ტყვეობიდან გრიგორ-დერენის ვასპურაკანში დაბრუნებისა და იქ მოღვაწეობის ამბავი. მესამე ნოველა კი მოგვითხრობს გრიგორის მოკვლის ისტორიას. ანონიმი ისტორიკოსის „ისტორიის“ მეორე ნაწილში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გარდა არწრუნთა თავგადასავლისა, სუმბატ აშოტის ძის შესახებაცაა მასალები, რომელთა უმრავლესობა უზუსტობითა და ანაქრონიზმით ხასიათდება. ამაზე უფრო ქვევით მივუთითებთ.

თხზულების I და II ნაწილის როგორც შინაარსობრივი შესწავლა, ასევე წერის მანერის გათვალისწინება ცხადყოფს, რომ ისინი დამოუკიდებელი, ერთმანეთისაგან სავსებით განსხვავებული ნაწარმოებებია, რომლებიც მხოლოდ იმიტომ არიან გაერთიანებული ერთ კრებულად, რომ ორივე ნაწილი ვასპურაკანისა და არწრუნთა ისტორიასთანაა დაკავშირებული.

თუ თხზულების I ნაწილის ყველა მოთხრობა გამსჭვალულია ღვთისა და მისი იდეებისათვის თავდადების იდეით, მეორე ნაწილში ამკარად ხაზგასმულია მხოლოდ და მხოლოდ ამქვეყნიური ცხოვრებით დატკობის იდეა. გარდა ამისა I ნაწილში ავტორის ყურადღების ცენტრშია ქრისტიანთა ერთიანობის იდეა, რაც არ შეინიშნება თხზულების II ნაწილში. „ისტორია“-ში მოვ-

⁹ История Анонимного повествователя Псевдо-Шапух Багратуни, Перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии М. О. Дарбинян—Меликян, Ереван, 1971, გვ. 35.

¹⁰ Մ ա ճ ո Վ Ա Ք ի ղ յ ա ն, երկեր Գ..., გვ. 516—524.

ლენათა და ფაქტების აღწერისას დარღვეულია ქრონოლოგიური რიგი და სწორედ ამიტომ შემთხვევებში ესა თუ ის ამბავი ზღაპრულ იერს ატარებს.

ყოველივე ზემოთქმული ართულებს თხზულების ზუსტად დათარიღებას. ნ. აკინიანი¹¹ „ისტორიის“ დაწერის თარიღად XI საუკუნეს მიიჩნევს. ასეთივე აზრისა ი. მარკვარტიც. მ. აბელიანის¹² აზრით ეს მოთხრობები დაწერილია არაუგვიანეს XI საუკუნის I ათეულისა.

თუ ვიმსჯელებთ თხზულების II ნაწილში დაცული მასალების მიხედვით და გავითვალისწინებთ იმ უამრავ უზუსტობებს, ანაქრონიზმებსა და აშკარა შეცდომებს, რომლებიც IX—X საუკუნეებში მომხდარი ფაქტებისა და მოვლენების გადმოცემისას არის დაშვებული, სავარაუდებელია, რომ ავტორი X საუკუნის შემდეგი დროის, სახელდობრ კი, ვთქვათ, XII საუკუნის მოღვაწეა. ასეთი ვარაუდის დაშვების შესაძლებლობას, გარდა ზემოთ აღნიშნული გარემოებისა, „ისტორიის“ ერთი ადგილის გათვალისწინებაც იძლევა.

სუმბატ სომეხთა მეფისა და თეოდოსი აფხაზთა მეფის შორის ბრძოლის გადმოცემისას ავტორი ასახელებს გორს. „სუმბატმა შეკრიბა ჯარი... იგი წვიდა აფხაზთა ქვეყნისაკენ... სოფელ გორამდე“¹³. ამ სტრიქონების დამწერი XII საუკუნეზე ადრინდელ მოღვაწედ ვერ ჩაითვლება, რადგანაც, როგორც ცნობილია, გორი დააარსა დავით აღმაშენებელმა XII საუკუნის დასაწყისში. აღნიშნულ ფაქტზე პირველად მითითა XII საუკუნის სომეხმა ისტორიკოსმა მათეოს ურჰავეციმ თავის „ჟამთააღმწერლობა“-ში¹⁴.

„ისტორიის“ XII საუკუნით დათარიღებას, თხზულების ენობრივი მონაცემებიც უჭერს მხარს. პ. აპარიანის აზრით, „ისტორიის“ ენა და სტილი არაფრით არ განსხვავდება, მაგალითად, XIII საუკუნის ისტორიკოსის ვარდან აღმოსავლელის ენისა და სტილისაგან¹⁵. თხზულების სომეხური ტექსტის პირველი გამომცემელი მ. ტერ-მოვსესიანი ამ მოთხრობების ჩაწერის თარიღად XII—XIV სს. მიიჩნევს¹⁶.

ამრიგად, ზემოთ ჩამოთვლილი გარემოებების გამო, უფრო მართებულია „ისტორიის“ შექმნის თარიღად XII საუკუნე ვივარაუდოთ.

რაც შეეხება „ისტორიის“ წყაროების საკითხს, მისი გარკვევა მთელ რიგ სიძნელებთან არის დაკავშირებული, რაც ძირითადად იმითაა გამოწვეული, რომ, ჯერ ერთი, ავტორი არსად არ ახსენებს ამ წყაროებს და, მეორეც, მის თხზულებას საერთოდ სუსტად ატყვივა რომელიმე ერთი გარკვეული წყაროს კვალი. როგორც ჩანს, ხშირად ანონიმი ისტორიკოსი ამა თუ იმ წყაროს მონაცემებს იყენებს უფრო ზეპირი გადმოცემების საშუალებით, რითაც გამოწვეულია სწორედ მისი თხზულებისათვის დამახასიათებელი აშკარა შეცდომების, უზუსტობათა და ანაქრონიზმების სიჭარბე. ხშირად „ისტორიაში“ დაცული რომელიმე ფაქტი, ან მოვლენა პოულობს პარალელს ადრინდელ საისტორიო წყაროებში შემონახულ მასალასთან, მაგრამ ამ წყაროთაგან განსხვავებით,

¹¹ ნ. აკინიანი, *ზაყონ ჩაყრათინი ხ ჟორ ყათმირკიანი...*, გვ. 218.

¹² მ. აბელიანი, *სტორიის წყაროები...*, გვ. 515.

¹³ *ჟამთააღმწერის ანონიმი ფიციფაქი ხარბესეხი ზაყონ ჩაყრათინი* გვ. 189.

¹⁴ *სტორიის მონაცემები*, ძამანსაკვირქანი, ვაჟაფშაველას, 1898, გვ. 356; *История анонимного повествователя...* გვ. 28—30.

¹⁵ ლ. აბელიანი, *ლაქსნის ნიჟარის ზაყონ ჩაყრათინი ყათმირკან მხე, „ჩაყრათინი“*, 1922.

¹⁶ *ჟამთააღმწერის ზაყონი ჩაყრათინი...*, გვ. XXX.

შორდება ისტორიულ სინამდვილეს და მხატვრულ სახეს ღებულობს. ასე ვთქვათ, მუჰამედის სომხეთში მოსვლისა და საერთოდ არაბ ხალიფთა მრავალწილების ამბები, რომლებიც დაწვრილებითაა ასახული VIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის ლევონდის „ხალიფთა ისტორიაში“, თავისებურადაა გადმოცემული ანონიმის თხზულებაში. იგივე შეიძლება ითქვას VIII საუკუნის ვასპურაკანელი მთავრის ტაჭატ ანძევაციის თავგადასავლის შესახებაც¹⁷. ხოლო რაც შეეხება თეოდოროს რშტუნისა და მისი ვაჟის ბარდას თავგადასავალს, იგი ანონიმის „ისტორია“-ში ნოველის სახით არის წარმოდგენილი და მეტ-ნაკლები სისრულით ძირითადად VII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის სებეოსის „ჰერაკლე კეისრის ისტორია“-სა და ლევონდის ნაშრომს ემყარება¹⁸.

ანონიმის „ისტორიის“ ტექსტის შესწავლამ ნათელყო, რომ ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტეცის „სომხეთის ისტორიის“ ზოგიერთი ცნობაც გაუთვალისწინებია და ისტორიული მასალის საფუძველზე შეუთხზავს ნოველა, მაგალითად, სუმბატისა და თეოდოსის ბრძოლის შესახებ. IX საუკუნის მიწურულში მართლაც ჰქონდა ადგილი ბრძოლის სუმბატ I-სა და ეგრისის მეფეს კონსტანტინეს შორის, რაც გადმოცემული აქვს იოანე დრასხანაკერტეცის¹⁹. უფრო დაწვრილებით ამ ფაქტის შესახებ ქვევით მივუთითებთ. ამ შემთხვევაში „ისტორიის“ ავტორს ერთმანეთში აქვს არეული IX საუკუნის მიწურულისა და X საუკუნის მიწურულის ამბები.

ანონიმი ისტორიკოსის თხზულების წყაროთა შესწავლისას გაირკვა, რომ მას ყველაზე მეტი საერთო თომა არწრუნისა და ანონიმი არწრუნის ნაშრომებთან მოეპოვება იმ განსხვავებით, რომ მათში დაცული რეალური ფაქტები „ისტორია“-ში ნოველების სახითაა გადმოცემული და ხშირად შეცდომებით²⁰. ამის ნათელსაყოფად მოვიტანთ შემდეგ მაგალითს; თომა არწრუნი კონკრეტულად ასე გადმოგვცემს გრიგორ დერენიკის არაბთა ტყვეობიდან დაბრუნების ფაქტს: „ხალიფამ შემოსა აშოტი და გრიგორი ტანსაცმლით, მიაგო პატივი სამეფო ღირსებისამებრ, წელს შემოარტყა სარტყელი ხმლით, ძვირფასი ქვებით შემკული, მისცა საუკეთესო ცხენი, მორთულ-მოკაზმული. გამოიყვანა ისინი სსახლიდან დიდებითა და დიდი პატივით, სიმღერებითა და საყვირთა ხმებით. ხმამალა აუწყეს ყველას, რომ ვასპურაკანის ქვეყნის გამგებლობის უფლება [ხალიფამ] მისცა აშოტსა და მის შვილს გრიგორს და სამეფო ბრძანებით მეფე ავზავნის გრიგორ აშოტის ძეს თავის ქვეყანაში, რათა განავოს იგი მამის ნაცვლად“²¹.

ანონიმი ისტორიკოსის თხზულებაში კი იგივე ფაქტი შემდეგნაირად აისახა: „აშოტმა ისე მოიმოქმედა, როგორც ამირამ უთხრა... აშოტი დიდი გამარჯვებით დაბრუნდა ქალაქში. ბრძანა ამირამ მისი მალა აყვანა და გარს შემოვ-

¹⁷ შტრ. შათარქან ნ. სინიფსკა მხბ ქარყაყხობი ლაიფ. შ. შხახრიფი, 1887, 158—161 და შათარქან ანანინი გრიფაფქი..., გვ. 133, 145.

¹⁸ შტრ. შხეღიხ ხუქიხიუიხი, შათარქან. ნეხიან, 1939, გვ. 98, 101, 104, 105, 110, 113, 116, 118—122, 139—154. შათარქან ნ. სინიფსკა..., გვ. 7—9, 11—13, 23 და შათარქან ანანინი გრიფაფქი..., გვ. 92—96.

¹⁹ შტრ. იოანე დრასხანაკერტელი, „სომხეთის ისტორია...“, გვ. 109—111 და შათარქან ანანინი გრიფაფქი..., გვ. 187—193.

²⁰ შათარქან შიქარქი სერბინსკი, აქხნან, 1832, გვ. 227—240, 315—325.

²¹ შათარქან შიქარქი სერბინსკი..., გვ. 315; აღნიშნულ წყაროთა ურთიერთდამოკიდებულებაზე მითითებული აქვს შ. დარბინანს. იხ. მისი ნაშრომი, გვ. 32—34.

ლა, მისთვის დიდალი განძისა და საჩუქრების მირთმევა. ამირამ უთხრა მთავარს: „შენ მამაცი კაცი ხარ და სამაგიერო გადამიხადე უსაზღვრო სიკეთით და იმ ბოროტებისათვის, რაც მე მოგაყენე, შენ საფრთხეში ჩააგდე შენი თავი და გაანთავისუფლე ჩემი ქვეყანა და ქალაქი. მე მსურს, რომ დარჩე ჩემთან პატივისცემაში, ხოლო შენ შეილს დერენს გავუშვებ შენს ქვეყანაში და დიდალ განძეულობას მიცემ. შენ აქ დარჩი, რადგანაც ვიცი, რომ მტრები კვლავ დაბრუნდებიან, მაგრამ თუ დამყარდება მშვიდობა, მე გაგიშვებ შენ“. ამოტ მთავარმა უთხრა ამირას: „მოილე მოწყალება და გამიშვი მე; როგორც კი მოვა შენი ბრძანება, მე მოვალ და მოგვკვდები შენს წინაშე“. ამირამ უპასუხა: „მე არ მინდა შენი გაშვება, რადგანაც ვიცი, რომ რომელიღაც შემდეგ წელს ისინი კვლავ მოვლენ უმიზეზოდ. ყური მიგდე, რადგანაც მე პატივს გცემ შენ ჩემი მამის გამო“.

შემდეგ მოუხმო მან დერენს, მისცა მას დიდალი განძი, მრავალრიცხოვანი ჭარი და გაისტუმრა იგი. მოვიდა დერენი ვასპურაკანში და შეუდგა ქვეყნის კეთილმოწყობას²².

თქმა იმისა, რომ ანონიმი ისტორიკოსი უშუალოდ სარგებლობდა თომა არწრუნისა და ანონიმი არწრუნის თხზულებით, არ შეიძლება, რადგანაც შესაძლებელია, ისინი რომელიმე მესამე საერთო წყაროს იყენებდნენ. ეს საერთო წყარო შეიძლება ყოფილიყო სხვადასხვა გადმოცემები არწრუნთა საგვარეულოს შესახებ.

ანონიმი ისტორიკოსისა და უფრო გვიანდელი ხანის ისტორიკოსთა ნაშრომებშიც შეიმჩნევა ფაქტებისა და მოვლენების დამთხვევა. მაგალითად, თითქმის ერთი და იმავე მასალას ემყარება ანონიმისა და XIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის კირაკოს განძაქეცის ცნობები მავრიკე კეისრის შესახებ. ანონიმი ისტორიკოსის გადმოცემით, „როდესაც მავრიკე გამეფდა კონსტანტინოპოლში, ერთი კაცი გააგზავნა თავის ქვეყანაში, სომხეთში, ქალაქ ანისში. მოვიდა რომელიღაც ინახულა მავრიკეს მამა, დავითი. რომელმაც მოიხმო იგი თავისთან და უთხრა: „შენ გიხმობს შენი შვილი მავრიკე, რადგანაც იგი გამეფდა რომაელებზე“. ეს რომ მავრიკეს მამამ დავითმა მოისმინა, გადაიხარხარა და თქვა: „არ შემიძლია მე იქ მისვლა. მე ჩემს პატარა ბაღს ვამჯობინებ პორომთა სამეფოს, რადგანაც ვინ მისცემს ნებას იმეფოს უცხო კაცმა?“

მან საკმელო დაუდვა მას წინ, თვითონ კი შევიდა თავის ბაღში და დაიწყო დიდი ბოსტნეულის ამოთხრა ძირიანად, ხოლო მათ ადგილას წვრილების ჩარგვა. ეს რომ რომელიღაც დაინახა, ჰკითხა, „რას აკეთებ?“ მან კი უპასუხა: „ასეა საჭირო“.

უკან დაბრუნებისას კაცი მოვიდა მეფე მავრიკესთან, მისი მამის გარეშე. მან უამბო მავრიკეს რასაც მამამისი აკეთებდა. შემდეგ მეფე მავრიკემ მოისახრა და თავისთვის თქვა: „ამით მე რჩევას მაძლევს ჩემს დიდებულებთან დაკავშირებით“. მან შეიბყრო ბერძენთა ქვეყნის ყველა დიდებული, ზოგი ზღვაში დაახრჩო, სხვები გააძევა, დაბალ ხალხს უბოძა პატრიკიოსობა, სტრატეგოსობა და შექმნა ჭარი რამიკთა და სარღლებისაგან. ამით ფრიად გაძლიერდა მისი სამეფო“²³. იგივე ამბავს კირაკოს განძაქეცი ასე გადმოგვცემს: „ამბობენ, თითქოს მან კაცები გაგზავნა თავის მამასთან თხოვნით დაეტოვებინა განდევნილობა და წასულიყო მასთან მისი დიდებით დასატკობად, ხოლო თუ არ მო-

²² Պատմութիւն անանուն զրուցագրի..., გვ. 149—151.

²³ Պատմութիւն անանուն զրուցագրի..., გვ. 47—49.

ისურვებდა, მიეცა რჩევა-დარიგება, რომლითაც იხელმძღვანელებდა მეფობისას. მსახურები გაემგზავრნენ და იპოვეს მავრიკეს მამა ბოსტანში მომუშავე. მათ მას გადასცეს მეფის ბრძანება, მამამ კი უპასუხა: „მე არ ვიქნები მეფის მამა“. თვითონ კი დაიწყო ბოსტანში მიწიდან კომპოსტოს დიდი თავების ამოყრა, ამ თავების მოჭრა და მიწით დაფარვა, ხოლო პატარების მოვლა და მოწესრიგება. მსახურებმა ეს რომ დაინახეს, იგი ბეჩავად მიიჩნიეს, შიატოვეს და წავიდნენ. ისინი ვერ მიხვდნენ საქციელს. მსახურები მივიდნენ მეფესთან, უამბეს მას მამამისის მიერ ბოსტანში ჩადენილი სისულელე. მავრიკემ მოისმინა რა ყოველივე, გაიცინა და არაფერი არ უთხრა მათ. მეფემ შეიპყრო ის დიდებულნი, რომლებიც მისი ფიქრით, მავრიკეს მეფობის წინააღმდეგი იყვნენ, ამოწყვეტა ისინი, რომ რაიმე ბოროტება არ ჩაედინათ მის სამეფოში. მათ აღვილას კი დანაშაუნი მცირენი. შემდეგ მან მოიხმო ის კაცები, რომლებც თავის მამასთან გაგზავნა და უთხრა: „ასეთია ის რჩევა, რომელიც მამამ მომცა თავისი მოქმედებით ბოსტანში, თქვენ კი ეს ვერ გაიგეთ“²⁴.

შესაძლებელია ანონიმი ისტორიკოსი და კირაკოს განძაკეცი ზემოაღნიშნული ფაქტების გადმოცემისას რომელიღაც მესამე საერთო წყაროთი სარგებლობდნენ, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ კირაკოს განძაკეციმ ანონიმის ნაშრომით ისარგებლა, მაგრამ იგივე ამბები უფრო განავრცო. ანალოგიური ვითარება ანონიმი ისტორიკოსის სხვა წყაროებთან მიმართებაშიც შეიძინევა. მაგალითად, გადმოცემა სარგის ნესტორიანელის მუშაპედთან შეხვედრისა და მის მიერ მუშაპედის წინასწარმეტყველად აღიარების შესახებ გარდა ანონიმის „ისტორიისა“, ვარდან დიდის, მხითარ ანეცისა და კირაკოს განძაკეცის თხზულებებშია შემონახული.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ანონიმი ისტორიკოსის ნაშრომს ახასიათებს ფაქტებისა და მოვლენების უზუსტობათა, ანაქრონიზმებისა და შეცდომების სიჭარბე. რა თქმა უნდა, ყველას აქ ჩამოთვლა შეუძლებელია, ამიტომ მხოლოდ ნაწილს შევვხებით.

ანაქრონიზმებისა და უზუსტობათა შემთხვევები თანაბრად იჩენს თავს „ისტორიის“ როგორც I, ასევე II ნაწილში. ავტორი ქალაქ ბაღდადის აშენებას მიაწერს მუშაპედს და წერს: „შეიკრიბნენ მუშაპედი და ალი, თან წაიყვანეს ფატიმა, წარვიდნენ და დამკვიდრდნენ ბაბილონელთა ქვეყანაში. ეს მოხდა სომეხთა წელთაღრიცხვის ოცდამეთექვსმეტე წლის დასაწყისში. და დაიწყო მუშაპედმა დიდი ქალაქის ბაღდადის შენება მდინარე ევფრატის სანაპიროზე“²⁵. სინამდვილეში კი ბაღდადი ააშენა ხალიფა მანსურმა (754—775 წწ.) 762—766 წლებში. ანონიმი ისტორიკოსი მავრიკეს ცოლად ასახელებს სპარსთა მეფის ხოსროს დას ზაქრანს. ეს კი შეცდომაა, რადგანაც მავრიკე დაქორწინებული იყო ტიბერიუს II (578—582 წწ.) ქალიშვილზე. ასევე სინამდვილეს არ შეეფერება ანონიმის ცნობა იმის შესახებ, რომ მავრიკე კეისარი წარმოშობით სომეხი იყო. ცნობილი ფაქტია, რომ მავრიკე დაიბადა კაპადოკიაში და იყო რომელი. სპარსთა მეფე ხოსრო ჯამასპი გამეფდა 496 წელს, ასე რომ „ისტორია“-ში მუშაპედთან ერთად მისი მოხსენიება ანაქრონიზმია. მუშაპედი, როგორც ცნობილია, დაიბადა დაახლოებით 570 წელს ქალაქ მექაში.

²⁴ ყ ი რ ა კ ი ს ჟ ა ნ ბ ა ხ ნ ე ბ, *ჟიჟიკიანი ჯაიე მკუთაოთაქიკაჟამ ყ. მ. მხიქრ-მინაღვანასი, სერჟან, 1961, გვ. 46—50.*

²⁵ *ჟიჟიკიანი ანანიანი ვიციყაყი...*, გვ. 47.

VIII საუკუნის ვასპურაკანელი მთავარი ტაჭატ ანძევაცი ანონიმ ისტორიკოსს შეცდომით IX საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწედ ჰყავს განიჭვანნილი და მის თავგადასავალს გრიგორ-დერენისა და მისი მამის აშოტის ამბებთან ერთად მოგვეთხრობს.

ანალოგიური უზუსტობების, შეცდომებისა და ანაქრონიზმების შემცველი მაგალითების მოტანა კიდევ შეიძლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია.

უზუსტობებისა და ანაქრონიზმებისაგან არც ის ცნობებია დაზღვეული, რომლებიც საქართველოსა და ქართველებს შეეხება.

მართალია ანონიმი ისტორიკოსისათვის საქართველოს შესახებ ცნობების გადმოცემა არსებითი არ ყოფილა, მაგრამ მას სომხეთის თავგადასავლის პარალელურად, მასთან უშუალო კავშირში საქართველოს ისტორიის მასალეტიც შემოუწინახავს. ანონიმის ცნობები მცირერიცხოვანია და, სამწუხაროდ, ეს მცირედიც ბევრ შეცდომასა და უზუსტობას შეიცავს. ცნობები ადრეული პერიოდის ისტორიასაც შეეხება (მაგრიკე და ჰერაკლე კეისართა სომხეთს, ალბანეთსა და საქართველოსკენ გამოლაშქრება), მაგრამ მათი უმეტესი ნაწილი IX—X საუკუნეების ხანის ამბებს გადმოგვცემს.

როგორც ცნობილია, IX საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველო ახალი სამეფო-სამთავროებით მოიფინა (აფხაზეთის სამეფო, კახეთის, ჰერეთის, ტაო-კლარჯეთის სამთავროები). ქართული და სომხური წყაროების თანახმად, აღნიშნულ პერიოდში სომხეთშიც, საქართველოს მსგავსად, რამდენიმე სამთავრო არსებობდა (შირაკის ანუ ბაგრატიანიანთა სამთავრო, ვასპურაკანის, ანუ არწრუნთა სამთავრო და სივნიეთის სამთავრო). სომეხი მეფე-მთავრები ცდილობდნენ თავისი უფლებები გაეგრძელებინათ ქართლზე, ვინაიდან კარგად ესმოდათ ქართლზე გაბატონების მნიშვნელობა. ქართველ და სომეხ მეფე-მთავრებს ერთმანეთთან ბრძოლის გარდა ატრაპატაკანის საამიროს გამგებელთა წინააღმდეგაც უხდებოდათ ბრძოლა. არაბი ოსტიკანები ხშირად მებრძობებულად ერეოდნენ ქართველ და სომეხ მეფე-მთავართა ურთიერთობაში და სერიოზული განხეთქილებაც კი შეჰქონდათ ცალკეულ დაჯგუფებებში. აკად. ნ. ბერძენიშვილის მითითებით: „თუ ერთი ვინმე მეორეს შველის მესამის წინააღმდეგ, ეს იმ მიზნით, რომ უფრო საშიში მოქიშპე თავიდან მოიცილოს, რათა შემდეგ დღევანდელი მოკავშირე თვითონ გადაყლაპოს. ძმა ძმებს არ ინდობს, შვილები — მამას. ყველას უკავშირდებიან და ერთგულობენ, ან მტრობენ და ებრძვიან კეისარს, ხალიფას, ამირას, მეფეებს და მთავრებს, შორეულს თუ ახლობელს, ოღონდ თავიანთ მიზანს მიაღწიონ, გაძლიერდნენ, მოძმე მეზობელი დაიპყრონ, თავის ქვეყანას სხვისი ქვეყანა შეუერთონ“²⁶.

ზემოთ აღნიშნული მძიმე პოლიტიკური ვითარება გავრით არის მოხსენიებული „მატიანე ქართლისა“-ში. იგი გვაწვდის ერთ მცირე ცნობას კონსტანტინე აფხაზთა მეფისა და სომეხთა მეფის სუმბატ აშოტის ძის ურთიერთობის შესახებ: „მას ჟამსა გამოვიდა კონსტანტი, აფხაზთა მეფე, დაიპყრა ქართლი, და ემტერა სომეხთა მეფე სუმბატ ტიეზერაკალი; გამოილაშქრა სპითა დიდითა და მოადგა უფლისციხესა და ამოიღეს პალან-კურდანი. აღმოავსა ზემო-კერძო და წარიღეს ციხე ჳერკითა. ხოლო კეთილად იმზახნეს სუმბატ და კონსტანტი და უკუმოსცა უფლისციხე და ყოველი ქართლი...“²⁷. კონსტანტინე

26 საქართველოს ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, გვ. 130.
27 მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 262.

ეგრისის მეფისა და სუმბატ სომეხთა მეფის ურთიერთობის ამბები უფრო ვრცლად და სანდოდ აქვს გადმოცემული იოანე დრასხანაკერტცის²⁸.

როგორც ირკვევა, ანონიმ ისტორიკოსს საკმაოდ ბუნდოვნად რაღაც სცოდნია ზემოთ აღწერილი ბრძოლის შესახებ და თავის თხზულებაში შეცდომით გადმოუცია იგი. მას სინამდვილეში სურდა აღეწერა ბრძოლა, რომელსაც ჰქონდა ადგილი X საუკუნის დამლევს სუმბატ II სომეხთა მეფისა და აფხაზთა მეფის თეოდოსე III შორის. ანონიმის მიერ გადმოცემულ მასალებში ერთმანეთშია არეული IX საუკუნისა და X საუკუნის ამბები. თანაც თეოდოსი III-ს იგი დატოსს უწოდებს, ხოლო სუმბატ ამოტის ძეს — სომეხთა და ქართველთა მეფეს.

IX—X საუკუნეების ამბების სანდო აღმწერი, სომეხი ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტცი, რომელიც ბაგრატიუნიანთა დინასტიის ისტორიკოსი იყო, აგრეთვე ახლო დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა ადარნასე ქართველთა მეფესთან, არც ერთხელ სუმბატ მეფეს სომეხ და ქართველთა მეფედ არ იხსენიებს. მის თხზულებაში IX—X საუკუნეთა მიჯნაზე ქართველთა მეფედ მხოლოდ ადარნასე კურაპალატია მოხსენებული. „იმდროინდელი დევნის გამო, — წერს იოანე დრასხანაკერტცი, — როგორც მწირი, გუგარელთა და ქართველთა შორის ვიპყრებოდი დიდად ბრძენ ადარნასესთან, რომელიც მეფედ იყო იმ მხარეში“, ან „იქ აშოტ მეფემ თან წაიყვანა ქართველთა მეფე ადარნასე“, ან „ეს რომ შეიტყო ყოვლად ძლიერმა და დიდად ჰკვიანმა ქართველთა მეფემ ადარნასემ, მიატოვა თავისი დისწულის გურგენის საქმეები“²⁹.

მიუხედავად მთელი რიგი უზუსტობებისა და შეცდომებისა, მაინც საჭიროდ მივიჩნით ამოგვეკრიბა ანონიმის „ისტორიიდან“ ცნობები საქართველოს შესახებ და მოგვეცა მათი ქართული თარგმანი.

ქართული თარგმანი შესრულებულია ანონიმი ისტორიკოსის „ისტორიის“ სომხური ტექსტიდან, რომელიც რუსულ თარგმანთან ერთად წინასიტყვაობით, კომენტარებითა და საძიებლებით გამოქვეყნდა 1971 წ. ერევანში.

ანონიმი ისტორიკოსის ცნობები საპარტიზმოს შესახებ

(ქართული თარგმანი)

დაეუფლა რა ჰორომთა მთელ ქვეყანას, მავრიკე გაემართა სამხრეთ მხარეებისაკენ. დაიპყრო ეგვიპტე, შემდეგ მოვიდა იერუსალიმში, გარს შემოართვა მას ზღუდე, განაახლა და შემოზღუდა ეკლესიები, რომლებიც ააოხრა ჰორომთა ურჯულო კეისარმა ვალენტიმ. მან ხელი აღმოსავლეთისაკენაც აღმართა, დაიპყრო სომეხთა, ალბანელთა და აფხაზთა ქვეყნები. ასე ძალით იგი გაბატონდა აღმოსავლეთში, დასავლეთსა და სამხრეთში.

მავრიკე კეისარმა აღმოსავლეთში გამგებლად დააყენა ვინმე მახაზი სომეხთა ქვეყნიდან, კაცი ბოროტი და უსამართლო. მან ააშენა ციხე-სიმაგრე მდინარე ახურიანის ნაპირას და უწოდა მას მახაზაბერდი. მავრიკემ საერთოდ მიუღო თავის ქვეყანაში მშვიდობა დაამყარა ისე, რომ სხვები არაყად ამბობდნენ: „თითქოს მავრიკეს დროა, ისე ზის უზრუნველადო“.

²⁸ იხ. იოანე დრასხანაკერტცი სომეხთა ისტორია..., გვ. 109—112.
²⁹ იქვე, გვ. 188, 241, 242.

იგი ჰორომთა სამეფოს განაგებდა 26 წელი. მან ხარკი შეაწერა სპარსთა მეფეს ხოსროს, მისი და ცოლად შეირთო და კონსტანტინოპოლში მოიყვანა. შეეძინა მას სამი ვაჟი და ერთი ქალი.

ამასობაში ერთმა კაცმა, რომელიც გადასახლებაში იმყოფებოდა კუნძულზე, კარამის პირდაპირ, ფარულად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში კაცი. მან დაიყოლია სამეფო კარის ხალხი, რომლებმაც მოკლეს მავრიკე მაგიდასთან სადილობის დროს. შემდეგ მათ გაანთავისუფლეს ჰერაკლე და გაამეფეს იგი. მან კი მოკლა მავრიკეს ვაჟები. მავრიკეს ცოლი გაემართა სპარსთა ქვეყანაში ხოსროსთან.

ხოსრომ მახვილს მისცა ჰერაკლეს ქვეყანა და დიდძალი ტყვე წაასხა სპარსთა ქვეყანაში. მეორე წელს იგი კვლავ დაბრუნდა, ასევე მოიმოქმედა ბერძენთა ქვეყანაში და დაბრუნდა უკან. 6 წლის შემდეგ იგი კვლავ მოვიდა, იგივე გაიმეორა და ბერძენთა ქვეყანა აქცია უდაბნოდ ადამიანებისა და პირუტყვთა გარეშე, რადგანაც საზრდო ველარ იპოვეს ვერც ადამიანებმა და ვერც პირუტყვებმა...

...მაშინ ბერძენთა მეფემ ჰერაკლემ გააერთიანა ფრანკთა ყველა ქვეყანა, ბერძენთა ქვეყანა, დიდი სომხეთი, აფხაზეთი, გეზი აილო აღმოსავლეთისაკენ, მოვიდა და მოაღწია თეოდოსიოპოლამდე, ანუ კარნუ ქალაქამდე. მან იხილა ქალაქი საფუძვლივ დანგრეული და მოისურვა მისი აშენება. იგი ჩაეჭკრებულ იყო ქრისტეს ჯვრის გამო და არ იცოდა, სად ეპოვა იგი. მასთან მივიდა ერთი ნახარარი, სახელად კონსტანტინე და უთხრა: „მეფეო, თუ გსურს, მე, მცოდნე, ვიპოვი ქრისტეს ჯვარს“, ხოლო მეფე ჰერაკლემ უპასუხა: „თუ შეგიძლია, შეეცადე იმის გაცეთება, რასაც ამბობ“. და აი, შეეკაზმა კაცმა ჯორეზი, დატვირთა ისინი დიდძალი განძითა და ძვირფასი ტანსაცმლით, გაემგზავრა და მოაღწია სპარსთა ქვეყანას, ქალაქ განძაც შაპასტანს, რომელსაც ოქროს ქალაქს უწოდებდნენ და რომელიც არის თავრიზი. შეიტყვეს ამის შესახებ ქალაქის მცხოვრებლებმა და თქვეს: „ეს დღე სასარგებლოა ჩვენთვის, რადგანაც ყველაფერი, რაც კი სურდათ ჩვენ გულსა და თვალებს, ამ რომაელ ვაჭართან აღმოჩნდა“. შეიტყო ეს ამბავი მეფე ხოსრომაც, მოიხმო თავისთან ვაჭარი და შეეკითხა: „რომელ ქვეყნიდან ხარ?“. მან კი უპასუხა: „ბერძენთა ქვეყნიდან“. მეფემ ჰკითხა: „გაქვს შენ შესაფერისი საქონელი?“. მან უპასუხა: „დიად, მეფეო, ფრიად შესაფერისიც. მაქვს მე დიდებული ტანსაცმელი, ოქროს ჭურჭელი და ძვირფასი თვლები“. ვაჭარმა მოიტანა მთელი საქონელი და დააწყო მეფის წინ. მეფეს ძალიან მოეწონა ყველაფერი. ზოგი რამ მეფემ შეიძინა ტანსაცმლიდან, ოქროს ჭურჭლიდან და ძვირფასი თვლებიდან და გადაიხადა ფასი, როგორც ვაჭარს სურდა.

ვაჭრის ამბავი მთელ ქალაქს მოედო, ყველა დიდი ხალხით მოდიოდა ვაჭართან, ხოლო იგი ყოველნაირად ცდილობდა ეპოვა ქრისტეს წმინდა ჯვრის ადგილი, რადგანაც მისი სპარსეთში მოსვლის მიზეზი ჯვრის ადგილსამყოფლის გაგება იყო. ხოსრო მეფის სამეფო კარზე იყო ერთი საპატიო კაცი, რომელიც მეგობარი იყო მეფისა. იგი მოვიდა რომაელ ვაჭართან და შეისყიდა მისგან მდიდრული ტანსაცმელი, ძვირფასი ქვები და ოქროს ჭურჭელი. ვაჭარმა შეიცნო ამ კაცის სიკეთე, გახდა მისი საყვარელი მეგობარი და აჩუქა მას ოქროქსოვილი ტანსაცმელი, ოქროს ჭურჭელი და ძვირფასი ქვები. სათნო შეიქნენ ისინი ერთმანეთისათვის. ეს სახელოვანი კაცი დადიოდა რომაელ ვაჭართან, ერთ დღეს მან უთხრა მას: „დიდი ხანია მე დავდივარ

შენთან, ერთხელ მოდი ჩემთან სახლში, რომ მეც გადავიხადო სამაგიერო, „სიამოვნებით მოვალ“ — უპასუხა ვაჟარმა.

და, აი, ერთ დღეს მან თავისი მსახურები გაგზავნა ვაჟარის თავის სახლში მისაპატიებლად. იგი მოვიდა. მოამზადა მან დიდებული მასპინძლობა მრავალფეროვანი საჭმელებით. ვაჟარმა მოკბიჩა მხოლოდ პური. სპარსმა ჰკითხა მას: „რატომ არ ჭამ?“, მან კი უპასუხა: „უკვე მესამე წელია მე პირში არ ვიღებ არც ხორცს, არც სხვა რაიმე სასიამოვნო საჭმელს“. სპარსმა კვლავ ჰკითხა: „რატომ? რა მიზეზით არ ჭამ?“ რომელმაც ვაჟარმა უპასუხა: „რადგანაც მე აღთქმა მივეცი, რომ ვიდრე თაყვანს არ ვცემ წმინდა ძელს, რომელიც ქალაქ იერუსალიმიდან წაიღეს და მიიტაცეს სპარსთა ჯარებმა, არ შევჭამ ხორცს ან სხვა სასიამოვნო საჭმელს. ყური მიგდე, რასაც გეტყვი შენ. იქნებ შესძლო შენთან მოიტანო ჯვრის ძელი“. სპარსმა კი უპასუხა: „არავის არ შეუძლია მივიდეს იმ ადგილას, სადაც თქვენი ჯვრის ძელია, რადგანაც ის ადვილი ჩვენი მეფის ხოსროს საწოლი დარბაზია. თუ შენ გსურს მე მიგიყვან იმ სახლთან, სადაც ჯვრის ნიშანია“. ვაჟარმა მადლობა გადაუხადა მას.

აღვნენ ისინი და მოვიდნენ სპარსთა მეფის სასახლესთან. აჩვენა რა სახლი, სპარსმა უთხრა ვაჟარს: „აქ არის თქვენი ჯვრის ძელი“.

მან თაყვანი სცა სახლს. ისინი წავიდნენ თავიანთ სახლებში და ვაჟარმა იჩქარა ამის შესახებ შეეტყობინებინა ჰერაკლე მეფისათვის.

ჰერაკლე მეფე დაბანაკდა კარნუ ქალაქში და წამოიწყო ზღუდის მშენებლობა, რომელიც დაანგრია სპარსთა სარდალმა ხორიანმა.

მოვიდა მეფე ჰერაკლეს მიერ გამოგზავნილი ვაჟარი: მან შეკრიბა სომეხთა, ქართველთა, ალბანელთა, შუამდინარეთის ხალხთა, ბერძენთა და ფრანკთა ჯარები და გაემართა ვასპურაკანის ქვეყანაში...

...გარდაიცვალა აშოტ ბაგრატიონი და სომეხთა სახლზე გამეფდა აშოტის შვილი, სუმბატი. იგი იყო ამაყი, მებრძოლი და ბრძენი კაცი. იგი ხელშეწყობილი იყო თავისი მეფობის მთელ გზაზე. პირობითა მეფემ რომანოსმა იგი მეფედ აკურთხა და ფრიად შეიყვარა. სუმბატი დაეპატრონა მთელ სომეხთს, დაიპყრო იგი, ქართველთა ქვეყანა და ალბანეთი, ქართველთა ველი, ფარი-სუნქი, აღორნისი, არევიქი, ბაღქი და ბარდავის დაბა-ქალაქი. მან დაიმორჩილა ფაიტაკარანი. რომელიც არის ტფილისი, ვლარშაბატი, დვინი, ვაიოც-ქორი და ნახიჩევანი. აიღო მან აგრეთვე ერნჯაკის ციხე-სიმაგრე, ალაშქერტი, ვლარშავანი, რომელიც არის ბასიანი, აპაჰუნქი, ჰარქი, ტარონი. მან ააშენა ზღაღის ციხე-სიმაგრე, გააშენა მთელი ვავარი და დაეუფლა არბერანის ქვეყანას.

ერთ ტაჭიკს, სახელად აპუჰეჰს, მან მისცა ბერკრის ციხე-სიმაგრე. ქალაქი არჭუმი გადასცა მეორე ტაჭიკს, რომელიც მოვიდა სუმბატ მეფესთან ქალაქ დარუბანდიდან. წაღკოტის ვავარი მან ერთ ტაჭიკს მისცა, სახელად რაჰს. იგი გაყოყონდა და თავის თავს „თვითმპყრობელ სუმბატს“ უწოდებდა.

მაშინ მისმა დამ ჰრანუშმა თავის ძმას სუმბატს გაუგზავნა წერილი: „მე მიმატოვა ჩემმა ქმარმა დერენიმ და შეიყვარა ვიღაც უცხოტომის ქალი ჰერაში, აბუშირის ქალიშვილი და იმდენად გათავხედდა და გამძაფრდა უცხოტომის ქალის გამო, რომ მიდის, ნახევარ წელს იქ ატარებს, მიაქვს ვასპურაკანის სახლის მთელი ქონება, ამარაგებს მათ საჭმლით, მიაქვს უცხოტომის ქალთან ტანსაცმელი, განძეულობა, ცხენები, ჯორები და ისე უსირცხვილად უყვარს იგი, რომ საკუთარ შვილებსაც არაფრად არ ავდებს. ო, შენ, ჩემო

თვითმპყრობელი ძმაო, რომლის წინაშე ცაცხებენ ყველა მეფე, მთავარი და ქვეყნის დიდებულები, ნუ დართავ ნებას, რომ მე არაფრად ჩამავადონ, რადგანაც მე შენი და ვარ და სხვა დამცველი არავინ არ მყავს“.

როდესაც ეს ამბავი შეიტყო სუმბატ მეფემ, ფრიად დამწუხრდა და წერილი მისწერა დერენს: „რატომ ჩადიხარ შენთვის ასეთ შეუფერებელ უპატიოსნებას. ჩემს დას, ჰარაუშს, წესიერსა და ლამაზს, რომლის დარი სილამაზით არავინაა ქალთა შორის, სტოვებ და მიდიხარ უცხოტომის ქალთან, ღმერთს არ გეშინია? თუკი სიძვის გამო ვინდა სხვა ქალები, ქალები ბევრია ვასპურაკანშიც. შევიტყვე, რომ შენ შეურაცხავი შენი ახატების ცოლები. გეშინოდეს ღვთისა! შენთვის სასიკეთო არ არის ეს ამბავი, რომელმაც ჩემამდე მოაღწია“.

მოისმინა რა დერენიმ სუმბატის წერილი, მოციქულის საშუალებით შეუთვალა „შენ ფრიად გაყოყნიდი იმ დიდების გამო, რომელიც წილად გხვდა. ვინ ხარ შენ, რომ ეს მითხრა მე! მე ჩემი სახლისა და სურვილების გამგებელი ვარ. ვინც მიყვარს, ის მომყავს. თუ შენ ეს არ მოგწონს, გამოგზავნე კაცი და წაიყვანე შენი და, თუ არა და მე თვითონ გამოგვგზავნი მას შენ“.

როდესაც ეს მოისმინა სომეხთა მეფემ სუმბატმა, ბრძანა წერილი მიეწერათ ჰერაში აპუმსირის ვაჟებთან. ისინი ოთხი ძმანი იყვნენ და ბრძანა ასე მიეწერათ მათთვის: „სუმბატისაგან, ქართველთა და სომეხთა მეფისაგან, თვითმპყრობელისაგან, აპუმსირის ვაჟებს, რომლებიც ახლა ფლობენ ზარევანდის გავარს, დაბა-ქალაქ ჰერას, სპარსეთის საზღვრებთან. მე შევიტყვე, რომ ჩემს სიძეს დერენიკს უყვარს თქვენი და ქულინარი. არ გრცხვენიათ თქვენ, რომ ამას აქვს ადგილი? თქვენ კორების საგანი ხართ ყველა მორწმუნეთათვის. თუკი თქვენი და აღმოჩნდა მის ტყვეობაში, თქვენ გმართებდათ ხმა მიგეწვდინათ ზორანსისა და ჩემამდე და გეხსნათ თქვენი და ტყვეობიდან“.

მათ პასუხად შემდეგი მისწერეს სუმბატს „ო, მეფეთა მეფეო! ცაცხაბებთ შიშით შენს წინაშე და ვერ ვბედავთ დერენის შეპყრობას, რადგანაც ვიცით, რომ იგი შენი სიძეა. და თუკი შენ არ განრისხდები ჩვენზე, ჩვენ ავუკრძალავთ მას ჩვენთან მოსვლას. ჩვენ მისი უღირსი საქმეების მონაწილენი არ ვართ“.

როდესაც სუმბატ მეფემ მოისმინა მათი წერილი, ბრძანა ასე მიეწერათ მათთვის: „სუმბატისაგან, ქართველთა და სომეხთა მეფისაგან, მრავალ გავართა მპყრობელისაგან აპუმსირის შვილებს ალისა და მაჰმედს. მოვისმინე თქვენი წერილი, რომელშიც წერდით, რომ გეშინიათ ჩემი და ვერ ბედავთ ბოროტება მიყენოთ დერენს, ვასპურაკანის მთავარს. ვფიცავ ღმერთს, რომელსაც თაყვანს ვცემ, ნუ გეშინიათ ჩემი. ჯერ გაუგზავნეთ მას წერილი და შეუთვალეთ „ნუღარ მოხვალ ჩვენთან“, ხოლო თუკი კვლავ მოვა, ჩაუსაფრდით და როცა მოვა, მოჰკალით და მისი სისხლისათვის პასუხს არ აგებთ. თუკი არ შეასრულებთ ჩემს ბრძანებას, ღმერთია მოწამე, რომ საფუძვლითურთ დავანგრევ ჰერას, თქვენ კი მახვილს მიგცემთ“...

იყო ერთი ტაჭიკი, სახელად ჰაბიბი. დაიპყრო მან მოსული და გადაწყვიტა შეებოდა სომეხთა მეფეს სუმბატს, რადგანაც სუმბატმა დაიპყრო ხლათის ქვეყანა, მან იქ გააშენა ციხე-სიმაგრე და განიზრახა მისწვდომოდა ასურელთა შუამდინარეთს.

ხოლო მოსულის გამგებელმა ჰაბიბმა, სალქას ვაჟმა, მებრძოლმა კაცმა შეკრიბა ჯარი და მეფე სუმბატს ასეთი წერილი მისწერა: „მოსულის მეფის

ჰაბიბისაგან, სალქას შვილისაგან, სომეხთა მთავრის აშოტის შვილს, სუმბატს შენ გაკადნიერდი და თვითნებურად დაიდგი გვირგვინი, რადგანაც ჰპოვე ქვეყანა უპატრონოდ, შენ გაიმარჯვე, ძალით დაუფლვე დასავლეთის ყველა მიწა და მოს, სანამ არ მიადწიე მთავარ ქალაქებს ბარდავს, ნახიჭევანს და დიდ დედაქალაქს დვინს. მაგრამ ამითაც არ დაკმაყოფილდი, მიჰმართე ასურელთა მხარეს და დაიპყარი არქეში, არწვე და მანაზკერტი. უფრო მეტად გათავებდი და დაებატრონე ხლათის გავარს. ახლა კი ხელი გამოაწვდინე შუამდინარეთისაკენ, ბაბილონელთა ქვეყნისაკენ. მე განვიზრახე გებრძოლო შენ, მე მოვალ და ხელთ ვიგდებ მთელ შენს ქონებას და შენ ქვეშევრდომ ქვეყანას. თუკი გაქვს შენი თავის იმედი, შეკრიბე შენი ჯარი და წამოდი ჩემს შესახვედრად“.

ეს რომ სუმბატ მეფემ მოისმინა, სომეხთა, ქართველთა, ალბანელთა და ტაოელთა ქვეყნებში დაგზავნა ბრძანება. ბრძანება მან გაუგზავნა ვასპურაკანის მთავარს აპუმურვანს: „წამოიყვანე შენი ჯარი და წამოდიო“. ეს რომ აპუმურვანმა შეიტყო, გაბოროტდა, რადგანაც იგი ვერავი და მეამბოხე კაცი იყო. მან წერილი მისწერა მოსულს ამირას, რადგანაც მეგობრობდა მასთან და მათ ერთმანეთთან ფიცი ჰქონდათ დადებული, რომ „თუ დაიწყება ომი სუმბატთან, მას კი არ დავეხმარებდი, არამედ შენ“-ო.

ჰაბიბმა ასეთი წერილი გამოუგზავნა მას: „თუკი შენი სიტყვები მართალია, აი დადგა ჟამი, მოიცილე ერთი დღე, მე დავეწევი სუმბატს და შენ დაინახე, რა დღეც დაადგება მის ჯარს“. მაშინ აპუმურვანმა დასდო ფიცი და გაგზავნა იგი წერილობით ჰაბიბთან ერთი კაცის საშუალებით, რომელიც კოტენის შვილი იყო ზაბეღენათა სახლიდან და სახელად ერქვა ვასაკი.

სუმბატმა შეკრიბა დიდძალი ჯარი, მოვიდა და შეიჭრა ხლათის ქვეყანაში და დაბანაკდა მოსკის ველზე; იგი იქ დარჩა და დაელოდა მთავარ აპუმურვანს. მან კი დაიგვიანა, რადგანაც უღალატა სუმბატს.

როდესაც ჰაბიბმა შეიტყო სუმბატის განზრახვა და მურვანის იქ დარჩენა, შეარჩია თავის ჯარიდან 10000 მეშურდულე, მამაცი მებრძოლები, თვითონ კი მოციქული გაუგზავნა სუმბატს და სთხოვა დაზავება: მან შემდეგი დააბარა შიკრიკს: „უთხარი სუმბატს, მოგვეცეს ხლათის ციხე და დავამყარებთ მშვიდობას და შეიპყარი იგი“. წავიდა შიკრიკი და შეიპყრო სუმბატი მუსკის ველზე. ღამით ჰაბიბი გზას გაუდგა და თავს დაესხა სუმბატის ჯარებს. სომეხთა ჯარებმა მოულოდნელად შუა ღამით გაიგონეს უცხოტომის ხალხის შეძახილები, შეშინდნენ და უკუიქცნენ. უცხოტომისანი ზურგს უკან შემოვლით იმ დღეს თავს დააცხრნენ სომეხთა ჯარებს ძლიერი დარტყმით და ხელთ იგდეს სომეხთა ჯარის მთელი ქონება.

აბუსეჰის შვილი ბოროტი და გულქვა კაცი იყო. მან მიმართა სომეხთა ქვეყანას, მოისურვა ხარკი აეღო სუმბატ მეფისაგან. ხოლო სუმბატმა არ მოისურვა მიცემა და უთხრა: „შენ ალიზე უკეთესი არა ხარ, თუმცა მოკალი შენ ის ვერაგულად, მე არ მოგცემ შენ ხარკს“. მაშინ აბუსეჰის შვილმა შეკრიბა სპარსთა მთელი ჯარები, მოვიდა და მოადწია სომეხთს. სუმბატმა შეკრიბა სომეხთა ჯარები და წავიდა მასთან შესახვედრად: ბრძოლა გაიმართა გნას მინდორზე; გაჭიანურდა ბრძოლა და სუმბატ მეფემ დაამარცხა სპარსთა ჯარები. ბევრი მათგანი მოკლეს, სხვები კი უკუაქციეს. აბუსეჰის შვილი დაბრუნდა სპარსეთში შერცხვენილი. ამ შემთხვევის გამო სულ უფრო და უფრო გაყოფდა იუსუფი, აბუსეჰის შვილი.

იმ დროს სუმბატმა მოისურვა ლაზთა, ანუ აფხაზთა მეფესთან დახვედრა. მან აფხაზთა მეფის თეოდოსის ქალიშვილი ცოლად შერთო თავის ვაჟს მუშელს და მეგობრები გახდნენ ისინი, მაგრამ სუმბატ მეფემ განიზარა დაეპყრო აფხაზთა გავარი, რომელიც მდებარეობდა შირაკის გავართან ახლოს, სახელდობრ: კანგარქი, გოგშენი, ძილცელი, კოლი და არტაპანქი, რადგანაც სუმბატი იყო ეშმაკი და ამპარტავანი კაცი და მისი მეფობის დრო შესაფერისი იყო ამისათვის.

მაშინ აფხაზთა მეფემ თეოდოსემ შეუთვალა სომეხთა მეფეს სუმბატს: „არ მოგცემ ჩემს მშობლიურ გავარს“. მაგრამ სუმბატმა ვერ მოისვენა, რადგანაც სუმბატმა ყური არ უგდო მას, თეოდოსე მშვიდად იყო ზამთრის დღეებამდე, შემდეგ კი მოიხმო თავისთან მუშელი, თავისი სიძე და ჩასვა საპატიმროში, მუშელმა შეუთვალა თავის ნამას სუმბატს: „იმ მიწების გამო, რომლებიც შენ წაართვი აფხაზთა მეფეს თეოდოსეს, მან ბოროტებში ჩამსვა მე“.

როდესაც სუმბატმა ეს შეიტყო, შეკრიბა ჯარი და ბევრი ხალხი. იგი წავიდა აფხაზთა ქვეყნისაკენ და მიიღწია ნოჰანთა ქვეყნამდე, სოფელ გორამდე, იქ იმყოფებოდა აფხაზთა მეფე და მასთან ერთად მუშელი. აფხაზთა მეფემ დაავტუბა მდინარის წყალი, ციხე-სიმაგრეს წყალი შემთავლო და აღარ იყო შესაძლებლობა ქალაქში შესვლისა იმ ყინულის გამო, რომლითაც დაფარული იყო მთელი ველი.

სუმბატი შევიდა აფხაზთა ქვეყანაში და დაიწყო მისი ძარცვა. შემდეგ მოვიდა არტაანის ქვეყანაში. მას თან ახლდნენ: დიდძალი ჯარით არეველქის მთავარი სუმბატი, ფარისოსის მთავარი ჰმაიკი დიდძალი ცხენოსნებით, აღძნიელთა მთავარი გრიგორი დიდძალი ჯარით, გოროზის მთავარი ვასაკი დიდძალი ცხენოსნებით, ვაიოცქორის მთავარი აპუშამბი დიდძალი ჯარით, ტაოს მთავარი გურამი დიდძალი ცხენოსნებით, ჭობულთა მთავარი დიდძალი ჯარით, ტარონის მთავარი ვაგიკი დიდძალი ცხენოსნებით, ვასპურაკანის მთავარი გურგენი დიდძალი ჯარით. მოკელთა მთავარი აშოტი დიდძალი ცხენოსნებით, ანძეველთა მთავარი ჰამაკარი დიდძალი ჯარით, კორღუელთა მთავარი დიდძალი ცხენოსნებით და მრავალი სპარსთა ქვეყნიდან.

დაბინავდნენ ისინი გაყინული მინდვრის ირგვლივ. სუმბატ მეფე ყოყმანობდა, რადგანაც არ ჰქონდა შესაძლებლობა სოფელ გორის დაპყრობისა. მაშინ ვასპურაკანის მთავარმა გურგენმა უთხრა თავის აზატებს: „როგორ მოვიქცეთ?“ და აი ხელახლა დაჰედეს მათ თავიანთი ცხენები. მაშინ შეარჩია მხნე ვაჟკაცები გუნთთა, ქაჯბერუნთა, გაბელიანთა, ძიუნაკანთა, გაშრიკანთა და გნდუნთა ტომთაგან.

თვითონ გურგენი, მხრე კაცი, მოვიდა დილით, როგორც კი ინათა. სუმბატი დამწუხრებული იყო. გურგენი მივიდა სუმბატთან და უთხრა: „რატომ ხარ მეფეო, დაღვრემილი?“ სუმბატმა უპასუხა: „რა გავაკეთოთ, ჩემო შვილო გურგენ?“ გურგენმა უთხრა: „მიბრძანე და მოგიყვან შვილს“. სუმბატ მეფემ გაიცინა მის სიტყვებზე. გურგენმა თქვა: „ნუ იცინი, მეფეო“. სუმბატმა უთხრა: „რომ გამოიძებნოს საშუალება, გაფრინდებოდი შენ, როგორც ჩიტი, შვილო გურგენ“. გურგენმა უპასუხა: „მიბრძანე, მეფეო, შენ თვითონ ნურაფერზე იღარდებ“. მთავრებმა გადახედეს ერთმანეთს და თქვეს: „რის გაკეთებას აპირებს ვასპურაკანის მთავარი?“ იცინოდნენ ისინი და ჩუმად მისხარად იგდებდნენ მას. მეფემ თქვა: „წადი, ჩემო შვილო გურგენ“.

გამოვიდა გურგენი, წავიდა აზატებთან და შეატყობინა მათ მეფის ბრძენება. შემოასხდნენ ცხენებს ვასპურაკანის მამაცი მებრძოლები და თვითონ გურგენ არწრუნის, შვეიდნენ და გაჰქუსლეს გაყინულ მინდორზე. როდესაც ისინი მიუახლოვდნენ სოფელს, გამოვიდნენ აფხაზთა მეფის ჯარები, გარშემოერტყნენ ყინულის ნაპირებს, ჩათვალეს რა იგი საკუთარ ნადავლად. ისინი უახლოვდებოდნენ ჩუმად, ვინაიდან გურგენ მთავარმა დაარია თავისი აზატები, რომ „წინ წადით ფრთხილად, მოატყუეთ აფხაზთა ჯარები, გაემგზავრეთ სათითაოდ“. მიუახლოვდნენ ისინი ხმელეთს, უეცრად რაღაც წამოიძახეს და შეძახისაგან აფხაზთა ჯარები უკუიქცნენ. გარშემოერტყნენ და დაიწყეს მათი მახვილით მოსრვა.

აფხაზთა მეფემ გაიგონა მოულოდნელი ხმაური, ავიდა სახურავზე და ხმამაღლა დაიყვირა: „ვინ ხარ შენ? ეს მამაცი სისხლის საქმეა, მომეცი შენი სისხლი!“ გურგენმა კი უპასუხა: „მე ვასპურაკანის მთავარი ვარ, ეს კი ჩემი ბიძის (დედით) სუმბატ მეფის შვილია“. მან შეიპყრო აფხაზთა მეფე და მუშელი, სუმბატის შვილი და მოიყვანა ისინი სუმბატ მეფესთან. განცვიფრდა ყველა ტომი, რომლებიც მეფესთან იყვნენ. დათანხმდა აფხაზთა მეფე, გადასცა კანგარქი, გოგშენი და კოლა. მათ შორის მშვიდობა ჩამოვარდა.

დაბრუნდა სუმბატ მეფე, მოვიდა შაჰასტანში და გაგზავნა ყველანი სახლებში თავიანთ ქვეყნებში. ხოლო გურგენ მთავარმა არწრუნთა სახლიდან, ვასპურაკანის მთავრის გაგიკის ძმამ, მოიპოვა რა ასეთი გამარჯვება, მოვიდა თავის აზატებთან და უთხრა: „თქვენ ხედავთ, აზატებო, როგორ ვერ გვრტანს მე და ჩემი ძმას გაგიკს სუმბატ მეფე? თქვენ იცით, რომ მე რომ არ გამოვსულიყავი, მისი შვილი აქამდე აფხაზთა მეფესთან ბორკილებში იქნებოდა. აი, მან ყველა მთავარი განადიდა და დააბრუნა თავიანთ ქვეყნებში, ჩემზე კი არაფერს ზრუნავს“. ერთმა საჭურისმა, მხნე კაცმა, რომელმაც მამაცობით გამოიჩინა თავი ვასპურაკანში, უთხრა მას: „რატომ ხარ ამით გაკვირებული, გურგენ მთავარო? მე ბევრი რამ მინახავს და გეუბნები, რომ სუმბატს არ უნდოდა შენ და მუდმივად ბოროტებას ჩადის ვასპურაკანის სახლის მიმართ. რატომ არ გაგონდება, როგორ მოაკვლევინა შენი მამა დერენი ჰერას ველზე და უღირს ალმურგანს უბრძანა გამხდარიყო ვასპურაკანის მთავარი, შენი უფროსი ძმა აშოტი ბორკილებით შეიპყრო, სანამ ის არ გარდაიცვალა ნკანის ციხეში. როდესაც დედაშენი, ჰრანუში, მორიდებული და ჰკვიანი ქალი, გაემართა სომხეთში, ტირიდა მის წინაშე და ეუბნებოდა: „შენ ჩემი ძმა ხარ, მე უმწეო ვარ ვასპურაკანის სახლში, ჩემი ვაჟები კი ამოწყდნენ უღირსი მურგანის ხელით“. მან გაიცინა და უთხრა შენს დედას, ჰრანუში: „ნუ ტირი, დე დაიღუბონ შენი შვილები, რადგანაც გველები სჯობს ამოწყვიტო, რომ არ გადაიქცნენ ისინი გველშაპებად“-ო. იგი არ მოგცემს შენ გასაქანს.

და თუ მურგანის გამო, რომელმაც უღალატა მას, მისი ჯარები არ დაეცნენ ხლათის ქვეყანაში, მოსკის მინდორზე, რის მომასწავებელიცაა დახოცილთა ძვლები, იგი ნებას არ მისცემდა მოეკლათ ალმურგანი და თქვენ ნუ დაუჭერებთ სუმბატს, რადგანაც ის შეეცდება თქვენს დაღუპვას“.

აზატთა გუნდებმა თქვეს: „მოდო, წავიდეთ, მთავარო, მისგან არაფერ კარგს არ უნდა მოველოდეთ, იგი არაფერს ისეთს არ ვააკეთებს, რომ თქვენ გაგიხარდეთ“. როდესაც გურგენ მთავარმა ეს შეიტყო, წამოდგა, წავიდა სუმბატ მეფესთან და უთხრა: „მშვიდობით დარჩი, მეფეო“. სუმბატმა უპასუხა სიცილით: „ნუ ჯავრობ ვასპურაკანის მოხტუნავე ჩიტო, მოგცემ შენ მანგანავის

ცინეს და გარნისის გავარს“. ეს რომ გაიგონა გურგენ მთავარმა, გაბრაზდა და გამოვიდა სუმბატ მეფის სასახლიდან და წავიდა.

სუმბატს უთხრეს: „წავიდა ვასპურაკანის მთავარი“. სუმბატმა უპასუხა: „დაე, წავიდეს გველის წიწილა დერენისა, რომელიც მე მოვაკვლევინე აბუმსუარის შვილებს“ და არ მოისურვა მისი დაბრუნება და სიკეთით გაშვება.

Е. А. ЦАГАРЕИШВИЛИ

АНОНИМНЫЙ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬ (Т. Н. ПСЕВДО-ШАПУХ БАГРАТУНИ) И ЕГО «ИСТОРИЯ»

(Резюме)

«История» анонимного повествователя является одним из важных памятников как древнеармянской исторической, так и художественной письменности.

На основе изучения материалов «Истории» и их сличения с данными других источников, означенный памятник можно датировать XII веком.

В работе дан перевод на грузинский язык сведений анонимного повествователя о Грузии. Грузинский перевод сопровождается исследованием, в котором дается оценка сочинения как источника для истории Армении и Грузии.

ვახტანგ ბაგრატიონი

XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან

შამთაღაშვილის ზოგიერთი ცნობის გაზიარებისათვის

ენებათა დღევით და მძაფრი ბრძოლებით აღსავსე საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ დრამატულ პერიოდს წარმოადგენს XIII—XIV სს. მიჯნა. ილხანთა მონღოლური სახელმწიფოს მტარვალური უღლის ქვეშ მოქცეული საქართველო, უკიდურესად შევიწროებულ-შეწუხებული, XIII ს. მეორე ნახევარში მიმართავს ბრძოლისა და წინააღმდეგობის ჯერ შენიღბულ ფორმებს. მაგრამ მაშინ, როცა მონღოლთა გაუთავებელმა გადასახადებმა, სამხედრო და სხვა ბეგარამ აღარ მოასვენეს ქვეყანა, შეიქმნა ნიადაგი მასობრივი განდგომისა და აჯანყებისათვის. როდესაც პირადად მეფე დავით VIII, ყაზან ყაენთან ნდობადაკარგული, 1290-იანი წლების ბოლოს მონღოლთაგან სიკვდილით დასჯის საფრთხის წინაშე დადგა, აჯანყებას მოთავეც გაუჩნდა: აჯანყების მეთაურობა იკისრა თვით მეფემ და ბრძოლამ ღია, აშკარა ფორმები მიიღო.

ბრძოლის ასპარეზად იქცა შიდა ქართლი — თბილისიდან სურამამდე და თრიალეთიდან კავკასიონამდე. შფოთიანმა და მერყევემა შიდაპოლიტიკურმა მდგომარეობამ გასტანა წყვეტილ ეპიზოდებად თითქმის 25 წელი — დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილით დასჯიდან, ვიდრე გიორგი ბრწყინვალის გააფხვებამდე. მაგრამ ეს წყვეტილი ეპიზოდები ერთიანდება ერთ გახანგრძლივებულ ბრძოლად, მათში მონაწილე მებრძოლი ძალების იგივეობის გამო.

ქართველების ბრძოლის ლეიტმოტივი იყო ბრძოლა მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ, მათი საბოლოო განდევნა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა.

ბრძოლა უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ არ იყო, რასაკვირველია, ერთეული შემთხვევა საქართველოს წარსულში. მაგრამ თითოეულ ასეთ შემთხვევაში ბრძოლა მიმდინარეობდა სხვადასხვა კონკრეტულ პირობებში. ამის შესაბამისად ცალკე აღებული თითოეული ბრძოლა რომელიმე დამპყრობის წინააღმდეგ თავისებურ სპეციფიკას შეიცავს და თითოეულ მათგანს თავ-თავისი ისტორიულ-კვლევითი ინტერესი აქვს.

XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლში წარმოებულ განმათავისუფლებელი ბრძოლის პირობების ერთ-ერთ არსებით თავისებურებას შეადგენდა ქართველთა და მონღოლთა ბრძოლასთან ოს მთავართა — ფარეჯანისა და ბაყათარის და „გორს მსხდომ ოსთა“ რაზმების ენერგიული თავდასხმების უშუალო შერწყმა.

ფარეჯან-ბაყათარისა და „გორს მსხდომი ოსების“ რაზმების მოქმედება 1290—1320 წწ. საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიაში აღიბეჭდა მკვეთ-

რად თავისებურ ეპიზოდად. ადრეული და მოწიფული შუა საუკუნეების მსაძილეობაში ოს-ქართველთა ურთიერთობაში ამის ანალოგიებს არ ვხვდებით¹. ამ ეპიზოდმა სრულიად ახალი მომენტი შემოიტანა ქართველთა და ოსთა ურთიერთობაში. ოსი მთავრები, მანამდე ძლიერი საქართველოს სამეფო და საპატრიო მოკავშირენი, აწ მონღოლთა მოკავშირედ და ფეოდალური ქართლის მეტოქედ გვევლინებიან. ათეული წლების მანძილზე გორი ეყარა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლად მოქმედ ოსთა სამხედრო რაზმს. რამდენიმე საუკუნის მეგობრობის და შეთანხმებული პოლიტიკური არსებობის შემდეგ სწორედ ამ ათწლეულში პირველად ჩამოვარდა „მტერთა შორის ქართველთა და ოსთა“, — ამბობს უამთააღმწერელი.

იმ შფოთიან წლებში ქართველთა და ოსთა ურთიერთობაზე ყურადღება გაამახვილა და თავისი აზრი გამოთქვა არა ერთმა მკვლევარმა.

1290—1300-იან წწ. ოსების სახელთან დაკავშირებული ამბები (გორის აღება, აზნაურთა განსხმა მამულებისაგან, აოხრება ქართლის მკვიდრთა და სხვ.) ივ. ჯავახიშვილის მიერ გაგებულ იქნა პირველად როგორც ოსების შემოსევა ჩრდ. კავკასიიდან ქართლში და აქ მათი თარეში; ამასთანავე, ათეული წლის მანძილზე ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსთა“ რაზმების მტრული მოქმედების აულაგამობა მის მიერ ახსნილი იყო აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური შესუსტებით, დაუძლურებით².

XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლში ოსთა რაზმების მოქმედების სხვაგვარი გააზრება მოგვცა ნ. ბერძენიშვილმა ნაშრომში „საქართველოს ისტორია X III—XIV სს. (კონსპექტი)“. ის ლაპარაკობს „ლიახვის ხეობაში ოსთა ჩამოსახლებაზე“, „მტკვრის ვაღმა მხარეში მათს ფეხის მოკიდებაზე“, აზნაურთა მიწათმფლობელობისათვის საფრთხის შექმნაზე, „მამულთაგან აზნაურთა განსხმაზე“ და სხვ.

ამ სტატიაში წამოყენებული მოსაზრებები და დებულებები შემდგომში შეიტანეს „საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში“ (იხ. 1958 წ. გამოცემა, § „მოიღვრა ჩამოწოლა ბარში“, გვ. 245—246).

ნ. ბერძენიშვილის დებულებებმა, რომლებიც ეხება „ქართლში ოსების ჩამოსახლებას“ და აქ მათ მოქმედებას XIII—XIV სს. მიჯნაზე, ჰპოვეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთგვარი გავრცელება და შემდგომი განვითარებაც კი³. ფეხი მოიკიდა და გავრცელება ჰპოვა აზრმა, თითქოს XIII ს. მიწურულს ქართლში მოხდა ოსების გადმოსახლება ჩრდილო კავკასიიდან და ამით დასაბამი მიეცა თანამედროვე სამხრეთ ოსების კომპაქტურ მოსახლეობას ქართლის მთიანეთში⁴.

¹ დმანისში არაბთა მიერ 100 კომლი ოსის დასახლება საყურადღებო ეპიზოდია („ქართლის ცხოვრება“, I, ს. ყუხუიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ. 256—257), მაგრამ ცნობათა უქონლობის გამო, ამ ჩამოსახლების ხასიათზე და მიზნებზე არაფრის თქმა არ შეგვიძლია, ხოლო ვარაუდასაგან თავს ვიკავებთ.

² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ისტორია XI—XV სს., თბ., 1949, გვ. 175; მიხეივ, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1949, გვ. 245, 259.

³ დ. გვრიტიშვილი, დვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის, იხ. „მომხილველი“, I, თბ., 1949 გვ., 109—121; გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (უძველესი დროიდან XIV ს. დამლევამდე), 1958, გვ. 171—225; Г. Р. Лазарашвили, О времени переселения осетин в Грузию, იხ. უსრბ. „Сов. Этнография“, 1966, № 2, გვ. 101—109.

⁴ საქართველოს ისტორია, I, დამხმ. სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 245—246; გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 224—225.

მაგრამ წერილობით წყაროებში მთავარ ბაყათარისა და „გორს მსხდომი“ ოსთა⁵ სახელებთან დაკავშირებულ ცნობათა შეპირისპირება და ანალიზი ცხადს წდის, რომ ხსენებული ავტორების მიერ ამ ცნობების ინტერპრეტაცია არ შეესაბამება თვით ისტორიულ მოწმობათა შინაარსს. რამდენადაც დასახელებული ნაშრომებიდან ჩანს, შესაბამისა შესაძლოა წარმოშვა იმან, რომ მათ ავტორებს აღძრული საკითხები სპეციალურად და დაწვრილებით არც უკვლიათ. ამიტომ არსებული შეხედულებანი საფუძვლიან გადასინჯვას და დაზუსტებას მოითხოვენ.

ჯერ ერთი, XIII ს. მიწურულს ქართლში მყოფ ოსთა მოქმედება ჩვეულებრივი მეკობრეობა, ან გარეშე ძალის შემოსევა რომ ყოფილიყო, მაშინ ამ ოსთა რაზმებს ხომ მონღოლებიც შეებრძოლებოდნენ. ისტორიული წყაროების კრიტიკული განხილვა გვარწმუნებს, რომ გორის დაკავებაში ოსებს სწორედ მონღოლებმა გაუწიეს მფარველობა; მთავარი ბაყათარი და „გორს მსხდომი ოსები“ არა ერთხელ ყოფილან მონღოლთა ლაშქრობის მონაწილენი და თანამებრძოლნი⁶. მაშასადამე, ეს ოსები არ იყვნენ მეკობრეები, ამ ცნების ჩვეულებრივი გაგებით და არც გარედან შემოსეული უცხო მტრული ძალა.

უმართებულო ჩანს აგრეთვე მოთარეშე რაზმების აულაგამობის ასხნა აღმოსავლეთ საქართველოს მეტისმეტი დაუძლურებით. საქართველო არც ისე დაძაბუნებული ჩანს; ქართველების მონაწილეობა მონღოლთა ლაშქრობებში, მონღოლთა უუნარობა ჩაეჭვით დავით VIII-ს აჯანყება, ერისთავთ-ერისთავის სურამელის მიერ „გორს მსხდომი ოსების“ დაჭაბნვა, ბექა ჯაყელის მიერ მთავარ ბაყათარის დამარცხება და სხვა ფაქტები იმაზე მეტყველებენ, რომ საქართველოს ჰქონდა საკმაო ძალა, რომ სწრაფად მორეოდა მთავარ ბაყათარისა და „გორს მსხდომი ოსების“ რაზმებს; და თუ ეს არ მოხდა, აქ სხვა მიზეზია საგულგებელი და არა საქართველოს დასუსტება.

არ არის მართებული არც XIII—XIV სს. მიჯნაზე ოსების სახელთან დაკავშირებული ამბების გაგება, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიიდან მათი გამოსახლებისა და ქართლის მთიანეთში ამ დროიდან კომპაქტური მოსახლეობის სახით დასახლებისა.

მივმართოთ წყაროებს.

XIII ს. მეორე ნახევარსა და XIV ს. დასაწყისში (გიორგი V ბრწყინვალის გამეფებამდე) ოსთა რაზმების ქართლში გამოჩენისა და აქ მათი მოქმედების შესახებ ძირითადი წყაროა ჟამთააღმწერელის თხზულება, ხოლო გიორგი V-ის ზეობაში „გორს მსხდომ ოსთა“ დამარცხება-დამორჩილების და, საერთოდ, ქართლში ოსების რაზმთა მოქმედების საბოლოო აღკვეთის შესახებ ცნობათა მთავარი წყაროა „ძეგლი ერისთავთა“, „ძეგლისდება“ და ვახუშტის „საქართველოს ისტორია“. თარგმნით და გამოცემულ სომხურ საისტორიო ლიტერატურაში ოსი მთავრების ფარეჯანისა და ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსების“ შესახებ ცნობები არ გვხვდება. მით უფრო არ არის მოსალოდნელი ასეთი ცნობები სხვაენოვან წყაროებში. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ასეთი რამ არ გვეგულება.

ისტორიული კვლევის პირველი მეთოდოლოგიური მოთხოვნილებაა შესასწავლი ფაქტების ლოკალიზაცია და მათი თარიღების გარკვევა. ეს აუცი-

⁵ ქართლის ცხოვრება. II, ს. ყუხჩიშვილის რედ. თბ., 1959, გვ. 296.

⁶ იქვე, გვ. 305, 306, 318 და სხვ.

ლებელი წინაპირობაა ისტორიულ მოვლენათა შორის არსებულ ურთიერთკავშირისა და დამოკიდებულებათა სწორი გარკვევისათვის.

ჟამთააღმწერლის თხზულებაში მოთხრობილი ამბები, ჩვეულებრივ, საკმაოდ კონკრეტულად არიან ლოკალიზებული, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის დათარიღებული.

ოსების სახელთან დაკავშირებული ამბები არც ვახუშტისეულ „საქართველოს ისტორიაში“ და „ქორონიკონებში“ არის დათარიღებული.

ივ. ჯავახიშვილს თავის „ქართველი ერის ისტორიის“ მესამე წიგნში (თბ., 1949, გვ. 237—256) აქვს გარკვეული XIII—XIV სს. მიჯნაზე მომხდარი ზოგიერთი ამბის თარიღი, მაგრამ ქართლში მყოფ ოსების სახელთან დაკავშირებული ფაქტები დაუთარიღებელი დარჩა. ამიტომ შევეცდებით მათ დათარიღებას.

ოსების ხსენებას ქართლში ჟამთააღმწერელი იწყებს 1290-იანი წლების დასაწყისიდან. მათი ხსენება ხდება ისტორიულ ამბავთა შემდეგ კონტექსტში: 1289 წ., დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილით დასჯასთან დაკავშირებით, დაისვა საკითხი საქართველოს სამეფო ტახტზე ახალი მეფის დასმისა. დიმიტრის პირდაპირი მემკვიდრე დავითი შექმნილ სიტუაციაში ტახტზე პრეტენზიას ვერ წამოაყენებდა, თუმცა, უეჭველია, ფარულად ამის პრეტენზია ექნებოდა. მედროვე ხუტლუბუღას წინადადებით არღუნ ყაენმა დაამტკიცა მეფედ დავით ნარინის შვილი ვახტანგ II. მაგრამ არღუნ ყაენის სიცოცხლის ბოლო ხანებში (ე. ი. 1291 წ. მარტამდე) ხუტლუბუღამ ზოგიერთ მონღოლ დიდებულთა მხარდაჭერით სცადა დაეთანხმებინა ყაენთან არსებული საბჭო ვახტანგ II-ის გადაყენებაზე და მის მაგიერ დიმიტრი თავდადებულის ძის დავითის გამეფებაზე. დავითის სხვადასხვა მომხრეთა შორის ჟამთააღმწერელს დასახელებული ჰყავს „ოსთა მეფის ძე, სახელით ფარეჯან, იგიცა ძლიერად შეეწეოდა დავითს“⁷.

ქართველი მთავრების უმეტესმა ნაწილმა კი მხარი დაუჭირა ვახტანგ II-ის მეფედ დარჩენას. ამის გამო ხუტლუბუღამ ვერ დაიყოლია საბჭო და მეფედ ისევ ვახტანგი დარჩა. „საბჭოდცა წარდგეს, თუ რომელსა მართებს მეფობა. ხოლო სხუათა მთავართა ქართველთა არა სინდა მეფობა დავითისი, რამეთუ მტკიცედ დგეს ერთგულობასა ზედა ვახტანგისსა, ამისთვის არა მოსცეს მეფობა დავითს“⁸. დავითს მისცეს საქართველოში მხოლოდ „ადვილ-ადგილ სოფელნი და ქუეყანა“, ე. ი. რაღაც მამულები.

ამრიგად, ფარეჯან ოვსთა მთავარი პირველად მოხსენებულია 1290 წ. ბოლოს. ილხან ყაენთა კარზე, საქართველოს შიდაპოლიტიკურ ამბებთან დაკავშირებით. ის დავით დიმიტრის ძის, მედროვე ხუტლუბუღას და ზოგიერთ მონღოლ ნოინთა დაჯგუფებაშია.

მოპირდაპირე დაჯგუფებას შეადგენდა ვახტანგ II და საქართველოს მთავართა უმეტესობა. ამ ორ დაჯგუფებას შორის ცილობა განახლდა არღუნ ყაენის სიკვდილის (1291 წ. მარტი) შემდეგ. დავით დიმიტრის ძე აღდგენილ იქნა მემკვიდრეობის უფლებებში, მაგრამ ვახტანგ II მაინც ინარჩუნებს სამეფო ხელისუფლებას. „მიერთგან მიეცა ფლობა დავითს და ნოინნი დავითისკენ იყვნეს. ეგრეთცა მტკიცედ ეპყრა მეფობა ვახტანგ“. მტკიცედ მე-

⁷ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 294.

⁸ იქვე.

ფობას კი, მიუხედავად იმისა, რომ ნოინნი მას არ ემბრობოდნენ, ვახტანგ II შეძლებდა მხოლოდ ადგილობრივი ქართული მმართველი წრის მხარდაჭერის საფუძველზე⁹. ახლად დასმულმა ყაენმაც — ქელათუმ მოწყალე თვალთ შეხედა ვახტანგ II-ს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამჯერადაც გადამწყვეტი როლი ითამაშა იმ პოლიტიკურმა პირობამ, რომელმაც გადაწყვიტა დავა ვახტანგ II-ს სასარგებლოდ პირველადვე — არღუნ ყაენის, სიცოცხლეში. სახელდობრ, „მთავართა ქართველთა არა სთნდა მეფობა დავითისი, რამეთუ შტკიცედ დგეს ერთგულებასა ზედა ვახტანგისსა“. ყაენმა, ჩანს, ანგარიში გაუწია საქართველოს ფეოდალური წრეების ამ განწყობას.

ამ შემთხვევაში საგულვებელია, რომ ყაენის პოზიციაზე გარკვეული გავლენა იქონია ილხანთა სახელმწიფოში არსებულმა ზოგიერთმა საერთო სოციალურ-პოლიტიკურმა გარემომბამ, სახელდობრ, ცენტრალური ხელისუფლების (ყაენის) და მონღოლ ფეოდალთა (ნოინნი) შორის ინტერესთა წინააღმდეგობამ და შუღლმა, რამაც ამ დროს (1290-იან წლებში) იჩინა თავი. ამის გამო ცენტრალური ხელისუფლება იჩენს მიდრეკილებას ნოინების შესახლუდავად დაეყრდნოს ადგილობრივ (დაპყრობილ ერების) ფეოდალურ წრეებს¹⁰. კერძოდ, ვახტანგ II-ის საკითხში ამ ტენდენციას უნდა გამოეწვია ცენტრალური ხელისუფლების ცდა ქართულ ფეოდალურ წრეებისათვის დათმობით გაეადვილებინა მათთან კონტაქტის დამყარება. ამასთან ერთად მონღოლთა ცენტრალური ხელისუფლების პოზიციაზე გავლენა მოახდინა იმ გარემომბამაც, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტზე დავით-ნარინის ძის ვახტანგ II-ის დატოვებით იქმნებოდა მომავალში მის ქვეშევრდომობაში დასავლეთ საქართველოს მოქცევის პერსპექტივა¹¹.

⁹ 1290—91 წლებში აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტზე ვახტანგ II-სა და დავით VIII-ს ცილობის ამბავში უკვე შედგენილი ერთი გარემობა, რომელიც დამახასიათებელია 1290-1300-იანი წლებისათვის საზოგადოდ. სახელდობრ, უკვე 1290 წ. ოსთა მთავარი ფარეჯან და მონღოლთა ნოინები, ერთი მხრივ, და საქართველოს დიდებულთა მეტი ნაწილი, მეორე მხრივ, ურთიერთ დაპირისპირებულ დაჯგუფებებს წარმოადგენდნენ. ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი და გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიურ საფუძველზე ჩანს წარმოქმნილი. აქ ხომ დაპირისპირებული იყვნენ დამპყრობელი, მომთაბარე, გადასახადების მკრეფავ-მიმღები თავისი თანამოლაშქრებით, და დაპყრობილი, მიწათმოქმედი მეურნეობის მიმდევარი, გადასახადების კადამხდელი. ამ დაპირისპირების საწყისები საგულვებელია ჯერ კიდევ დიმიტრი თავდადებულის მეფობის წლებში.

მომთაბარე მეურნეობის მიმდევარ მონღოლ-თურქ ფეოდალთა და მკვიდრი მიწათმოქმედი მეურნეობის მიმდევარ ადგილობრივ ფეოდალებს შორის წინააღმდეგობებზე და ანტაგონიზზე იხ. И. М. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV вв., М.—Л., 1960, გვ. 74—76 და სხვ. მართალია, საქართველოს მდგომარეობა განსხვავდებოდა აზერბაიჯანის მდგომარეობისაგან, მაგრამ ამ ანტაგონიზმს არ შეიძლება არ ჰქონოდა თავისებური გამოვლენა საქართველოშიც.

¹⁰ А.-К. Али-Заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1956, გვ. 271—273; Л. О. Бабаян, Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV вв., М., 1969, გვ. 164—166, 274—276.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 289; საქ. ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, 1958, გვ. 244.

მეორე დასადგენი თარიღი არის ოსების მიერ გორის „თვისად დაქერის“ დრო.

ქელათუ ყაენი ტახტზე ავიდა 1291 წ. 23 ივლისს. ახლად გაყაენებულს ჯერ მისთვის უფრო აქტუალური საქმე უნდა მოეგვარებინა: ანგარიში გაესწორებინა თავის შინაურ მტრებთან და ყაენის ტახტის მოცილებთან¹². ამასობაში მას განუდგა „ქალაქი საბერძნეთისა ტონლუშალო“. მიუხედავად იმისა, რომ გასარკვევია თუ ვინ, ან რა არის სავარაუდებელი „ტონლუშალოს“ ქვეშ (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 242—243), მთავარია ის, რომ მომხდარა აჯანყება, რომლის დასათრავუნად მონღოლთა ლაშქარში გაწვეული იყო ქართველობის ნაწილიც.

ტონლუშალოს აჯანყება თარიღდება 1291 წ. 1 ენკენისთვით¹³. ხოლო მის დასაცხრობად ლაშქრობის თარიღი, ცხადია, უფრო გვიანი იქნებოდა. ჟამთააღმწერლის ცნობით, ყაენმა „მოუწოდა ყოველთა სპათა მისთა“; მათ რიცხვში დავით დიმიტრის ძეს და „მცირედთა ქართველთას“. ამ ლაშქრობაში მონაწილეობდა ფარეჯანიც (ოსთა მთავარი). ამავე დროს ყაენმა „ხუტლუბულა და სხუანი მთავარნი საქართველოსანი დაუტევნა მულანს (ე. ი. აზერბაიჯანში — ვ. გ.), რამეთუ ეშინოდა გამოსვლისათვის ბერქალნთასა“, ანუ ოქროს ურდოს ლაშქრისა.

ბრძოლამ აჯანყებულ ტონლუშალოს წინააღმდეგ გასტანა ხუთ თვეს. მამ ქალაქის აღება 1292 წ. გაზაფხულის უადრეს ვერ მოხდებოდა.

მთელი ამ ლაშქრობის აღწერაში მეფე ვახტანგ II არც ერთხელ არ არის მოხსენიებული. ეს გვაფიქრებინებს, როგორც აღნიშნული აქვს აკად. ივ. ჯავახიშვილს, რომ ამ დროს ის მძიმედ დასნეულებული და გარდაცვლილი უნდა იყოს. ვახტანგ II-ის გარდაცვალების თარიღად ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია 1291 წ. დასასრული ან 1292 წ. დასაწყისი¹⁴.

ტონლუშალოდან ყაენის შინ დაბრუნება და დავითის მეფედ დამტკიცება სავარაუდებელია არა უადრეს 1292 წლის შუა ხანისა. სპულერიც ჟამთააღმწერელზე დაყრდნობით, 1292 წ. მეორე ნახევრით ათარიღებს ყაენისგან დავით VIII-ის მეფედ დამტკიცებას¹⁵. ხოლო დავით დიმიტრის ძის საქართველოში მოსვლა და ფაქტიური გამეფება 1293 წ. დასაწყისშია სავარაუდებელი. ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც დავით VIII-ის, დიმიტრის ძის გამეფება დათარიღებულია 1293 წლით.

ჟამთააღმწერლის ცნობით, ტონლუშალოს წინააღმდეგ ქელათუ ყაენის ლაშქრობის დროს და „მუნ ყოფსა ფარეჯანისა იწყეს ოვსთა ოხრებად, ხოცად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თვისად დაიჭირეს ოვსთა“. მაშასადამე, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ქალაქ გორის ოსთაგან დაპყრობა უნდა მომხდარიყო 1292 წ. პირველ თვეებში, ან გაზაფხულზე, როდესაც ვახტანგ II ცოცხალი აღარ არის, ხოლო დავით

¹² B. Spuler, Die Mongolen in Iran. Berlin, 1955, გვ. 86—87.

¹³ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 242.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 243—244; საქართველოს ისტორია, I, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 244.

¹⁵ Spuler, დასახ. ნაშრ., გვ. 88.

დომიტრის ძე ყაენს ახლდა ლაშქრობაში, ე. ი. როდესაც ქართლში უმეფობდა იყო.

ამას მოსდევს ქართლის ერისთავის ბეგას ძე ამაღას მეთაურობით ქართლის ლაშქრის ბრძოლა გორში მყოფ ოსების წინააღმდეგ, რაც სავაჩუდებელია 1292 წლის შუა თვეებში (ზაფხულში); ყოველ შემთხვევაში, დავით დომიტრის ძის ქართლში მეფედ დაბრუნებამდე, რადგანაც გორის გარშემო ბრძოლაში დავითის ხსენება არ არის.

სწორედ უმეფობით უნდა აიხსნას ქამთააღმწერელის ცნობაც, რომ გორში ჩამდგარი ოსების წინააღმდეგ სალაშქროდ „ყოველნი ქართველნი“ „შეკრბეს ქართლის ერისთავისა ბეგას ძესა ამაღას წინაშე“ და არა მეფის წინაშე (როგორც ეს უნდა მომხდარიყო, მეფე რომ ყოლოდა ქართლს, და როგორც ეს მოხდა გიორგი V ბრწყინვალეს დროს).

ბრძოლა „გორს მსხდომ ოსებსა“ და ქართლის ერისთავის ამაღას ლაშქარს შორის გაგრძელდა. ბოლოს „გორს მსხდომ ოსებს“ ბრძოლა გაუჭირდათ და შველა სთხოვეს მუხრანში მდგომ მონღოლებს. ესენი ჩამოდგნენ მეზობლად მხარეთა შუა და დაზავეს ისინი რაღაც კომპრომიზულ პირობებზე, მაგრამ გორი მაინც ოსებს დაუტოვეს.

ამრიგად, ოსთაგან გორის დაჭერა მომხდარა პოლიტიკურ მოვლენათა ასეთ კონტექსტში: 1292 წ. პირველ თვეებში მეფე ვახტანგ II გარდაცვლილი იყო, ხოლო ტახტის მემკვიდრე დავით დომიტრის ძე იმყოფებოდა ტონღუზალოსთან ლაშქრობაში, ქართველი მთავარნიც თავისი ლაშქრით იდგნენ მულანში — აზერბაიჯანში. მასასადამე, ქართლი 1292 წლის პირველ ნახევარში ძლიერ ლეგიტიმურ ხელისუფლებას მოკლებული იყო. სწორედ ამ დროს ოსების რომელიღაც რაზმს მონღოლ ხელისუფალთა დასტურით და მფარველობით ძალით დაუჭერია ქალაქი გორი.

*
* * *

ქამთააღმწერლის თხრობის მიხედვით, 1293 წ. პირველ ნახევარში დავით დომიტრის ძე მოვიდა ყუენისაგან თბილისს და აქ მეფედ იკურთხა. დავითსა და „გორს მსხდომ ოსთა“ შორის რაიმე კონფლიქტი არ მომხდარა. ყოველ შემთხვევაში ქამთააღმწერელი ამგვარ ფაქტს არ ახსენებს. ჩანს, მომდევნო წლებშიაც, 1296—97 წლამდე, ე. ი. ვიდრე დავით VIII გადაუდგებოდა ყაზან ყაენს, მეფე დავით VIII-სა და ოსებს შორის რაიმე ანტაგონიზმი არ ყოფილა. ეს ადვილი გასაგებია, თუ გავიხსენებთ მემატიანის სიტყვებს, რომ „დავით უმეტესთა ქამთა იყვის წინაშე ყაენისა“, მასთანვე „ფარეჯან ოვსთა მთავარი, მსახურებდა კეთილად მეფესა“¹⁶. ხოლო თვით დავით VIII კარგ ურთიერთობაშია მონღოლებთან, რომლებიც მფარველობდნენ გორში მყოფ ოსებს. ამ წლებში (1293—95) ანტაგონიზმი და ბრძოლა ქართლში გაიშალა სხვა სიბრტყით. ქამთააღმწერელი ამბობს: „დაღათუ ფარეჯან ოვსთა მთავარი მსახურებდა კეთილად მეფესა, არამედ აქუნდათ მტერობა ქართველთა [და ოვსთა]; ესოდენ გარდაეკიდნა ირთმანეთსა, რომელ რომელიცა მძლე ექმნის, მოკლის“¹⁷.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 297.
¹⁷ იქვე.

აქ მოხსენიებულ მტრად გადაკიდებულ „ქართველთა და ოვსთა“ ხელის ქვეშ უნდა იგულისხმებოდნენ ფეოდალური წრეები და, საერისო, წარჩინებულ წოდებათა წარმომადგენლები. ასეთია მკვეთრი შთაბეჭდილება ჟამთააღმწერლის მთელი თხრობისგან. ამის კარგ ილუსტრაციას წარმოადგენს მემატანის მიერ აქვე მოთხრობილი ამბავი სათხისა და უზურაბევთან რატი სურამელის შეხვედრის და შებრძოლებისა. სათხი და უზურაბევ წარჩინებული წოდების ოსები უნდა ყოფილიყვნენ. ამრიგად, ოსთა მიერ გორის დაქერის გამო ატეხილი მტრობა ქართლელ და ოს ფეოდალთა შორის მომდევნო 1293—95 წწ. გაგრძელდა.

*
*
*

მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა 1295 წლის მეორე ნახევარში. ყაზანსა და ბაიდოს შორის ბრძოლა ყაენის ტახტისათვის 1295 წლის ოქტომბერში ყაზანის გამარჯვებით დასრულდა¹⁸. დავით VIII კი კეთილ ურთიერთობაში იყო ბაიდოს მომხრეებთან. შეიქმნა სიტუაცია, მსგავსი იმისა, რომელიც წანამძღვარი იყო დავით VIII-ის მამის დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილით დასჯისა 1289 წ. ამიტომ ყაზან ყაენსა და დავით VIII-ს შორის ჩამოვარდა ურთიერთმიმართ ერთგვარი უნდობლობა. დავით VIII-მ ვერ გაბედა ყაზანთან ურდოში წასვლა; მან გაუგზავნა მხოლოდ „ყოველი სიმდიდრე, რომელი შეევედრა ოვსთა მთავრის ფარეჯანისა, რომელი იღვა ციხესა ატენისასა“¹⁹. სალაროს გაგზავნა ყაენისათვის უნდა დათარიღდეს 1295 წლის მიწურულთ, ან 1296 წლის დასაწყისით, ილხანთა ტახტზე ყაზანის კურთხევის მომდევნო ახლო დროით, რაც ჟამთააღმწერლის თხრობის თანმიმდევრობასაც სასჯებით შეესაბამება. ეს არის „ოვსთა მთავრის ფარეჯანის“ უკანასკნელი ხსენება ჟამთააღმწერელთან. 1296—1298 წწ. არ იხსენიება არც ფარეჯანი და არც სხვა ვინმე ოსთაგანი.

1295—96 წელთა მიჯნაზე ფარეჯანის მოხსენიება იმგვარია, რომ მისი ამ დროს ცოცხლად ყოფნა საეჭვოა: „მეფემან დავით მოსცა... ყოველი სიმდიდრე, რომელი შეევედრა ოვსთა მთავრის ფარეჯანისა, რომელი იღვა ციხესა ატენისასა“, ე. ი. სიმდიდრე უწინ მიბარებული ფარეჯანისათვის ინახებოდა ატენში და ის გაუცია დავით მეფეს, ხოლო თვით ფარეჯანი მოქმედ პირად არ ჩანს. ამიტომ სავარაუდებელი ხდება 1295—96 წელთა მიჯნის ახლო ხანს ფარეჯანის გარდაცვალება.

1297 წლისათვის უნდობლობა და მტრული დამოკიდებულება მეფე დავით VIII-სა და მონღოლთა ხელისუფლებას შორის გაღრმავდა. მონღოლებმა ქრისტიანების ღვენაც დაიწყეს. ყაზან ყაენის ახალი მიწვევის საპასუხოდ, დავით VIII გაიხიზნა მითულეთს და სრულიად განუღდა მას. 1297—99 წლებში დავით VIII ყოველწლიურად გზავნის ელჩებს ოქროს ურდოში და სთავაზობს სამხედრო კავშირს ილხანთა წინააღმდეგ საბრძოლველად²⁰. ამ ნიადაგზე ურთიერთობა დავით VIII-სა და ყაზან ყაენს შორის კიდევ უფრო განწვევდა, თუმცა დავით VIII-ს მოლაპარაკებამ ოქროს ურდოსთან მოსალოდნელი ნაყოფი არ გამოიღო.

¹⁸ Spuler, ციტირ. თხზ., გვ. 91.
¹⁹ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 299.
²⁰ იქვე, გვ. 302—304.

1298 წელს, ზაფხულში, ყაზან ყაენის დავალებით მონღოლთა ლაშქარმა მოაოხრა სომხითი, ქართლი, თრიალეთი, ერწო. ყაზან ყაენის განმეორებითი ცდები — ხელთ ეგდო დავით VIII ძალით ან შემორიგების პირობით, უშედეგო გამოდგა²¹. სომხითი, ქართლი, კახეთი, მთიულეთი ისევ დავით VIII-ს ერთგულობდა.

ამიტომ 1300 წ. გაზაფხულზე მონღოლებმა კვლავ „მოაოხრეს ქართლი უბოროტესად. ზოლო მეფე დავით დადგა ზადას“. მაშინ ხუტლუსას მეთაურობით მონღოლთა ლაშქარი შეესია მთიულეთს. ამ ერთი წლის მანძილზე მონღოლებმა რამდენჯერმე, სხვადასხვა გზით შეუტიეს მთიულეთს და ხეცს, მაგრამ ისევ წარუმატებლად.

აი, ამ ლაშქრობებთან და ბრძოლებთან დაკავშირებით ჟამთააღმწერელი კვლავ იწყებს ოსების ხსენებას. აქ არის პირველად მოხსენიებული „ოვსთა მთავარი ბაყათარი“, რომელიც ქსნის ერისთავთან (შალვა ქვენიფხველთან) და მუხრანში ნადგომ თათარ ბანთანაღუსთან ერთად მეგზურობდა მონღოლთა ლაშქარს: „წინარნი თათარნი იყვნეს“²², ამბობს მათზე მემატიანი.

შემდეგ, მაღალმთიან ზოლში წარმოებული ბრძოლების აღწერისას, ამბობს, რომ „ქუეთთად იბრძოდეს თათარნი, რომელთა შემწედ ჰყვა ივანეს ძე შანშე, და ოსნი რომელ სხდეს გორს, მესხნი ლაშქარნი“²³; ე. ი. მონღოლთა ლაშქარში მონაწილეობდა გორში დამკვიდრებული ოსთა რაზმიც. მეორეს მხრივ, „დაამტკიცეს და დადგეს ერთგულობასა მეფისასა (დავით VIII — ვ. გ.) სურამელი აჰმად და ამირეჯიბი აბაზას-ძე ჭილა და აზნაურნი ქართველნი და სომხითარნი და დიდი ერთგულობა აჩუენეს“²⁴.

„იქმნა ომი ძლიერი“, მაგრამ მონღოლებმა წარმატებას ვერ მიაღწიეს. პირიქით, ცალკეული მათი რაზმები ძალზე დაზარალდნენ. ამიტომ სარდლობამ ბარში დაბრუნება ამჯობინა. აქ კი ჯავრი იყარეს მონღოლებმა. „ხუტლუ-ბუღა... დაესხა ქართლს, დადათუ ვინმე დარჩომილ იყო მოსრა და ტყუე ყო და მოაოხრეს ქართლი“²⁵.

ამრიგად, 1300 წელს ქართლის მთიანეთში გამართულ ბრძოლაში, ერთის მხრივ, იყვნენ მეფე დავით VIII, ქართლისა და სომხითის აზნაურნი და მთიულეები, ზოლო მეორის მხრივ, მონღოლთა ლაშქარი, მესხთა ლაშქარი, ქსნის ერისთავი და „ოვსთა მთავარი ბაყათარ“ და „ოსნი რომელ სხდეს გორს“. ხაზგასასმელია აქ ორი მომენტი — ოსთა მოკავშირეობა მონღოლებთან და დაპირისპირებულობა ქართლ-სომხითის აზნაურობასთან.

1301 წ. და მომდევნო წლებშიც გაგრძელდა ბრძოლა დავით VIII-სა და მონღოლ ნოინთა შორის. დავითის საყრდენ სოციალურ ძალას კვლავ აზნაურობა და მთიელები შეადგენდნენ. მართალია, არაერთგზის აოხრებათა გამო, ზარის აზნაურები მერყეობას იჩენენ, იძულებული ხდებიან მონღოლებთან შერიგება ეძიონ, მაგრამ დავით VIII საბოლოოდ მაინც არ მიატოვებს და რაღაც კავშირში არიან მასთან. ამას გვანიშნებს ჟამთააღმწერელის სიტყვები:

21 1298 წ. ხუტლუსას ლაშქრობას მოწმობს რაშიდ-ად-დინიცი. იხ. მისი „Сборник летописей“, ტ. III, გვ. 182, 183.

22 ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 305.

23 იქვე, გვ. 306.

24 იქვე, გვ. 305.

25 იქვე, გვ. 306.

„მეფე დავით... ზაფხულ მთიულეთს იყვის და ზამთარ ქართლსა“²⁶; და „აოხრებდა ბაყათარ ქართლსა და მეფე დავით ვერ წინააღმდეგობდა“²⁷.

დავით VIII-ს მეთაურობით მთიულთა და ქართლელთა ყველა ბრძოლას მონღოლებთან წლების მანძილზე ერთვის მთავარ ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსების“ ბრძოლა ფეოდალურ ქართლთან.

ბაყათარი „აოხრებდა ქართლსა, თრიალეთსა და განასხმიდა მამულისგან აზნაურთა და იყო ჭირი დიდი მკვიდრთა ქართლისათა“²⁸.

დავით VIII-მ თავის ხელისუფლების აღსადგენად ილაშქრა თბილისისაკენ და აქ გადაიხადა დიდი ბრძოლა. „მეფემან დავით შეკრიბა ყოველი მთიული“²⁹, მაგრამ მანაც დამარცხდა ვახტანგ III-სა და ყივჩაღთა შეერთებული ძალებისგან.

ამ ბრძოლის დროს თბილისში მეფედ არის უკვე ვახტანგ III, რომლის გამეფების თარიღად მიღებულია 1302 წ. ამასთანავე ცოცხალი ჩანს ყაზან ყაენი, რომლის სიკვდილის თარიღია 1304 წ. ყაზან ყაენმა ორჯერ ალაშქრა ვახტანგ III ეგვიპტის სულთნის წინააღმდეგ. ამ ლაშქრობათა შუალედ დროში მოხდა სწორედ დავით VIII-სა და ვახტანგ III-ის შებრძოლება თბილისთან. ზემოხსენებული ფაქტების თანამიმდევრობა საფუძველს გვაძლევს დავით VIII-ის ლაშქრობა თბილისისკენ დავათარიღით 1303 წლით. ხოლო, რადგანაც მემბტიანე წერს, რომ დავით VIII-ის ლაშქარი „მოუხდა ყივჩაყთა საზაფხულოდ მომავალთა“³⁰ (აღბათ, იგულისხმება — მომავალთა მთაში) შესაძლებელია ლაშქრობის თარიღი დაზუსტდეს 1303 წლის გვიანი გაზაფხულთ.

დავით VIII-ის ლაშქრობის მარცხის შემდეგ, გვამცნობს ჟამთააღმწერელი, „უმძევინეარესად აოხრებდა ბაყათარ ქართლსა... აოხრებდა ქვეყანათა და ხოცდა კაცთა“³¹. ბოლოს ბაყათარმა „წარულო გამრეკელსა კახას ძესა ციხე ძამისა“³². მაშინ ბაყათარის წინააღმდეგ ამხედრდა ბექა ჯაყელი და დაამარცხა ის. ამის „უქანას მოკულდა ბაყათარ“³³. ეს არის და ეს. ჟამთააღმწერლის მთელ დანარჩენ თხრობაში ბაყათარი და არც რომელიმე ხსევა ოსთა მთავარი არც ერთხელ აღარ იხსენიებიან.

ბაყათარი უნდა გარდაცვლილიყო 1303 წლის შემდეგ (დავით VIII-ს თბილისზე ლაშქრობის შემდეგ), მაგრამ 1306 წლამდე, რადგანაც ამ წელს გარდაიცვალა ბექა ჯაყელი, რომელიც ცოცხალი იხსენიება ჟამთააღმწერელთან ბაყათარის სიკვდილის შემდეგაც. საგულისხმოა, რომ გილანის წინააღმდეგ ოლჯაითუ ყაენის ლაშქრობაში 1307 წ.³⁴ მონაწილეობენ „ოვსნი გორს მსხდომი“³⁵, ხოლო მთავარი ბაყათარ არ იხსენიება. ესეც დამაჯერებელს ხდის ბაყათარის გარდაცვალების დათარიღებას 1304—1306 წლებით. ამრიგად, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, მთავარ ბაყათარის თარეშს ქართლში ადგილი ჰქონია 1300-დან 1304—1306 წლებამდე.

26 ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 316.
 27 იქვე, გვ. 317.
 28 იქვე, გვ. 316.
 29 იქვე.
 30 იქვე.
 31 იქვე, გვ. 317.
 32 იქვე.
 33 იქვე.
 34 Spuler, დასახ. ნაშრ., გვ. 108.
 35 ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 318, 320.

ქამთაალმწერელთან ოსების სახელი გვხვდება კიდევ ერთხელ — ეს არის „ოგნისა გორს მსხდომთა“ მოხსენიება ცალკე სამხედრო რაზმად ოლჯაითუ ყაენის ლაშქრის შემადგენლობაში გილანზე 1307 წ. გალაშქრების დროს³⁶. ამის შემდეგ, ე. ი. 1307 წლის შემდეგ, ქამთაალმწერელთან „გორს მსხდომნი ოსები“ აღარ მოიხსენიებიან.

„ქართლის ცხოვრებაში“ მოთავსებული ქამთაალმწერელის თხრობა თავდება ოლჯაითუ ყაენის სიკვდილით (1316 წ. დეკემბერი), მიიი მცირეწლოვანი შვილის აბუ საიდის (მუსაითის) ყაენად კურთხევით (1317 წ. აპრილი), მეფე გიორგი V-ს ურდოში წასვლით და ერთობლივი საქართველოს მეფედ მისი დამტკიცებით. მაშასადამე, ქამთაალმწერლის თხრობა წყდება 1317 წ. ამბებზე.

„გორს მსხდომი ოსების“ და მთავრის — ბაყათარის რაზმის მდგომარეობა და მათი მოქმედების ხაზი ქართლში ამ პერიოდში (1307—1317 წწ.) არ შეცვლილა. ეს გარკვევით ჩანს ქამთაალმწერლის აღწერილ სიტყვებიდან, რომ ქართველთა და ოსთა შორის მტრობა დაიწყო გორის გარშემო ბრძოლის დროს და გაგრძელდა „ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგიმ განასხნა და აღფხურნა“. „ძეგლი ერისთავთა“ მოწმობს, რომ მხოლოდ გიორგი V-ს გამეფების შემდეგ გახდა შესაძლო ოსთა რაზმის საბოლოოდ დამარცხება და გორიდან განდევნა. „გორს მსხდომი ოსების“ და მთავრის ბაყათარის რაზმის მოუხსენებლობა 1307—1317 წწ. ამბებთან დაკავშირებით შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ქამთაალმწერლის თხრობის ბოლო ფურცლები მიძღვნილია მონღოლთა ლაშქრობებისადმი, მეფე ვახტანგ III-ის გარდაცვალებისა და გიორგი ბრწყინვალის გამეფებისადმი, ხოლო ქართლის შინაურ მდგომარეობაზე საერთოდ აღარაფერს ამბობს.

ამრიგად, გასარკვევეი გვრჩება კიდევ თარიღი იმისა, თუ როდის იქნა დამარცხებული და განდევნილი ქართლში მოთარეშე და „გორს მსხდომი ოსთა“ რაზმები. ზემოთქმულიდან უკვე აშკარაა, რომ ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო 1317 წლის შემდეგ. თუ ამას მივუმატებთ „ძეგლი ერისთავთს“ ცნობას, რომ მეფე გიორგი გორთან სამ წელს ებრძოდა ოსებს, მაშინ გორის აღება სავარაუდებელია არა უადრეს 1320 წლისა.

ჩვენი აზრით, აქ საჭიროა მხოლოდ იმის დათქმა, რომ სამი წლის ბრძოლა, თუ კი მართლა სამ წელს გაგრძელდა ის, საფიქრებელია, წარმოებდა არა მხოლოდ გორში მყოფ ოსებთან, არამედ მთავარ ბაყათარის ყოფილ რაზმთანაც და საერთოდ ქართლში სხვა მოძალადეებთანაც.

გიორგი ბრწყინვალე გამეფების პირველ წელსვე რომ ვერ დაიპყრობდა გორს და ვერ „განასხმიდა“ ოსებს, გვაფიქრებინებს ის გარემოებაც, რომ ოსები მონღოლთა მფარველობით სარგებლობდნენ. ხოლო გიორგი მონღოლებთან კარგი ურთიერთობის შენარჩუნებას და მათი ნდობის მოპოვებას ცდილობდა. ამიტომ ის იძულებული იყო მონღოლთა „მოლაშქრე და თანამებრძოლი“ ოსების მიმართაც თავშეკავებით და მხოლოდ შესაფერი მოტივებით ემოქმედნა.

გიორგი V-ის ლაშქრის მიერ ოსთა „განსხმავე“ და სხვადასხვა ციხეებიდან და დაბეზიდან მათ განდევნაზე და დამორჩილებაზე წერდა ვახუშტი ბაგრატიონიც. ეს ამბავი ვახუშტის მოხსენიებული აქვს ჩოფან ნოინის სიკვდილამ-

³⁶ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 318. 320.

დღე და იმერეთის შემოერთებამდე³⁷. ჩოფან ნოინის სიკვდილი თარიღდება 1327 წლით, ხოლო იმერეთის შემოერთებას ვახუშტი ათარიღებს 1330 წლით, ღღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში კი ეს ფაქტი თარიღდება 1329 წლით³⁸. ვახუშტისთან წარმოდგენილი ისტორიულ ამბავთა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა თითქოს სარწმუნოა და, მაშასადამე, ამის მიხედვით გორის აღება მომხდარა 1327 წლამდე. ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალეს მიერ გორის აღების ქვედა ქრონოლოგიურ მიჯნად სავარუდებელია 1320 წელი, ხოლო ზედა ქრონოლოგიურ მიჯნად — 1326 წელი. ამის შემდეგ XVI ს. ბოლო მეოთხედამდე ქართულ წერილობით წყაროებში ქართლის არც ბარში და არც მთიანეთში ოსების კომპაქტური მასის ხსენება აღარ გვხვდება.

*
* * *

საკვლევი თემისთვის საინტერესო ისტორიული ფაქტების თარიღების გარკვევის შემდეგ ლოგიკურია გადავიდეთ იმის გარკვევაზე, თუ საიდან, ან როგორ გაჩნდნენ ფარეჯან-ბაყათარის და „გორს მსხდომ ოსთა“ რაზმები ქართლში და როგორი იყო მათი სოციალური რაობა.

ივ. ჯავახიშვილი, ეხება რა დავით VIII-ს გამეფებას 1293 წ. და მომდევნო წლებში ყაენის კარზე მის ყოფნას, აღნიშნავს საქართველოს „მოსახლეობის ბევრგან შეთხლეობას და ქვეყნის გაუკაცრიელებას“. მისი გაგებით, ამას მოჰყვა მიგრაციული პროცესი: ქართველი მთიელები ჩამოვიდნენ ბარში, „ხოლო მათ მაგიერ თანდათანობით იმიერკავკასიიდან ოსები გადმოვიდნენ... საქართველოში ისინი... ცარცვა-გლეჯვას ეტანებოდნენ. ამ ნიადაგზე ქართველთა და ოსთა შორის მტრობა ჩამოვარდა და ერთიმეორეს დაუნდობლად ეპყრობოდნენ“³⁹. ამასთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი იმეორებს ეპითაღმწერელს (ქ. ცხ., II. 1959, გვ. 297—98). ამ აზრს იმეორებს ის შემდეგაც⁴⁰.

არსებითად ამავე აზრისაა ნ. ბერძენიშვილიც. აღწერს რა XIII ს. მიწურულს აღმოსავლეთ საქართველოს მძიმე მდგომარეობას, იგი დასძენს: „სწორედ ამ „შფოთიან“ ხანაში ადგილი აქვს ქართლში, ლიახვის ხეობაში ოსთა ჩამოსახლებას. ოსთა ეს ჩამოსახლება XIII საუკუნის 90-იან წლებში იწყება. XIV ს. პირველ ოცეულში მათ უჭირავთ გორი (წაართვეს ქართლის ერისთავთ სურამელთ), ფეხი მოუკიდიათ მტკვრის გაღმა მხარეშიაც (გამრეკელ კახას ძეს წაართვეს მამის ციხე) და ლამობენ დაეპატრონონ ძამის ხეობას“⁴¹. „ოსთა ჩამოსახლებას“ და „ოსთა ჩამოსხდომას და აზნაურთა განსახმას მამულთაგან XIV ს. პირველ მესამედში“ ნ. ბერძენიშვილი განმეორებთაც ახსენებს⁴².

ამრიგად, ორსავე მეცნიერს ერთგვარად ჰქონდათ წარმოდგენილი ფარეჯან და ბაყათარ ოსთა მთავრების და „გორს მსხდომ ოსთა“ წარმომავლობა. მათი გამოჩენა საქართველოს ისტორიის ჰორიზონტზე XIII ს. მიწურულს იყო

37 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 256, 257.
 38 საქართველოს ისტორია, I, დმზმ. სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 251—252.
 39 ივ. ჯავახიშვილი, ციტირ. თხზ., გვ. 245.
 40 იქვე, გვ. 257.
 41 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 60.
 42 იქვე, გვ. 61, 67.

შედგვი მიგრაციული პროცესისა, რომელიც წარმოიშვა კავკასიონის მაღალმთიან ზოლში 1290-იან წლების დასაწყისში. ორივე მეცნიერი ცნობდა მიგრაციული პროცესის ერთ-ერთი წინაპირობის არსებობას ამ დროისათვის — ქართლის გაუკაცრიელებას. ოღონდ ივ. ჯავახიშვილი ამისათვის ვახუშტის სიტყვების (ბარის გაუკაცრიელებაზე და მთიელთა ბარში ჩამოსახლებაზე) პერიფრაზს მიმართავს, ხოლო ნ. ბერძენიშვილი უამთაღმწერელის სიტყვებისას (ქართლის აოხრებაზე, შიმშილზე და მოსახლეობის სამცხეში წასვლაზე), გადმოსახლებულთა სოციალურ ოაზაზე გარკვევით არაფერი აქვთ ნათქვამი, ოღონდ ისინი მთიელებად მიიჩნიეს. ხოლო მათ მოქმედებაში ხედავდნენ მხოლოდ ქვეყნის აოხრება-რბევასა და მეკობრეობას. ნ. ბერძენიშვილი ხაზს უსვამდა კიდევ „აზნაურთა განსხმას მამულისაგან“, ბრძოლის სამამულო ხასიათს და ლიახვის ხეობის დაკავებას გადმოსახლებულ ოსთა მიერ.

ქართლის ბარის გაუკაცრიელების, ბარში მთიელთა ჩამოსახლების და მთიანეთში ჩრდილო კავკასიიდან ოსების შემოსახლების ერთმანეთთან დაკავშირება საფუძველს მოკლებული და უმართებულო ჩანს.

უამთაღმწერელით ოსები ქართლის ბარში ჩანან უკვე 1290-იანი წლების დასაწყისში (და უფრო ადრეც), ხოლო ქართლიდან მოსახლეობის აყრა და სამცხეში გადასვლა მოხდა 1301—1303 წწ.; ე. ი. გაუკაცრიელება კი არ უსწრებდა წინ ოსთა გამოჩენას ქართლში, არამედ პირუკუ, ჯერ ოსები დასახლდნენ ქართლის ბარში და შემდეგ მონღოლთა და ოსთა რაზმთაგან რბევ-აოხრებამ გააქცია მოსახლეობა სამცხეში.

ვახუშტის აზრიც ქართლის მთა-ბარში მიგრაციულ პროცესზე მიეკუთვნება არა 1290—1300-იან წლებს, არამედ XVII საუკუნეს. მონღოლების ბატონობის ხანაში, სოფლის მეურნეობის კრიზისისა და მონღოლთა ძალმომრეობის პირობებში, ქართლის ბარი კიდევ რომ გაუკაცრიელებულიყო, ვერ იქნებოდა მთიელთათვის მიზიდველი. მკვიდრი მოსახლეობაც კი შემოიფანტა და თავისუფლებას მიჩვეულ მთიელს რაღა ჩამოიყვანდა ბარში?

დაბოლოს, ისიც უნდა ითქვას, რომ ისტორიულ წყაროებში არსად არის აღნიშნული 1290-იანი წლების დასაწყისში ოსთა გადმოსახლების შესახებ ჩრდილო კავკასიიდან და მათ მიერ ქართლის მთიანეთის ხეობების დაკავება. ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოში უცხო ძალების შემოჭრას „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტი ჩვეულებრივ გვამცნობს სიტყვებით — „გამოვიდნენ“ და „გარდამოვიდნენ“. 1263 წ. ლტოლვილთა მოსვლასაც უამთაღმწერელი ამ ტერმინით გვამცნობს: „...მათ უამთა გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისგან ლტოლვილინი“. ხოლო 1292 წ. ოსების მიერ გორის დაკავებაზე და ქართველებთან მტრობაზე თხრობის დროს ოსების მიმართ გამოთქმა „გამოვიდნენ“ ან „გარდამოვიდნენ“ არ არის ხმარებული. კონტექსტიდან (მთავარ ფარეჯანის სახელთან დაკავშირებით მათი ხსენება) კი გამომდინარეობს, რომ ეს ქართლის ბარში მყოფი ოსები იყვნენ და გორის დაკავება მოხდა ყინვანიდან, დმანისიდან, ატენიდან ან ქართლის სხვა რომელიმე პუნქტიდან მათი ადვილგადანაცვლების შედეგად.

ამრიგად, ისტორიული წყაროების ცნობილი მოწმობანი და მოსაზრებანი 1290-იან წლებში ქართლის გაუკაცრიელებაზე არ გამოდგებიან იმ კონცეფციის გასამაგრებლად, რომლის თანახმადაც, თითქოს, 1290-იანი წლების დასაწყისში მოხდა ოსების მასიური გადმოსახლება ქართლში, თითქოს, მათ ლიახვის ხეობა დაეპირათ და თითქოს ამ პროცესის გამოვლენას წარმოად-

გენდა ფარეჯან-ბაყათარის და „გორის მსხდომ ოსთა“ რაზმების გამოჩენა თოღში.

მართალია, უამთადმწერლის, „ძეგლთა ერისთავთა“-ს და ვახუშტის მიერ ქართლში ოსების მრავალგზისი ხსენება უეჭველს ხდის მათს აქ ყოფნას, მაგრამ მართო ეს კიდევ არ კმარა იმისათვის, რომ ოსების გამოჩენა ქართლში გავიგოთ მაინცდამაინც იმ მიგრაციული პროცესის გამოვლენად, რომელმაც შემდეგში ოსების კომპაქტური მოსახლეობა წარმოქმნა ქართლის მთიანეთის ტერიტორიაზე.

1290—1320 წწ. ქართლში მყოფ ოსთა წარმომავლობის საკითხი პირდაპირ დავსვით და ვცადეთ გარკვეული პასუხი გავცვა მასზე ჩვენს საკანდიდატო დისერტაციაში 1958 წელს⁴³. იქ ჩვენ ეს საკითხი მოკლედ გვაქვს განხილული, მაგრამ პასუხი პრინციპულად გარკვეულად არის მოხაზული: ისინი წარმომავლობით დაკავშირებულნი იყვნენ ბერქა ყაენისგან ლტოლვილ და ულუ დავითთან თავშეფარებულ წარჩინებულ პირთა მრავალრიცხოვან ჯგუფთან. ქვემოთ უფრო ვრცლად გავშლით ჩვენს თვალსაზრისს და ამიტომ აქ აღარას ვიტყვი.

ხსენებული ოსების წარმომავლობას შეეხო თავის შრომაში გ. თოგოშვილი⁴⁴. მისი დებულებები მოკლედ ასეთია: „XIII ს. შუა ხანებიდან ხდება ოსთა საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლება. იგი ჯერ მშვიდობიანი პროცესია, ვიდრე გადმოსახლებულთა მოწყობის რეგულირება ხერხდება... XIII ს. დასასრულს ოსთა ახალ-ახალი ტალღები გადმოდიან ქედს გადმოღმა, ლიახვის აუზში — ქართლის რაიონებში... ეს პროცესი აღარ შეიძლება მშვიდობიანი ყოფილიყო და ამას მართლაც მოჰყვა... სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა...“⁴⁵ პირველ ტალღას მოჰყვნენ ის ოსები, „რომლებიც ფარეჯანმა და ბალათარმა XIII ს. 60-იან წლებში გადმოიყვანეს დარუბანდის გზით და ქართლის სხვადასხვა რაიონებში დასახლეს“. ხოლო ის ოსები, რომლებიც „90-იან წლებში გამოიღო ოპერაციებს გორის მიდამოში დიდი სიძლიერით ახორციელებდნენ“, „ოსთა ახალი ტალღაა, რომელიც როკის უღელტეხილით ეშვება დიდი ლიახვის ხეობაში ე. წ. დვალეთის გზით“⁴⁶. XIII ს. მიწურულს მოქმედი ფარეჯან და ბაყათარ ოსთა მთავრები კი გ. თოგოშვილს გაივიწყებული ჰყავს 60-იან წლებში შემოხიზნულ მცირეწლოვან ფარეჯანსა და ბაყათართან.

ამრიგად, XIII ს. მიწურულს ქართლში მოქმედი ოსები, ნაწილობრივ მაინც (ფარეჯანი თავისი რაზმით და ბაყათარი), გ. თოგოშვილს მიაჩნია საქართველოში XIII ს. 60-იან წლებში შემოსახლებულად, ხოლო ნაწილობრივ კი ახლად გადმოსახლებულად კავკასიონის უღელტეხილებით და ლიახვის ხეობით. ამავე აზრს ავითარებდა ეთნოგრაფი გ. ლაზარაშვილი⁴⁷.

ჩვენ დამაჯერებლად მიგვაჩნია XIII ს. მიწურულს ქართლში მყოფი ოსების წარმომავლობა ამავე საუკუნის 60-იან წლებში შემოსულ ოსებისაგან (ეს

43 В. Н. Гамрекли, Двали и Двалетия в I—XV вв., Тб., 1961, გვ. 116—117.

44 გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (უძველესი დროიდან XIV ს. დამლევამდე), სტალინირი, 1958. გვ. 171—225.

45 იქვე, გვ. 199.

46 იქვე, გვ. 202.

47 Г. Р. Лазарашвили, О времени переселения осетин в Грузию, см. журн. «Сов. Этнография», № 2, 1966, стр. 104.

დებულება წამოყენებულიც გვაქვს ჩვენს საკანდიდატო დისერტაციაში (წ.). მაგრამ მტკიცებას, თითქოს, 90-იან წლებში ოსთა გადმოსახლების ახალ ტალღას ჰქონოდეს ადგილი, არ ვიზიარებთ, რადგანაც ისტორიულ წყაროებში საამისო საფუძველი არ არსებობს.

ჯერ ერთი, არ მოგვეპოვება პირდაპირი ცნობა რომელიმე ისტორიული წყაროსი ოსების გადმოსახლებაზე 1290-იან წლებში. უკვე ეს ერთი გარემოება საკმარისია, რომ ექვი დაგვებადოს 1290-იან წლების დასაწყისში ქართლში ოსების გადმოსახლების ვარაუდის საფუძვლიანობაში. გ. თოგოშვილს ეგულება 90-იან წლებში ოსების გადმოსახლების „ახალ-ახალი ტალღები“ და მათ წარმოგვიდგენს როგორც „მრავალრიცხოვანთ“ და „ძლიერთ სამხედრო-ორგანიზაციული თვალსაზრისით“⁴⁸. ლაზარაშვილიც ამბობს 1290-იანი წლების შემდგომ დროზე: „Все новые и новые болны осетин перекачываются через горы и разливаются по Грузии... в конце XIII в. в Карталиннии действуют уже большие массы осетин...“⁴⁹.

იბადება კითხვა, როგორ გამორჩა ჟამთააღმწერელს ასეთი დიდი ამბავის მოხსენიება? თუ კი ნაკლებ „ძლიერს“ და უფრო შორეულს (60-იანი წლების) გადმოსახლების ტალღას ახსენებს, რატომღა არ ახსენებს მეტად „ძლიერს“ და გვიანდელს, ე. ი. ისეთს, რომელიც მემატინისათვის უკეთ ცნობილი უნდა ყოფილიყო და ქართლის ცხოვრებაში უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ჟამთააღმწერლის თხრობა მდიდარია ფაქტებით, ოსებიც ბევრჯერ არიან მოხსენიებული და შედარებით წვრილმან ამბებთან დაკავშირებითაც კი. მატინეს ანეთი თვისებები დაუჩერებელს ხდიან, რომ 90-იანი წლების გადმოსახლების მოუხსენებლობა შემთხვევითი ყოფილიყო.

მეტის თქმაც შეიძლება. 1290-იან წლებში ქართლში ოსთა რიცხოვნობას ზემოდასახელებული მკვლევარები აშკარად გავზიადებულად წარმოგვიდგენენ. ისტორიული წყაროს — ჟამთააღმწერელის — მიხედვით, 1263 წ. ლტოლვილი ოსები განაწილდნენ ორ-სამ პუნქტში (დმანისი, ჟინვანი, ქალაქი) და 1290—1300-იან წლებშიც ქართლში არსებითად მოქმედებს ოსების მზოლოდ ორი რაზმი: ერთი — ჯერ ფარეჯანის შემდეგ ბაყათარის მეთაურობით და მეორე — „გორს მსხდომი ოსები“. სხვა ოსების ხსენება არ არის. ამრიგად, „გადმოსახლებულთა ახალ-ახალი ტალღები“ ჟამთააღმწერელთან არც ჩანან.

ზავგასასმელია კიდევ ის გარემოება, რომ ჟამთააღმწერლის მიერ მრავალჯერ მოხსენიებული ოსები არც ერთხელ არ არიან ლიახვის ხეობაში ლოკალიზებული. ოსების ადგილსამყოფლად იხსენიება ჟინვანი, დმანისი, ატენი, გორი, ქალაქი, ზოგადად ქართლი (შიდა), ძამის ხეობა, მაგრამ ლიახვის ხეობის ხსენება არ არის და ეს მაშინ, როდესაც ლიახვი უნდა ყოფილიყო (ხსენებულ ისტორიკოსთა წარმოდგენით) ჩამოსახლებულ ოსთა დამკვიდრების მთავარი ტერიტორია. არც ლიახვის მოუხსენებლობა მიგვაჩნია შემთხვევით მოვლენად.

1280—90-იან წლებში ოსების ჩამოსახლების და ლიახვის ხეობაში მათი დამკვიდრების მოუხსენებლობა ჟამთააღმწერელთან მიგვაჩნია იმის მანიშნებლად, რომ ასეთ ფაქტს სინამდვილეში არც ჰქონია ადგილი.

მეორე, არსებობს სოლიდური კონტრარგუმენტი: XIII ს. 90-იან

⁴⁸ გ. თოგოშვილი, ციტ. შრ., გვ. 202.
⁴⁹ Г. Р. Лазарашвили, დასახ. ნაშრ., გვ. 104.

წლებში ოსების ჩამოსახლებას ნ. ბერძენიშვილი ლიახვის ხეობაში გულისხმობს. ამ აზრს იზიარებს გ. თოგოშვილიც. მაგრამ ხსენებულმა მეცლევრებმა არ გაითვალისწინეს „ძეგლი ერისთავთა-ს“ ცნობები, რომლის მიხედვითაც, ლიახვის ხეობაში XIII—XIV სს-ში სახლობდნენ მხოლოდ დვალელები; ოსების ლიახვზე ჩამოსახლების, ან აქ მათი კომპაქტური მოსახლეობის გაჩენის ხსენება სრულიად არ გვხვდება. ხოლო დვალეები, როგორც ნ. ბერძენიშვილის, გ. თოგოშვილის და ჩვენი გაგებითაც ოსებისაგან ეთნიკურად განსხვავებული ტომი იყო.

XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლის მთიანეთი სრულიადაც არ ჩანს გაუქარიელებული. არაგვის ხეობაში და ხევში სახლობენ მეფე დავით VIII-ს ერთგული მთიულები და მოხევეები; ქსნის ხეობაში — ქსნის ერისთავის ქვეშევრდომი ქართველი მთიელები; ხოლო ლიახვის ხეობაში — დვალეები. მონღოლთა არა ერთგვისი ლაშქრობა მთიულეთში 1298—1303 წწ. დავით VIII-ს შესაპყრობად წარუმატებელი დარჩა მთიელთა მედგარი წინააღმდეგობის გამო. მეტიც, 1301 წ. შემოდგომაზე დავით VIII-მ ილაშქრა დვალეების მონაწილეობით ცხრაზამში, მოღალატე შალვა ქვენიფნეველის დასასჯელად, ხოლო 1303 წ. დავით VIII-მ „ყოველი მთიულთი“ ილაშქრა თბილისისაკენ. ამრიგად, აშკარაა, რომ ქართლის მთიანეთი XIII—XIV სს. მიჯნაზე არც გაუქარიელებულია და იქ არც კომპაქტური ოსური მოსახლეობა ჩანს.

მესამე, თუ 90-იანი წლების დასაწყისში ივარაუდება საქართველოში ოსების გადმოსახლების „ახალ-ახალი ტალღები“, მაშინ იმათი აყრა ჩრდ. კავკასიის დაბლობიდან უნდა მომხდარიყო 80-იან წლებში. მაგრამ არ მოგვეპოვება რაიმე ცნობა, რომ XIII ს. 80-იან წლებში ან 90-იანი წლების დასაწყისში ჩრდ. კავკასიის დაბლობის მოსახლეობას თავს დასტეხოდა უჩვეულო გამანადგურებელი დარბევები. ქრონოლოგიურად უახლოესი ფაქტი, რომელიც გ. თოგოშვილს მოჰყავს, არის ქალ. დედიაკოვის დარბევა მონღოლთაგან 1277—78 წელს⁵⁰. კიდევაც რომ დადასტურდეს დედიაკოვის მდებარეობა ჩრდ. კავკასიის ვაკის ცენტრალურ ნაწილში და მისი მოსახლეობის ეთნიკურად ოსებისადმი კუთვნილება, ეს მაინც არ იყო ისეთი ხასიათის ფაქტი, რომელსაც შეეძლო გამოეწვია გადასახლებათა ახალ-ახალი ტალღების წარმოშობა 1290-იან წლებში.

არსებობს რიგი მოწმობა, რომ ალანები და იასები, რომელთა სახელის ქვეშ ოსებს გულისხმობს ზოგიერთი მეცლევარი, მედგრად და ხანგრძლივად ებრძოდნენ მონღოლებს, რომ უფრო გვიან, XIII ს. ბოლო მეოთხედში, ალანების ზოგიერთი წარჩინებული ოქროს ურდოში იყო და მათი რაზმები მონღოლთა ლაშქარშიც შედიოდნენ⁵¹.

ისტორიული წყაროები მოწმობენ, რომ ოქროს ურდოს და საილხანოს ყაენთა შორის დაზავების წლებში (1260-იანი წლების ბოლოს, 1290-იანი წლების პირველ ნახევარში, 1300-იან წლებში და სხვა) დარუბანდის გზით

⁵⁰ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 191.

⁵¹ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 187; История Сев. Осет. АССР, М., 1959, გვ. 83; В. Тизенгаузен. Сбраник материалов относящихся к истории Золотой Орды, т. II, М., 1911, гв. 156; Иванов А. И. История монголов (Юань-ши) об аланах, см. Христианский Восток, т. II, в. 3, С 16, 1914, гв. 232—294.

აწლებობდა ვაჭრებისა და სავაჭრო ქარავნების მიმოსვლა⁵². მონღოლთა პერიოზში დადასტურებულია ალანების მონაწილეობა ვაჭრობაშიც⁵³. მაშასადამე, გვაქვს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ:

1. ალანებისა და იასების ნაწილი შეეწყო მონღოლების ბატონობას და ემსახურება მათ ყაენებს.

2. მიუხედავად დიდი დარბევისა 1220—60-იან წლებში, ჩრდ. კავკასიის ვაკეზე აბორიგენული მოსახლეობა და ქალაქები თუმც კი ჩამომცრობილად, მაგრამ მაინც კიდევ არსებობდნენ.

3. მონღოლთა მიზეზით ალანთა საგარეოში ნაწილმა ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიის ვაკიდან გადაინაცვლა დასავლეთით ყირიმსა და ბალკანეთში⁵⁴.

მაშასადამე, ჩრდილო კავკასიის ვაკეზე მონღოლთაგან დამარცხებულ ოსებს თავის არსებობის შესანარჩუნებლად რჩებოდათ სხვადასხვა საშუალება საქართველოში გადაუსახლებლადაც.

დასასრულ: ილხან-მონღოლთა ბატონობის უღელქვეშ მოქცეული ქართლის ბარი არც შეიძლებოდა სანუეკარ საცხოვრებელ ადგილად მიეჩნია ქართველ მთიელებს, ან მშრომელ ოსობას. მწარმოებელთა ფენებისათვის, მიწის მუშაკათათვის, ვინდ ჩრდ. კავკასიის ბარის ცენტრალურ ზოლში და ვინდ ქართლის ბარში საარსებო პირობები მძიმე იყო, თანაბრად მძიმე იყო მონღოლური გადასახადები და ბეგარები, მათ ხშირ ლაშქრობებში მონაწილეობა, მონღოლთა თვითნებობა და სხვ.

ამრიგად, არ ვხედავთ საფუძველს, რათა 1290-იან წლებში ვივარაუდოთ ჩრდ. კავკასიიდან ოსების ქართლში გადმოსახლების „ტალღები“ და მათგან წარმომავლად მივიჩნიოთ, XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლში მეგრძოლი და მოთარეშე ფარეჯან-ბაყათარისა და „გორს მსხდომ ოსთა“ რაზმები.

*
*
*

სხვადასხვა ისტორიული წყაროს მოწმობათა გაცნობა და მათი კომპლექსურად წარმოსახვა სხვარიგად წარმოგვიდგენს ისტორიულ სინამდვილეს.

მივებრუნდეთ უამთაღმწერელს. მან გვამცნო ჰულაგუ ყაენისა და ბერქა ყაენის ლაშქართა ბრძოლა დარუბანდთან; ჰულაგუ ყაენის მიერ ზაქარია შანშეს ძეს სპასალარის სიკვდილით დასჯა, თითქოსდა დალატისთვის და ბერქა ყანთან ურთიერთობისათვის; დაბოლოს, მეფე ულუ დავითის თბილისის დაბრუნება მონღოლთა ლაშქრობიდან.

ბერქა და ჰულაგუ ყაენთა ბრძოლა ნახსენები არის რაშიდ-ად დინის, ჰამდალლაპ ყაზვინის თხზულებებში და სხვა წყაროებში. ბერქა ყაენის ლაშქარი შირვანში შემოვიდა, მაგრამ ჰულაგუ ყაენის ლაშქარმა იგი დაამარცხა და განდევნა თერგის გაღმა მხარემდე. ბრძოლები შამახის მახლობლად, დარუბანდთან და შემდეგ თერგს გაღმა ჯერ ჰულაგუ ყაენის ლაშქარს მოეგო. ბოლოს კი თერგს გაღმა ბერქა ყაენის ლაშქარმა გაიმარჯვა და ჰულაგუ ყაენის ლაშქარი დამარცხებული დაბრუნდა შირვანში. ჰულაგუ ყაენის ლაშქარს

⁵² В. Тизенгаузен, *იქვე*, გვ. 76, 82.

⁵³ История Северо-Осетинской АССР, М., 1959, გვ. 83—84.

⁵⁴ იქვე.

სარდლობდა რამდენიმე ნოინი⁵⁵. ყველა ეს ბრძოლა ერთობლივ თარიღდება დროით — 1262 წლის ნოემბრიდან 1263 წ. იანვრის შუა რიცხვებამდე⁵⁶.

ისტორიულ ფაქტთა ამ რიგს ქამთააღმწერელთან უშუალოდ მოსდევს ცნობა: „მათ ქამთა გარდამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოლვილი დედაკაცი საკვირველი, სახელით ლიმაჩავ და მან მოიტანა შვილი მცირენი, ნათესავით ახასარფაკიანნი პირშო ფარეჯან და უმრწამესი ბაყათარ და სხუანი თავადნი მრავალნი. გამოვლეს კარი დარუბანდისა და მოვიდეს მეფეს წინაშე. ხოლო მან პატივითა ისტუმრნა და წარავლინა ყაენს ულოს წინაშე და ყაენმა შეიწყნარა ფრიად და უბოძა ხარაჯა და მოლაშქრედ და თანამბრძოლელად განაჩინა. და ესრეთ მეფესთანავე წარმოავლინა, ხოლო მეფემან დასხნა რომელნიმე დმანისსა და სხუანი ჟინვანს“⁵⁷.

ამრიგად, ლტოლვილთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფის მოსვლა აღმოსავლეთ საქართველოში თარიღდება 1263 წლით.

უცნობი რჩება მიზეზი ლტოლვისა და იმ გარემოებათა ხლართი, რომელშიც განხორციელდა ეს ლტოლვა. მაგრამ ქამთააღმწერელის თქმა, რომ დავით მეფესთან მოსულნი იყვნენ „ბერქა ყაენისაგან ლტოლვილი“ და ისინი მან გაგზავნა ჰულაგუ ყაენთან, მოწმობს, რომ ლტოლვას პოლიტიკური ბრძოლის სარჩული ჰქონდა.

ქამთააღმწერელის მოტანილი ცნობა მოწმობს ლტოლვილთა მრავალრიცხოვნობას („თავადნი მრავალნი“, სავარაუდებელია თავის ამალით და შინაყმებით, „დასხნეს“ 2—3 ქალაქს). თავისი სოციალური ბუნებით ისინი, ჩანს, ეკუთვნოდნენ სხვადასხვა ფეოდალურ ფენებს (მათ „უბოძეს ხარაჯა“ და „მოლაშქრედ და თანამბრძოლელად განიჩინეს“) და არა მწარმოებელთა ფენებს. ლტოლვილთა ფეოდალურ წრეებისადმი ეკუთვნილება ორგანულად ეთანხმება იმ გარემოებას, რომ ლტოლვის მიზეზი პოლიტიკური ხასიათის იყო.

ლტოლვილთა ვინაობის უფრო სრული დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანია მათი ეთნიკური ეკუთვნილების გარკვევა.

ქამთააღმწერელის მოტანილი ცნობაში ყურადღებას იქცევს ორი „შვილი მცირენის“ სახელები: ფარეჯან და ბაყათარ. 1263 წელს ლტოლვილ მცირეწლოვანთა სახელები იგივეა, რაც 1290—1300-იანი წლების „ოვსთა მთავართა“ ფარეჯანისა და ბაყათარის სახელები. ხომ არ შეიძლება მათი ერთ და იმავე პირებად მიჩნევა? საკვებით შესაძლებელია; არაფერია ისეთი, რაც გამოორიცხავდეს მათი იგივეობის შესაძლებლობას. ითქმის მეტიც. ქამთააღმწერლის თხრობის მიხედვით სწორედ რომ საგულეებელია 1263 წელს ლტოლვილ მცირეწლოვან ფარეჯანისა და ბაყათარის და 1290-იანი წლების ოსთა მთავრების ფარეჯან და ბაყათარის იგივეობა. 1260-იანი წლების „შვილი მცირენი“ 1290-იან წლებში 35—40 წლისანი იქნებოდნენ და შეეძლოთ იმ მოქმედების გაშლა, რომელზეც ქამთააღმწერელი მოგვითხრობს.

ამრიგად, მოქმედების თარიღები და მოქმედ პირთა ასაკები საკვებით შესაძლებელი არიან. დამთხვევა არის სახელების ხმარების თანამიმდევრობაშიც: 1263 წელს დასახელებულია ჯერ „პირშო ფარეჯან“, შემდეგ „უმრ-

⁵⁵ В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды, т. II, М., 1941, гл. 74—75, 91—92.

⁵⁶ В. Spuler, Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223—1502, Leipzig 1943, гл. 43; Тизенгаузен, II, стр. 74—75.

⁵⁷ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 251.

წამესი ბაყათარ“, 1290-იან წლებშიც ჯერ იხსენიება „ოვსთა მთავარი ფარეჯან“ — უფრო გვიან კი, როდესაც ფარეჯანის ხსენება აღარ არის — „ოვსთა მთავარი ბაყათარ“.

დამთხვევა არის კიდევ იმაში, რომ 1290-იან წლებში ქართლში მყოფ ოსებს შორის პირველკაცობა აქვთ ფარეჯანს და ბაყათარს, ხოლო 1263 წელს ლტოლვილთა ჩამოთვლის დროს „შვილნი მცირენი... ფარეჯან და ბაყათარ“ დასახელებულნი არიან „სხუანი თავადნი მრავალნი“-ზე უწინ, რაც აგრეთვე მათი უმაღლესი წარჩინებულობის მაჩვენებელია.

დასასრულ, მეტად ნიშანდობლივად ვთვლით იმ გარემოებას, რომ მემატნიანემ საჭიროდ დაინახა ლტოლვილი ორი პატარა ბავშვის პერსონალურად დასახელება, მაშინ როდესაც მოზრდილთაგანს, თავადებსაც კი, არც ერთს არ ვეისახელებს. ლტოლვილნი „შვილნი მცირენი“ თავისთავად მემატნიანეს ყურადღებას ვერ და არ მიიქცევდნენ მათ სახელთან რომ არ ყოფილიყო დაკავშირებული რაიმე მნიშვნელოვანი ამბავი.

XIV ს. შუა ხანების ისტორიკოსი — ქამთაღმწერელი, რომელმაც იცოდა, თუ როგორი იყო საქართველოს ბედის ტრიალი XIII ს. მეორე ნახევრისა და XIV ს. პირველი 40 წლის მთელს მანძილზე, კერძოდ, ოსთა მთავრების ფარეჯანისა და ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსების“ მოქმედება 1290—1300-იან წლებში, რასაკვირველია, ამ პრიზმაში ხედავდა რეტროსპექტულად 1263 წ. ჩრდ. კავკასიიდან დარუბანდის გზით ლტოლვილთა საქართველოში მოსვლასაც.

ასეთ ვითარებაში „შვილთა მცირეთა“ პერსონალურად დასახელება და რიგი ზემოაღნიშნული დამთხვევებისა უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ მემატნიანე ამ ბავშვებს აკავშირებდა სწორედ 1290—1300-იანი წლების ოსების ამბებთან და, კერძოდ, „ოსთა მთავრებს“ — ფარეჯანს და ბაყათარს — თავისი რაზმებით თვლიდა 1263 წელს ჩრდ. კავკასიიდან ლტოლვილთაგან წარმომავლად. ამიტომ ქამთაღმწერელის მოტანილი ამონაწერის ყველა განხილული ნომენტი და შტრიხი შემთხვევითი ხასიათისად ვერ ჩაითვლება და გამოხატავს მის ისტორიულ კონცეფციას.

ანგარიშგასაწევია კიდევ ის დაკვირვება, რომელიც ჰქონდა გ. თოგოშვილს „ქართლის ცხოვრების“ ბროსეს მიერ 1849 წ. გამოცემულ ტექსტზე⁵⁸. კონიექტურა, რომელსაც ის გვთავაზობს, აგრეთვე, ადასტურებს 1263 წ. ჩრდ. კავკასიიდან ქართლში მოსულ ლტოლვილთა ოსობას.

1263 წ. ლტოლვილთა ოსობის სასარგებლოდ მეტყველებს „შვილთა მცირეთას“ — ფარეჯანის და ბაყათარის გვარიც — ახასარფაკიანნი (კითხვა-სხვაობა — „აღსარფაკიანნი“). „ახასარფაკიანნი“ კომპოზიტია და ოსურად განიმარტება. „ახსარ“ (ахсар) ოსურად ნიშნავს გულადობას, ქველობას, გამირობას და მამაკაცის საკუთარ სახელადაც იხმარება (ანალოგი: ქართული საკუთარი სახელი ქველი), ხოლო „ფაკა“, თუ მივიჩნიეთ იგივე „ფაქა“-დ, ოსურად ნიშნავს ფართეს, გაშლილს (იხ. ლექსიკონები ვს. მილლერის ან ა. კესაევის); შესაძლოა, „ახსარაფაკ“ მამაკაცის ოსური სახელის „ახსარბეგის“ ფონეტიკური სახესხვაობაც იყოს, ხოლო „იანნი“ საგვარეულო სახელის მაწარმოებელი ქართული ფორმანტია.

⁵⁸ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 195—196; სიტყვა „ორნი“ და რიცხვი შეუთანხმებლობა არის „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ რედაქციაშიც, იხ. ექ. თაყაიშვილის გამოცემა, 1906, გვ. 688.

ამრიგად, „ახსარფაკიანი“ (ც. აღსარფაკიანი) მამის სახელისაგან წარმოები და ქართულად გაფორმებული ოსური გვარის სახელად წარმოვედგება და მის მატარებელ პირთა ოსობას გვანიშნებს.

1263 წელს ლტოლვილი ოსების შესახები ციტირებული ცნობა ნაწილობრივ მაინც ავლენს მათ სოციალურ ბუნებასაც. „ხარაჯის ბოძება“, ქალაქებში დასახლება, მონღოლთა „მოლაშქრედ და თანამბრძოლედ განჩინება“, თავის შემადგენლობაში თავადთა და წარჩინებულთა ყოლა—ეს ყოველივე მაჩვენებელია იმისა, რომ ლტოლვილი იყვნენ არა მიწის მუშაკები და მატერიალური დოვლათის მაწარმოებელი, არამედ ფეოდალური წრის პირები და ფეოდალებთან სამხედრო სამსახურით უშუალოდ დაკავშირებულთა ფენა (წერილი აზნაურობა და მსახურეულნი). ფეოდალური საზოგადოების სხვადასხვა ფენებისადმი მათი კუთვნილება მით უფრო სარწმუნოა, რომ ისინი იყვნენ არა მთიელები, არამედ ჩრდილო კავკასიის ბარის მოსახლენი.

ამავე ნიშნებით ხასიათდებიან ქართლში 1290—1300 წწ. მოქმედი ოსების ჯგუფებიც: ფარეჯანი და ბაყათარი იწოდებიან „მთავრებად“. ფარეჯანი მეფე დავით VIII-ს დაახლოებული პირია; „მთავარი ბაყათარიც განდიდებულ იყო“; ოსებში სხვა წარჩინებული პირებიცაა (სათხი, უზურაბეგ); „გორს მსხდომი ოსებიც“ სამხედრო პირები არიან; მონღოლთა სხვადასხვა ლაშქრობის დროს ყველა ჩამოთვლილი ოსი გვევლინება „მოლაშქრედ და თანამბრძოლედ“.

ამრიგად, 1263 წ. ჩრდ. კავკასიიდან ლტოლვილთა და 1290—1300-იან წლებში ქართლში მომქმედ ოსთა შორის პირდაპირი კავშირი და მემკვიდრეობითობა მრავალმხრივ ვლინდება. ეს გარემოება, ჩანს, თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილის და ნ. ბერძენიშვილის ყურადღებას გამოარჩა. ამიტომ უამთააღმწერლის მიერ 1290—1300-იანი წლების ამბებთან დაკავშირებით მრავალჯის დასახლებული ოსების წარმომავლობა გაუგებარი რჩებოდა და მის ასახსნელად მათ მოიხველიეს მოსაზრება 1290-იანი წლების დასაწყისში ქართლში ოსთა შემოსევაზე თუ გადმოსახლებაზე. ამ მოსაზრებას შემდეგ დაემატა მეორე მოსაზრება, რომ ოსები მოდიოდნენ ლიახვის ხეობით და ლიახვის ხეობაში დასახლდნენ. და ბოლოს ეს დაგვირგვინდა მტკიცებით, თითქოს, თანამედროვე სამხრეთ ოსურ მოსახლეობას ქართლის მთიანეთში დასაბამი მისცეს სწორედ მაშინ (XIII—XIV სს. მიჯნაზე) ლიახვის ხეობაში დასახლებულმა ოსებმა. პირველი მოსაზრების მცდარობის დადგენა ავტომატურად საფუძველს აცლის მეორე და მესამე მტკიცებას.

მაგრამ თქმული არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოსდა 1290—1300-იანი წლების ოსები მთლიანად და მხოლოდ 1263 წ. ლტოლვილ ოსთაგან წარმომავლობდნენ. ზემო ნათქვამით დგინდება 1290—1300-იანი წლების ოსთა მხოლოდ ძირითადი და უმეტესი ნაწილის წარმომავლობა 1263 წ. ლტოლვილ ოსთაგან. მცირე ნაწილი კი, შესაძლოა, შემდეგ გადმოსახლებულებსაც შეეღვინათ. მეზობლად მოსახლე ხალხების ცხოვრებაში ჩვეულებრივი მოვლენაა მცხოვრებთა ერთეულების და მცირე ჯგუფების ერთმანეთში გადასვლა-გადმოსვლა. ეს ეთნიკურ-დიფუზური პროცესის გამოვლინებაა. ამ პროცესს, რასაკვირველია, ადგილი ექნებოდა ქართველთა და ოსთა ურთიერთობაში XIII—XIV სს. მიჯნაზეც. ამიტომ, სავარაუდებელია, რომ 1263 წელს ქართლში დაბინავებულ ოსებს შემდგომში უნდა შემატებოდათ ჩრდ. კავკასიიდან ცოტ-ცოტა ოსების რაღაც რაოდენობა. მაგრამ წინააღმდეგ გ. თოგოშვილის, გ. ლაზარა-

შვილის და სხვათა აზრისა, ეს შენამატი არ ატარებდა გადმოსახლებათა „ტაღლინის“ ხასიათს და დამკვიდრებული იყო არა ქართლის მთიანეთში, არამედ ქართლის ბარში.

ზემოთქმული ცხადყოფს, რომ 1263 წელს ქართლში ოსების გადმოსვლა არ იყო „მთიელთა ბარში ჩამოწოლის“ გამოვლენა, არ იყო კავკასიის ხეობებში მიწის სიეწროვით შეწუხებული მიწის მუშაკთა მიგრაციის პროცესის გამოვლენა. ეს გადმოსახლება წარმოგვიდგება როგორც ოსი ფეოდალების ერთ-ერთი ნაწილის პოლიტიკური ემიგრაცია. მართალია, ეს იყო ემიგრაციის შედარებით მძლავრი ტალღა, მაგრამ თავისი არსით მაინც პოლიტიკური ემიგრაციის ტალღა, ე. ი. პოლიტიკური (და არა სოციალურ-ეკონომიური) მიზეზებით შეპირობებული გადმოსახლება.

ანალოგიური შემთხვევები კავკასიის ხალხთა ისტორიიდან მრავალია ცნობილი. საქართველოს წარსულიდან: ნერსე ქართლის ერისთავის (VIII ს. ბოლო მეოთხედში) ხაზარეთსა და აფხაზეთში წასვლა, ირაკლი I-ის, არჩილ II-ის, ვახტანგ VI-ის თავთავიანთი ამაღლებით წასვლა რუსეთს; ოსების შინა-პოლიტიკურ ბრძოლაში დამარცხებულთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფის ჩამოსახლება ცხრაზმის ხევში („ძეგლი ერისთავთა“-ს მიხედვით); ჯებე და სუბუ-დაის ლაშქრისაგან 1220-იან წლებში დამარცხებული და დარბეული ყივჩაყთა ნაწილის ლტოლვა ჩრდილო კავკასიიდან დარუბანდის გზით და განჯის მიდამოებში დამკვიდრება (იბნ-ალ-ასირის მიხედვით) და სხვა. რიგი მაგალითებისა მოიყვანება სომეხი ხალხის წარსულიდანაც.

გადასახლების პოლიტიკურ-ემიგრაციული ხასიათით აიხსნება ის გარემოება, რომ ოსებს ეპყრათ არა კომპაქტური ტერიტორია, არა კავკასიონის სამხრეთი ხეობები და მთები, არამედ აქა-იქ შიდა ქართლის ბარში დაბები და ციხეები. ჟამთააღმწერელი რომ არ დაეიმოწმეთ კვლავ, ვახუშტიც ხომ წერს, რომ „მძლავრობდნენ ოვსნი ქართლს და დაეპყრათ ადგილ-ადგილთა დაბნები და ციხენი“. საგულისხმოა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ბროსეს მიერ 1849 წ. გამოცემული ნუსხით, მოსული ლტოლვილნი დავით მეფემ დაასახლა ქალაქში, დმანისში და ყინვანში. ხოლო ჭალაშვილისეულ და ჯანაშვილისეულ ნუსხების მიხედვით, მოსული ლტოლვილნი მეფე დავითმა „დასხნა რომელნიმე დმანისსა და სხუანი ყინვანს და ესრეთ განჰყო ადგილით — ადგილად“. მოტანილი კითხვა-სხვაობანი დედნისეულიც რომ არ იყოს და გადამწერთა ინტერპოლაციას წარმოადგენდნენ, მაჩვენებელია მაინც იმისა, თუ როგორ წარმოედგინათ XVII—XVIII სს. გადამწერებს ლტოლვილ ოსთა განსახლება.

* * *

რამ გამოიწვია ოსთა მიერ გორის დაჭერა, ქართლის „რბევა და ტყუენვა“, ბაყათარის მიერ აზნაურთა „განსხმა მამულისაგან“ და სხვ. მსგავსი აქციები? რამ შეაპირობა ეს მოვლენები? რა მიზეზები და სტიმულები მოქმედებდნენ აქ?

ამ საკითხს შეეხო არა ერთი ავტორი ჯერ კიდევ XIX ს-ში და შემდეგაც. უკანასკნელად (1958 წ.) კი მას შედარებით ვრცლად შეეხო გ. თოგოშვილი⁵⁹. ჩვენ დავემყაროვით მხოლოდ მის მიერ გამოთქმული ზოგიერთი შეხედულების შეფასებით.

⁵⁹ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 199—210.

განიხილა რა პედაგოგის, დ. ლავროვის, გ. კოკიევის შეხედულებები თქმის ოსები კმაყოფილებით შეხვდნენ მონღოლთა შემოსევას და მონღოლებში მიიხინეს ქართველ ფეოდალთა ბატონობისაგან თავის განმათავისუფლებელ ძალად; თითქმის ოსების მიერ გორის დაკავება იყო ქართველ ფეოდალთა ბატონობისაგან მათი განმათავისუფლებელი ბრძოლის პირველი აქცია და სხვ. მსგ.), გ. თოგოშვილმა დაასკვნა: „აღნიშნულ ისტორიკოსთა თვალსაზრისი აშკარად ანტიმეცნიერულია“⁶⁰. ჩვენ ვიზიარებთ ამ დასკვნას. ხსენებულ ავტორთა კონცეფცია სრულიად მოკლებულია რაიმე საფუძველს ისტორიულ წყაროებში. ოსთაგან გორის აღების ფაქტის მათი კომენტარის ნაძალადევი და მთხველობითი ხასიათი იგრძნობა პირველ წაკითხვისთანავე. ამიტომ მათ გამოინათქვამთა ანალიზს ზედმეტად ვთვლით.

მართალია გ. თოგოშვილი და ზოგიერთი სხვა მკვლევარი, როდესაც ამბობენ, რომ ოსების „ურთიერთობა ქართველებთან მონღოლების მიერ ხელოვნურად მწვედებოდა“⁶¹.

მაგრამ ზოგ საკითხზე გ. თოგოშვილის მსჯელობას სადღეისოდ შესაძლებელი და საჭირო მეცნიერული სიმკაცრე აკლია. ამის გამო ქართლში ოსების ბრძოლის სოციალური ბუნების თოგოშვილისეული განმარტება ვერ მიიჩნევა დამაკმაყოფილებლად, ხოლო, ნაწილობრივ, ის ისტორიული წყაროების ცნობების აშკარა შეუსაბამოც კი არის.

გ. თოგოშვილმა თვითნებურად დაუშვა 1290-იან წლებში ოსთა გადმოსახლების „ახალ-ახალი ტალღების“ არსებობა, ხოლო გადმოსახლებული „ოსთა მასები“ წარმოგვიდგინა სოციალურ ნიშნებს მოკლებულად. ის ლაპარაკობს, რომ „ოსთა მახვილი მიმართულია ქართველი მიწათმფლობელი არისტოკრატიის წინააღმდეგ“ (გვ. 199), რომ „მტრობა არსებობს... ქართველ მიწათმფლობელ აზნაურ-დიდებულთა გარკვეულ ჯგუფსა და ოსთა შორის“ (გვ. 201), რომ „ოსებს ყველაზე ძლიერ წინააღმდეგობას უწყვედნენ ქართლის ერისთავები — სურამელები, რადგან მათ მამულზე ხდებოდა ოსთა დასახლება“ (გვ. 209). ის განიხილავს აღმოსავლეთ საქართველოს „მეფის“ და „გლეხობის“ დამოკიდებულებას „ოსებისადმი“ (გვ. 199—200, 210). ამრიგად, გ. თოგოშვილის მსჯელობაში წარმოდგენილი არიან, ერთი მხრივ, საქართველოს მეფე, აზნაურ-დიდებულები და მიწათმფლობელები, გლეხები, ხოლო მეორის მხრივ — „ოსები“. მაგრამ ვინ არიან ეს „ოსები“ სოციალურ-კლასობრივად? ამაზე ავტორმა გარკვევით არაფერი თქვა. ის მხოლოდ ყრუდ ამბობს, რომ ქართულ სოციალურ ურთიერთობათა დონესთან შედარებით, გადმოსახლებული ოსები სოციალურ-კლასობრივად იყვნენ ნაკლებ განვითარებული. არც ის ჩანს — იყვნენ ეს „ოსები“ მთიელები, თუ ჩრდ. კავკასიის ბარიდან აყრილები. ერთი სიტყვით, გ. თოგოშვილის ნაშრომში ზშირად ხსენებული „ოსები“ სოციალურად ამორფული მასაა, ეს მსჯელობის მეთოდოლოგიური გაუმართაობაა.

ამის გამო, გაურკვეველი რჩება ამ „ოსების“ მიერ წარმოებული ბრძოლის სოციალური ბუნებაც. გ. თოგოშვილის გაგებით, „მტრობა არსებობს ქართველ მიწისმფლობელ აზნაურ-დიდებულთა გარკვეულ ჯგუფსა და ოსთა შორის. მათგან პირველნი უკანასკნელთ დასასახლებელ ტერიტორიას არ აძლევენ და ამ ნიადაგზეა გაშლილი ბრძოლა“⁶² და თითქმის ბაყათარის ძირითა-

60 გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 206.
 61 იქვე, გვ. 208.
 62 იქვე, გვ. 101.

დი მიზანი იყო „ოსთათვის მტკიცე დასასახლებელი ბაზის შექმნა ქართლში“⁶³ ბრძოლა მიმდინარეობდა „მამულისათვის“, მტკიცედ დასასახლებლად ქართლში⁶⁴. მაგრამ გ. თოგოშვილი არაფერს ამბობს, თუ როგორ დასახლებას გულისხმობს ის, მიწათმფლობელობის რა ფორმისათვის მიმდინარეობდა აქ ბრძოლა. შუა საუკუნეებში დასასახლებლად მიწა ხომ ყველას სჭირდებოდა: გლეხსაც, ხელოსანსაც, აზნაურ-დიდებულსაც და ვაჭარსაც კი; და მიწის მფლობელნი ხომ თვით ცდილობდნენ თავის მამულში მიწის მუშაკთა დასახლებას გარკვეული პირობით.

ზოგადი თქმა, რომ ოსები იბრძოდნენ „დასასახლებელ ტერიტორიისათვის“, „დასასახლებელი ბაზის შექმნისათვის ქართლში“ ხაზს უსვამს ბრძოლაში მხოლოდ ტომობრივი სხვაობის არსებობას და მნიშვნელობას. რასაკვირველია, ეს მომენტი თავისებურ როლს ასრულებდა ამ ბრძოლაში, მაგრამ ბრძოლას ტომობრივ მომენტთან ერთად გარკვეული სოციალური შინაარსიც უნდა ჰქონოდა. ბრძოლის ეს უკანასკნელი მხარე გაურკვეველი დარჩა გ. თოგოშვილის ნაშრომში.

*
*
*

წინა პარაგრაფში დასმული კითხვის საპასუხოდ ისტორიული მასალა გვაძლევს საფუძველს ვთქვათ შემდეგი: ქართლში დამკვიდრების პირველი 27 წლის (1263—1290 წწ.) მანძილზე ოსების ხსენება „ქართლის ცხოვრებაში“ შესულ ჟამთააღმწერლის ტექსტში არ არის⁶⁵. ჟამთააღმწერელთან მათი ხსენება განახლდა 1290-იანი წლების დასაწყისიდან და გრძელდება პატარა-პატარა ინტერვალებით 1320-იან წლებამდე, რის შემდეგაც მათი ხსენება ქართულ ისტორიულ წყაროებში საერთოდ წყდება.

ქართლში მომქმედი ოსების ძირითად ბირთვს წარმოადგენდნენ ისინი, ეინჯ 1263 წ. გადმოსახლდა ქართლში და მონღოლთა სამხედრო სამსახურში ჩაიდა. სოციალურად ისინი იყვნენ ფეოდალური იერარქიის სხვადასხვა საფეხურზე მდგომ პირთა კრებადობა. მათგან შედგა მთავრების ფარეჯანისა და ბაყათარის და „გორს მსხდომთა“ რაზმები. ესენი ეწეოდნენ მონღოლთა „მოლაშქრობას და თანამბრძოლეობას“, რაც იყო მათი მთავარი ოფიციალური (სოციალურ-პოლიტიკური) ფუნქცია. ასეთი დანიშნულება განსაზღვრავდა პრავალმხრივ ფარეჯან ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსების“ რაზმთა სოციალურ მდგომარეობას ქართლში და, კერძოდ, მათ დამოკიდებულებას ქართლის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებისადმიც.

ამ დამოკიდებულებების ხასიათის ამოსაცნობად უნდა გავითვალისწინოთ ის თავისებური პირობები, რომლებიც სუფევდა აღმოსავლეთ საქართველოში 1290—1320 წწ. მაგრამ ამისათვის მხოლოდ საკუთრივ ადგილობრივი პირობების გათვალისწინება არ კმარა. აღმ. საქართველო ამ დროს ილხან-ყაენთა ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა. ამიტომ უთუოდ გასათვალისწინებელია იმ ხანად ილხანთა სამფლობელოში მიმდინარე საერთო სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური პროცესებიც.

⁶³ გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 203.

⁶⁴ იქვე, გვ. 204, 205.

⁶⁵ მაგრამ ისინი იხსენიებიან 1268—1269 წლების ამბებთან დაკავშირებით ფ. გორგიჯანიძის ისტორიულ თხზულებაში. ამაზე იხ. სტატიის ბოლოში.

XIII ს. მეორე ნახევარში და XIV ს. პირველ მესამედში აღმოს. თველო თუმც კი მონღოლთა (ჰულაგიდების) ბატონობის ქვეშ იყო, მაგრამ ამასთანავე გარკვეული შინაგანი ავტონომიით სარგებლობდა. ამის გამო ემიგრირებულ ოსებს ქართლში დახვდა ხელისუფლების ორი დამოუკიდებელი სისტემა: ერთი, ქართული ფეოდალური ორგანიზაცია მეფის მთავრობით, მეორე — მონღოლთა სამხედრო გარნიზონები და ნოინები, რომლებიც ილხანთა (ჰულაგიდების) ბატონობის განმასახიერებლები და დამცველები იყვნენ. ამ ორი პოლიტიკური ძალის დაპირისპირებულობა იყო მთავარი პოლიტიკური წინააღმდეგობა იმ დროის ქართლში.

ლტოლვილი ოსები თავიდანვე არსებითად მონღოლთა სამსახურში ჩადგნენ. ყაენისგან მათთვის „ხარაჯის ბოძება“, „მოლაშქრების და თანამბრძოლელობის“ დაკისრება და ქალაქებში დასახლება (დმანისი, ყინვანი, შემდეგ გორი) ცხადს ხდის, რომ ისინი მონღოლთა სამსახურში იდგნენ და ქალაქების გარნიზონების ნაწილებს შეადგენდნენ.

მათთვის უაღრესად აქტუალური საკითხი იყო საარსებო სახსრების და საომარი აღჭურვილობის ქონება. ამ მიზნით იყო, რომ ყაენმა მათ „ხარაჯა უბოძა“. ცნება „ხარაჯა“ ამ შემთხვევაში ნახმარი უნდა იყოს არა სპეციალური სამამულო, მიწის გადასახადის მნიშვნელობით, არამედ საერთოდ გადასახადის, ხარკის აღმნიშვნელ ცნებად. ხოლო გამოთქმა „უბოძა ხარაჯა“ უნდა გავიგოთ სახელმწიფო მოსამსახურეთათვის ჯამაგირის დანიშვნად ილხანთა სახელმწიფოში არსებული წესის შესაბამისად; ე. ი. რომ ყაენმა მისცა მათ ბარათი, რათა ამის საფუძველზე საქართველოში მიეღოთ აკრედიტი გადასახადებიდან თავის სარჩენი სახსრები⁶⁶. მონღოლებს დაწესებული ჰქონდათ ჯარის შესანახად სპეციალური გადასახადი — „თალარ“, რომელიც ნატურით აიღებოდა⁶⁷. სომეხი ისტორიკოსის გრიგოლ აკანელის (მალაქია ბერის) მოწმობით, თალარის გადახდა დაკისრებული ჰქონდა საქართველოსაც⁶⁸. ამ გადასახადის აკრეფა გადაქცეული იყო მოსახლეობისათვის ნამდვილ უბედურებად. «Взимание тагаров производилось самими войсковыми чинами, которые получали барат (ассигнование) на доход с вилайета, куда они отправлялись для получения тагара. Однако, местные правители и владельцы областей уклонялись от уплаты тагара, что и являлось поводом постоянной вражды между ними и монголами. Последние под предлогом требования тагара чинили всевозможные насилия»⁶⁹. ან კიდევ ასეთი სიტუაცია: «Сборщики податей и правители областей собирали от райятов тагар в гораздо большем размере, чем это требовалось, часто присваивая его себе. На этой почве происходили столкновения между населением и войском, требовавшим с правителей областей и жителей тагар, который был собран, но присвоен сборщиками и правителями областей... райяты, облагаемые тагаром, крайне притес-

⁶⁶ И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV вв., М.—Л., 1960, стр. 352.

⁶⁷ И. П. Петрушевский, დასახ. ნაშრ., გვ. 383; იხ. კლივე გვ. 370; Али-Заде, დასახ. ნაშრ., გვ. 230—232; Бабалян, დასახ. ნაშრ., გვ. 261—262.

⁶⁸ გრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, გამომც. ნ. შოშიაშვილი, თბ. 1961, გვ. 12, 29.

⁶⁹ Али-Заде, დასახ. ნაშრ., გვ. 170.

იყვნენ წინაპრები... Тагар и способы его взимания являлись одной из основных причин разорения населения деревень и городов на протяжении всего XIII—XIV вв»⁷⁰.

1310 წლის ახლო ხანს ქალაქ ანისში გამოქვეყნებულ ერთ ბრძანებაში ილხანი აბუსაიდ ყაენი აცხადებდა, რომ ანისში და საქართველოს სხვა მხარეებში თურმე სრულებით თვითნებურად და უკანონოდ მრავალი სხვადასხვაგვარი გადასახადი იკრებოდა. ამის გამო „ქვეყანა გაოხრდა, მდაბიო ხალხი გაიფანტა“⁷¹. უამთაღმწერელიც გვამცნობს 1270-იანი წლების ერთ ფაქტს, რომ მონღოლთა ლაშქრის არამტრული მიზნითაც კი გავლა სომხითსა და ქართლზე „დიდად აენებდა ქუეყანათა, დაღათუ არა ბოროტისმყოფელი, არამედ საზრდელისა ძალით დიდად დასჭირდა ქუეყანასა“⁷².

რამიდ-ად-დინის თხზულებიდან ცხადად ჩანს, რომ ილხანთა სახელმწიფოში სრულიად მოუწესრიგებელი იყო ლაშქრის რჩენა-შენახვის საქმე. ხოლო 1290-იან წლებში ილხანთა სახელმწიფოში სულ უფრო და უფრო ვითარდება სოციალურ-ეკონომიური კრიზისი, სოფლის მეურნეობა დაცემული იყო. ამას კიდევ უფრო უნდა გაემწვაებინა ის სიძნელეები, უწყესიგრობანი, რომლებიც დაკავშირებული იყვნენ ლაშქრის შენახვასა და გადასახადთა აკრეფასთან.

ლტოლვილ ოსთაგან შემდგარი რაზმები, როგორც არა მკვიდრი მოსახლენი და „თანამბრძოლენი“, ჩაყენებულნი მონღოლ მოლაშქრეთა მდგომარეობაში, იძულებული იყვნენ თავი ერჩინათ ქართლში აკრეფილი გადასახადებით. ესაა საფუძველი მრავალგვარი კონფლიქტისა. აქ არის სწორედ საძებარი ის სოციალურ-ეკონომიური მიზეზები, რომლებმაც გამოიწვიეს ქართველ დიდებულთა და ნოინთა დაპირისპირებულობა სამეფო ტახტზე კანდიდატის შერჩევაში (დავით VIII თუ ვახტანგ II?) და გამოიწვიეს „მტეობა ქართველთა და ოვსთა“ (რამაც თავი იჩინა უკვე 1290—92 წლებში).

ამრიგად, ოსი რაზმების მოქმედების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი იყო მათი, როგორც მონღოლთა „მოლაშქრეთა და თანამბრძოლელთა“, არსებობის პირობები. მათ მოქმედებაზე განმსაზღვრელი გავლენა უნდა მოეხდინა საქართველოს შინაგან სოციალურ-პოლიტიკურ პირობებსაც. ამ პირობებზე იყო დამოკიდებული ბევრად, თუ რამდენად შესძლებდნენ ეს რაზმები თავისი თავის გამოყვანებას.

ვიდრე ქართულ და მონღოლურ ხელისუფლებათა უმაღლეს ინსტანციებს შორის თანხმობა დაცული იყო, საქართველოს შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა, ერთგვარად მაინც ორგანიზებული რჩებოდა. ფეოდალური იერარქიის უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომით და მათ შორის ოს ფეოდალებსაც თვითნებური მოქმედებისათვის არ რჩებოდათ ასპარეზი და მათ რაიმე პარტიკულარული როლის შესრულება საქართველოს შინაპოლიტიკურ ცხოვრებაში არ შეეძლოთ.

ოსების ქართლში გადმოსვლის და აქ ქალაქებში დაბინავების მომდევნო წლები და დიმიტრი თავდადებულის მეფობის წლები (1271—1289) სწორედ ასეთი ხანა იყო. ქართულ სამეფო ხელისუფლებასა და მონღოლთა შო-

⁷⁰ Али-Заде, ас.ა. ნაშ., გვ. 232; იბ. აკრეფე, Рашид-ад-დინ, Сборник летописей, т. III, Баку, 1857, стр. 281, 290.

⁷¹ საქართველოს ისტორია, I, დამხარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958, გვ. 246.

⁷² ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 277.

რის გარეგნულად მაინც თანხმობა სუფევდა; მეფე დიმიტრი ახერხებდა ნებთან და ნოინებთან ლოიალური ურთიერთობის შენარჩუნებას. ამიტომ ოს ფეოდალთა რაზმებს არ ჰქონდათ ოფიციალური (მონღოლური თვალსაზრისით) საბაზი და სანქცია სამხედრო მოქმედებისათვის შიდა ქართლში. ამასთან, როგორც ახლად მოსულთ, შემოხიზნულთ ერთგვარი რიდი და უცხოობის გრძნობა უნდა დაჰყოლოდათ ერთხანს მაინც, ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ჟამთააღმწერელი 1264—1290 წლებში ოსებთან რაიმე კონფლიქტებს არ ახსენებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი აქ იყვნენ ნამდვილად.

განვილოთ ათეულ წლებში (60—80-იანი წლები) ოსები ქართლში დაბნავდნენ, გაშინაურდნენ, ცოტა მომრავლდნენ (ბუნებრივი და მექანიკური ზრდა). განვითარების ბუნებრივ მსვლელობას უნდა გამოეწვია მათი მოთხოვნილებათა გაზრდაც.

მეფე დიმიტრი II-ის სიკვდილით დასჯის (1289 წ.) მომდევნო წლებში ქართლის შიდაპოლიტიკური ორგანიზებულობა რღვევას იწყებს. აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტზე 1289—92 წწ. ორი პრეტენდენტია — ვახტანგ დავით ნარინის ძე და დავით დიმიტრის II-ს ძე, მონღოლთა ნოინებმა და ქართლის ფეოდალური წრეების უმრავლესობამ შექმნეს ურთიერთ აშკარად დაპირისპირებული ბანაკები. ოს ფეოდალთა რაზმები, განაგრძობდნენ რა მონღოლთა „მოლაშქრეთა და თანამბრძოლეთა“ ფუნქციის შესრულებას, თავის სამსახურებრივი მდგომარეობით ვალდებული იყვნენ დაპირისპირებოდნენ მათ, ვინც ქართლში უპირისპირდებოდა ნოინებს, ე. ი. — ქართლის აზნაურ-დიდებულებს. ეს მათ გარკვეულ სოციალურ წარმატებასაც უქადდა.

ქართლის შინაპოლიტიკური რღვევის ვითარებაში ოს ფეოდალთა რაზმებს მიეცათ საშუალება გაეშალათ თავიანთი მოქმედება. სახელდობრ, 1292 წელს, ქართლში უმეფობის პერიოდში, როდესაც ქვეყანას მხოლოდ ერისთავი და აზნაურები ჰყავდა პატრონად, ჟამთააღმწერელის სიტყვით, პირველად „იწყეს ოვსთა ოხრებად, ხოცად და რბევად და ტყვევნად ქართლისა და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თვისად დიჭირეს ოვსთა“, რასაკვირველია, მონღოლთა წაქეზებით თუ მხარდაჭერით. გორის „წარტყუენვა“ იყო არა მხოლოდ მარჯვე სტრატეგიული პოზიციის დაჭერა, არამედ დიდი შემოსავლიანი (ხარაჯა) ადგილის დაჭერაც. შემდეგშიაც მეფის ხელისუფლება დიდად არ მელაენდება, რადგანაც დავითი „უმეტესთა ჟამთა იყვის წინაშე ყაენისა“. ამიტომ ქართლელ და ოს ფეოდალთა შორის მტრობა და კონფლიქტი გრძელდება.

ქართლის შინაპოლიტიკური მდგომარეობის შემდგომი გამწვავების (დავით VIII-ის განდგომა) პარალელურად სულ უფრო და უფრო მძაფრდება კონფლიქტი ოს ფეოდალთა რაზმებთან. 1300 წ. მთავარი ბაყათარი მეგზურობს მონღოლთა ლაშქარს მთიულეთში განდგომილ დავით VIII წინააღმდეგ, ხოლო 1302—1303 წწ. ამებთან დაკავშირებით ჟამთააღმწერელი ამბობს: „უმძვინვარესად აოხრებდა ბაყათარი ქართლსა და იყო ჭირი დიდი მკვიდრთა ქართლისათა“. სწორედ ამ წლებში ხდება „განსხმა მამულისაგან აზნაურთა“. მაგრამ ეს ხდებოდა არა თითქოსდა ქართლს მოწოლილი ვადმოსახლებულ ოსთა ტალღების გამო და მათ მიერ (ვადმოსახლებულთა ახალ-ახალი ტალღები არ ყოფილა), არამედ იმის გამო, რომ ქართლის და სომხეთის აზნაურობა იყო ის სოციალური ძალა, რომელსაც ეყრდნობოდა გამდგარი დავით VIII. ამიტომ მონღოლები, ბუნებრივია, დავით VIII-ის ერთგული აზნაურე-

ბის მიმართ რეპრესიას მიმართავდნენ. ამიტომაც იყო, რომ ბრძოლის ვახუშტი-გრაძლიეების გამო აზნაურ-დიდებულთა ნაწილი დაეთხოვა დავით მეფეს, რათა თავის მამულებისათვის პატრონობა გაეწია. მონღოლები ამით მოწინააღმდეგე პოლიტიკურ ძალას — აზნაურობას ანადგურებდნენ, ქართლის წინააღმდეგობას, ურჩობას სტეხენენ და იმორჩილებდნენ მას. მაგრამ ოსი ფეოდალები მარტო აოხრება-დარბევას არ სჯერდებოდნენ. მათ ისარგებლეს ქართველთა და მონღოლთა შორის ბრძოლის გამწვავებით და „განასხმიდენ მამულისაგან აზნაურთ“. თვით ეპატრონებოდნენ ამ მამულებს და სოციალურ აღზევებას აღწევდნენ. იჭერდნენ რა ქართლის აზნაურთა მამულებს, ამიერიდან შემოსავალი („ხარაჯა“) ამ მამულებიდან და ციხეების მიმდგომი სოფლებიდან უნდა შემოსვლოდა ოსი ფეოდალებს. ამიტომაც მამულებისაგან აზნაურთა განსხმის მოთავე „მთავარი ბაყათარ განდიდებულ იყო“. ე. ი. ოსი ფეოდალები მონღოლთა მოკავშირეობის გამოყენებით ისწრაფოდნენ ქართლის ბარში დამკვიდრებას⁷³.

ასე უნდა გავიგოთ ქამთააღმწერლის სიტყვები, რომ გორი „თვისად დიქირეს ოვსთა“ (გვ. 296), რომ „მთავარი ბაყათარ... განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთ“ (გვ. 316), რომ ბაყათარმა „წარიღო ციხე ძამისა“ და „შევიდა ციხესა“ (გვ. 317). ეს საქმიანობა საკუთრივ ოს ფეოდალთათვის სასარგებლო იყო, მაგრამ მეტად ცუდი იყო ქართლისთვის. ოს ფეოდალთა ასეთი „მოღვაწეობა“ არღვევდა საქართველოს მიწა-წყალზე ქართული სახელმწიფოებრი-

⁷³ ამგვარი ტენდენციის გამოვლენებაში ვარკვეული როლი უნდა ჰქონოდა ისევ იმ საერთო სოციალურ-ეკონომიურ პროცესებსაც, რომლებმაც თავი იჩინეს ილხანთა სახელმწიფოში 1300 წ. ახლო.

ი. პეტრუშევსკი ითვალისწინებს რა რიგ ისტორიულ წყაროთა მოწმობებს, აღიარებს სხვებთან ერთად, რომ 1290-იან წლების შუამდე სოფლის მეურნეობა მეტად დიდ დაცემულობას განიცდიდა, ზოლო XIII—XIV სს. მიჯნაზე ადგილი ჰქონდა ამ სფეროში ერთგვარ გარდატეხას. ყახან ყაენმა დასახა და განახორციელა რიგი რეფორმებისა, რომელთაც ზელი უნდა შეეწყობოდა სოფლის მეურნეობის აღმავლობისათვის, და XIV ს. პირველ წლებში მართლაც ადგილი ჰქონდა სოფლის მეურნეობის და, კერძოდ, მიწათმოქმედების ერთგვარ აღმავლობას (И. Петрушевский, დასახ. ნაშრ., გვ. 67, 77, 83, 84, 90, 92). ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რაშიდ-ად-დინი რომ წერდა XIV ს. პირველ წლებზე: „в настоящее время большая часть воинов страшно желает иметь поместья и (вести) земледелие“ და ამასთან დაკავშირებით დაწვინდა მოლაშქრეებზე მიწების ფართოდ გადაცემა იქტის რიგით სარგებლობისათვის (რაშიდ-ად-დინი, დასახ. ნაშრ., გვ. 291).

რასაკვირველია, სოციალურ-ეკონომიური პირობები და პროცესები, რომლებიც დამომუშავებული არიან ილხანთა სახელმწიფოს ცენტრალურ მხარეებში არ შეიძლება მექანიკურად და სრული მოცულობით ვიგულოთ საქართველოშიც. მაგრამ, უეჭველია, რაღაც ოდენობით საქართველოშიაც ექნებოდა მათ თავისი გამოძახილი. ის ვარემოება, რომ მიწას ფასი დაედო, მიწათმოქმედება პერსპექტიული ვახდა, ვასაგებს ხდის, თუ რატომ სწორედ 1300-იან წლებში აღძრა ოს ფეოდალებს სურვილი დაპატრონებოდნენ ქართლში მამულებს და ნადარი მკვიდრი მეურნეობა დავსაკუთრებინათ.

ამრიგად, XIV ს. პირველ წლებში ბაყათარის მიერ აზნაურების „განასხმას მამულისაგან“ ჰქონდა თავისი პოლიტიკური მიზეზი (განდგომილი მეფის ერთგული სოციალური ძალის განადგურება) და თავისი სოციალურ-ეკონომიური მიზეზიც (ვარდატეხა XIII—XIV სს. მიჯნაზე სოფლის მეურნეობის, კერძოდ, მიწათმოქმედების მდგომარეობაში და მოლაშქრეთათვის იქტი მიწების მიცემა). ასეთი ისტორიული ვითარების ფონზე ნათლად ჩანს რამდენად ნაძალადევი და გაუმართლებელია ცდა ოსთა ჰიპოთეტური მიგრაციით აიხსნას ფარეჯან-ბაყათარის და „გორს მსხდომი ოსთა“ რაზმების გამოჩენა და მოქმედება ქართლის ბარში.

ობის სტრუქტურულ ელემენტებს, ანადგურებდა ქართული სახელმწიფოებრივი ობის მათგან შეზღუდულ ძალას — ქართულ ფეოდალურ ორგანიზაციას და მონაწილეთა ბატონობის წინააღმდეგ მის ბრძოლის უნარიანობას ასუსტებდა. ეს იყო ხელის შეშლად ქართული სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციის დასარღვევად, ნაწილობრივ მაინც, შიდა ქართლის ტერიტორიაზე.

აქ დასმული იყო ქართლის არა მხოლოდ პოლიტიკურ დაქვემდებარების, დაბეგვრის და დახარკვის საკითხი; ოსი ფეოდალები იბრძოდნენ იმისათვის, რომ ქართლელი აზნაურობა სოციალურად გაენადგურებინათ და მათი ადგილი თვითონ დაეკირათ, რომ ქართლის აზნაურ-ფეოდალთა მიწათმფლობელობა ნაწილობრივ მათ ხელში გადასულიყო.

სწორედ ეს სოციალური მომენტი იწვევდა, ჩვენი გაგებით, ბრძოლის „დაუნდობელ და შეუჩინებელ ხასიათს“, რომელიც, ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებითაც, ახლდა ოსი და ქართლელი აზნაურობის ურთიერთბრძოლას.

ხომ არ ეწინააღმდეგება ფარეჯან-ბაყათარისა და „გორს მსხდომ ოსთა“ რაზმების სახელთან დაკავშირებულ მოვლენათა წარმოდგენილ ინტერპრეტაციას სხვა ქართული წყაროების პირდაპირი და არაპირდაპირი მოწმობანი? ისეთი წყაროების რიგს, რომელთაც აქვთ ამ შემთხვევაში დამოუკიდებელი ღირებულება, წარმოადგენენ „ძეგლის დება“, „ძეგლი ერისთავთა“ და ვახუშტის „საქართველოს ისტორია“. ამ ძეგლებში ყველაზე ადრინდელია „ძეგლის დება“. აქ გიორგი V ბრწყინვალეს მიერ არაგვის — ხევის — ქსნის ხეობათა შემოვლაზე თხრობაში ოსები არსად არ არიან მოხსენიებული; არ არის ხსენება არც რაიმე მიგრაციულ პროცესისა და არც გარეშე ძალის შემოსევისა. მოხსენიებული არიან მხოლოდ ქართველი მთიელები და მრავალგვარი საყოფაცხოვრებო ხასიათის უწყისიერობანი მათ ყოფაში. ამრიგად, ამ ძეგლს ჩვენთვის საინტერესო საკითხისათვის აქვს მეტად ძვირფასი, მაგრამ მხოლოდ არაპირდაპირი მოწმობათა წყაროს მნიშვნელობა. ეს არაპირდაპირი მოწმობანი არაფერს შეიცავენ ისეთს, რაც ეწინააღმდეგებოდეს ჟამთააღმწერლის ცნობათა ამ სტატიაში მოცემულ ინტერპრეტაციას.

უფრო მნიშვნელოვანი წყაროა ჩვენი საკვლევი თემისათვის „ძეგლი ერისთავთა“. უაღრესი მნიშვნელობა აქვს ამ ძეგლის მოწმობას იმაზე, რომ ლიახვის ხეობის ზემო წელი XIII—XIV სს. დეალებით არის დასახლებული და არ ჩანს აქ ოსთა მასიური ჩამოსახლების კვალი. მეტად საყურადღებოა კიდევ მოხსენიება გიორგი (ბრწყინვალეს) მეფის ლაშქრობებისა არაგვის (მალარო) და ქსნის (ლოწობანი) ხეობებში, გორის გარემოცვის, შიგ მყოფ ოსთა რაზმის დამარცხების და გორიდან გამოდენისა. ჟამთააღმწერლის ცნობათა ამ სტატიაში მოცემული ინტერპრეტაცია სწორედ „ძეგლი ერისთავთას“ ყველა ზემოხსენებული მოწმობების შესაბამისია და წინააღმდეგობა მათ შორის არ არის.

უფრო ვრცელ განმარტებას მოითხოვენ ვახუშტის „საქართველოს ისტორიაში“ წარმოდგენილი ცნობები. ეს ცნობები ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით შეიძლება სამ წყებად დაჯგუფდეს: 1. ოსების შემოხიზვნა საქართველოში 1263 წ.; 2. ოსთა რაზმების მოქმედება ქართლში XIII ს. 90-იან

და XIV ს. პირველ ათეულ წლებში; 3. მათი დამარცხება და დამორჩილება გიორგი V-ის მიერ.

ვახუშტის ცნობა ოსების (ლიმაჩავ ფარეჯან-ბაყათართი „და სხუანი თავადნი მრავალნი“) შემოხიზნვაზე საქართველოში 1263 წ. და მისი ცნობები XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლში მომქმედ ოსთა რაზმებზე გამთააღმწერელის ცნობებთან შედარებით ახალს არაფერს შეიცავენ. ოსები მხოლოდ იმ ეპიზოდებში და იმ როლებში ჰყავს ვახუშტის მოხსენიებული, რა ეპიზოდებსა და რა როლებშიც გვხვდებიან ისინი გამთააღმწერელთან.

ამიტომ, განმეორებებს რომ მოვერიდოთ, ვახუშტის ამ ცნობებს ანალიზს არ ვუკეთებთ. ამ ცნობების მიმართ ძალაში რჩება ყველაფერი ის, რაც ითქვა გამთააღმწერლის შესატყვის ცნობათა ანალიზის დროს.

ვახუშტის მესამე წყების ცნობები ეხება გიორგი V-ის მეფობის წლებს, ე. ი. იმ პერიოდს, რომელიც გამთააღმწერლის თხზულების ცნობილ ნაწილში არ არის ასახული. ამიტომ მესამე წყების ცნობების კავშირი გამთააღმწერლის თხზულებასთან არ დგინდება და ვერც დადგინდება. ეს აუცილებლად საჭიროს ხდის მათს სპეციალურ განხილვას და განმარტებას. ვახუშტის ტექსტი ასეთია:

„მაშინ იჯდა კათალიკოსად ევთიმი; არამედ დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ჟამამდინ რიდითა ყენისათა; მხოლოდ მძლავრობდნენ ოვსნი ქართლს და დეპყრათ ადგილ-ადგილთა დაბნები [და ციხენი. ამან მეფემან განასხნა ძლიერებითა თვისითა და წარუხუნა ციხენი და დაბნენი]. მერამე შევიდა და შემუსრნა კავკასიას შინა მყოფნი, ურჩინი მოსრნა და დამორჩილა და მოხარე ყვნა ყოველნი და დაამშვიდა ქართლი ოვსთაგან, ვინადგან გზანი ყოველნი თვით დაიპყრნა“⁷⁴.

ეს ტექსტი არც ივ. ჯავახიშვილს და არც ნ. ბერძენიშვილს სპეციალურად არ გაუანალიზებიათ, ხოლო გ. თოგოშვილს და ზოგიერთ სხვათ გაგებულნი აქვთ როგორც გიორგი V-ის მიერ მხოლოდ ოსების მიმართ განხორციელებულ ღონისძიებათა ასახვა.

ჩვენ ეს ტექსტი გვესმის სხვა რიგად: მეფის ღონისძიებებში იგულისხმება არა ერთობლივი რამ — ღონისძიებები მხოლოდ ოსების წინააღმდეგ, არაჰედ ორი სხვადასხვა ღონისძიება: 1. „შესვლა და შემუსრვა კავკასიას შინა მყოფთა“, მათი დამორჩილება და დახარკვა. აქ საგულვეტელია კავკასიონის მაღალმთაინ ზოლში (ლოწობანი, მალარო) ლაშქრობა, რომელიც გიორგი მეფემ მოაწყო ორჯერ ზედიზედ, თანახმად „ძეგლი ერისთავთა“-ს ცნობისა (იხ. მსკი, 30 ნაკ., 1954, გვ. 348—349) და შემდეგ 2. „დამშვიდება ქართლის ოვსთაგან“, რაზეც ნათქვამი აქვს გამთააღმწერელსაც (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 296, ოსების მიერ გორის დაჭერასთან დაკავშირებით) და „ძეგლი ერისთავთა“-საც (მსკი, 30 ნაკ., 1954, გვ. 350. გიორგი მეფის მიერ გორის აღება).

ტექსტის ასეთ გაგებას გვკარნახობს შემდეგი:

1. ის გარემოება, რომ ოსები იხსენიებიან ორჯერ და ორჯერვე მხოლოდ ქართლთან, ე. ი. ბართან დაკავშირებით („მძლავრობდნენ ოვსნი ქართლს“

⁷⁴ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გამოც. დ. ბაქრაძის, თბ., 1885, გვ. 276—277. კუთხოვან ფრჩხილებში ჩასმული ტექსტი ამ გამოცემაში აკლია, მაგრამ ავტორგრაფ-ხელნაწერში არის. ეს აბზაცი, მისი გააზრების შესაბამისად, გაყოფილი გვაქვს ოთხად შევული ბარალელური ხაზებით.

და „დაამშვიდა ქართლი ოვსთაგან“), ოსების სახელი არ ჩანს მთიანეთთან დაკავშირებული. 2. მთიანეთთან დაკავშირებით იხსენიებიან „კავკასიის მყოფნი“. გამოთქმა „კავკასიის შინა მყოფნი-ს“ შინაარსს გვიხსნის ცოტა უფრო ქვევით მომდევნო ვახუშტისავე თხრობა — „მერმე კვალად განიხილნა მეფემ მთიულთა და კავკასთა საქმენი, რამეთუ მრავალნი უჯერონნი იქმნებოდნენ, რომლისთვისცა შემოიკრიბნა მან სპანი შევიდა და დაიმორჩილნა ყოველნი უმეტეს პირველისა კავკასისა შინა მყოფნი. ხოლო მუნიდამ ჩამოვლო ცხრაზამასა ზედა, მოვიდა მუხრანს და ჩამოიყვანნა მუნ რომლენიცა კავკასიისა შინა ქრისტიანები იყვნენ თავნი მათნი და ხევისბერნი“⁷⁵.

მთელი ეს აბზაცი ამოღებულია, უეჭველად, გიორგი მეფის სამართლის წიგნის „ძეგლის დება-ს“ პრეამბულიდან. ამ პრეამბულაში სრულიად გარკვევით ლაპარაკია მხოლოდ არაგვის, ხევისა და ქსნის ხეობებზე და იქაურ მკვიდრებზე. ოსების ჩამოსახლება, მათი თავდასხმები სრულებით არ იხსენიება. მაშასადამე, „კავკასთა“ და „კავკასისა შინა მყოფთ“ ქვეშ უნდა ვიგულოთ ფხოველები⁷⁶, მოხვევები, თრუსოელები და, ეგების, დვალები.

შემდეგ. ვახუშტის გამოთქმა „კვალად განიხილ ა... კავკასთა საქმენი“ და „დაიმორჩილნა უმეტეს პირველისა“, აშკარად გვანიშნებს, რომ ამ მარშრუტით ყოფილა უკვე უწინ ლაშქრობა. ეს უწინდელი ლაშქრობა უნდა იყოს სწორედ ის, რომელიც იხსენიება პირველად მოტანილ ციტატაში („მერმე შევიდა და შემუსრნა...“ დ. ბაქრაძის გამოცემის გვ. 277) და „ძეგლი ერისთავთა-ში“ მოხსენიებულია მეფე გიორგის მიერ გორის აღებაზე უწინ.

3. ოსების ჩამოსახლებაზე ვახუშტი პირდაპირ წერს თავის გეოგრაფიულ აღწერილობაში — „ხოლო მოსელსა თათართა ჩინგიზ ყენთაგან და უმეტეს ბათოსა და ორხანისაგან მოისრა და მოხზრდა“ ოსეთი „და შემოვივლტოდენ ოვსნი ამ კავკასიათა შინა“ (კონტექსტით: კასრის კარს ჩრდილოეთით, თავაურ-ქურთაულ-ვალაგირში) „და კვალად შემდგომად მოსელისა ლანგთემურისა დ აღებისა კონსტანტინოპოლისა ემძლავრნენ ოვსთა იქით თათარხანი და აქეთ ლანგთემურის ელნი მოჰმადიანნი და შემოვივლტოდნენ კავკასიისა შინა, და დაიპყრეს კავკასთა ნათესავნი რომელნი არიან დვალნი“⁷⁷.

ამრიგად, ვახუშტის მიხედვით, ოსების აყრა ჩრდ. კავკასიის ბარიდან მოხდა ორ ჯერად: 1. ბათო ყანის დროს (XIII ს. 40-იანი წლები), როდესაც შემოვივლტოდნენ კავკასიონის ჩრდილო ხეობებში და 2. თემურლენგის შემოსევის, კონსტანტინოპოლის აღებისა და ყირიმხანის მოძალების შემდეგ (XV ს. ბოლო). მხოლოდ ამ მეორე ტალღის შემდეგ, დაიპყრეს რა ოსებმა დვალელები — ვახუშტის მიხედვით, შეეძლო ვახუშტის ევარაუდა კავკასიის სამხრეთ კალთებზე მათი დამკვიდრების დაწყება. ვახუშტის ეს ცნობები ეთანხმება „ძეგლი ერისთავთა-ს“ ცნობებსაც, რომ XIV ს. ვასვლამდე ლიახვის ხეობა დვალებს ეჭირათ, რაც გამორიცხავს აქ ოსთა ბინადრობას XIII—XIV სს-ში.

⁷⁵ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გამოც. დ. ბაქრაძის, თბ., 1885, გვ. 278.

⁷⁶ ტომონიმ მდაროს ხსენება „ძეგლი ერისთავთაში“ საფიქრებელს ხდის, რომ ლაშქრობა ფხოველთა წინააღმდეგ იყო მიმართული.

⁷⁷ ვახუშტის საქართველოს გეოგრაფია, მ. ბროსეს გამოცემით, 1842, გვ. 460; მ. ვანაშვილის გამოცემით 1904, გვ. 198; იხ. აგრეთვე თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის გამოც. 1941, გვ. 107. ამის დაშვებს არ შეეძლო ეგულისხმა XIII—XIV სს. მიჯნაზე ქართლის მთიანეთში კომპაქტური ოსური მოსახლეობის არსებობა.

„ძეგლის დება“, „ძეგლი ერისთავთა-ს“ ცნობების და ვახუშტის ისტორიული ცნობების და მოტანილი ციტატების შეპირისპირება ცხადს ხდის, რომ ვიორგი V-ის პირველი ლაშქრობა მთიანეთში მოეწყო არა ოსების წინააღმდეგ, არამედ სავაჭროდ ქსანი-არაგვის ხეობებში ფეოდალური სახელმწიფოს შესაბამის წესრიგის და ხარკის მიღების აღდგენისათვის.

ვახუშტის „საქართველოს ისტორიის“ იმ აბზაცის, სადაც ლაპარაკია ქართლში მყოფ ოსების და „კავკასიას შინა მყოფთა“ მიმართ ვიორგი V-ის მიერ განხორციელებულ ღონისძიებებზე, ახლებური გაგება საბოლოოდ გვარწმუნებს იმ აზრის უმართებულობას, თითქოსდა XIII—XIV სს. მიჯნაზე ადგილი ჰქონდა ოსების მასიურ გადმოსახლებას და მათ მიერ ქართლის მთიანეთში ხეობების დაჭერას.

*
*
*

წინამდებარე სტატია დაიწერა 1970 წელზე უწინ და მოხსენების სახით ორგზის იქნა საჯაროდ წაკითხული 1970 წლის პირველ ნახევარში. ამიტომ არ გვაქვს გათვალისწინებული 1971 წლის ბოლოს გამოქვეყნებული რ. კიკნაძის სტატია „ქართლში მთიანეთის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის“ („მაცნე“ № 4 1971 წ.) რომელსაც შემოაქვს სამეცნიერო ბრუნვაში ფ. გორგჯანიძის თხზულების გამოუქვეყნებელ ნაწილში დაცული რამდენიმე ცნობა.

ეს ცნობები მიეკუთვნება 1267—70-იან წლებს, ზემოთ სტატიაში თქმულს არსებითი ეთანხმებთან და რამდენადმე ავსებენ კიდევაც.

პირველი ცნობა: 1268—1269 წლებში⁷⁸ „მეფემანც (დავით ნარინმა — ვ. გ.) უბრძანა იეღლურსა (ოქროს ურდოს სარდალი — ვ. გ.) და თვითაც ჯარი მიამშველა დასარბევად ქართლისა. ააოხრეს ცხეთამდისინ. და მეფე დავით (ულუ — ვ. გ.) შეწყყენილი და მოუტყლელი იყო შირვანს მცველათ სიბისათა და აღარ იყო ღონე. აცნობა ზემოხსენებულთა (ჟინვანს, დმანისს, ქალაქს დასახლებულ — ვ. გ.) ოსთა შეჭრან ყოველი გზანი... უბოძა გორის ციხე-ქალაქი და სამკვიდრო მისნი და დახვდენ იეღლურსა და იმერელთა, დაიცონ ქართლი და ამათაც არბიონ რაჟა და იმერეთი“⁷⁹.

ამრიგად, იმერეთიდან თავდასხმათა მოსაგერიებლად ულუ დავითის განკარგულებით დმანისსა და ჟინვანში დაბანაკებული ოსები გადაყვანილ იქნენ გორში. ეს მოხდა 1268—1269 წლებში.

ქართლში მთიანეთის მიხედვით კი ოს ფეოდალთა რაზმმა თვითნებურად დაიკავა გორი 1292 წელს. ამ ორი ცნობის ურთიერთმეთანხმებისათვის უნდა დაუშვათ ერთი რამ, რაც სამხედრო რაზმისთვის ჩვეულებრივი, რეალური ამბავია, მაგრამ წყაროში არ აისახა. სახელდობრ, რომ 1270-იანი და 1292 წლებს შუა, სამხედრო საქმიანობასთან დაკავშირებით ხელისუფლების განკარგულებით ოსები გორიდან კიდევ სხვა ადგილას იყვნენ გადაყვანილი, ხოლო 1292 წ. ოსთა რაზმმა კვლავ დაიკავა გორი, მაგრამ ამჯერად ქართულ ხელისუფლებასთან შეუთანხმებლად და მონღოლთა დასტურით (ამაზე იხ. ზევით).

მეორე ცნობა, რომელიც მოითხოვს განმარტებას: 1268—69 წლებზე უწინ ზამთრობით მუხრანში და ზაფხულობით მთიულეთში დაყენებულ იქნა

⁷⁸ რ. კიკნაძის დასახ. შრომა, „მაცნე“, № 4 1971, გვ. 120.

⁷⁹ ხელნაწ. ინსტ-ტი, ფ. H—1240, ფრ. 232.

ვინმე ჯანას (თუ ჯასან), მონღოლოთაგანი, 500 მხედრით, რომელსაც ევალებოდა ქართლის ერისთავ ბეგასთან ერთად დარიალის და დვალეთის გზების დაცვა⁸⁰. ვისგან იყო საჭირო ამ გზების დაცვა? ოსებისგან? წყაროები ამაზე არაფერს ამბობენ; მაგრამ გარკვევით ამბობენ იმას, რომ 1260-იანი შუა წლებში საილხანოსა და ოქროს ურდოს შორის დაიწყო მტრობა და საომარი მოქმედება, ილხანებს ეშინიათ დარიალის გზით ოქროს ურდოს ლაშქრის ამიერკავკასიაში შემოჭრისა⁸¹. ისევ ოქროს ურდოს შიშით იყო ნაქარნახები შირვანშიც სიბის აგება და მისი რეგულარული მცველობა. ასეთივე სიტუაცია დამოწმებულია 1290-იანი წლების მიწურულისათვისაც⁸². ეს გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ დარიალის ან დვალეთის გზების დაცვა 1260-იან წლებშიც ნაქარნახები იყო ოქროს ურდოს ლაშქრისთვის ამ ხეობებით გზის ჩაკეტვის მცდელობით. მესამე: განხილულ ცნობას ფ. გორგიჯანიძესთან მოსდევს შემდეგი: „და ამას უკან ოსთაგან დაიცვა (მეფემ — ვ. გ.) ქვეყანა, რომელიც თავადობდა იყვნენ ორნი ძმანი:... ფარეჯან და... ბალათარ“⁸³ ეს შეიძლება გავიგოთ ორ გვარად; იმის და მიხედვით თუ როგორ განიმარტება ფორმა „ოსთაგან“: ან რომ მეფემ ქვეყანა იმერეთიდან შემოსევებისაგან დაიცვა ოსების მეშვეობით, მათ მიერ, რომელთაც მეთაურობდნენ ფარეჯან და ბალათარი (წყაროში ამაზე ზევითაც არის ნათქვამი); ან რომ საჭირო გახდა უფრო გვიან ქვეყნის დაცვა თვით ამ ოს ფეოდალთა რაზმისგან. რასაც მართლა ადგილი ჰქონდა 1290-იან და შემდგომ წლებში. ამაზე უკვე მსჯელობა გვქონდა სტატიაში.

ამრიგად, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებაში შემონახულ ცნობებშიც არაფერია ისეთი, რაც 1290-იან წლებში ოსების გადმოსახლების „ტალღებს“ მოწმობდეს.

V. H. ГАМРЕКЕЛИ

К ИСТОРИИ ГРУЗИИ РУБЕЖА XIII—XIV ВВ.

К пониманию некоторых сведений Жамтаагмцерели

(Резюме)

Аноним середины XIV в. Жамтаагмцерели, касаясь событий 1290—1300-х годов, многократно упоминает два военных отряда осетин в низинных районах Картли. В грузинской историографии их появление объяснялось переселением массы осетин из Осетии в ущелья Нагорной Картли в начале 1290-х годов; с этим связывалось и начало образования компактного населения осетин в Нагорной Картли.

В статье доказывается, что принятое толкование сведений Жамтаагмцерели не соответствует действительному смыслу самих сведений. Предпринята попытка датировать события упоминаемые у Жамтаагмцерели. Источники упоминают в Картли два отряда осетин: 1. «Сидящих в Гори» и 2. возглавляемых сперва мтаваром Пареджамом, позже мтаваром Бакатаром. Свое происхождение они ведут от многолюд-

⁸⁰ ხელნაწერი Н—2140, ფრ. 232 v.; რ. კენაძის დასახ. შრ., გვ. 119.
⁸¹ ქ. ცხ., II, გვ. 245—246; ხელნაწერი Н—2140, ფრ. 70 v—71 v.
⁸² იქვე, გვ. 303—304.
⁸³ ხელნაწერი Н—2140. ფრ. 232 v.

ной партии эмигрантов, прибывшей в Грузию с Северного Кавказа в 1263 г. через Дербент или Дарьял. Они эмигрировали, видимо, по политическим мотивам, оказавшись перед угрозой репрессий со стороны Золотой Орды.

Власти ильханов приняли их благосклонно, обязали нести военную службу, разместили по городам Жинвани, Дманиси, Тбилиси и определили им на содержание часть собираемой подати. В 1268—1269 году осетин перевели в Гори для отражения нападений, совершаемых из Западной Грузии. Позже, видимо, они вновь были переведены куда-то в другое место, т. к. согласно Жамтаагмцерели в 1292 г., во время междоусобицы в Картли, осетины вновь заняли Гори, но уже против воли грузинских феодальных властей и при поддержке монгольских военных.

Упоминание осетинского мтавара Бакатара, выступавшего соратником монголов и разорявшего имения восставших против монголов картлийских азнауров приурочено к 1300—1304 гг., смерть Бакатара датируется 1304—1306 гг., а поражение «сидящих в Гори осетин» и взятие Гори царем Георгием V-м — 1320 — 1326 годами.

Предположение о переселении в 1290-х годах массы осетин с Севера в Нагорную Картли не подтверждается, об этом данных в известных письменных источниках нет.

Общественное положение осетинских отрядов в Картли и их отношения с разными социальными слоями местного населения во многом определялось их положением «воинов и соратников» монголов.

მიხილ ქავთარია

ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის გენეალოგია და
ჰრონოლოგია (XVII—XVIII სს.)

1. მუხრანბატონთა შტო

როსტომ მეფის სიკვდილის შემდეგ ქართლში გამეფდა ვახტანგ V, შაჰნავაზად წოდებული. როსტომს მარიამ დედოფალთან ჰყოლია გერი ოტია (ოტა), რომელიც 1646 წელს გარდაცვლილა. ოტიას გარდაცვალება და დასაფლავება ვრცლად აქვს აღწერილი ფარსადან გორგიჯანიძეს (იხ. ჩუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 523—524) სათაურით „სიკვდილი მარიამ დედოფლის შვილის ოტიასი, რომ გურიელისაგან ჰყვანდა“.

პოემა „შაჰნავაზიანში“ მარიამ დადიანისა და ვახტანგ V-ის შეუღლების ამბავი დიდი ზარ-ზეიმითაა წარმოდგენილი. ფეშანგი ფაშვიბერტყაძის გადმოცემით, აითქოს, ვახტანგს მარიამთან შეეძინა არჩილი, გიორგი, ლევანი და ერთი ასული, მაგრამ ეს ცნობა, როგორც კ. კეკელიძემ გაარკვია, არ შეეფერება სიმართლეს. ვახტანგს მარიამთან შვილები არ ჰყოლია (იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 506). საფლავის ქვის წარწერიდან ვგებულობთ: „ქ. მას ჟამსა ოდეს ჩვენ ზღვათ მეფის დადიანის ასული დედოფალი პატრონი მარიამ მოყვანებულ ვიქმენ ქართლისა დედოფლად, გვევა სასურველი ძე ბატონიშვილი ოტა, მცირე ჟამსა მიგვეფარა ამიერ სოფლით...“¹. როგორც ჩანს, ამის შემდეგ „შულად თუსად მოიყვანა ისპაანდამ სვიმონ მეფის ძის — ვახტანგის ძე ლუარსაბ და ესე ჰყო ძედ თუსად“. მაგრამ ნადირობის დროს ხუნანს „მოხუდა თოფი ლუარსაბს და მოკუდა იგი“². ლუარსაბის დაღუპვის შემდეგ „გაიშვილა ვახტანგ მუხრანის ბატონი, ძე თეიმურაზ მუხრანბატონისა“³. 1656 წლიდან ვახტანგი შეუდგა ქართლის მართვას, გარდაიცვალა იგი ირანში 1675 წელს ხოშვაროს ქარვასლაში⁴. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ვახტანგ V-ის მემკვიდრეების შესახებ, რომლებიც მომავალში ქართლის მეფეები გახდნენ, ბევრი რამაა ცნობილი და გარკვეული. იმ უფლისწულებს შესახებ კი, რომლებიც სახელმწიფოს მეთაურები არ იყვნენ, მხოლოდ შემთხვევითი ცნობებია გაბნეული, სრული გენეალოგიური ტაბულა შედგენილი არაა. ჩვენ შევეცადეთ საისტორიო

¹ А. Натроев, Мухет и его Собор Свети-Цховели, Тб., 1900, стр. 318.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. კვიციანიძის გამოცემა, 1913, გვ. 75. ქვემოთ ყველგან: ვახუშტი ბატონიშვილი.

³ იქვე, გვ. 76.

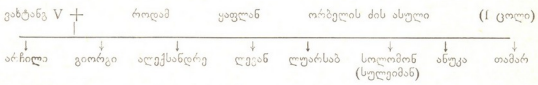
⁴ სეხნია ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, გამოცემული ნ. ჩუბინაშვილისაგან, 1854, გვ. 309, ქვემოთ ყველგან: სეხნია ჩხეიძე. ვახუშტი ვახტანგის გარდაცვალების თარიღად იძლევა 1675 წელს და 1677 წელს. გვ. 85.

წყაროების ჩვენებით შეგვედგინა სრული სურათი XVII—XVIII სს. ქართლ-კახეთის მეფეთა და ბატონიშვილთა შესახებ.

ვახტანგ V-ს ცოლად ჰყავდა როდამ ყაფლანის ასული, „ამასთან ესხნეს ძენი შვენიერი“⁵. გამეფებისთანავე ვახტანგს ცოლად შერთეს როსტომ მეფის ქვრივი მარიამ დედოფალი⁶, „უღონო ქმნილმან (ვახტანგ, მ. ქ.) განუტევა როდამ და იქორწინა მარიამსა ზედა“⁷. როგორც ვახუშტი წერს, მარიამთან „არა ესვა მეფესა შუნი“⁸.

სანამ ვახტანგ V-ის შვილების შესახებ ვისაუბრებდეთ, გვინდა ორიოდ სიტყვით შევეხოთ ვახტანგ VI-ის მიერ შედგენილ გენეალოგიურ ტაბულას⁹. ხელნაწერი ასტრონომიის სახელმძღვანელოა, თარგმნილია ვახტანგის მიერ ბატონიშვილობაში. ტაბულა ერთ-ერთი პირველი საინტერესო ცდაა ქართველ მეფეთა გენეალოგიური განშტოებების საჩვენებლად. იგი არც სრულია და არც ამომწურავი, მაგრამ ზოგიერთი ფაქტის შემოწმებისა და დაზუსტების საშუალებას იძლევა. ვახტანგი განმარტებაში წერს: „ქ. მრავლის ჭირითა და შრომით ეს ადამს აქათი ბაგრატიონთ ნათესაობა მე, ბატონიშვილმა ვახტანგ, გამოვიღე და ასე აღვსწერე, ვიდრე ჩვენადმდე. ხოლო იმერეთის მეფისა და კახის ბატონის ნათესაობა მრავალს ვეცადე შემეტყო, რომელის ტომისაგან იყო და ვერავისგან შევიტყეე. თვასა (sic) გასინჯეთ და თუ მდაბალი ვინ გინდა ბაგრატიონთ ნათესაობა დავსწერეთ, მათაც უფრო დავსწერდით; და თუ თვითან იპოვნინან და რომლისაც ტომისაგან არიან და დავწერებინან, მე დეიდად მეამება“¹⁰. ქვემოთ ვახტანგის ნაშრომს ჩვენ პირობითად „ნათესაობას“ ვუწოდებთ.

საისტორიო წყაროების მიხედვით, ვახტანგ V-ის შაჰნავაზის შემკვიდრეობა ასეთია:

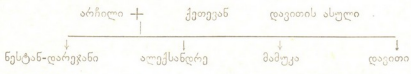

ვახტანგ VI-ის „ნათესაობაც“ ეთანხმება მოტანილ ჩვენებას, მხოლოდ ანუჯა ბატონიშვილს არ ახსენებს. როდამი, ვახტანგ V-ის ცოლი, გარდაცვლილა 1697 წელს, როგორც ეპიტაფიიდან ვგებულობთ: „საქართველოს მეფეთა, მეფის ვახტანგის მეუღლე და იმერთა და კახთა მეფის არჩილისა საქართველოს მეფეთ-მეფის ყანდაარისა, ქირმანისა და ზირშაქისა და ჰაილათის მპყრობელისა, სრულიად სპარსეთის სპასალარისა, მეფის გიორგის და ერანის მდივანბეგის ლევანის და ძმათა მათთა დედა, ორბელის ძე ყაფლანის ასული, დედოფალი როდამ ყოფილი, ცქემოსანი ეკატერინე, აწ მდებარე

⁵ სეხნია ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, გამოცემული ნ. ჩუბინაშვილისაგან, 1854, გვ. 308. ქვემოთ ყველგან: სეხნია ჩხეიძე.
⁶ იქვე, გვ. 308.
⁷ ვახუშტი, გვ. 77.
⁸ იქვე, გვ. 77—78; სეხნია ჩხეიძე, გვ. 308.
⁹ დატულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, Q—884, გამოაქვეყნა თ. ჭყონიამ, გორკში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. IV, Q ფონდში № 158^ა დატულია XVIII ს. სხვა ტაბულაც.
¹⁰ გენეალოგიური ხე ამ ხელნაწერიდან გამოაქვეყნა თ. ჭყონიამ, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, „ალტ. ძიებანი“, ტ. IV, 1948, დამატება I.

ვიქმენ მკვიდრსა ამას საფლავსა ჩვენსა... ქრისტეს აქეთ ქ¹¹კს ომ (379) როგორც ციტირებული სტრიქონებიდან ჩანს, როდამი მეუღლესთან გაყრის შემდეგ მონაზვნად, ცქემოსან-მონაზვნად აღკვეცილა ეკატერინეს სახელით. როდამი იყო სულხან-საბა ორბელიანის მამიდა.

არჩილის ბიოგრაფია კარგადაა ცნობილი. დაბადებულია ის 1647 წელს. 14 წლის ასაკში გამეფდა. სურვილი ჰქონდა ცოლად შეერთო ვამეყ დადიანის ასული, მაგრამ ვერ მოახერხა. 1667 წელს ცოლად შეირთო იმერთა მეფის — ბრმა ბაგრატის ნაცოლარი, თეიმურაზ I-ის შვილის — დავითის ქალი ქეთევანი. ქეთევანი ერეკლე I-ის და იყო¹². მამასადამე, არჩილი ყოფილა ერეკლე I-ის სიძე, არჩილის თათრული სახელი იყო შაჰ-ნაზარ-ხან¹³. არჩილს და ქეთევანს ჰყოლიათ ოთხი შვილი, სამი ვაჟი და ერთი ქალი. მათი სახელებია:

შვილებს შორის უფროსი იყო დარეჯანი, რომელსაც 1665 წელს დაბადებულა. იგი 1672 წ. დაუწინდავთ ლევან დადიანის ვაჟზე — მანუჩარზე, რომელიც 1680 წ. გარდაცვლილა და დარეჯანი აღარ გათხოვილა. „შანაოზ... სთხოვა ლევან დადიანს ძე მისი მანუჩარ საქმროდ ძისა თვისისა არჩილის ასულის დარეჯანისათჳს. ამან ლევან წარმოუვლინა ძე თვისი და მისრული მანუჩარ აქორწინეს დარეჯანისა თანა. გარნა ყრმა და ქალი იყვნენ წლისა ზ...“ სხვადასხვა მიზეზის გამო მსახურთა „წარმოიპარეს ყრმა და მოგვარეს მამასა თვისა“¹⁴ (ვახუშტი, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. გვ. 841). მან თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი რუსეთში გაატარა და გარდაცვლილა 1740, თუ 1744 წელს. 1740 წელს ასახელებს ლ. მენაბდე¹⁵, ხოლო 1744 წელს კი, თითქოს, გამოდის თ. ჭყონიას მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტი: „Дочь царя Арчила, царевна Дария... избрала в наследники себе двоюродного племянника своего Бакара Вахтанговича... По кончине тетки своей царевны в 1744 году вступил...“¹⁶ Н—18 ხელნაწერში დაცული სამძიმრის წერილის მიხედვით იგი თითქოს 1741 წელს უნდა იყოს გარდაცვლილი (22 v).

ალექსანდრე არჩილის ძე დაიბადა 1674 წელს¹⁷. მას ჰყოლია ორი ცოლი. პირველი — თეოდორა ივანეს ასული მილოსლავსკაია, რომელზედაც დაქორწინებულა 1687 წელს¹⁸. პირველი ცოლი გარდაცვლილა 1689 წელს¹⁹. მეორე ცოლი ყოფილა გლიკერია ილიას ასული

¹¹ А. Натроев, Михет и его Собор Свети-Цховели, стр. 319.

¹² ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 83.

¹³ სეხნია ჩხეიძე, გვ. 308.

¹⁴ ლ. მენაბდე, ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 96, 1963, გვ. 218.

¹⁵ იქვე, გვ. 190.

¹⁶ თ. ჭყონია, გორკში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. IV, გვ. 284.

¹⁷ ლ. მენაბდე, დასახელებული წერილი, გვ. 190.

¹⁸ ვლ. ტატიშვილი, ქართველები მოსკოვში, გვ. 192, 193.

¹⁹ იქვე, გვ. 245, შდრ. ჟურნ. „ცისკარი“, 1972 №2, 4.

და ვითა შვილი²⁰. ალექსანდრე გარდაიცვალა 1711 წელს. მის მემკვიდრეთა შესახებ არაფერია ცნობილი.

მამუკა (ანუ იგივე მათე) დაბადებულია 1676 წელს²¹, ხოლო გარდაცვლილა 1695 წელს²².

დავითი 1681 წელს დაბადებულა²³ და 1688 წელს გარდაცვლილა²⁴. არჩილს შვილებიდან მემკვიდრეები არ დარჩენია.

არჩილს გარდაცვალების წინ (1713) დაუწერია ანდერძი და გაუგზავნია პეტრე პირველისათვის. ანდერძი მეტად საინტერესო დოკუმენტია. გამოაქვეყნა იგი პირველად პ. ბუტკოვმა 1824 წელს ჟურნალში „Северный архив“ ათაურით „История о духовном завещании императорского царя Арчила“²⁵.

გიორგი (შემდეგში გიორგი XI-დ ცნობილი, ქართლის მეფე). ჭერ კიდევ უფლისწულს ირანის შაჰმა „უბოძა ქორმანის ბეგლარ-ბეგობა და დაარქვა სახელი მამისა შაჰნავაზ“²⁶. გიორგის ჰყავდა ორი ცოლი. პირველი თამარ, მეორე ხვარაშან. თამარი იყო „ასული დავით დავითის (sic!) ელისბარის შვილისა“²⁷. იგი ადრე, 1684 წელს, გარდაცვლილა და „დარჩა ძე ერთი ხვარაშტ და ასული ერთი მარიამ“²⁸. თამარის ეპიტაფიაში ვკითხულობთ: „ჟამსა მას, ოდეს ჩვენსა სამეკვიდროს სახელმწიფოში გავბატონდი, მეფის შანავაზის შვილი გიორგი, ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისასა „ე“, უხრწნელმან სოფელმან მოგვივლინა სიკვდილის საღმობა... ქორონიკონს მზ (372)“²⁹. მამასადაამე:

ხვარაშტი უმემკვიდროდ გარდაიცვალა, სრულიად ახალგაზრდა 1694—1695 წლებში. „მეფის ძე ერთს დამარცხებულოყო“ — წერს სენია ჩხეიძე³⁰. ამასვე იმეორებს ვახუშტი ბატონიშვილიც. მისთვის განკუთვნილი საცოლე — ჩერქეზთ ბატონის ასული რუსუდან, შემდგომში ვახტანგ VI-ს მეუღლე გახდა. ვახტანგ VI „ნათესაობაში“ ხვარაშტს არ ახსენებს.

²⁰ იქვე, გვ. 201. თუმცა 245-ე გვერდზე ეს ქალი პირველ ცოლადაა გამოცხადებული.

²¹ ლ. მენაბდე, დასახელებული წერილი, გვ. 190.

²² ვახუშტი, გვ. 100. ვლ. ტატიშვილის ცნობით იგი 1693 წ. გარდაცვლილა და დასაფლავებულია დონის მონასტრის მიჩქმის ეკლესიაში. იხ. ქართველები მოსკოვში, გვ. 245.

²³ ლ. მენაბდე, დასახელებული წერილი, გვ. 190.

²⁴ ვლ. ტატიშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 245.

²⁵ Северный архив, 1824, декабрь, № 23 и 24, стр. 203—222. ნაწევრები ამ ანდერძიდან ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად ყოფილა ციტირებული. ხელნაწერი ნუსხები დაცულია მოსკოვსა და ლენინგრადში. მოსკოვი, ლენინის სახ. ბიბლიოთეკა, ფ. 173, IV (МДА проч.) № 82, ფ. 6—9. ლენინგრადი, Собор. Толстого, отд. IV, № 59, л. 107.

²⁶ სენია ჩხეიძე, გვ. 313.

²⁷ იქვე, გვ. 309. შდრ. ვახუშტი, გვ. 83.

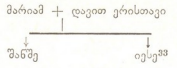
²⁸ იქვე, გვ. 309.

²⁹ А. Натроев, Мцхет и его Собор Свети-Цховели, стр. 320. ვახუშტი თამარის გარდაცვალებას 1683 წლით ათარიღებს, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, გვ. 459.

³⁰ სენია ჩხეიძე, გვ. 311. შდრ., ვახუშტი, გვ. 99.

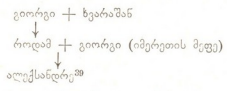
მარიამი ცოლად გაჰყვა ქსნის ერისთავს დავითს³¹, გარდაცვლილა 1715 წლის 4 ოქტომბერს³².

თამარ დედოფლის გარდაცვალების შემდეგ, გიორგი XI-ს ცოლად უთხოვია გიორგი მიქელაძის ასული ხვარაშან. „ითხოვა მეფემ გიორგიმ ასული მიქელაძისა და გარდმოიყვანა დედოფლად და იქმნა დედოფალი ხვარაშან“³⁴. ეს მომხდარა 1687 წელს³⁵. ხვარაშანს უდედოფლია სულ 8 წელი. ვახუშტის ცნობით, ხვარაშან დედოფალი გარდაიცვალა 1695 წელს, იმ წელს, როდესაც გარდაიცვალა არჩილის ვაჟი მამუკა³⁶. სეხნია ჩხეიძე წერს: „ერთი ამას წინ დამარცხდა ამავე კრკონს. დედოფალი ხვარაშან მიასვენეს ქვათახევს“³⁷.

გიორგი XI-ს ჰყოლია ქალიშვილი როდამი, ვახტანგის „ნათესაობის“ მიხედვით ხვარაშანისაგან. ეს როდამი გამხდარა იმერეთის მეფის გიორგის თანამეცხედრე. სეხნია ჩხეიძე გვაშენობს: „გამოხდა მცირედი ხანი, ქორონიკონს უც (1710 წ.) მარტის იმ (15) უღალატა იმერელ მეფეს გიორგის აბაშიძეს სვიმონ და მოკლა. მოუვიდა ამბავი მეფეს ვახტანგს (VI-ს, მ. ქ.), შეექმნა წყენა და გლოვა, ვითაცა სიძე იყო და ასული მეფისა გიორგისა მემცხედრე იყო როდამ დედოფალი იმერეთისა და ძე მისი ალექსანდრე, მეფის ვახტანგისაგან გაზრდილი თვით ჰყვანდა ქართლში“³⁸.

ამ ციტატის მიხედვით გამოდის

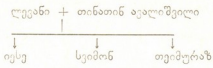

ალექსანდრეს ცოლად უთხოვია ბეჟან დადიანის ასული⁴⁰. როდამს ჰყოლია მეორე ვაჟიც — მამუკა, რომელიც 1732 წელს აღუზნებდა საეკუთარ ძმას,

31 სეხნია ჩხეიძე, გვ. 309. ვახუშტი, გვ. 88.
 32 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ, 1967, გვ. 58. ქვემოთ ყველგან თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III.
 33 დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, 1955, გვ. 312—326; მ. ქავთარია, იესე ერისთავის ჰიმნოგრაფიული მოღვაწეობა, მრავალთავი, III, გვ. 160.
 34 სეხნია ჩხეიძე, გვ. 309.
 35 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, გვ. 506.
 36 ვახუშტი, გვ. 100.
 37 სეხნია ჩხეიძე, გვ. 311.
 38 იქვე, გვ. 328.
 39 1715 წ. ნასყიდობის წიგნში ნახსენებია ბატონიშვილი როდამი. ნასყიდობის წიგნი მოგვითხვენ „... თქვენ ბატონიშვილს როდამს და შვილთა თქვენთა...“ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები საქ. სოციალური ისტორიიდან, ტ. I, გვ. 169—170. შესაძლებელია, ქმრის დაღუპვის შემდეგ როდამი იმერეთიდან ქართლში გაღმოვიდა და შეიძინა ის მამული, რომელიც ამ დოკუმენტში იხსენიება.

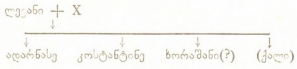
40 სეხნია ჩხეიძე, გვ. 337. ბეჟან დადიანი მოუკლავთ 1727 წელს. იქვე, გვ. 334 ალექსანდრესა და მამუკას შესახებ იხ. პაპუნა ორბელიანი, გვ. 348, 382. შდრ. Hd—7667. გამოქვეყნებულია შ. ბურჯანიძის წიგნში, იმერეთის ისტორიული დოკუმენტები, ტ. I, გვ. 44.

თუთას გარდაცვალების შემდეგ ლევანს ცოლად შეურთავს გიორგი ლიშივის ასული თინათინი, 1680 წელს⁴⁴. თინათინთან ლევანს შესძენია შვილები: იესე, სვიმონ, თეიმურაზ. თინათინი, როგორც თ. ჟორდანიას მიუთითებს⁴⁵, გარდაცვლილა 1700 წელს.

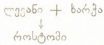
ჰყავდა თუ არა ლევანს მეორე ცოლთან ქალიშვილი, ნარატიული წყაროებიდან არ ჩანს. საერთოდ კი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, უნდა ჰყოლოდა. ვახტანგის ამაღლის ნუსხაში „მეფის ძმებისა და ძმის-შვილების“ სათაურის ქვეშ დასახელებულნი არიან ლევანის შვილები. „მეფის (ე. ი. ვახტანგის) ძმა კოსტანტინე, ლევანის შვილი. მეფის ძმა ადარნასე, ლევანის შვილი; მეფის და ხორაშან, ლევანის ქალი“⁴⁶;

1737 წელს შედგენილი ვახტანგის ამაღლის ნუსხის რუსულ ვარიანტში კონსტანტინესთან ნახსენებია ორი და: „с двумя сестрами, царевнами“⁴⁷. ადარნასე ვახტანგის ძმად დამოწმებულია მარი ბროსესთანაც⁴⁸. იგი 1740 წლის დოკუმენტებშიც გვხვდება. მაშასადამე, ამ ცნობით:

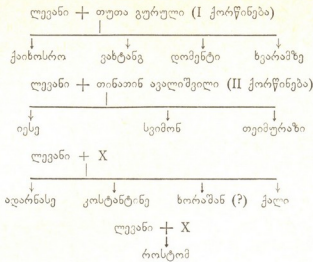
დასახელებულნი პირნი ვახტანგს გაჰყვნენ რუსეთში. სამწუხაროდ, მათი შემდგომი ბედი ჩვენთვის უცნობია. არც იმაში ვართ დარწმუნებული, რომ დასახელებულნი პირნი ალალი და-ძმანი იყვნენ.

ლევანს, გარდა ჩამოთვლილი შვილებისა, კიდევ ჰყოლია ძე — როსტომი. სხვანია ჩხეიძე ერთ ადგილას წერს: „როსტომს, ძესა ლევანისასა ხარჭას“. ისტორიკოსი აქ პირდაპირ მიუთითებს ხარჭაზე.

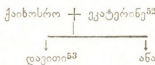
როსტომს სხვადასხვა თანამდებობა სჭერია ირანის კარზე, ყოფილა ყულარ-ალასი, ისპაჰანის ტარული და სხვ. მოუკლავთ როსტომი 1722 წელს. „ქორონიკონსა ში (410) თებერვალს შ (5) მოკლეს ყულარალასი როსტომ, ძმა მეფისა ვახტანგისა“⁴⁹. ვახტანგის „ნათესაობაც“ ემოწმება ლევანის ოჯახურ მდგომარეობას. ლევანი დაიღუპა 1709 წელს⁵⁰. 1700 წლიდან, როდესაც გარდაიცვალა თინათინ ავალიშვილი, 1709 წლამდე, როდესაც დაიღუპა თვით ლევანი,

44 ვახუშტი, გვ. 89.
45 ქრონიკები, III, გვ. 4.
46 ს. ყუბანეიშვილი, დ. გურამიშვილი ქართველ პუსართა პოლკში, გვ. 142.
47 Historie de la Georgie, II ნაწილი, IX დამატება, გვ. 627, 628.
48 იქვე, გვ. 325.
49 სეხნია ჩხეიძე, გვ. 329.
50 თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, გვ. 28.

ქაიხოსრო ბატონიშვილი ლევანის უფროსი ვაჟი იყო. მისი სახელმწიფო-ებრივი მოღვაწეობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. იგი დაიღუპა 1711 წელს შორეულ ირანში. როგორც სეხნია ჩხეიძე აღწერს, ქაიხოსრო ვაჟკაცურად და რამდენადმე რომანტიულადაც კი დაღუპულა. „ქორანიკონსა ტშმ (1711) ენკენის-თვის აზ (27), დაუმარცხდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს (ქაიხოსროს ბიძას, მ. ქ.), მოწინავედ იდგა, სანამდი აქედან ჯარი მიესწრებოდა, მოკლეს ბატონი-შვილი ალექსანდრე, ჩხეიძე, თეიმურაზ, თარხანი და ზოგნი სხვა ვინმე თათარ-ნი. გამოხდა მცირედი დღენი. გამოვიდა ციხიდან მირვეისი ჯარითა სრულითა. აქეთ სპასალარი. შეიქმნა ომი ფიცხელი, თავმან თქვენმან ნახვთათვის საზა-რო იყო. გამოექცა თათარის ჯარი მეფესა, დარჩნენ ზოგნი ვინმე ქართველნი. მოახსენა ცალქალამანიძემ იასემ: ხელმწიფეო, გავვეცალა ჯარი და არ ჩანს ძმა თქვენი, ნუ მოიკლავ თავსა. უბრძანა მეფემ, ჩემისა სიცოცხლისათვის არა მოვავინო თავი, არცა გვარი ჩემი. მიქუსლა ცხენი, შეერია შიგა, ვითარცა ქო-რი კაკაბსა გუნდისასა. ჩამოაგდო უშებითა ორი კაცი. დახუდა ნათხარი რუ, წაექ-ცა ცხენი. რა სცნეს ცხენის წაქცევა წამოესივნენ, დაჩხეს ხმლითა, ცალქალა-მიძე იესე წინ მოუკლეს“⁵¹.

ქაიხოსროს ცოლის სახელი ყოფილა ეკატერინე, თუმცა ისტორიკოსებ-თან არ იხსენიება. ჰყოლია ორი შვილი, ძე და ასული:

დავითი და ანა შემდეგში ვახტანგ VI-თან ერთად მოსკოვში გადასახლებულან. ანა 60-იან წლებშიც ცოცხალია. ანა ხოსროვნას სახელით ხშირად იხსენიება.

⁵¹ სეხნია ჩხეიძე, გვ. 325—326.

⁵² ვლ. ტატიშვილი, ქართველები მოსკოვში, გვ. 253, ეკატერინე გარდაცვილია 1730 წლის 3 მაისს.

⁵³ დავითის სახელს იძლევა ვახტანგის ამაღის ნუსხა (იხ. ს. ყუბანეიშვილი, დ. გუ-რამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოეზიაში, გვ. 142) და ეპიტაფია, რომელიც გამოქვეყნებული აქვს ვლ. ტატიშვილს. გარდაცვილია იგი 1738 წლის 28 დეკემბერს. იხ. ვლ. ტატიშვილი, გვ. 252.

ანტონ კათალიკოსი თავის „ქართველთა შთამომავლობაში“, რომელიც 1756 წელსაა დაწერილი, იუწყება: „ანა, რომელი იმყოფების დღეს სამეფოსა ქალაქსა მოსკოვს“...

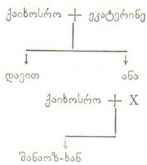
მ. თამარაშვილის ქაიხოსროს შესახებ გამოქვეყნებული აქვს შემდეგი ცნობა, 1708 წ. 13 აგვისტოსი. „აქ პაპისათვის მოიტანეს ორი წიგნი, ერთი საქართველოს პატრიარქისა და მეორე ძმა ხოსრო მირზასი, რომელიც არის ისპაჰანის მსაჯული...“

როდესაც საქართველოში დასახლებულა, ერთი თავადის ქალი შეურთავს, მაგრამ ცოლქმრული კავშირი არა ჰქონია, ზოლო გათათრების შემდგომ მრავალი ცოლი მოუყვანია. გარნა ახლა რა ისევ მიუღია წმიდა სარწმუნოება, ამ ქალთაგანი აურჩევია ერთი, რომლისაგანაც შესძენია შვილები“⁵⁴.

ქაიხოსროს ჰყოლია ხარჭაც, რომლის შესახებაც სენხია ჩხეიძე წერს: ბატონიშვილი ქაიხოსრო „გაისტუმრეს პატივითა, მაგრამ კაცნი მცირედნი ვატანეს... მსახურნი თან წაიყვანა და ჰყვანდა ხარჭა“⁵⁵. ამ ხარჭის არც სახელია ცნობილი და არც ის, ჰყავდა თუ არა ამასთან ქაიხოსროს შვილი. ვახტანგ VI „ნათესაობის“ მიხედვით ქაიხოსროს შვილს მხეველისაგან სახელად ერქვა შანაოზ-ხან.

ვახტანგის „ნათესაობაში“ მეორე შვილისათვისაც არის გამოყოფილი გრაფა, მაგრამ სახელი არაა ჩაწერილი.

ვახტანგ ლევანის ძე ჩვენს ისტორიაში კარგად ცნობილი პიროვნებაა. იგი ვახტანგ VI-ს სახელით მართავდა ქვეყანას. რჯულის გამოცვლის შემდეგ, 1716 წელს, მას უწოდეს უ ს ე ი ნ ყ უ ლ ი - ხ ა ნ, უ ბ ო ძ ე ს ქ ა რ თ ლ ი, ე რ ა ნ ის ს პ ა ს ა ლ ა რ ო ბ ა, თ ა ვ რ ი ზ ი, ბ ა რ დ ა (სენხია ჩხეიძე, გვ. 327).

ვახტანგის ოჯახური მდგომარეობა მეტ-ნაკლებად ცნობილია. ვახტანგმა ცოლად ითხოვა ჩერქეზთ ბატონის ასული რუსუდანი, რომელიც თავდაპირველად გიორგი XI შვილისათვის — ბაგრატიისათვის იყო განკუთვნილი.

რუსუდანის გვარი, თითქოს, უნდა ყოფილიყო ბაკაშვილი (იხ. Г. Т. Бочвадзе, Из истории грузино-кабардинских взаимоотношений, Тб., 1963, стр. 162). პ. გ. ბუტკოვის ცნობით, რუსუდანი გვარად უნდა ყოფილიყო მისისტოვა (დიდი ყაბარდოდან), ან ტაუშულტანოვა მცირე ყაბარდოდან (Сенатский архив, т. VII, С-Пб., 1895 г. стр. 322—324).

54 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში, გვ. 306.
55 სენხია ჩხეიძე, გვ. 312.

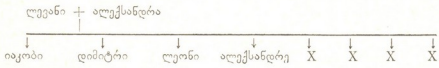

ლევანის უშუალო მემკვიდრეების შესახებ საყურადღებო დოკუმენტი გამოაქვეყნა თ. ჭყონიამ („გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველეები, ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. IV, 1948).

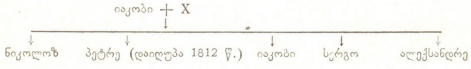
ლევან ბაქარის ძე დაბადებულა, ეპიტაფიის მიხედვით, 1728 წლის 6 სექტემბერს (სხვა ცნობით — 1729 წ.). დაქორწინებულა ალექსანდრა იაკოვლევის ასულ სიბირსკაიაზე 1752 წელს. 13 წელიწადი უცხოვრიათ ერთად. 1763 წლის 23 ივლისს ლევანი გარდაცვლილა და დარჩენია, როგორც ეპიტაფიაში წერია: „Оставил после себя вдовствующую супругу с малыми детьми восемь человек“ (იხ. ვლ. ტატიშვილის წიგნი, გვ. 249). თვით მეუღლე ალექსანდრა კი გარდაცვლილა 1793 წ. (იხ. იქვე, გვ. 248. დაბადებულა 1728). თ. ჭყონიას მიერ გამოქვეყნებული ცნობებით ლევანს ჰყოლია შემდეგი მემკვიდრეები:

მაშასადამე, დანარჩენი ხუთის (ეპიტაფიის ცნობა) სახელი არაა დამოწმებული. ერთ სახელს — ალექსანდრეს — იძლევა ანტონ კათალიკოსის წერილი (ხელნაწერი H — 18,39 v). მაშასადამე, თუ შევაერთებთ:

იაკობ ლევანის ძეს (ბაქარის შვილიშვილს) ჰყავდა შემდეგი მემკვიდრეობა⁶⁷:

ბაქარის შთამომავალი, პეტრე ბაგრატიონი, არ არის 1812 წ. სამამულო ომის გმირი. თუმცაღა, როგორც ჩანს, ამ პეტრესაც მიუღია მონაწილეობა ომში.

დიმიტრი ლევანის ძე უმემკვიდროდ გარდაცვლილა, ხოლო ლევან ლევანის ძეს (ბაქარის შვილიშვილს) ვაჟები არ ჰყოლია. გიორგი ალექსანდრეს ძე (ბაქარის შვილიშვილი) მოგვიანებით წერდა: „Димитрий умерший без детей; у Леона так же умершего мужского поколения не имеется“. ამას წერს გიორგი 1818 წლის 23 დეკემბერს⁶⁸. ლევან ლევანის ძე ცოცხალია 1800 წელს. იგი დედას, ლევან ბაქარის ძის მეუღლეს, ალექსანდრა იაკობის ასულს სიბირსკაიას უკეთებს საფლავის ქვას⁶⁹.

6. ტარსაიძე თავის წიგნში წერს: „Мимаходом отметим, что село Катунки Нижегородской губерний Балахинского уезда принадлежало царе-

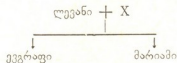
⁶⁷ ცნობები ამოღებულია თ. ჭყონიას წერილიდან. იხ. ლიტ. ძიებანი, ტ. IV, გვ. 285, 286. შდრ. ტრ. რუხაძე, ქართველები რუსეთის 1812 წლის სამამულო ომში, 1942, გვ. 31.

⁶⁸ თ. ჭყონია. გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტ. ძიებანი, ტ. IV, გვ. 285.

⁶⁹ ვლ. ტატიშვილი, ქართველები მოსკოვში, გვ. 248—49.

ვითუ ლევანუ ბაკაროვიჩუ. После его смерти в нем проживала вдова его Прасковья Евграфовна, урожденная Татищева⁷⁰.

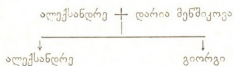
სამწუხაროდ, პატივცემული ავტორი წყაროს არ ასახელებს. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ცნობა არ უნდა იყოს მართალი. ლევან ბაქარისძის ცოლი იყო ალექსანდრა იაკობის ასული სიბირსკაია, რომელიც 1793 წ. გარდაიცვალა⁷¹. ამ დროს ლევანი კარგა ხნის მკვდარი იყო (გარ. 1763 წ.). ჩვენ არ ვიცნობთ ცნობას, რომ ლევანს ჰყავდა მეორე ცოლი პრასკოვია ტატიშჩევა. ლევან ლევანის ძეს ჰყოლია 15 შემდეგი შვილები:

მარიამს ერთი დღე უტოცხლია, დაბადებულა და გარდაცვლილა 1797 წ. 22 მარტს. ევგრაფი დაბადებულა 1788 წლის 7 მარტს და გარდაცვლილა 1794 წლის 26 ნოემბერს⁷².

ალექსანდრე ბაქარის ძის დაბადების თარიღად ხელნაწერი (H—18,22 r) თითქოს იძლევა 1731 წელს. ნ. ტარსაიძის მიხედვით იგი უნდა დაბადებულიყო 1726—1727 წლებში (გვ. 99).

ეს არ უნდა იყოს მართალი, რადგანაც ბაქარის უფროსი ვაჟი — ლევანი დაიბადა 1728 წელს. იგი საკმაოდ აქტიური პირი ჩანს. დაახლოებული პირი იყო ელიზავეტა პეტრეს ასულთან. 1761 წლის 11 ნოემბერს დაქორწინებულა დარია ალექსანდრეს ასულ მენშეიკოვანზე (Московский некрополь, ნ. ტარსაიძის წიგნი, გვ. 103). ეკატერინე II ალექსანდრე ბაქარისძისადმი კეთილად განწყობილი არ იყო. იგი 70-იან წლებში საქართველოში, იმერეთშია და ქართლის ტახტზე ასვლას ოცნებობს. ალექსანდრე ბაქარის ძე გარდაიცვალა სპოლენსკში, მაგრამ ზუსტად როდის, ცნობილი არაა. ყოველ შემთხვევაში, 1797 და 1798 წლებში იგი ცოცხალი აღარ არის⁷³. ალექსანდრეს მემკვიდრეობა ასეთია⁷⁴:

სამწუხაროდ, ამავე ცნობაში არც ალექსანდრეს და არც გიორგის მემკვიდრეებზე არაფერია ნათქვამი.

გიორგის ოჯახური მდომარეობის შესახებ საინტერესო მასალა გამოაქვეყნა თ. ჭყონია. გიორგის ჰყოლია ორი შვილი (ამ ცნობის მიხედვით) — **იოანე**, რომელიც მამის სიცოცხლეში გარდაცვლილა და ანა.

⁷⁰ Н. Г. Тарсайдзе, Исторические этюды, стр. 104.

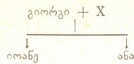
⁷¹ ვლ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველები მოსკოვში, გვ. 248.

⁷² იქვე, გვ. 248—249.

⁷³ Н. Г. Тарсайдзе, Исторические этюды, 1972, გვ. 104, 118. ამ წიგნში ძალიან საინტერესოდ არის ალექსანდრეს ცხოვრების გზა გადმოცემული.

ალექსანდრეზე ცნობები ბლომად არის დაცული ლენინგრადის ცენტრალურ არქივში, ყოფილი სინოდის ფონდში. საინტერესო მასალები გამოაქვეყნა ვლ. მაჭარაძემ, მასალები XVIII საუკ. მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ისტორიისათვის, წიგნი II, გვ. 43 და სხვ.

⁷⁴ თ. ჭყონია, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტ. ძიებანი, IV, გვ. 260, 285.

ანა ცოლად გაჰყოლია ლევ ტოლსტოის შორეულ ნათესავს, გენერალ მაიორ გრაფ ალექსანდრე ტოლსტოის⁷⁵. ალექსანდრე პეტრეს ძე ტოლსტოი გარდაიცვალა 1873 წელს ჟენევაში. მისი ცოლი ანა 26 წლის შემდეგ გარდაიცვალა, 91 წლის ასაკში⁷⁶, ე. ი. გარდაცვლილა 1899 წელს. მამასაღამე, დაბადებულა იგი 1808 წელს.

ბაქარის ქალიშვილებიდან ერთის სახელი ცნობილია. ესაა ელისაბედი. 1737 წლის ვახტანგის ამალის ნუსხაში⁷⁷ ბაქარის ქალიშვილად დასახელებულია ელისაბედი, რომელიც თან გაყვა მამას (ე. ი. ბაქარს) რუსეთში. თუ ეს ცნობა მართალია, მაშინ აქედან გამოდის, რომ იგი ყოფილა ბაქარის პირველი შვილი (ქართული ნარატიული წყაროები ამის შესახებ არაფერს ამბობს). ალბათ, ამ ელისაბედის ქორწილს გულისხმობს ანტონ I კათალიკოსი, როდესაც წერს: „ელისაბედის ქორწილი, მე მოსკოვს ვიყავ, რომ აქ (ე. ი. პეტერბურგში) უყვეს... თვით კელმწიფემ ელისაბედ საქორწილოდ თავის ხელით მორთო...“ (H—18,39 v). ელისაბედი დაქორწინებულა აღუეგსკიზე⁷⁸.

ბაქარს უნდა ჰყოლოდა მეორე ქალიშვილიც, რომელიც, როგორც მისივე წერილიდან ბიძისადმი — დომენტი კათალიკოსისადმი ივარაუდება, საქართველოში უნდა ყოფილიყო გათხოვილი. მოსალოდნელია ბაქარს ხარკისგან ჰყავდა იგი. წერილი 1739—1742 წლებშია დაწერილი, რადგანაც დომენტი ექსპორიობიდან დაბრუნდა 1739 წ. 27 ნოემბერს (პაპუნა ორბელიანი, გვ. 344), ხოლო გარდაიცვალა 1742 წელს. ბაქარი წერს: „საცოდავი ჩემი ქალი დაქვრივებულა, ერთი ვაჟი დარჩომია, ომან ჰქვია, საჩინოშვილის შიშის შვილია, შეიბრაღე...“ (H—18,23 r).

თამარ ვახტანგის ასული ცოლად ჰყავდა თეიმურაზ II-ს, რომელიც შემდეგში ქართლის მეფედ აკურთხეს. მოგვიანო დროის დოკუმენტში ვახტანგ VI-ს და მისი მემკვიდრის ბაქარის ემიგრირების შემდეგ „о отъз яе своем из Грузин, назначил до прибытия своего правительницею родную сестру свою Тамар, бывшую в супружестве за владетелем Кахетии Теимуразом, который по невозвращению Бакара и воцарился“⁷⁹.

თამარი თეიმურაზისათვის პირველი ცოლი იყო და შეურთავს 1712 წელს⁸⁰. გარდაიცვალა თამარი 1746 წელს. ამათი მემკვიდრეების შესახებ სხვაგან გვექნება საგანგებო საუბარი.

ანუკა ვახტანგის ასული ცოლად ჰყავდა ვახუშტი აბაშიძეს. გარდაიცვალა ანუკა 1746 წლის პირველ იანვარს⁸¹.

75 თ. ქუთია, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტ. ძიებანი, IV, გვ. 256.

76 დაწერილებით იხ. Н. Тарсайдзе, Исторические этюды, стр. 91—94.

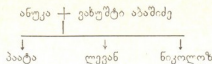
77 ს. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოლქში, 1961, გვ. 148.

78 თ. ქუთია, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, ლიტ. ძიებანი, IV, გვ. 256.

79 იქვე, გვ. 284.

80 ვახუშტი. ცხოვრება საქართველოსი, გვ. 203.

81 იქვე, გვ. 287.

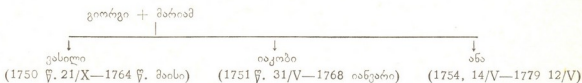

ამ სახელებს იძლევა 1720 წლის 20 სექტემბრის დოკუმენტი Hd—1283, 1725 წლის ივნისის დოკუმენტი Hd—471 და მრავალი სხვა.

თუთა ვახტანგის ასული. თუთას სახელს იძლევა ვახტანგ VI-ს გენეალოგიური ტაბულა (თვით ვახტანგის ზელითაა ჩაწერილი სახელი). ალბათ, დედის საპატივცემულოდ დაარქვა ვახტანგმა თუთა თავის ასულს. ჩვენს ისტორიკოსებთან იგი საერთოდ არ იხსენიება.

გიორგი ბატონიშვილი, ვახტანგ VI ძე, დაიბადა 1712 წლის 2 აგვისტოს⁸². მცირე ასაკის გაყვა მამას რუსეთში. რუსეთის სამეფო კარზე გიორგი დაახლოებული პირი ყოფილა. ჰქონია გენერალ მაიორის ჩინი და მონაწილეობა მიუღია რუსეთ-შვეციის ომში⁸³. გიორგის გარკვეული როლი შეუძრულებია მოსკოვის უნივერსიტეტის გახსნაში. გარდაცვლილა 1785 წელს⁸⁴. ნ. ტარსაიძის ცნობით გიორგი ბატონიშვილის გარდაცვალება უნდა ვიფიქროთ⁸⁵ 1786 წ. ჰყოლია სამი შვილი იაკობი, ვასილი და ანა.

ა. ფირცხალაიშვილის აზრით, გიორგის ცოლი ყოფილა თითქოს ციციშვილის ქალი⁸⁶. ლ. ძოწენიძეს მიაჩნია, რომ გიორგის ცოლი იყო პეტრე პირველის სენატორის იაკობ თევდორეს ძე დოღგორუჯის ქალი მარიამი⁸⁷.

იაკობი 14 წლის ასაკში გარდაცვლილა, ხოლო ვასილი — 17 წლის. ანა 16 წლის ასაკში ცოლად გაჰყოლია ალექსი ბორისის ძე გოლიცინს, რომელიც 1732 წლის 30 იანვარს დაიბადა (Н. Тарсидзе, გვ. 89). იგი 25 წლის ასაკში გარდაცვლილა, 1779 წელს. ეპიტაფიები გამოქვეყნებული აქვს ვლ. ტატიშვილს წიგნში: „ქართველები მოსკოვში“ (1959, გვ. 250—251).

ანა გიორგის ასულს ალექსი ბორისის ძე გოლიცინთან ჰყავდა სამი ქალიშვილი და ერთი ვაჟი: მარიამი (1772—1826), სოფიო, ელიზავეტა და გიორგი.

⁸² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, გვ. 38, 42.

⁸³ ალ. ფირცხალაიშვილი, მე-18 საუკუნის მოსკოვის ქართული კოლონიის ისტორიიდან, დაბეჭდილია ჟურნალ „მნათობში“, 1952, № 5.

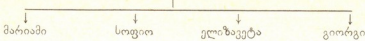
⁸⁴ Московский некрополь.

⁸⁵ Н. Тарсидзе, Исторические этюды, стр. 89.

⁸⁶ იხ. დასახელებული წერილი.

⁸⁷ ლ. ძოწენიძე, ანტონ კათალიკოსის წერილები, ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, წიგნი IV, 1973, გვ. 71. მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიისადმი მიძღვნილ დოკუმენტების კრებულში გიორგი ბატონიშვილის ცოლად გამოცხადებული არგამაკოვის (მოსკოვის უნივერსიტეტთან არსებული გიმნაზიის დირექტორი) და. Документы и материалы по истории Московского университета второй половины XVIII века. т. I, 1756—1764, М., 1960, стр. 337.

ანა გიორგის ასული + ალექსი გოლიცინი

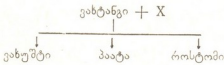

მარიამი ცოლად გაჰყვა პეტრე ალექსანდრეს ძე ტოლსტოის (1769—1844 წწ.), სოფიო — ემანუელ სენ-პრის, ხოლო ელიზავეტა — ა. ი. ოსერმან-ტოლსტოის. გიორგიმ, რომელიც დაიბადა 1772 წელს, განათლება მიიღო პარიზში. გარდაიცვალა უცოლოდ.

მარიამი და პეტრე ალექსანდრეს ძე ტოლსტოის ოჯახი მრავალშვილიანი იყო, რომელთაგან ერთმა ვაჟმა — ალექსანდრე პეტრეს ძემ ცოლად ითხოვა არც თუ შორეული ნათესავი — ანა გიორგის ასული (ბაქარის შვილის ალექსანდრეს ძის — გიორგის ასული)⁸⁸.

ვახტანგს ხარუისაგანაც ჰყოლია შვილები. ესენია ცნობილი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი, ერეკლე II-ს წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მეთაური — პაატა ბატონიშვილი, და როსტომი.

ჩვენ არ ვიცით სამივე დასახელებული ვაჟი ერთი ქალისაგან ჰყავდა ვახტანგს, თუ სხვადასხვისაგან. ვფიქრობთ, რომ სხვადასხვა ქალისაგან უნდა შექმნილია ვახტანგს ისინი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მინც ერთად აღვნიშნავთ:

როსტომი უნდა ყოფილიყო უფროსი. მისი სახელი იხსენიება თირის მონასტერში დაცული საფლავის წარწერაში. თითქოს როსტომი უნდა გარდაცვლილიყო 1689 წელს. ეპიტაფიაში, რომელიც მოგვიანებით უნდა იყოს შესრულებული, ვკითხულობთ: „...საქართველოს გამგებელი ბატონიშვილი ვახტანგ ვიყავ სამკვიდროსა მამულსა, სოფელსა ამას რაოდენთამე წელთა და მიიცვალა ჩემი პირმშო ბატონიშვილი როსტომ და დავფალი ეკლესიასა ამას შინა, სამკვიდროსა მამულსა ჩემსა, ქრისტეს აქეთ ჩქპთ“⁸⁹. სიტყვა პირმშო მიუთითებს, რომ იგი იყო პირველი შვილი, მაგრამ არა რუსულდანისაგან.

1962 წ. „ლიტ. ვახუთში“ ბეჟან გიორგაძემ გამოაქვეყნა წერილი „უცნობი ავტორის რელიაცია საქართველოს შესახებ“, რომელშიც იტალიელი მწერლის ლეონის ცნობებია გამოქვეყნებული. ცნობაში ნათქვამია, რომ ვახტანგს პაატა შეეძინა მხევლისაგან⁹⁰.

პაატა — აღ. ფირცხალაიშვილის აზრით, პაატა უნდა დაბადებულიყო 1720—1722 წლებში⁹¹. 1749 წლის იანვარში რუსეთის ხელისუფლათაგან განაწვევებული პაატა გაიქცა ევროპაში და იქიდან ჩამოვიდა თბილისში. როგორც აღ. ფირცხალაიშვილმა დაადგინა, მისი მარშრუტი ყოფილა: პეტერბურგი —

⁸⁸ დაწვრილებით იხ. Н. Тарс анд з е, Исторические этюды, стр. 88—91. ჩვენი ცნობები აღებულია ამ წიგნიდან.

⁸⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ. 483, სქოლიო.

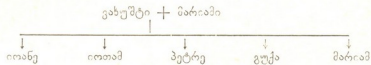
⁹⁰ ლიტ. ვახუთი, 1962, იენისი.

⁹¹ А. Г. Пирцхалаишвили, Царевич Паата, დაბეჭდილია: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, 1972, გვ. 72.

რივა — მიტავა — მემელი — კენიგსბერგი — ვარშავა — კამენეცი — ბუქარესტი — კონსტანტინოპოლი — ერზრუმი — აბილისი⁹².

პაატა ბატონიშვილმა გადაწყვიტა ქართლის ტახტის დაბრუნება და ჩაუდგა სათავეში შეთქმულებას ერეკლე II-ს წინააღმდეგ. ერეკლემ მას თავი მოჰკვეთა 1767 წ.

ვახუშტი ბატონიშვილი — ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი პირი ჩვენს ისტორიაში, დაბადებულია, დაახლოებით, 1696 წელს⁹³. მისი გარდაცვალების თარიღიც დაზუსტებით ცნობილი არ არის. ვალერიან გაბაშვილი მის გარდაცვალებას ვარაუდობს 1757 წლის მაისს, ხოლო სხვები — 1770 წელს. მოსკოვის ქართული კოლონიის გეგმის მიხედვით იგი ცოცხალი ჩანს 1766 წლის 12 ივლისს⁹⁴. ვახუშტის ცოლის სახელია მარიამი. მისი შემკვიდრებები 1737 წელს ვახტანგ VI-ის ამალის ნუსხაში დასახელებულია: იოანე, იოთამ, პეტრე, გუქა, მარიამი⁹⁵. მამასაღამე:

რამდენიმე ცნობა ვიპოვეთ იოანეს შესახებ. ერთ-ერთი დოკუმენტის მიხედვით, იგი მეტად განსწავლილი ყოფილა: „მეფის ძე ვახუშტი, ნათესავი ჩვენი და ძე მისი იოანე, რომელი აღიზარდა ფრიად სწავლულებასა შინა წერილსა ლათინთასა...“⁹⁶ 1756 წლისათვის იოანე ყოფილა ჯარში. ანტონი წერს: „ჩემი ნათესავი ერთი ლეონ არ მინახავს და ერთი ვახუშტის ყმაწვილი იოანე, ჯარში არის იოანე“⁹⁷.

დომენტი ლევანის ძე წლების განმავლობაში ქართლის ეკლესიას განაგებდა (1705—1724, 1739—1742) და გვერდში უდგა საკუთარ ძმას ვახტანგს საქვეყნო საქმეების მოგვარებაში. მას ოჯახი არ ჰყავდა, გარდაიცვალა 1742 წელს.

ხვარამზე ლევანის ასული მათიანეებში თითქმის არ იხსენიება და ჩვენც ვერაფერი გავარკვევთ.

თეიმურაზ ლევანის ძე. მის სახელს იძლევა რამდენიმე დოკუმენტი. იგი გარდაიცვალა 1710 წლის 7 დეკემბერს⁹⁸. დოკუმენტებში თეიმურაზი დასახელებულია ქაიხოსროსთან, ვახტანგთან, იესესთან, სვიმონთან ერთად⁹⁹. თეიმურაზის ოჯახურ მდგომარეობაზე არაფერი ვიცით.

სვიმონ ბატონიშვილი, ვახტანგ VI-ს ძმა, ქართლის გამგებლად იხსენიება ჯერ კიდევ 1714 წელს¹⁰⁰. სვიმონის პირველი მეუღლე ყოფილა არაგვის

⁹² იქვე, გვ. 79.

⁹³ H. G. Тарсидзе, стр. 88.

⁹⁴ ვახტანგ ცინცაძე, ვახტანგ VI მშენებლობა — „გურუზინო“, ძველის მეგობარი, № 22, 1970, გვ. 42.

⁹⁵ ს. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოლკში, გვ. 150.

⁹⁶ თ. ჟორდანიას ქრონიკები, III, გვ. 223.

⁹⁷ H—18,39 v.

⁹⁸ თ. ჟორდანიას ქრონიკები, III, გვ. 33. შდრ. ვახუშტი, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, გვ. 488.

⁹⁹ შდრ. იქვე, გვ. 13.

¹⁰⁰ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, შეადგინა და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა, ტ. I, № 214, Hd—14613.

ერისთავის ბარძიმ მდივანბეგის ასული გულქან (საბუთებში იხსენიება გულქან ქაჩუქა ფორმოთა)¹⁰¹. სვიმონი დაოჯახებულა მაშინ, როდესაც ვახტანგი სპარსეთში იყო — 1712 წლის ბოლოს — გარკვეული პოლიტიკური მიზნებით. ვახუშტი საგანგებოდ აღნიშნავს: „ხოლო სვიმონ მასვე ქორანიკონსა მოიყვანა დაწინდული ქაიხოსროსი, ასული ბარძიმისა ცოლად და იქორწინა მომტკიცებისათვის გიორგი ერისთავის და იწყეს ქვე-გამხედველობა ვახტანგისა“¹⁰². გარდაცვლილა გულქანი 1717 წელს¹⁰³. გუქას ეპტაფია გამოქვეყნებული აქვს ა. ნატროშვილს: „...მე სიყრმიდანვე შენდა შემავედრებელი, თანამეცხედრე მეფისა ძისა სვიმონის და სძლად ხმობილი მალლით მეფეთ, არაგვის ერისთავის ბარძიმის ასული გუქა“¹⁰⁴. მათი შვილების სახელებიდან ცნობილია ერთი — არჩილი. თვით ბარძიმი კი ყოფილა გიორგი არაგვის ერისთავის ძე, მისი ძმები იყვნენ ოთარ და რევაზ¹⁰⁵. მაშასადამე, გამოდის, რომ ბაქარს ცოლად ჰყოლია ბიძის — სვიმონის ცოლის მამიდა.

სვიმონ + გუქა
↓
არჩილი

სვიმონს გუქას გარდაცვალების შემდეგ მეორე ცოლად შეურთავს ანა პაატას ასული (S—5008, „კლდე სარწმუნოებისა“, ვახუშტის თარგმანი), ლ. ძიწენიძის დაკვირვებით, ამილახვარი¹⁰⁶, რომელიც იხსენიება ვახტანგის ამალის ნუსხაში — „ნუსხა დ. ბატონისშვილის სვიმონის“¹⁰⁷. აღნიშნულ ნუსხაში სვიმონის ძედ დასახელებულია ბერი — „ამისი შვილი ბერი“. საფიქრბელია, რომ იგი ანასაგან ჰყავდა მას.

სვიმონი + ანა პაატას ასული ამილახვარი
↓
ბერი

ხელნაწერი H—18 (22 v, სამდივნო წიგნი), რომელშიც სამძიმრის წერილებიცაა, სვიმონის გარდაცვალების თარიღად თითქოს იძლევა 1741 წლის ვარაუდის შესაძლებლობას¹⁰⁸. ამ თარიღის საფუძვლიანობას სხვა მონაცემებით ვერ ვამაგრებთ.

იესე მეფის ოჯახური ამბები ბოლოსათვის შემოვიჩანებთ, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ლევან ჯანიშინის პირველი შვილია მეორე ცოლთან. იესეს ფრიად დახლართული ოჯახური ცხოვრება ჰქონდა.

1709 წელს იესეს მისცეს ქირმანის ბეგლარბეგობა და დაარქვეს ალიყული-ხანი¹⁰⁹. 1710 წელს უბოძეს თოფჩიზაშობა¹¹⁰. ქართლი პირველად

101 თ. ყორღანია, ქრონიკები, III, გვ. 43.
 102 ვახუშტი, ჩუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 77.
 103 თ. ყორღანია, ქრონიკები, III, გვ. 63.
 104 А. Натроев, Мцхет и его собор Светицховели, გვ. 323.
 105 საქართველოს სიძველენი, ტ. III, გვ. 448.
 106 ძველი ქართული მწერლობის და რუსთველოლოგიის საკითხები, წ. IV, 1974, გვ. 72.
 107 ს. ყულბანეიშვილი, დაეით გურამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოლში, გვ. 137.
 108 ამავე დოკუმენტში დასახელებულია სვიმონის „ზმისწული მარამ“, რომელსაც დომენტი კათალიკოსისადმი გაუგზავნია ეპისტოლე (H—18, 22r—v). ვინ უნდა იყოს მარამ, ჩვენ არ ვიცით.
 109 სეხნია ჩხეიძე, ჩუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 325.
 110 იქვე, გვ. 326.

ლიც 1712 წელს გარდაცვლილა და დაუსაფლავებიათ ალავერდის ტაძარში, დამწუხრებულ მშობლებს ალავერდის ტაძრისათვის შეუწირავთ ოქროს ხატი წარწერით: „ჩვენ საქართველოს მპყრობელი მეფე იესე და თანამეცხედრემა ჩვენი (sic!) ელენე მას უამსა ოდეს მიგვეცვალა ძე ჩვენი იოანე და მიიღეთ ალავერდს, საფლავსა მისსა, ხატი ესე დავასვენეთ ქკს უ (1712 წ.)“¹¹⁵.

იესე მეფეს ელენესთან სანაქებო ქორწილი გადაუხდია. ხალხში ასეთი ლექსი გამოუთქვამთ:

„იასე ნეფე მობრძანდა, დადგა ქალაქის პირსაო,
სასახლეები დამართა, საჩრდილობელი მზისაო,
ზედ ნადირი გამოსახა: ნუკრი, ირემი, შვლისაო,
ბეგუნ დედოფალს თხოულობს, ნეფის ერეკლეს ქალსაო,
ორშაბათს ქორწილს აპირებს, ქართველთ უქადის ლხინსაო“¹¹⁶.

S—4548 ხელნაწერის მინაწერში ვკითხულობთ: „ქართველმან ბატონმან, ძემან ლეონისამან, ქორწილი ქნა, ჯვარი დაიწერა: მარტყოფს, ჳევსა ნორიოსასა, საყდარსა, დიდად სახელოვანის მეფის ერეკლეს ასულთან, პატრონს ელენესთან და ჩაიყვანა ქალაქსა ტფილისისა, ქორონიკონსა უგ (1715 წ.), ოქტომბერსა 5“ (3 რ).

ელენესთან იესეს, წყაროთა უმრავლესობის ჩვენებით, ჰყავდა შემდეგი შეილები — თეიმურაზი, ანასტასია და მარიაში. თეიმურაზი იგივე ცნობილი ანტონ კათალიკოსია. ქალიშვილები ადრე გარდაცვლილა¹¹⁷. ანტონმა მწარედ დაიტირა თავისი დედა და დები, მაგრამ არსად არ უხსენებია სხვა დედამიშვილი.

„მოვედით მსმენნო, იხილეთ ანტონისანი,
ცრემლი ნაზავნი, სიტყუათა გლოვისათა
ვინ მეუდრად ვგუჟაღე, სეფეთა ჩუენ მშობელთა,
ამან წაიღო ჩემი, მით ცალიერ ჰყო,
როს ჳუარით ჩემებრ, ჩემთან განსულად ისწრაფა.
არა მპრტყენის თქმანი თქუენთვის მე გლოვისანი,
ვინმცა ისმინონ, არ მკდემის არავისგან,
ამად, ვითარმედ თქუენ შეილნი მეფეთანი,
ორ მეფობითა ძირთავან ნაწარმონი
ყრმანი პასაკით შეუენიერ, მორუ ნაკუეთით“¹¹⁸.

ანტონის დედა ელენე თავის ორ წერილში მიუთითებს, რომ მას, ყოველ შემთხვევაში წერილის წერის დროს, ანტონის გარდა ვაჟიშვილი არ ჰყოლია. იგი ანტონს წერს: „ძმა შენ არა გჰყავს და რად დაკარგე იმედი მეფობისა“. ამასვეს იმეორებს იგი ყიზლარის კომენდანტისადმი მიწერილ წერილშიაც: „ერთი შვილია შემრჩენოდა, ჩემი სული და სიცოცხლე იმის ყურებით იყო... ერთი შვილი მყავს, ამისგან დატირება, დამარხვა მეღირსება...“¹¹⁹. მაშასადამე,

¹¹⁵ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, გვ. 58—59. შდრ. ვახუშტი, რომელიც წერს „მოიყვანა ერეკლე მეფის ასული ელენე ცოლად ქს. ჩლიძი (1715 წ.)“, გვ. 46.

¹¹⁶ A—1268,3.

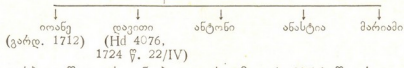
¹¹⁷ პ. კარბელაშვილის აზრით, ისინი გარდაცვლილან 1731—1733 წლებში. იხ. ივარჩია საქართველოს ეკლესიისა, 1900, გვ. 144.

¹¹⁸ ანტონ კათალიკოსი, წყობილისიტყვაობა, პლ. იოსელიანის გამოცემა, გვ. 300. ანთოლოგია, II, გვ. 230.

¹¹⁹ ეს წერილი ინახება ЦГА Дагестанской АССР, Махачкала. Фонд—Кизлярский комендант за 1738 г. часть II, № 3943, опись 120, св. 23. стр. 21 г-в. წერილი თავაზიანად დაგვიტომო ვახტანგ გამრეკელმა, როსთვისაც მაღლობას მოკახსენებთ.

ამ ცნობებით ივარაუდება, რომ ელენესთან სხვა ძე იესეს არ ჰყოლია. მაგრამ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სხვა მონაცემებით ეს არ მართლდება. ნათქვამი შეიძლება ასე გამოვხატოთ:

იესე + ელენე-ბეგუმი (ერკლეს I ასული)

3. კარბელაშვილის ცნობით, იესე მეფეს 1716 წელს დაებადა ვაჟი, ცხადია, არა ანტონი. მკვლევარი არც წყაროს და არც სახელს ვაჟისას არ ასახელებს¹²⁰.

გარდა დასახელებული პირებისა, ნარატიულ წყაროებში იესეს შვილებად იხსენიება იოანე, არჩილი, აბდულაბეგი, უსენ-ბეგი, ისაყ-ბეგი, ალექსანდრე, დავითი.

პაპუნა ორბელიანი თავის „შეპირებანი ქართლისანში“ წერს იესეს შესახებ:

„ისიც აღსრულდა, ქალაქში დამარხეს თათართ წესითა, ხუთი ძე დარჩა ოთხ ცოლთან, თეთრი გაიყუეს ქესითა“¹²¹.

იესეს ორი ცოლის სახელი ცნობილია, ხოლო ორისა კი უცნობია. არც ხარკის სახელება ცნობილი. ჩვენ შევეცადეთ წყაროებიდან დაგვედგინა იესეს შვილების შესახებ მონაცემები.

პაპუნა ორბელიანი თავის ისტორიაში იმ ადგლას, სადაც თეიმურაზ მეორის მეორედ დაქორწინებაზე ლაპარაკობს, წერს, რომ ანა-ხანუმი, რომელიც იესე მეფის დეიდაშვილი იყო, კათალიკოზმა ანტონმა თავის სასახლეში წაიყვანა და იქიდან გაატანა თეიმურაზს. ანტონსო „შემწე ექმნა უხუცესი ძმა მისი ბატონიშვილი არჩილ, ძე მეფის იესესი, რათა ნათესაობისა მიზეზით თვისისა სახლით მოსცენ“¹²². თუ ამავე წყაროს მეორე ადგილიდან ამოვალთ, არჩილის თათრული სახელი ყოფილა აბდულაბეგ. „ამისა შემდგომად წაბძანდა მეფე ერეკლე კახეთს და ქართველი ბატონი ჩამობრძანდა მცხეთიდან ქალაქსა თბილისს, **რუსტომ მიჩრად**, ძემან **აბდულაბეგ არჩილისამან**, იშოვა მრავლის და პირებად...“¹²³ სხვა ცნობებიდანაც არჩილი და აბდულაბეგი ერთი და იგივე პირია. სეხნია ჩხეიძე პირდაპირ წერს, რომ 1736 წელს „მოვიდა ყაენისაგან ბძანება და წყალობა, ქართლი უბოძა აბდულაბეგისათვის, იქმნა მეფედ საქართველოსი და დაარქვეს არჩილ“¹²⁴ (რამდენიმე ხნით ადრე მას მისცეს გორის ნაიბობა. სეხ. ჩხეიძე, გვ. 341). ნიკო ბერძენიშვილი მას არჩილ II-ს ეძახის¹²⁵. მართალია, მისი ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იგი მომავალ წელს „ჩავიდა სეფი ხანი ქალაქს და დაიჭირა მეფე არჩილ და აიყვანეს ციხეში. დაებარებინა ყაენს მეფე არჩილ, წავიდა გიორგობის თვესა ი (10)“¹²⁶. ამის შემდეგ იგი მეფედ აღარ იხსენიება, თუმცა მრავალი თანამდებობა ეჭირა.

¹²⁰ 3. კარბელაშვილი, ივარჯია საქ. ეკლესიისა, გვ. 141.
¹²¹ 3. ორბელიანი, შეპირებანი ქართლისანი, გამოსცა ლ. ქუთათელაძემ, იხ. მრავალთავი, I, 1971, გვ. 236.
¹²² 3. ორბელიანი, საქართველოს ცხოვრება, ჩუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 392.
¹²³ იქვე, გვ. 467.
¹²⁴ სეხნია ჩხეიძე, გვ. 341.
¹²⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა, ტ. II, გვ. 28.
¹²⁶ სეხნია ჩხეიძე, გვ. 342.

აბდულაბეგი და არჩილის ერთი და იგივეობა ადრეც იყო აღნიშნული სპეციალურ ლიტერატურაში¹²⁷. საერთოდ წყაროების მიხედვით აბდულაბეგი ძალიან აქტიური პირია და ზშირად მისი პოზიციები და საქმიანობა უპირის-პირდება ქართლ-კახეთის მეფეთა ინტერესებს. დადგინდა, რომ იგი ყოფილა უფროსი ძმა ანტონისი, მაგრამ ვინ იყო დედამისი, არ ჩანს. აბდულაბეგს ცოლად ჰყოლია კახის ბატონის ასული ბეგუმი: „გამოეგზავნა ხელმწიფის (ე. ი. შაჰს) ერთი მახლობელი ყული ფრიდონ-ბეგ, დაეპატიჟა დედოფალი კახეთის თამარ (თეიმურაზ II-ის ცოლი, ვახტანგ VI-ის ასული) და მეუღლე აბდულა-ბეგისა ბატონიშვილისა, რომელიც იყო ასული კახის ბატონისა ბეგუმი...“¹²⁸ ეს დაპატიჟება აღწერილია 1742 წლის ამბებში. აბდულაბეგის მეუღლე იყო თეიმურაზ მეორის და, როგორც ეს პაპუნას შემდეგი ადგილიდან ჩანს: „მიბძანდა მეფე კახეთისა ერეკლე კახ-დარბაისლით. რას წამს მიბძანდა, ნახა მაშინვე ხელმწიფემ და უბოძა ხალათი, მიბძანდა დედოფალი საქართველოსი თამარ, თან ახლდა ბეგუმი, აბდულაბეგ ბატონიშვილის ჯალაბი, რომელ იყო და მეფის თეიმურაზისა, და ბატონიშვილი ანუკა (ვახტანგ VI-ის ასული, თამარის და), მეუღლე ვახუშტ აბაშიძისა“¹²⁹. თეიმურაზის დებიდან ბეგუმის ზედწოდებით ყველაზე მეტად ცნობილია ელენე, რომელიც იესე მეფის ცოლი იყო და ანტონ პირველის დედა. ჩვენ სრულებით გამოვრიცხავთ იმის შესაძლებლობას, რომ აბდულაბეგმა ცოლად ითხოვა მამის — იესეს ნაცოლარი (თუმცა-ღა ასეთი ფაქტი ცნობილია ჩვენს ისტორიაში. როსტომ მეფის ვაზრდელს ვახტანგ V-ს შაჰმა მეორე ცოლად ათხოვია როსტომის ნაცოლარი მარიამი).

პაპუნა ორბელიანის სხვა ცნობებიდან დგინდება, რომ აბდულაბეგის ცოლის სახელი იყო ქეთევანი. პაპუნა წერს: აზატ-ხანმა ერთგულობის დასტურად თეიმურაზისაგან ითხოვა ქალი. აზატ-ხანს „უარი ვედარ უთხრეს მეფეთა ჩვენთა და უბოძა მეფემ თეიმურაზ თვისი დისწული, (რომელი) ყვანდა აბდულაბეგს ბეგუმ, იმის ქალი მარიამ ბეგუმ, აზატხანის კაცთ...“¹³⁰. ე. ი. მარიამი, რომელიც იყო აბდულაბეგის ასული, მიათხოვეს აზატ ხანს. პაპუნა 1755 წლის ამბებში აღწერს შემდეგს: აზატ-ხანსა და ქართველ მეფეთა შორის გაუგებრობა ჩამოვარდნილა. „ბრძანებითა მეფეთა წაყიდა ასან-მირზა, ბატონიშვილის დედა აზატხანთან, თან იახლეს ძმა თვისი... რა ჩავიდნენ აზატ-ხანთან, მისცა პატივი დიდი, ვითაც სიძე იყო და ამ ქეთევან ხანუმის ქალი ცოლად აზატ-ხანს ეღდა“¹³¹. მასხადაძემ, აქედან გამოდის, რომ აზატ-ხანის მეუღლე მარიამი იყო ქეთევანისა და აბდულაბეგის ასული. ხოლო ეს ქეთევანი, როგორც პაპუნა სხვა ადგილას პირდაპირ წერს, იყო თეიმურაზ მეორის და, ე. ი. ერეკლე I-ის ასული. ერეკლე I-ის შვილების სახელები რაჭულიერი მეუღლისაგან დამხვევლებისაგანაც შემდეგია: ელენე, ჰვარეშანი, მაკრინე, ქეთევანი (ჩვენ ვაყებზე არსა ვამბობთ¹³²). აქ ერთი დიდი წინააღმდეგობაა. ქეთევანის სახელი ცნობილია მხოლოდ მისი ეპიტაფიიდან. იგი იყო მეუღლე ქიზიყის მოურავის აბელი-

¹²⁷ ვ. კარბელაშვილი, ივრარქია საქართველოს ეკლესიისა, გვ. 145; ვალ. მაქარაძე, მასალები XVIII საუკ. მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ტ. II, 1968, გვ. 29.

¹²⁸ პაპუნა ორბელიანის, გვ. 356.

¹²⁹ იქვე, გვ. 374—375.

¹³⁰ იქვე, გვ. 450.

¹³¹ იქვე, გვ. 468.

¹³² ვ. კეკელიძე, მეფეთამეტე საუკ. ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, გტი-უღები, ტ. IV, გვ. 230.

სა და გარდაიცვალა 1718 წელს¹³³. პაპუნა ორბელიანი კი დაქინებით ამბობს, რომ თეიმურაზ II-ის და იყო აბდულაბეგის ცოლი. (თავისთავად ეს ფაქტი ვერ თავსდება ქორწინების ქართულ წესსა და ტრადიციაში. მამა-შვილს — იესესა და აბდულაბეგს, ცოლად ჰყოლიათ დები). ერთადერთი შესაძლებელი ვარაუდი აქ ისაა, რომ ერეკლე I-ს რომელიმე ხარკისაგან (ზემოთ ნახსენები ქეთევანი რაჭულიერი მეუღლისაგან — ანა ჩოლოყაშვილისაგან ჰყავდა) შეეძინა ქალიშვილი, რომელსაც სახელად დაარქვეს ქეთევანი¹³⁴. ეს ქეთევანი მიუთხოვებიათ აბდულაბეგისათვის (ალბათ, გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით). ხოლო თვით აბდულაბეგის დედა ვინ იყო, ჩვენთვის უცნობია. ერთი კია, რომ იგი არ უნდა ყოფილიყო არც ელენეს შვილი და არც მარიამისა, გიორგის დედისა.

აბდულაბეგი და არჩილი მართლაც ერთი პირი ჩანს. იგი ანტონზე უფროსი ყოფილა. მამასადაძმე, დბადებულა იგი 1720 წელზე ადრე, რადგანაც ანტონი 1720 წელს დაიბადა.

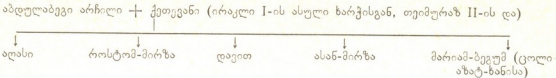
აბდულაბეგსა და ქეთევანს რამდენიმე შვილი ჰყოლიათ. ერთის შესახებ ზემოთ უკვე ვილაპარაკეთ. აბდულაბეგის უფროსი შვილი ყოფილა **აღასი**. პაპუნა ორბელიანი წერს: „გამოგვზავნა აბდულაბეგს ბატონისშვილს თავისი უფროსი შვილი **აღასი** და გამოუტანებია სამოცი კაცი...“¹³⁵ სხვა შვილების უფროს-უმცროსობა, ქრონოლოგია ჩვენთვის ცნობილი არ არის. ერთი კი ცხადია, რომ ყველანი მამის მსგავსად ამბოხის თავები ყოფილან და ზშირად ჰქონიათ შეხლა-შემოხლა ქართლ-კახეთის მეფეებთან. სწორედ ერთ-ერთი კონფლიქტის შემდეგ წერს პაპუნა, რომ „დაიჭირეს როსტომ მირზა და ამყოლნი მისნი... აუშვეს ისევ პატიმრობისაგან და ქალაქიდან წავიდა ყიზილბაშის ქვეყანათა, სადა ჰყვანდნენ ძმები თვისნი“¹³⁶.

აბდულაბეგის შვილს **დავითს** მონაწილეობა მიუღია 1767 წელს პაატა ბატონისშვილის მიერ მოწყობილ შეთქმულებაში. იგი პაატას მსგავსად დაუსჯიათ სიკვდილით: „აბდულაბეგის შვილს **დავითს** თავი გაავდებინა ხმლით ბარამ ნაზირამ გურგენიძემ“¹³⁷.

საბუთით Hd—6330—1755 18/IV (უმგ—443+1312=1755) დამოწმებულია 1756 წლის 27 მარიაშობის თვეს (აგვისტოს)—გამოდის, რომ აბდულაბეგის შვილი დავითი და რიზაყული მირზა ერთი და იგივე პირია. „... მოგეცით ჩვენ ბატონისშვილმა როსტომ[მა] თქვენ, ჩვენ ძმას ბატონისშვილს დავით რიზაყული მირზასა, ასე რომე“... მაგრამ ცენტრარქივის საბუთით (ფ. 1448. საქ. № 2761, 1757 5/I, ქკს უმე) გამოდის, რომ დავითი და რიზაყული მირზა (რიზაყული-მირზა) სხვადასხვა პირია. „მოგეცით ჩვენ აბდულაბეგის შვილმა ბატონისშვილმა დავით და ძმამან ჩვენმან რიზაყული-მირზამ და მომავალთა სახლისა ჩვენისათა...“ საბუთზე არის დავითის ხელმოწერა, სადაც საგანგებოდ ცალკე დასახელებულია რიზაყული მირზა.

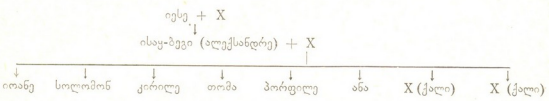
133 თ. ქორდანი, ქრონიკები, III, გვ. 69.
 134 ანალოგიური მაგალითები არის ერეკლე II-სა და გიორგი XII-ს ბიოგრაფიებში.
 135 პაპუნა ორბელიანი, გვ. 409. აღასის მონაწილეობა მიუღია „მარკოზაშვილის ღარბაშში“ და მოჟულავთ 1765 წელს.
 136 იქვე, გვ. 467.
 137 თ. ქორდანი, ქრონიკები, III, გვ. 293—294. შტრ. პაპუნა ორბელიანი.

პაპუნა ორბელიანი აბდულაბეგის შვილად ასახელებს ასან-მირზას¹³⁸ მამასადამე, გამოდის:

აბდულაბეგის მემკვიდრეთა ოჯახური მდგომარეობა ჩვენთვის უცნობია. ერთ-ერთ ვაჟს (რომელს კი არ ჩანს) ცოლად ჰყოლია სარდლის დავითის თუ ქაიხოსროს (ნათლად არ ჩანს) ასული, რომლის სახელი ასევე არაა დოკუმენტში. აბდულაბეგი მთელი თავისი ოჯახით პრესპარსული ორიენტაციის ყოფილა.

იესე მეფის ძედ წყაროებში დასახელებულია ისაყ-ბეგი. პაპუნა ორბელიანი წერს: „მიბრძანდა მეფე კახეთისა ერეკლე... ბატონმა თეიმურაზ უბოძა თავისი ჯანიშინობა ბატონიშვილს ისაყ-ბეგს, ძმასა აბდულაბეგისასა...“¹³⁹. როგორც იმავე პაპუნას ცნობებიდან ჩანს, ისაყ-ბატონიშვილს მოგვიანებით დაუტოვებია მაჰმადიანობა და კვლავ ქრისტიანობაზე მოქცეულა. „ისაყ-ბატონიშვილი, რომელი ესავედა სჯულსა მაჰმადისასა, აღიარა წმიდა სჯული ქრისტიანობისა და განიხარა მეფემან მორწმუნემან ცხებულმან თეიმურაზ. განიყვანეს ქალაქისა გარეთ, ჩასვეს ისაყ მტკვარსა შინა, განანათლეს შვილითურთ წმიდისა ნათლისაღებითა და აღბეჭდეს წმიდისა ბეჭდისა მირონისათა. აღმქმელ ექმენ თითონ მეფე ცხებული და უწოდა სახელი ქრისტიანობისა ალექსანდრე და ძესა მისთა უწოდეს იოანე და სოლომან...“¹⁴⁰ დოკუმენტებიდან ირკვევა ისაყბეგ — ალექსანდრეს ოჯახური მდგომარეობა. ყველაზე საინტერესოა ვაჟ. გამრეკელის მიერ გამოქვეყნებული ერთი რუსული საბუთი¹⁴¹, რომლის მონაცემებს ქვემოთ დავიმოწმებთ. ქართული მასალებიდან ჩანს შემდეგი:

იოანეს და სოლომონის სახელს იძლევა ზემოთ დამოწმებული ციტატი. კირილეს და თომას ასახელებს ნ. ბერძენიშვილისა და მ. ბერძენიშვილის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტი¹⁴² (1756 წ. 9 აგვისტოს). ქალების სახელები, გარდა ანასი, ცნობილი არაა, მათ არსებობაზე მიუთითებს პაპუნა ორბელი-

¹³⁸ პაპუნა ორბელიანი. გვ. 467. ხელნაწერი A—1380 თეიმურაზ II-ს ძმისწულად ასახელებს ასან მირზას (ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. IV, გვ. 476) პაპუნა ორბელიანი, ისევე როგორც დასახელებული წყარო, ასან-მირზას კახის ბატონიშვილად აღიარებს (პაპუნა, გვ. 415).

¹³⁹ პაპუნა ორბელიანი, გვ. 375.

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 428.

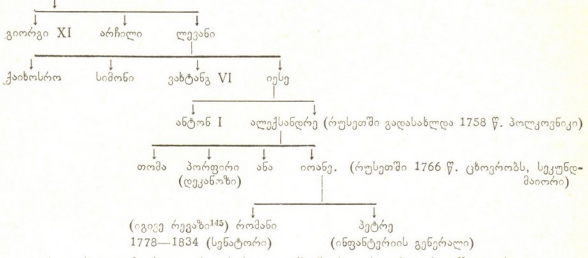
¹⁴¹ Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в., документы подобрал, подготовил к печати В. Н. Гамрекли, 1968, Тб., стр. 144—145.

¹⁴² დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI—XIX ს. ს.) წიგ. I. 1962 წ. შეადგინეს ნ. ბერძენიშვილმა და მ. ბერძენიშვილმა, გვ. 372. დოკუმენტში ნახსენებია კირინდ.

ანი¹⁴³ და რუსული დოკუმენტი. პორფირსაც ასახელებს რუსული დოკუმენტი.

1812 წლის სამამულო ომის გმირის პეტრე ბაგრატიონის გენეალოგიური სქემა შეადგინა ვახტანგ გამრეკელმა¹⁴⁴. დოკუმენტს ვიმოწმებთ ქართულად (დედანი რუსულ ენაზეა).

ვახტანგ V — ქართლის მეფე

ეს ტაბულა ზუსტი არ არის. ალექსანდრე ისაყ-ბეგის შვილები ყველა დასახლებული არ არის. ვახტანგ გამრეკელის იმავე წიგნში არის ალექსანდრეს საბუთი¹⁴⁶, რომელიც თავის შვილების შესახებ წერს: 1758 წელს, როცა ის გამოემგზავრა რუსეთს, თან წამოიყვანა თომა (16 წლის, მამასადამე, დაბადებულა 1743 წ.), „А тамо в Грузии оставил жену и детей, двух сыновей и трех дочерей“. მამასადამე, პაპუნა ორბელიანისა და, ამ დოკუმენტის მიხედვით, ალექსანდრეს შვილებია თომა, იოანე, სოლომონი და სამი ქალი. პორფირი არ ჩანს. დამოწმებულ ცნობაში პორფირი თომას გვერდზეა მოხსენიებული, მამასადამე, გამორიცხულია მათი გაიგივება.

ლენინგრადში, ყოფილი სინოდის საქმეებში, ამ პორფირის შესახებ არის საინტერესო დოკუმენტები. ერთ-ერთ „„отношение““-ში ნათქვამია, რომ იგი რუსეთში გადაიყვანა ანტონს (ალბათ, ამიტომ არაა ალექსანდრეს დოკუმენტში, რადგანაც ეს უკანასკნელი 1759 წელს დაიწერა და მხოლოდ საქართველოში დარჩენილ შვილებს ასხენებს); იგი წერს: „Отец мой родной грузинской царевич Александр Багратионов выехал из отечества своего в Россию в 1758 г.“ ანტონის დაბრუნების შემდეგ პორფირს არ სურს სამშობლოში დაბრუნება, რადგანაც მამა რუსეთში ცხოვრობს.

საინტერესოა, რომ ამავე საქმეებში (და სხვა საქმეებშიც) დაკულია ცნობა იმათ შესახებ, თუ ვინ გაყვა ანტონს რუსეთში და ვინ დაბრუნდა მას-

¹⁴³ პაპუნა ორბელიანი, გვ. 449.
¹⁴⁴ ვ. გამრეკელი, დასახლებული წიგნი, გვ. 297. ალექსანდრეს ბიოგრაფია გადმოცემულია დოკუმენტში, რომელიც გამოაქვეყნა ვლ. მაქარაძემ, იხ. მასალები XVIII ს. მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ისტორიისათვის, წიგნი II, გვ. 224—5.
¹⁴⁵ ტრ. რუხაძე, ქართველები რუსეთის 1812 წლის სამამულო ომში, 1942, გვ. 30.
¹⁴⁶ იხ. ვ. გამრეკელის წიგნი, გვ. 144. ალექსანდრეს ბიორგრაფიისათვის საინტერესო დოკუმენტია. ალექსანდრე დასახლებულა საბოლოოდ ყიზლარში, სადაც 1795 წლის აქტებში მისი შვილი ივანე წარჩინებულ და პირველ თავიდად იხსენიება. იხ. ვ. გამრეკელის წიგნი, გვ. 297.

თან ერთად სამშობლოში. სხვებთან ერთად დასახელებულია „мона ипподиа-
 кон Порфирий“, რომელიც ასევე სხვებთან ერთადაა დასახელებული, სხვებთან
 იღებს გამოსამგზავრებელ პასპორტს 1762 წლის 31 დეკემბერს. ამ დროს
 პორფირი იეროდიაკონია (82 გ). პორფირი, როგორც ჩანს, სამშობლოში მა-
 ინც არ დაბრუნებულა. გარდაცვლილი არქიმანდრიტის გრიგოლის შემდეგ
 პორფირისათვის არქიმანდრიტის პატივი მიუციათ. ლენინგრადის ცენტრალურ
 არქივში დაცულია საქმე (Фонд 796, опись 50 (1769), дело № 140 (სათაუ-
 რით „Дело об успехах в Осетии грузинского духовенства в обращении
 осетинского народа в христианскую веру“). ამ საქმეში (ფ. 101გ) არის პორ-
 ფირის შესახებ ერთი საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც ოსეთში მის მოღვა-
 წეობას შეეხება:

„ქ. მაღალშობილს უფალს პოლკოვნიკს ყიზლარის კომენდანტს ივან და-
 ვიდიჩს ნეიმიჩს. თავურის ხეობის სტარშინათა და ერთაგან მდაბალთ მოხსენ-
 დეს:

ქ. თქვენის მაღალშობილებისაგან გამოგზავნილი არქიმანდრიტი პორფი-
 რი მოვიდა ჩვენთან. თქვენი ბრძანება გამოგვიცხადა და ჩვენ ყოვლად მოწყა-
 ლის ხემწიფის მონებაზედ შევფიცეთ. ახლა ამას ვითხოვთ ჩვენ ყველანი,
 რომე ეს მამობრივი მოწყალება მოილოთ ჩვენზედა და გემწიფის კარზე მო-
 ახსენოთ, ან საცა თქვენ უმჯობესად გასინჯავთ, რომ ეს შემოხსენებული არ-
 ქიმანდრიტი ჩვენთან არქიმანდრიტად განაწესოთ ამ მიზეზითა, რომე ჩვენ
 მაგას ვიცნობთ და მაგისი კეთილი ცხოვრება და ქეუღლება ჩვენ ახალ ქრის-
 ტიანეთათვის სახე იქნება და რაც ჩვენი საქმე იყო, ყველა ამისთვის გამოგვი-
 ცხადებია და ეს თქვენ მოგახსენებს. ჩვენმა ხალხმა ეს ამიტომ მოარჩია და
 თავი დაწყინა, რომ ამას უფრო შეუძლია ჩვენი მოვლა, ვინემ სხვას ვისმე.

ბოლოს ამას გვედრებით, რომ ჩვენი ერი ამ არქიმანდრიტის სურვილს
 არ მოგვაშროთ და წყალობა გვიყოთ, რომლისათვისაც ჩვენ ყველანი ამ სა-
 თხოვარზე ხელს ვაწყურთ: ყანჩავ მამსიროვი, ბითა ერისთავი, ჩადი იდემუ-
 როვი, თოთრამ ასბიევი, სირხავ დაქოევი, გეთალს ყანყოევი, ლიშიყო ბოლა-
 თიყოვი, თექ მირზაბეგოვი, ალაგიყო ბიყანოვი, ადილ ნოღაევი, ხამა სირ-
 ხაოვი [v], რუვას ხოცირაოვი, ჯახსათ ნაფიევი, ყარამირზა ხაბიძევი, ასლან-
 ბეგ სოლთანაზოვი, კორნავ ქემეევი, ორასყო ბიწიევი, აითევი მირზაევი, კარაც
 ყუმბუხევი, ბი ჩიბორსევი, ყაზანთებირ ზამოევი, ბათირსა გალავევი, თემურ-
 სულთან ესენევი“¹⁴⁷.

პორფირის ქართული კულტურის პროპაგანდაშიც მიუღია მონაწილეო-
 ბა. 1772—1773 წლებში მას ვაუცნია ყიზლარში მყოფი გიულდენშტედტი.
 ამ უკანასკნელის დავალებით პორფირის უთარგმნია „ქართლის ცხოვრების“
 დასაწყისი თავები რუსულად. ეს არის „ქართლის ცხოვრების“ რუსულად
 თარგმნის პირველი შემთხვევა¹⁴⁸. მასვე ანტონის დაკვეთით უთარგმნია რუ-
 სულიდან თხზულება „ისტორია ბერძენთა და რომაელთა განხეთქილები-
 სა“ (S—4804. 1775 წ. ნუსხა, აქვეა მისი წერილი ანტონისადმი).

აბდულაბეგის ძმად არის დასახელებული წყაროებში უსენინ-ბეგი¹⁴⁹. პა-

¹⁴⁷ ამ დოკუმენტის რუსული თარგმანი მოთავსებულია იქვე, გვ. 103. ყველა სახელთან
 არის თითის ანაბეჭდი, ან ჯვარი.

¹⁴⁸ იხ. ვახტანგ გამრეკელის წიგნი, გვ. 83—84.

¹⁴⁹ პ ა ბ უ ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, გვ. 406—407. დამოწმებულია 1741 წ. ოქტომბრის დო-
 კუმენტში. იხ. ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები, II, გვ. 37.

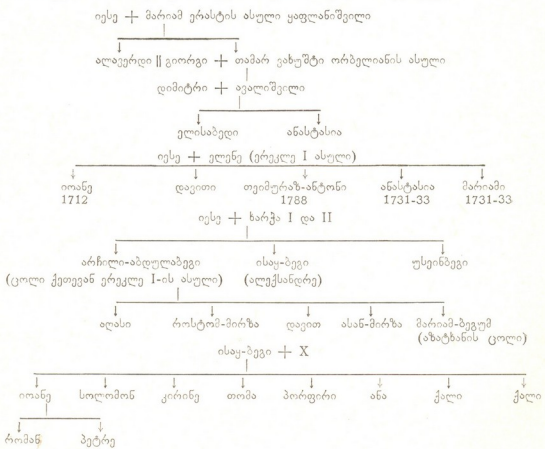
პუნა ორბელიანი აღწერს, რომ აბდულაბეგმა გადაწყვიტა კახეთზე გალაშქრება. იგი ყიზილბაშთა ლაშქარს სათავეში ჩაუდგა და „ამოვიდა ჯარი მთელ შინდისს წვერზე, იქვე კოდაზე შემოყროდა ძმა თავისი უსეინ-ბეგი, რომელიც მსცევედა ბირთვისის ციხესა საბარათაშვილოს ჯარითა“¹⁵⁰.

უსეინ-ბეგი შემოურვიდა ერეკლეს, თუმცა აბდულაბეგის ერთგული დარჩა ბოლომდის. აბდულაბეგმა იგი სამშვილდეს ნიბად დატოვა, როცა თვით ყაენს ეახლა. პაპუნა ორბელიანის ისტორიაში უსეინ ბეგი იხსენიება 1749—50 წლების ამბებში, შემდეგ კი მისი სახელი აღარ ჩანს. ერთი კი ფაქტია, რომ უსეინ-ბეგი ისეთი აქტიური პირი არ ყოფილა, როგორც მისი ძმა აბდულაბეგი.

1724 წლის 22 სექტემბრის დოკუმენტში (Hd—4076 დედანი) იესეს შვილად დასახელებულია **დავითი**. „დავით — შვილი იესე მეფისა“. ამ დავითის ბედიც წყაროებიდან არ ჩანს. ამავე დოკუმენტში დედოფლად დასახელებულია ელენე და დავითის გარდა შვილებიდან თეიმურაზი (იგივე ანტონი). ამიტომ მოსალოდნელია დავითი იყო ანტონის უფროსი ძმა (შეიძლება სწორედ ის, რომელსაც პ. კარბელაშვილი ვარაუდობს 1716 წ. დაბადებულად), რომელიც, საფიქრებელია, ადრე გარდაიცვალა.

იოანეს სახელის მაჩვენებელი დოკუმენტი ზემოთ უკვე დავიმოწმეთ და მისი ხელახალი გამეორების საჭიროება აღარ არის.

სამწუხაროდ, დასახელებულ პირთაგან ზოგის მხოლოდ თათრული სახელი ვიცით და ზოგის — მხოლოდ ქრისტიანული. ამიტომ ძნელი ხდება სურათის უფრო დაწვრილებით აღდგენა. თუ შევაჯამებთ ყველაფერს, რაც ზემოთ ითქვა, მათი ოჯახური მდგომარეობა ასე წარმოგვიდგება:

¹⁵⁰ პაპუნა ორბელიანი, გვ. 406—407. დამოწმებულია 1741 წ. ოქტომბრის დოკუმენტში. იხ. ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები, II, გვ. 406.

მაშასადამე, პაპუნა ორბელიანის ცნობა, რომ ოთხ ცოლთან ხუთი ვაჟი დარჩაო, მართალია შემდეგი პირობით: პაპუნა გულისხმობს მის დროს ცხალ მემკვიდრეებს. ესენია გიორგი, ანტონი, აბდულაბეგი (არჩილი), ისაყ-ბეგი (ალექსანდრე) და უსეინ-ბეგი.

ალექსანდრე ბატონიშვილის (ვახტანგ V-ის ძე) ცხოვრება თავიდანვე სხვაგვარად აეწყო. ირანის მბრძანებელმა შაჰ-სულაიმანმა ვახტანგ V-ს მრავალი საჩუქარი გამოუგზავნა, მაგრამ „ეთხოვნა ძე და ასული. ახლო ძე მისი ალექსანდრე და ასული ანუკა. რა ისპაანს ჩავიდა, მიაპყრა ყაენმა უშურველი წყალობა ალექსანდრეს, მისცა ისპაანის ტარულობა“¹⁵¹. ალექსანდრე ბატონიშვილმა მთელი ცხოვრება სპარსეთში გაატარა. ბედმა ის მაინც არგუნა, რომ 1677 წელს დაესწრო მამის გარდაცვალებას და შვილთა შორის პირველი დამპყრობელიც იგი იყო¹⁵². ალექსანდრე ბატონიშვილი დაიღუპა 1711 წლის სექტემბრის 27-ს მირვეისთან ბრძოლაში¹⁵³.

ანუკა ბატონიშვილის (ვახტანგ V-ის ასული) ცხოვრებაც ვერ გამოდგა სე-ბედნიერი. იგი ალექსანდრესთან ერთად გაუგზავნიათ სპარსეთში. ცოლად უთხოვია თვით შაჰ-სულაიმანს¹⁵⁴. ვახუშტის ცნობით კი, ანუკა ბატონიშვილი ითხოვა შაჰ-სულეიმანის მამამ¹⁵⁵. მამის სიკვდილის შემდეგ 1667 წელს შაჰ სულეიმანმა „ინება გათხოვება შაჰ-აბაზის ცოლ ყოფილისა ანუკასი, ასულისა მეფისა. და მოინება შიხალი-ხან იგი ცოლად და ლორისტანის ხანმან. ჰკითხა ესე ყვენმან შანაოზ მეფესა, რომლისა უნებს მიეცემა. ხოლო მეფემან არა ინება შიხალი-ხან, არამედ ლორის ხანი. და მისცეს მას. ამისათვის აღუდგა მტრად შიხალი-ხან და მტერობდა მეფესა“¹⁵⁶.

ლუარსაბ ბატონიშვილსაც (ვახტანგ V-ის ძე) არ არგუნა ბედმა სამშობლოში სიკვდილი. იგი ძმას — გიორგი XI გაჰყოლია სპარსეთში, სადაც ჩასვლიდან სამი წლის შემდეგ გარდაიცვალა. „გამოხდა წელნი სამნი და მიიცვალა ბატონიშვილი ლუარსაბ, შეექმნათ ძმებს მწუხარება და ჭმუნვა დიდი“¹⁵⁷. ეს უნდა მომხდარიყო 1699—1700 წლებში. ლუარსაბის მეუღლე ყოფილა მარიამ ასული რევაზ ერისთავისა¹⁵⁸. მემკვიდრეები ჰყავდათ თუ არა, წყაროებში არ ჩანს.

ლუარსაბ+მარიამ ასული რევაზ ერისთავისა

ლუარსაბს ჰყოლია ხარჭა, რომელთაგან ჰყოლია შვილი. სეხნია ჩხეიძე ერთ ადგილას შენიშნავს: „ქორანიკონს ტშ3 (1708 წ.) ყანდარიდამ გამოისტუმრა მეფემ გიორგიმ ძმისწული თვისი იესე, მისცა ნაიბობა ქირმანისა და ძმისწული მისი, ძე ლუარსაბისა ხარჭა, ჩაიყვანა ყანდაარს“¹⁵⁹. სამწუხაროდ, არც ერთის სახელი არ ჩანს.

თამარ ბატონიშვილი (ვახტანგ V ასული) მიუთხოვებიათ გივი ამილახორისათვის. „მხოლო ესე გივი — წერს ვახუშტი — სიძე მეფისა იყო, რამეთუ ასული მეფისა თამარ ჰყვა ცოლად“¹⁶⁰.

თამარ+გივი ამილახორი

151 ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 308.

152 ი ქ ე ე, გვ. 309.

153 ი ქ ე ე, გვ. 325.

154 ი ქ ე ე, გვ. 308.

155 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 83.

156 ი ქ ე ე.

157 ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 313.

158 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 193. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, გვ. 454—455.

159 ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 324.

160 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 80; შდრ. ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 308.

ამ მიმოხილვით თავდება შაჰნავაზის მემკვიდრეების ოჯახური ისტორია. ჩვენ შეძლებისდაგვარად გავჩხრიკეთ ყველა ძირითადი წყარო. მოტანილი ცნობები შეიძლება მთლად სრული და ამომწურავი არ იყოს. არ გამოვრიცხავთ ზოგიერთ უზუსტობასა და შეცდომასაც. მოსალოდნელია მომავალში კვლავ გამოჩნდეს ახალი ცნობები, რომლებიც ზოგიერთ კორექტივს შეიტანს და შეაქვებს ჩვენს მონაცემებს, მაგრამ ძირითად სურათს კი, ალბათ, ვერ შეცვლის.

М. Н. КВАТРИА

ГЕНЕАЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЯ ЦАРСКОГО ДОМА
БАГРАТИОНОВ КАРТЛИ И КАХЕТИ (XVII—XVIII вв.)

1. МУХРАНСКИЕ БАГРАТИОНЫ

(Резюме)

Генеалогия и хронология царей Картли и Кахети в грузинской историографии в основном изучены, однако, многое требует уточнения. На основании анализа данных исторических документов и нарративных источников автор прослеживает родственные связи, генеалогию и хронологию потомков царя Вахтанга V.

თინათინ ენუშიძე

ვახტანგ VI-ის „სამართლის წიგნთა კრებულში“ შესული მოსკოვ
სამართლის ბიბლიოთეკის წყარო (საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ
გამოყენებული ნუსხა A—243)

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული მოსკოვ სამართლით იწყება. წიგნის სათაურშივე („სამართალი მოსესი... რომელი დაწერა მან, მოსე წიგნსა მეორე სჯულსისა და გამოსულათსა“) დაცულია ცნობა იმის შესახებ, რომ სამართლის ტექსტის მუხლები გამოყრებილია ბიბლიაში შესული მოსკოვ წიგნებიდან — „მეორე მჯულთა“ და „გამოსლვათა“-დან. ასეთივე ცნობა დაცულია სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალშიც.

კრებულში შესული მოსკოვ სამართალი 52 მუხლისაგან შედგება (ამას უნდა გამოაკლდეს მუხლი 39, რომელიც 37-ე მუხლის ბოლო აბზაცის განმეორებაა, როგორც ადრე ეს შენიშნა აკად. ი. დოლიძემ¹). ჩვენს ხელნაწერთა საცავებში მოსკოვ „მეორე სჯულთას“ შვიდი ხელნაწერია შემორჩენილი². ამათგან ჩვენთვის საინტერესო ნუსხაზე, ხელნაწერთა ინსტიტუტის საეკლესიო მუზეუმის ფონდში დაცულ A—243-ზე შევჩერდებით. ხელნაწერი აღწერილი აქვს თ. ჟორდანიას³, შეიცავს 100 ფ. (ზომა 20,5×15,5), ნაწერია ნუსხურით, დასაწყისები სინგურით. ხელნაწერის სათაურია: „წიგნი მეხუთე, მეორისა რჯ(უ)ლისა“. 98 verso-ზე მოთავსებულია ტექსტის გადამწერის ანდერძი: „დაესრ(უ)ლ(ა) წიგნი მეორისა სჯ(უ)ლისა ჯ(ე)ლითა ფ(რ)ად ც(ოდ)ვილის იესესითა ქ(ორონი)კ(ონ)სა ტა“⁴. ანდერძიდან ირკვევა, რომ ხელნაწერი გადაწერილია 1772 წ. იესეს მიერ. ეს იევე ცნობილი მდივან-მწიგნობარი ბედისმწერლოშვილია, რომელსაც XVII საუკუნის მანძილზე მრავალი ხელნაწერი აქვს გადაწერილი⁵.

ტექსტი ნაწერია გაბზეულად და არსად მისი თავებად და მუხლებად დაყოფის ნიშნები არ შეიმჩნევა. ხელნაწერის ზოგიერთი გვერდის (recto-ზე) მარჯვენა და (verso-ზე) მარცხენა კიდეებზე ტექსტის შესატყვის ადგილას

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, I, 1964, გვ. 121.

² ხელნაწ. ინსტიტუტის A—51, A—243, H—885, H—1207, ქუთაისის მუზეუმის 28 ნომერი ხელნაწერი და ბაქარის 1743 წ. მოსკოვში გამოცემული ბიბლია. ყველა ეს ხელნაწერი ერთ რედაქციას იძლევა. ცალკე დგას A—1108, ე. წ. გელათური ბიბლია და მისი პირი Q—1152 (იხ. ნ. გოგუაძე „მეორე სჯულთას“ ქართული რედაქციები, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის IX სამეცნიერო სესია, 1967, გვ. 8).

³ Описание рукописей церковного музея духовенства грузинской епархии, кн. I, Ф. Жордания, 1904, გვ. 259.

⁴ A—243.

⁵ H—972, H—1742, Q—663. ცნობა ამოღებული გვაქვს ი. გაჩეჩილაძის ნაშრომიდან „ქართველ გადაწერთა კატალოგი“ (ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში).

არის მინაწერები მხედრული ხელით. ხელის შეჯერების შედეგად ვეძრულობთ, რომ ეს მინაწერები ვახტანგ VI-ის ხელით უნდა იყოს გაკეთებული⁶.

ამ მინაწერებიდან ზოგიერთს გაკეთებული აქვს ნიშანი + ან X. ამ ნიშნის მქონე მინაწერები წარმოადგენენ მოსეს სამართლის წიგნში შესული მუხლების დასათაურებას. აქვე მოგვყავს ერთმანეთის პარალელურად დაყენებული A—243 ხელნაწერის მინაწერები და მოსეს სამართლის წიგნის მუხლების დასათაურება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის S—3683 ხელნაწერში შესული მოსეს სამართლის ტექსტიდან.

A—243

S—3683

ესე სამართალი მოსცა ღ(მერ)თ(მა)ნ (14 r).

მზესა და მთვარეს და კერპს არა თაყუანი სცე (15 r).

ღ(მრ)თ(ა)ების გამოცხადება ისრ[ა]ელთა (17 r).

სამი ქალაქი, შესავედრებელი კაცის მკლელთა (18 r).

ღ(მერ)თი ეტყოდა ისრ(ა)ელთა ცეცხლით გამო რისხვა ცოდვილსა ზედა და წყალობა მართალთა ზედა (19 r).

ცრუ ფიცისათვის და შაბათისა (19 v).

მცნება უფლისა. თავ უყავ დედასა შენსა და მამასა (20 r).

ეტყოდა ღ(მერ)თი ისრ[ა]ელთა (20 v).

კერპის ნაღწისა (25 v).

უკეთუ არა ისმინოთ ვმა უფლისა (27 v).

უკეთუ ღ(მერთმა)ნ ყოს წყალობა შენ ზედა (28 r).

კერპს თაყუანი სცეს (29 r).

მეორედ სჯულის მოტანა მოსესგან და სიკ[უ]დილი არონისი (31 r).

გამორჩევა ლევიტელთ და უწილობა ძმათა შორის. წილი არ აქვს რომელს ძმასთანა (31 v).

შიში უფლისა (32 r).

წმიდისა და არა წმიდისა და სისხლის დათხევისა და არა ჭამისა (37 v).

ლევიტელთათვის და ჯორცისა ჭამისათვის (38 r).

ცრუ წინასწარმეტყუელისათვის (39 v).

უკეთუ მამამან გინა დედამან დაგაბატოუს შენ. კერპისმსახურება (40 r).

1. მცნება ღ(მრ)თისაგან. თავ უყავ მამასა შენსა და დედასა^ა

2. „ცრუ წინასწარმეტყუელთათვის, ბ“

3. „მამისა და დედისაგან ღ(მრ)თის უარისყოფის პატიჯი, გ“.

⁶ ეს მინაწერები შევუჯერეთ ვახტანგ VI-ის ავტოგრაფებს. ჩვენი ვარაუდი დაგვიდასტურეს ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერ თანამშრომლებმა ლ. ქუთათელაძემ და მ. ქავთარიაშ.

მ[კუ]დარსა ზედა არა იტყებდე და პირუტყ[ვ]ი ალაღისა და არამისა (41 v).

უღანოსი. თევზისათვის (42 r).

მფრინველთა (42 v).

მსხვერპლის შეწირვისა და ათეულისა 43 (r).

ძმისათვის ნაკულღევანისა (44 r).

ნასყიდისა მონისათვის (44 v).

არა შესწირო მსხვერპლად ბიწიანი (45 v).

დღესასწაული (47 r).

მართალმსაჯულობისა (47 v).

კერპისა, გინა მზისა, გინა მთვარისა თაყუანისცემისათვის (48 r).

ამპარტავნებისათვის, თვით რჯულობისათვის (49 r).

მთავრის დადგინებისათვის ნათესავისა თვისისა და მუღმად იკითხვიდე წიგნსა მეორეს რჯულისასა (49 r).

არა აქვს მღდელთა ნაწილი ძმათა შორის (50 r).

უცხოის მღდლის მოსვლა და შეწყნარება მისი (50 r).

შვილის დაკლისა, მისნისა და მგრძნობელისა და მწამლელისა (50 v).

წინასწარმეტყუელის აღდგინება (51 r).

კაცისმკვლელისა ფათერაკად (51 v).

შურით კაცის მკვლელისა (53 r).

ცრუმოწამისა (53 v).

ბრძოლისათვის მტერთასა (54 r).

უკეთუ სახლი ვისმე აღეშენოს ახალი და არა იყოს სატფურება* განვიდეს ბრძოლისაგან (54 r).

ვენაჯის ჩაყრისა (54 v).

ცოლის თხოვნისა (54 v).

გულმედვრისა და უწმიდურისა (54 v).

პირველად სიტყუა მშვიდობისა მიუთხარ უკეთუ დაგემონოს, იყოს შენდა მოხარკე, უკეთუ არა, მოსართ იგი (55 r).

ნუ მოკუთუ ხესა ნაყოფის გამომღებელსა მტერისა შენისასა (55 v).

4 „ათეულის შეწირვა და მსხვერპლისა, დ“.

5 „ძმისათვის ნაკულღევანისა, ე“.

6 „მონისა ნასყიდისათვის, ვ“.

7 „მართალმსაჯულობისა, ზ“.

8 „კერპისა, მზისა, მთვარისა არა თაყუანისცემა, ჭ“.

9 „ამპარტავნებისა თვით რჯულობისა, თ“.

10 „უცხოის მღდლის მოსულის შეწყნარება“, თ“.

11 „შვილის მისნისა, მგრძნობელისა და მწამლელისა, ია“.

12 „კაცის კვლისა ფათერაკად, იბ“.

13 „შურით კაცის მკვლელისა, იგ“.

14 „ცრუ მოწამეთათვის, იდ“.

15 „ახლის აღმშენებელის ლაშქრობისათვის“.

16 „ვენაჯის ჩაყრისა ახლისა, ივ“.

17 „ცოლის თხოვნელისა ახლისა, იზ“.

18 „გულ-მედვრისა და უწმიდურისა, იძ“.

19 „ნაყოფის გამომღებელ[ი] ხე მტრისა არა მოსჭრა, ით“.

* დედანშია: „სტაფურება“.

- კაცის მოკვლისა გინა დაჰრილისა, რომ არ იცოდეს კაცმან ვის უქნია (56 r).
უკეთუ ტყუე მოიყვანო და მოგინდეს მისი ცოლად შერთვა (56 v).
უკეთუ კაცს ესხას ორ ცოლ. ერთი საყუარელ, ერთი საძულველ და ორთანეე შეილნი ესხნენ. ნუ არჩევ შეილსა საყუარელისასა (57 r).
დედმამის უჩრი შეილისა (57 v).
უკეთუ იყოს კაცი სიქვედლისა თანამდებ (58 r).
შენის მეზობლისა ან ქიშპის რჩომა რომ იპო[ო], ნუ დააგდებ მოიყუანე, პატრონს მიეც (58 r).
[დედა]კაცი ნუ შეიმოს[ს] სამოსელსა მამაკაცისასა ნუცა მამაკაცი დედაკაცისასა (58 v).
უკეთუ იპო[ო] ბუდე მფრინველისა (58 v).
უკეთუ სახლი ახალი აღაშენო, გარე კედელი მოავლე (59 r).
ვენაჯში ყანას ნუ დასთესავ (59 r).
ქ. ვირსა და წარს ერთათ ნუ შეაბამ (59 r).
ქ. სელსა და მატყლს ერთათ მოქსოვილს ნუ ჩაიცივამ (59 r).
ქ. ცოლის დაგდებისა (59 r).
ქრმიანს დედაკაცთან დაწოლისა (60 r).
ქალწული ქალის მოშლისა ქალაქსა შინა (60 r).
გათხოვილი ქალის მოშლა უდაბურში (60 r).
გაუთხოვარი ქალის მოშლისა (60 v).
მამის ცოლისა (60 v).
რომელი არა შეიწირვის მსხვერპლად ტაძარსა (60 v).
ჯრდლის კაცისა (61 v).
სხვის ნასყიდი კაცი თუ შემოგეხვეწოს (62 r).
ღ[მერ]თს რაც აღუთქვა აღუსრულე (62 v).
ვენაჯისა და ყანის მოკრეფისა მეზობლისა (62 v).
- 20 „ორის ცოლისა და შეილთა მათთა, კ“.
21 „შვილისა უჩრისა მამა-დედისა, კა“.
23 „ქიშპის მეზობლის რჩომისათვის, კგ“.
24 „კაცისა და დედაკაცის ტანისამოსისა, კდ“.
25 „მფრინველის პოვნა ბუდეზე, კე“.
26 „ახლის სახლის აშენებისათვის, კვ“.
27 „ვენაჯში ყანის თესვისა, კზ“.
28 „ვირითა და წარით გუნისა, კწ“.
29 „ცოლის შერთვისა, კთ“.
30 „ქრმიანის დედაკაცისა თანა მრუშებისა, ლ“.
31 „ქალწულთან სიძვისა, ლა“.
32 „გათხოვილის ქალისა თანა, უდაბურში სიძვისა, ლბ“.
33 „გაუთხოვარის ქალისა, ლგ“.
34 „მამის ცოლისა, ლდ“.
35 „მსხვერპლად შესაწირავი, ლე“.
36 ჯრდლის კაცისა, ლვ“.
37 „სხვის ნასყიდის კაცის შემოგეხვეწება, ლზ“.
38 „ღ[მერ]თს რაც აღუთქვა აღუსრულე, ლწ“.
40 „ვენაჯისა და ყანის გამოკრეფისა მეზობლისა, მ“.

გაშვებული დედაკაცი, რომ სხვამ შე-
ირთოს და იმანც გაუშვას (63 r).

ფქვილს ნუ დაიხუთავ გირაოდ (63 v).
თუ კაცმა ქურდი დაიჭიროს და გაყი-
დოს (63 v).

მამა შვილისათვის არ მაიკლოს არცა
შვილი მამისათვის (64 v).

ყანაში თუ ძნა დაგარჩეს ნუ მიუბრუნ-
დები (64 v).

ზეთის ხილისა (64 v).

ვენაჯის მოკუთხლისათვის სთველში
(65 r).

კარს კალოზედ პირს ნუ შეუქრავ
(65 r).

ძმის ცოლისა (65 v).

ნუ დასდებ სახლსა შენსა სასწორსა ნუ-
ცა საწყაულსა ორსა დიდსა და მცი-
რესა ა(რამე)დ ერთ (66 r).

ათეულისათვის (68 r).

+ + + (70 r—71 v).

41 „ცოლის შერთვისა და გაშვების
მზ“.

42 „ცოლის შერთვისა, მზ“.

43 „ფქვილის დახუთვისათვის, მგ“.

44 „ქურდის დაჭერისა, მდ“.

45 „მამა შვილისა და შვილი მამისა
წილ არა მოიკულოს, მე“.

46 „ყანისა და ზეთისხილისა და ვენა-
ჯის ნამკურევისა, მყ“.

47 „ვენაჯის ნამკურევისა, მზ“.

48 „ორთა მოჩივართა“, მშ.

49 „მეკალოეს კარის პირის აკურისა,
მო“.

50 „ორი რიგი საწყაული არა ჯერა
არს, ნ“.

51 „ათეულისათვის, ნა“.

52 „მცნებისა ამის გარდამავალის წყე-
ვა, ნზ“.

აქ მოტანილი მოსეს სამართლის მუხლების დასათაურების პარალელუ-
რი ტექსტებიდან სრულიად მსგავსნი არიან მუხლები: 2, 5, 7, 13, 14, 18, 34,
36, 38, 51. დასათაურებათა შორის მცირეოდენი სხვაობაა 1, 4, 6, 8, 9, 10,
11, 12, 16, 17, 19, 21, 25, 27, 28, 30, 32, 33, 37, 40, 43, 45 და 49 მუხლების
დასათაურებებში. უფრო განსხვავდებიან: 3, 15, 20, 23, 24, 26, 29, 31, 35,
41, 42, 44, 46, 47, 48 და 50 მუხლების დასათაურებანი.

ხელნაწერ A—243 მინაწერებში არ აღმოჩნდა 48 და 52 მუხლების დასა-
თაურება. 52 მუხლის ადგილას იქ ასეთი ნიშანია — XXX.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულში შესუ-
ლი მოსეს სამართლის მუხლების სათაურებად გატანილია ის მინაწერები,
რომელთაც აქვთ ნიშნები + ან X

ვფიქრობთ, მეორე სჯულის ტექსტიდან შერჩეული მუხლები კვლავ მოწ-
მდებოდა და ის მინაწერებიანი ტექსტები, რომელთაც ზემონაჩვენები ნიშ-
ნები აქვთ დასმული, მხოლოდ ამის შემდეგ შეჰქონდათ მოსეს სამართლის წიგ-
ნის ქართულ ვერსიაში. ბუნებრივია, პიროვნება, რომელიც საბოლოოდ არ-
ჩევდა ამ ხელნაწერიდან სამართლის წიგნთა კრებულში შესატან მოსეს სამარ-
თლის წიგნის მუხლებს, კარგად იცნობდა ქრისტიანული და, კერძოდ, ქართუ-
ლი სინამდვილისათვის მისაღებ კანონებს.

ვის უნდა შეერჩია მოსეს წიგნიდან ეს ტექსტები? ვის უნდა გაეკეთები-
ნა ზემონახსენები ნიშნები? ამის პირდაპირი, გადაწყვეტილი საბუთი არ გაგ-
ვაჩნია. ზემოთ, როდესაც მინაწერებს ვიხილავდით, ის მინაწერები ვარაუდით
ვახტანგ VI-ის მივაკუთვნეთ, ხოლო ნიშნები + X (ასევე ვარაუდით) გაკეთე-
ბული უნდა იყოს დომენტი კათალიკოსის მიერ. ყოველ შემთხვევაში, ამ საქ-

მეში ვახტანგ VI-ის საკოდიფიკაციო კომისიის მუშაობის კვალი ჩანს.

აქვე გვინდა შევეხებოთ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შესულ „მოსეს სამართლის“ ქართული ვერსიის წყაროს საკითხს.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, „მოსეს სამართლის“ წიგნის სათაურშივე დაცულია ცნობა იმის შესახებ, რომ სამართლის ტექსტის მუხლები გამოკრებილია ბიბლიაში შესული „მეორე შჯულთა“ და „გამოსლვათა“-დან. ასეთივე ცნობა დაცულია სამართლის წიგნის კრებულის შესავალშიც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხის შესახებ თავისი აზრი აქვს გამოთქმული აკად. ი. დოლიძეს, რომელიც აღნიშნავს: „...თუმცა ზემოთ მოტანილ სათაურში მოსეს სამართლის წყაროდ დასახელებულია „წიგნი მეორე სჯულისა და გამოსლვათასა“, მაგრამ სამართლის წიგნის მუხლებში მხოლოდ „მეორე სჯულიდან“ არის ამოკრებილი. „გამოსლვათა“ წიგნიდან მოსეს სამართლის ქართულ ვერსიაში არცერთი მუხლი არაა შეტანილი“⁷.

მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება მხედველობაში არ მივიღოთ სათაურში მოცემული მითითება იმის შესახებ, რომ „მოსეს სამართალი“ დაწერილია „მეორე სჯულისა“ და „გამოსლვათა“ წიგნების მიხედვით.

ფიქრობთ, სათაური გულისხმობს ამ შემთხვევაში „გამოსლვათა წიგნის“ იმ ნაწილს, რომელიც შინაარსეულად ემთხვევა „მეორე სჯულის“ ჩვენთვის საყურადღებო ადგილებს.

ქვემოთ შესადარებლად მოგვყავს ტექსტი:

მეორე შჯულთა	გამოსლვათა
<p>პატივი უყავ მამასაჲ შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა გამცნო უფალმან ღმერთმან შენმან, რათა კეთილი გეყოს შენ. და დღეგრძელ იყო ქუჭყანასა ზედა, რომელ იგი უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ (5, 16).</p>	<p>პატივ ეც მამასა შენსა და დედასა შენსა, რათა კეთილი გეყოს შენ, და დღეგრძელ იყო ქუჭყანასა მას კეთილსა, რომელი იგი უფალმან ღმერთმან მოგცეს შენ (20, 12).</p>
<p>ნუ კაც კლავ (5,17).</p>	<p>არა კაც კლა (20, 13).</p>
<p>ნუ იმრუშებ (5,18).</p>	<p>არა იმრუშო (20,14).</p>
<p>ნუ იპარავ (5,19).</p>	<p>არა იპარო (20,15).</p>
<p>ნუ ცილსა სწამებთ მოყუსისა შენისა მიმართ: მოწმობითა ტყუილისათა (5, 20).</p>	<p>არა ცილი სწამო, მოყუსისა შენისათუს წამებად ცილი (20,16).</p>
<p>ნუ გული გითქვამნ ცოლსა მოყუსისა შენისასა, ნუცა გული გითქვამნ სახლსა მოყუსისა შენისასა. ნუცა ქუჭყანასა მისსა, ნუცა მონასა მისსა, ნუცა მკვევალსა მისსა, ნუცაღა კარსა მისსა, ნუცა კარაულსა მისსა, ნუცა ყოველსა საცხოვარსა მისსა, ნუცა ყოველივე რაეცა იყოს მოყუსისა შენისა (5,21).</p>	<p>არა გული გითქმიდეს ცოლისათუს მოყუსისა შენისა, არა გული გითქმიდეს სახლსა მოყუსისა შენისასა. არცა ყანისა მისისა, არცა მონისა მისისა, არცა მკვევლისა მისისა, არცა კარისა მისისა, არცა კარაულისა მისისა, არცა ყოველისა საცხოვარისა მისისა, არცა ყოველი რაე იყოს მოყუსისა შენისა (20,17).</p>

⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. I, გვ. 572.

უკეთუ იყიდო ვინმე შენ ძმათა შენ-
თაგანი ებრაელი, ანუ მამა-კაცი, ანუ
დედა-კაცი, ექუს წელ გამსახუროს შენ,
და წელსა მეშუდესა განავლინო იგი
შენგან განთავისუფლებული. (15,12).

უკეთუ გრქუას შენ, ვითარმედ არა
განვალ შენგან, რამეთუ შეგვიყვარე
შენ და სახლი შენი და კეთილი შენი
მეყოფ მე. შენ გამოიღო სადგისი და
დააპყრა ყური მისი კარსა და განუკე-
რიტო იგი, და იყოს შენდა მონა უკუ-
ნისამდე..." (15, 16; 15, 17).

უკეთუ მოიგო მონა ებრაელი
წელ გმონებდეს შენ, ხოლო მეშუდესა
წელსა განვიდეს შენგან თავისუფალი
(21,2.)

უკეთუ თქუას მონამან: მიყვარს
უფალი ჩემი და ცოლი ჩემი და ყრმანი
და არა განუდეს თავისუფლად. მოიყვა-
ნოს იგი უფალმან თუსმან წინაშე სას-
ჯელსა ლუთისასა და მაშინ წარიყვა-
ნოს და მოიყვანოს იგი წყრთილსა კა-
რისასა და განუკვიტოს უფალმან
მისმან სადგისითა ყური მისი და მო-
ნებდეს მას უკუნისამდე (21, 5, 6).

აქ მოტანილი მასალების საფუძველზე შესაძლებელია ასეთი დასკვნის
გაკეთება: ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულში შესულ მოსეს სა-
მართლის წყაროდ გამოყენებულია მოსეს „მეორე შჯულთა“ და „გამოსლვა-
თა“ წიგნებში შესული საერთო მუხლებიც.

Т. П. ЕНУКИДЗЕ

БИБЛЕЙСКИЙ СПИСОК, ИСПОЛЬЗОВАННЫЙ ПРИ
СОСТАВЛЕНИИ ВОШЕДШИХ В «СУДЕБНИК»
ВАХТАНГА VI «МОИСЕЕВЫХ ЗАКОНОВ»

(Резюме)

В статье выявлен библейский список (А — 243), использованный
при составлении «Моисеевых законов», вошедших в «Судебник» Вах-
танга VI.

На полях указанного списка отмечены заглавия отдельных статей
«Моисеевых законов», которые фигурируют в «Судебнике» Вахтанга
VI. Ознакомление с данным списком дает нам представление о некото-
рых сторонах деятельности кодификационной комиссии Вахтанга VI.

ნანა ჟანაზვილი

ერეკლე II-ის წერილი დინბალ ჰაჯი ტინდიელისადმი

ჩვენს ხელთაა ფოტოპირი ერეკლე II-ის არაბულენოვანი წერილისა ერთ-ერთი დაღესტნელი წარჩინებულისადმი. ეს ფოტოპირი, ამგვარივე რიგის სხვა დოკუმენტების ფოტოპირებთან ერთად, 1969 წელს დაღესტნის სამეცნიერო მივლინებიდან ჩამოიტანა და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს გადმოსცა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა ვ. გამრეკელმა.

1973 წელს მახაჩკალაში სამეცნიერო მივლინებაში ყოფნისას ადგილზე ვნახეთ და გავეცანით ზემოხსენებულ დოკუმენტს. წერილი დაცულია სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დაღესტნის ფილიალის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში (ფონდი I, აღწ. I, 498, ინვ. 4103, № 1490).

წერილი შეადგენს ერთ ფურცელს. ქაღალდი მოყვითალოა, პრიალა, ევროპული. მისი ზომაა: 19 სმ×14 სმ. ტექსტის ზომა — 19 სმ×10 სმ. ტექსტი მიყვანილია ქაღალდის მარცხენა აშის კიდემდე. მარჯვენა მხარეს აშია 4 სმ-ის სიგანისა თავისუფალ არეს წარმოადგენს. სტრიქონთა რაოდენობა 10-ია, მელანი შავია, ხელი — დაღესტნური, ნასხი. წერილის verso-ს მარჯვენა ქვედა კუთხეში ოთხკუთხა ბეჭედი, სიმკრთალის გამო ვერ იკითხება. ამავე გვერდზეა მზისა და მნათობების მოძრაობა წრეხაზში გამოხატული. ამ უკანასკნელს, რა თქმა უნდა, არავითარი კავშირი არა აქვს წერილის დამწერთან. უბრალოდ, წერილის თავისუფალი verso გამოყენებულია საწერად, ქაღალდის დეფიციტის გამო¹. წერილი უთარილოა, დამწერი უცნობი. წაკითხვის თვალსაზრისით სირთულეს არ წარმოადგენს².

წერილის ტექსტი*

انه من جناب والى ولايات العظام ايركلى خان
الى دينكل حاجى طندى حفظه الله تعالى من بليات

¹ ამის მავალითები მრავლადაა მე-18 — მე-19 სს-ების დაღესტნურ არაბულ დოკუმენტებში.

² ტექსტს არ ახლავს არც ერთი ამხსნელი ნიშანი („ზამირ იშარა“). ამხსნელი ნიშნები არ ახლავს აგრეთვე ამავე პერიოდის ომარ ხანის წერილს დავით ციციშვილისადმი (დაცულია კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ფონდში, ArLd № 317). იხ. თ. მარგველაშვილი, საქართველოსა და დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან დაღესტნური წარმოშობის ერთი არაბულენოვანი საბუთის მიხედვით, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, 1957, გვ. 95.

* დაცულია სტრიქონთა დედნისეული რიგი.

الدارين وبعد فالمراد من المزبور بعد ان تكون
في صحة وعافية فقد سمعنا بانك تريد خآت sic...⁴
مودتنا فلما كان الامر كذلك لزم عليك بان
تجى مع كم رجل الى عندنا باطمئنان⁵ الخاطر ان شاء الله⁶
تعالى بعد اوصول لتصلحوا معك وتحدوا على
الصدقة فان تكون راسخا وثابتا في الخآة
لترئى خيرا كثيرا لا يكون منا اليك الا الاحسان
والخير باقى اقوالنا في فم حامل السلام
თ ა რ გ მ ა ნ ი⁸

დიდებულ გამგებელთა გამგებლის ბატონის ირაკლის ხანისაგან დენგალ ჰაჯი ტინდიელს, ალლაჰი, მაღალიმც არს, დაიფარავს მას სააქაოს და საიქი-ოს განსაცდელთაგან!

ხოლო შემდეგ (აი, რა): ამ წერილის სურვილია, იყოთ კარგად და ჯან-მრთელად. ჩვენ გავიგეთ, რომ შენ გსურს ჩვენთან... გულწრფელი მეგობრუ-ლი სიყვარული. როცა საქმე ამგვარადაა, შენ გევალება, მოხვიდე ჩვენთან გულდამშვიდებით რამდენიმე კაცთან ერთად, თუ ისურვებს ალლაჰი, მაღა-ლიმც არს, რათა მოვირგდე შენთან, მოსვლის შემდეგ, და შევეთანხმდეთ გულწრფელობით. თუ შენ მტკიცე და ურყევი იქნები მეგობრობაში, ნამდვი-ლად ეწევი ბევრ სიკეთეს. ჩვენგან შენ გექნება მხოლოდ კეთილი მოპყრობა და წყალობა. დანარჩენს გეტყვის სალმის გადმომცემი.

წერილის ავტორი, როგორც აღენიშნეთ, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე მეორეა. ხოლო ადრესატი — დენგალ ჰაჯი ტინდიელი. ტინდი (ტინდალ) სა-ქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ერთ-ერთი დაღესტნური თე-მის სახელია და ამ თემის მთავარი აულია ანდის ოლქში⁹, ცხოვრობენ ხუნძე-ბი. ამ ხუნძური თემის შემადგენლობაში შედიოდა ბოგულალის სამხრეთით მდებარე 6 სოფელი¹⁰. როგორც ე. კოზუბსკი შენიშნავს¹¹, აქ ბევრი ხილის ბა-ღებია. მინერალური წყალიც არის, რომლითაც მცხოვრებლები ჩიყვს მკურნა-ლობენ. მისდევენ მალდის წარმოებას. ქართველები მათ უწოდებდნენ „ბო-ლოზს“¹², ხოლო თავიანთ თავს ამ თემის მცხოვრებნი „იღერის“ უწოდებდნენ¹³.

³ ტექსტშია: بنصححة

⁴ სტრიქონის დასასრული გადაშლილია, ვერ იკითხება.

⁵ ტექსტშია: باطمئنان

⁶ ان شاء الله არა აქვს დიაკრიტიკული პუნქტუაცია.

⁷ ტექსტშია: خير كثير

⁸ არაბული წერილის დედანს ახლავს ე. მ. ბარკუევის მიერ დადგენილი წერილის რაობა და მის მიერვე შესრულებული რუსული თარგმანი. თარგმანი სწორია. გამოტოვებულია მხოლოდ ზოგიერთი სიტყვის თარგმანი, რითაც აზრი არ დამახინჯებულა.

⁹ დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით წუშადის რ-ნი, რაიონული ცენტრი აღვა-ლი.

¹⁰ История Дагестана, М., 1967, т. I, стр. 330.

¹¹ Е. Козубский, Памятная книжка Дагестанской области, Темир-хан-Шура, 1895, стр. 208—209.

¹² იჭვე.

¹³ История Дагестана, გვ. 330.

ცნობილია, რომ მე-18 საუკუნეში განსაკუთრებით გაძლიერდა ლეკეზის¹⁴ და ქართლ-კახეთში. ამ თარეშების შედეგი იყო ვახუშტი ბატონიშვილის¹⁵ წიგნით „...ჯდომანი, სრვანი, ტყუენანი, ოჯრებანი დაუცადებელნი და იავარნი კახეთსა შინა“¹⁴. და არა მარტო კახეთსა შინა. 1754 წელს ხუნძეთის ბატონმა ნურსალბეგმა (იგივე ნუცალ-ხანი) ააოხრა კახეთი, არაგვი გადმოლახა და ქართლში შეიჭრა¹⁵. პაპუნა ორბელიანის თქმით, „რაც დაღისტანში ბელადები და უფროსი ჯარები კაცები იყვნენ, თან გამოყოლოდნენ (ხუნძახის ბატონს, ნ. ყ.) და ამისათვის დიდი ჯარი შეყარილიყო“¹⁶. მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა მკადისჯვრის ციხესთან, მდ. ნარეკავის ხეობაში მუხრან-დუშეთის გზაზე¹⁷. „შეიქნა ომი ფიცხელი, რომ უფიცხე აღარ ეგებოდა“¹⁸. ამ ბრძოლაში სძლიეს ქართველებმა ლეკებს და უკუაქციეს ისინი.

1755 წელს ნურსალ ბეგი კვლავ წამოვიდა კახეთზე ოციათასიანი ლაშქრით¹⁹. მოადგა ყვარლის ციხეს და ალყა შემოარტყა მას. ამ ბრძოლაში ერეკლემ თავისი სტრატეგიული ნიჭის წყალობით ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა: „ყვარლის ციხის ბრძოლა თავისი მნიშვნელობის გამო „ასწლიან ლეკური ომის“ პირობებში თამამად შეიძლება მივიჩნიოთ ერთგვარ მარტყოფად თუ ბახტრიონად“²⁰.

1785 წელს უმა ხანი (სხვადასხვა ქართული წყაროებით ომარ-ხანი, ძე ნურსალბეგისა²¹) დიდძალი ჯარით შემოესია კახეთს და გაიმარჯვა კიდეც. დადებული ხელშეკრულების თანახმად ერეკლეს 5 ათასი მან. უნდა გაეღო ყოველწლიურად ომარ ხანისათვის. ომარ ხანი სამაგიეროდ ჰპირდებოდა თავდაუსხმელობას²². ამის მიუხედავად, თავდასხმები მაინც გრძელდებოდა იმავე ომარ ხანისა და სხვა დაღესტნელ ფეოდალთა მხრიდან²³. ლეკთა ბოლომოუღებელი თავდასხმები და წვრილ-წვრილი თარეშები მეტად დიდ ვნებას აყენებდა ქვეყნის მეურნეობას. დაეცა მესაქონლეობა, გაპარტახდა მოსახლეობა²⁴.

აი, ამ ძნელბედობის ხანაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქართველ და დაღესტნელ ტომებს შორის კეთილშობილურ ურთიერთობას. ფეოდალური საქართველო დაინტერესებული იყო დაღესტანთან მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა, რათა შესაძლებლობა მისცემოდა ვაჭრობის გაშლა-

14 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 621.

15 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, 1965, გვ. 204.

16 პაპუნა ორბელიანი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. ჭიჭინაძის გამოც. 1913, გვ. 213.

17 საქართველოს ისტორია, 1958, I, გვ. 351; История Дагестана, გვ. 383. უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ უკანასკნელში არასწორადაა გადმოცემული ქართული ტოპონიმები: ...Мчадис-Джавари (на Муракско-Душетской дороге).

18 პაპუნა ორბელიანი, იქვე. გვ. 214.

19 ნ. ბერძენიშვილი, იქვე. გვ. 205—206; საქართველოს ისტორია, 1958, გვ. 351.

20 თ. ბოცვაძე, საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, 1968, გვ. 178.

21 თ. მარგველაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 97.

22 История Дагестана, стр. 383.

23 იქვე.

24 დ. მეგრელაძე, დაღესტან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, მაცნე, 1967, № 6, გვ. 138—139.

გაფართოებისა, მესაქონლეობის, საერთოდ მეურნეობის განვითარებისა და ბოლოს პოლიტიკური მშვიდობიანობის მოპოვებისა. ერეკლე II-ს ბევრჯერ მიუმართავს მოსაზღვრე დაღესტნური თემებისათვის — დიდოელების, ანწუხელებისა და კაპუჭელებისათვის, ჰარ-ბელაქნისათვის, რათა ეცხოვრათ მეზობლურად და მათ შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარებულიყო²⁵. თავის მხრივ ზოგი დაღესტნელი ფეოდალიც, როგორც ჩანს, ცდილობს ერეკლესთან დაზავებას. ამ მხრივ საგულისხმოა ზემომოყვანილ წერილში შემდეგი მომენტი. ერეკლე მიმართავს ჰაჯი დენგალ ტინდიელს, გავიგეთ, რომ შენ გასურს ჩვენთან მეგობრობა და სიყვარულიო. მე-18 საუკუნის II ნახევარში არაერთი შემთხვევა ყოფილა, როდესაც დაღესტნელთა რაზმები საქართველოს ლაშქართან ერთად მხარდამხარ იბრძოდნენ საერთო მტრის წინააღმდეგ²⁶.

ერეკლე II-ის წერილი დაღესტნელი დენგალ ჰაჯი ტინდიელისადმი დაღესტან-საქართველოს ურთიერთობის ამსახველი ერთ-ერთი დოკუმენტია და ამდენად საყურადღებო. წერილის მიხედვით ჩანს ორივე მხარის მისწრაფება კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებისაკენ.

Н. Г. КАНЧАВЕЛИ

ПИСЬМО ИРАКЛИЯ II-ГО ДЕНГАЛ ХАДЖИ ТИНДИНСКОМУ

(Резюме)

В отделе рукописей ИИЯЛ Даг. ФАН СССР хранится письмо грузинского царя Ираклия II-ого к одному из знатных дагестанцев Денгал Хаджи Тиндинскому.

Письмо написано на арабском языке. В статье представлен арабский текст с грузинским переводом.

Из документа явствует стремление обеих сторон установить дружеские добрососедские отношения.

²⁵ История Дагестана, зб. 384.

²⁶ იქვე, зб. 385.

ნათელა ჯავახიშვილი

(ივ. ჯავახიშვილის პირადი არქივიდან)

პროფესორ მიხეილ ალექსანდრეს ძე კოლიევეტოვის ოთხი წიერილი ივანე ჯავახიშვილის არქივიდან

ცნობილი ისტორიკოსის, პროფ. მ. ა. პოლიევეტოვის, მოღვაწეობა თბილისის სახ. უნივერსიტეტში მისი დაარსების პირველივე წლებიდან იწყება (1920)¹.

იგი პეტროგრადიდან 1919 წ. აგვისტოში იტყობინებოდა დეპეშით თავისი მზადყოფნის შესახებ, დახმარებოდა ახლად დაარსებულ უნივერსიტეტს:

„Готов предложить свои услуги если могу быть чем нибудь полезным“.

პროფ. მ. ა. პოლიევეტოვმა 1894 წ. დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი.

სტუდენტობისას იგი ძირითადად რუსეთის დიპლომატიის (პოლიტიკის) ისტორიის საკითხებზე მუშაობდა გამოჩენილ ისტორიკოსებთან — პროფ. ს. ფ. პლატონოვთან, ს. მ. სერედონინთან, ა. ს. ლაპო-დანილევისკისთან და ჩენოვთან. უნივერსიტეტი მან პირველი ხარისხის დიპლომით დაასრულა. მისი სადიპლომო ნაშრომი — „Екатеринская комиссия для составления проекта нового уложения: ее организация и внешняя история“ — ოქროს მედლით იყო დაჯილდოებული.

უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე მ. ა. პოლიევეტოვი პროფ. პლატონოვის წარდგინებით დატოვეს რუსეთის ისტორიის კათედრასთან საპროფესოროდ მოსამზადებლად. ამის შემდეგ იგი მივლენილი იყო დასავლეთ ევროპის არქივებში სამუშაოდ (ტურინში, ვენეციაში, რომში — ვატიკანის არქივების საცავებში). იგი სრულყოფილად ფლობდა რევროპულ ენას — ინგლისურს, ფრანგულს, გერმანულს, იტალიურს, შვედურს და პოლონურს. ენების ცოდნამ განაპირობა ფრიად განათლებული დამწყები მეცნიერის მომავალი. იტალიაში მუშაობის დროს იგი გაიტაცა ხელოვნებისა და ხელოვნობმძღვრების ისტორიამ, უმთავრესად დაინტერესდა შუა საუკუნეებისა და აღორძინების ხანის ხელოვნების ისტორიის საკითხებით. ბერლინის უნივერსიტეტში მან გამოჩენილ სპეციალისტებთან საგანგებოდ მოისმინა ხელოვნების ისტორიის კურსი.

მ. ა. პოლიევეტოვი ამ დარგის ბრწყინვალე მკოდნე იყო: მას გამოქვეყნებული აქვს წერილები ხელოვნების ისტორიის საკითხებზე.

¹ წინასიტყვაობისათვის ბიოგრაფიული ცნობებით ვისარგებლეთ პროფ. იასე ცინცაძის წერილიდან — პროფ. მ. ა. პოლიევეტოვი“. იხ. თსუ-ს შრომები, XXV, 1943, გვ. 245.

მივლინებიდან დაბრუნების შემდეგ, მ. ა. პოლიევკტოვმა სამეცნიერო მუშაობასთან ერთად პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც მოჰყიდა ხელი.

1900 წ. იგი განმეორებით გაემგზავრა დასავლეთ ევროპაში (ბერლინი, დრეზდენი, კოპენჰაგენი, სტოკჰოლმი, ვენა) სახელმწიფო არქივებში სამუშაოდ. რუსეთში დაბრუნების შემდეგ (1902), მან მუშაობა განაგრძო რუსეთის მთავარ არქივებში და ამავე დროს ლექციებს კითხულობდა რუსეთის ისტორიაში (პრიატ-დოცენტის წოდებით) პეტერბურგის უნივერსიტეტში და ქალთა უმაღლეს კურსებზე; ქალთა პედაგოგიურ ინსტიტუტში იგი კითხულობდა ხელოვნების ისტორიის კურსს.

მოკლე დროის შემდეგ მ. ა. პოლიევკტოვმა წარადგინა შრომა სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად „Балтийский вопрос в русской политике после Ништадтского мира“. ზემოხსენებულ ნაშრომში (1908 წ.) მას მიენიჭა რუსეთის ისტორიის მაგისტრის წოდება.

ამის შემდეგ იგი მიიწვიეს გენერალურ შტაბსა და საზღვაოსნო აკადემიაში ლექციების წასაკითხად. დროდადრო იგი განაგრძობდა მუშაობას დას. ევროპის ცნობილ არქივებში. ერთდროულად მუშაობდა ხელოვნების ისტორიის საკითხებზეც.

1917 წ. მ. ა. პოლიევკტოვი იყო პეტროგრადის უნივერსიტეტის პროფესორი. 1918 წ., როგორც საარქივო საქმის დიდი მცოდნე, იგი მიიწვიეს საარქივო რეფორმის დამმუშავებელ კომისიაში და მას შემდეგ, რაც დაარსდა საარქივო საქმის მთავარი სამმართველო, იგი დაინიშნა ამ დაწესებულების ერთ-ერთი სექციის გამგედ.

მისივე აქტიური მონაწილეობით, მისი მეუღლის — რუსუდან ნიკოლოზის ასული ნიკოლაძის — დახმარებით მოხერხდა პოლიციის არქივის ხანძრისაგან გადარჩენა. იმავე დღეს, პროფ. მ. ა. პოლიევკტოვის ინიციატივით ჩამოყალიბდა რევოლუციის ისტორიული საბუთების შემკრები და დამცველი კომიტეტი, რომლის ქმედითი წევრები იყვნენ მ. ა. პოლიევკტოვი თავის მეუღლესთან, პროფ. რ. ნ. ნიკოლაძესთან ერთად. მათი შემწევობით შესაძლებელი შეიქნა რევოლუციის პირველივე დღეებში არქივების აღრიცხვა-დაცვა, მათივე ინიციატივით საგანგებოდ გამოყოფილი ჯარის ნაწილების დახმარებით.

1920 წ. მ. ა. პოლიევკტოვი საქართველოში ჩამოვიდა. მან თავისი სამეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობა სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებამდე მჭიდროდ დაუკავშირა საქართველოს და თბილისის სახ. უნივერსიტეტს.

პირველ წლებში, თბილისის უნივერსიტეტში პროფ. მ. ა. პოლიევკტოვი ძირითადად განაგრძობდა რუსეთის ისტორიის (და სხვა დარგებშიც) კურსის კითხვას. მაგრამ მალე მან თავისი სამეცნიერო მუშაობა ქართულ უნივერსიტეტში ახლებურად წარმართა: თუ რუსეთში 20 წლის მანძილზე იგი რუსეთ-ევროპის ურთიერთობის საკითხებზე მუშაობდა, საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ იგი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხებით დაინტერესდა. როგორც რუსეთის არქივების საუკეთესო მცოდნე, მან ამ დარგის არაერთ მნიშვნელოვან საარქივო დოკუმენტს მიაკვლია და გამოაქვეყნა კიდევ, რითაც დიდი ღვაწლი დასდო საქართველოს ისტორიის მრავალი საკითხის შესწავლის საქმეს.

მ. ა. პოლიევკტოვისა და ივ. ჯავახიშვილის მიმოწერაში მ. ა. პოლიევკტოვის მოღვაწეობის სწორედ ეს მხარეა ასახული. მ. პოლიევკტოვის წერი-

ლები ივ. ჯავახიშვილისადმი, რომელთაც ქვემოთ ვაქვეყნებთ, აშკარად ჩვენი მის გულითად დამოკიდებულებას არა მარტო ქართული მეცნიერებისადმი, არამედ თვით ჩვენი ქვეყნისადმი. ეს გარემოება მით უფრო თვალსაჩინოა და დასაფასებელი, რომ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ პერიოდში რუსეთის პროფესორების ნაწილი მტრულად შეხვდა ქართული უნივერსიტეტის დაარსებას.

მ. ა. პოლიევქტოვის თავდადებული და მეტად ნაყოფიერი შრომა ბუნებრივად დიდ სიხარულსა და აღტაცებას იწვევდა ივ. ჯავახიშვილში და იგი ღირსეულ შეფასებას აძლევდა ღვაწლმოსილი მეცნიერის კვლევას. ამ პირუთვნელ შეფასებაზე პროფ. მ. ა. პოლიევქტოვი მისაბაძი თავმდაბლობით უპასუხებდა.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ერთად მოღვაწეობის განმავლობაში (და შემდეგაც!), მათ აკავშირებდათ როგორც მეცნიერული ინტერესები, ასევე გულითადი, ურთიერთისადმი დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით გამსჭვალული დამოკიდებულება.

ამავე წერილებიდან ჩანს, რა მძიმე პირობებში უხდებოდა მ. ა. პოლიევქტოვს მივლინებების დროს არქივებში მუშაობა. მაგრამ მის სურვილს, რაც შეიძლება მეტი მასალა მოეპოვებინა მივლინების მოკლე დროში, პირობების სირთულე წინ არ ეღობებოდა.

მის. პოლიევქტოვის მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი მხარეა მისი პედაგოგიური მოღვაწეობა თბილისის სახ. უნივერსიტეტში (1920—1942), სადაც გამოიმდევნა მისი სურვილი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის პედაგოგიურ საქმიანობასთან შეთავსებით დაახლოებოდა ქართველ სტუდენტობას. ამისათვის მან იმდენად შეისწავლა ქართული ენა, რომ მათ საგამოცდო პასუხებს ქართულ ენაზე ისმენდა. იგი დიდი გულისხმიერებით ეპყრობოდა ახალგაზრდაობას. მას არაერთი ჰყავდა აღზრდილი რუსეთშიც და საქართველოშიც. პროფ. მ. ა. პოლიევქტოვს თავის სტუდენტებისა და ასპირანტების არა მარტო აკადემიური მოსწრება აინტერესებდა, მას გულთან ახლო მიჰქონდა მათი ცხოვრებისეული ყოველი წვრილმანი.

მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო ხანებში იგი ავადმყოფობდა, უკანასკნელ დრომდე არ შეუწყვეტია არც სამეცნიერო კვლევა-ძიება და არც ასპირანტებთან მუშაობა.

როგორც მ. ა. პოლიევქტოვის ივ. ჯავახიშვილისადმი მიწერილ ერთ-ერთ წერილში ვკითხულობთ, მ. პოლიევქტოვს მომავლის დიდი გეგმები ჰქონდა დასახული. მათი მთლიანად განხორციელება მან ვეღარ მოასწრო. მის მიერ დატოვებულია მნიშვნელოვანი სამეცნიერო გამოკვლევები და საარქივო მასალები კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ, რომლებიც დაფუძნებულია საარქივო მასალების კვლევაზე.

პროფ. მ. ა. პოლიევქტოვის არქივში, რომელიც საქ. სსრ ცენტრარქივის ფონდებშია დაცული, ინახება მისი რამდენიმე საკვებით დასრულებული და გამოსაქვეყნებელი მომზადებული ნაშრომი საქართველოს და რუსეთის ურთიერთობის საკითხებზე.

პროფ. მ. ა. პოლიევქტოვის 4 წერილი ივ. ჯავახიშვილისადმი ერთხელ კიდევ ადასტურებს მის დიდ დაინტერესებას ზემოხსენებული საკითხებით.

² მ. პოლიევქტოვის წერილები ივ. ჯავახიშვილისადმი დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ივ. ჯავახიშვილის პირად არქივში (№№ 2147—2150).

ივ. ჯავახიშვილის ორი წერილი კი (ერთხელ უკვე გამოქვეყნებული)³ საკმაოდ დამაჯერებელი საბუთია იმისა, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ღვაწლმოსილი მეცნიერის გამოკვლევებსა და გამოსაქვეყნებელ საარქივო მასალებს საქართველოს ისტორიისათვის.

პროფ. მ. ა. პოლივეკტოვის სახელი, ივ. ჯავახიშვილის აზრით (მისი მოღვაწეობისა და ნამოღვაწის გამო), „ოქროს ასობით“ ჩაიწერა საქართველოს ისტორიოგრაფიაში.

Боржом, дача Островской,
1926. VIII 26

Глубокоуважаемый Михаил Александрович!

Ваше письмо¹¹ подтвердило то радостное для грузиноведов известие, о котором была помещена маленькая заметка в «Заре Востока». Это большой подарок для нас. С нетерпением жду обнародования этого памятника¹². Вы так избаловали нас, что я решаюсь просить Вас навести справки, нет ли описания посольства в Карталинское [царство] конца XVI или начала XVII в. Если бы таковое оказалось, Вы несказанно обязали бы нас, если издали и этот памятник. Дело в том, что у нас не хватает описания послов как раз центра Грузии, ц[арст]ва Карталинского, и такая находка восполнила бы этот существенный пробел и дала бы нам возможность сопоставить сведения русских послов с данными грузинских, персидских и западноевропейских источников.

Вы оказываете такую неоценимую услугу русской и грузинской истории, вносите столько свежего, еще не обнародованного материала, что Ваше имя впишется, как говорится, золотыми буквами в нашу историографию и Ваши труды будут настольными книгами у грузиноведов и исследователей по сношению России с Кавказом и Востоком (...). Благодарю Вас за письмо и надеюсь, еще обрадуете меня сведениями о себе и своих достижениях. До 15 сентября буду в Боржоме. Желаю Вам всего хорошего, главное здоровья.

Жена моя благодарит за память и просит Вам передать привет.
Искренне Вас уважающий И. Д.

Тбилиси, 1937, 10 IX.

Глубокоуважаемый Михаил Александрович!

Сердечно благодарю за Вашу прекрасную книгу¹², которую Вы так любезно занесли мне в музей. Хотя я по горло занят Руставелевской выставкой¹³, все же трудно было удержаться от соблазна: читаю с большим наслаждением изданные Вами памятники. Еще раз приношу Вам искреннюю благодарность и желаю Вам здравия и бодрости для продолжения и завершения столь важной для науки, особенно для истории Грузии, задачи.

Глубоко Вас уважающий И. Джавахишвили.

³ ივ. ჯავახიშვილის 2 წერილი მ. პოლივეკტოვისადმი გამოქვეყნებულია კრებულში: «Летопись дружбы», т. II, 1961, Тб., გვ. 86—88. ივ. ჯავახიშვილის და მ. პოლივეკტოვის ურთიერთობის მეტი სისრულის წარმოსადგენად საჭიროდ ვცანით ამ წერილების მოტანა მ. პოლივეკტოვის წერილების წინ.

[1921—1922 წლები]

Глубокоуважаемый Иван Александрович! Пока все идет отлично. Вошел в сношение со здешней грузинской миссией, получил все необходимые разрешения на вывоз библиотек¹ в Тифлис и заручился от миссии согласием взять на себя доставку таковых в Тифлис. В миссии всякие дипломы такого рода выдает некто Дамиан Антонович Джугуш², человек весьма толковый.

Передал издания Университета в Лазаревский институт (Институт Востоковедения) и получу в обмен его издания. Передал бумаги в Московское математическое общество и оно тоже обещало свои издания; вероятно получу и те из изданий Московского Арх. Общ-ва, какая есть в продаже. По возвращению из Питера соберу все эти книги и буду устраивать их переправку в Тифлис.

Все это стоило немало хлопот, для чего пришлось на целую неделю задержаться в Москве (завтра двигаюсь в Питер); жизнь же здесь безумно дорога. Менее чем с 5.000.000 советскими денежными знаками в день не обойдешься. Для завершения всех дел необходимы дополнительные средства. Сегодня послал Вам телеграмму о высылке дополнительно 15.000.000 руб. на грузинскую валюту по адресу: Петроград, Кирочная 7, квр. Лапшина, М. А. Полиевктову. Послать, вероятно, можно через банк, но только лучше полученную грузинскими деньгами сумму предварительно разменять на советские (если банк принимает таковые). Очень большая потеря на курсе. Здесь грузинские: 100.000 р = 1.000.000 советским знаком. Вероятно Михаил Дмитриевич не откажется взять на себя эти хлопоты, за что заранее приношу ему благодарность. Не получив денег буду в большом затруднении.

В Москве видел Марра и Ольденбурга; удалось кое что выяснить, но разговор будет еще продолжаться в Питере; тогда и напишу.

Всем привет

Ваш М. Полиевктов.

16 IX 1925 г.

Глубокоуважаемый Иван Александрович! Оставляю у Вас в кабинете тот список древне-русских слов, о котором я Вам говорил. Очень буду Вам признателен, если Вы отметите для них соответствующие грузинские термины. Мне очень бы хотелось сдать эту часть моей работы³ в печать до отъезда в Батум на съезд, а потому если это Вас не затруднит, хотелось бы иметь ответ к субботе.

Простите за беспокойство! Заранее приношу свою признательность. Искренне уважающий Вас и всегда готовый к услуге

М. Полиевктов.

Глубокоуважаемый Иван Александрович! Зная, с каким интересом Вы относитесь к моим последним работам⁴, хочу поделиться с Вами результатами (правда, еще далеко не законченными) моих архивных изысканий за этот мой приезд в Москву.

Я остановился на этот раз на посольстве из Москвы (кн. Ефимий Мышецкий и дьяк Ив. Ключарев) в 1640—43 гг. к Теймуразу I⁴.

Статейный список этого посольства (еще менее известный до сих пор, чем Голочановский, можно сказать совсем неизвестный лишь краткие выдержки у Броссе в «Переписке грузинских царей»⁵ во введении)

не менее, а в некоторых отношениях даже более интересен, чем Толочанов. Яркая картина взаимоотношений в XVII в. Грузии (в целом), Персии и России. Много ценных данных по внутренней истории Восточной Грузии (Кахетии): цифровые данные о целом ряде местностей (Алаверди, Загем, «Шонта», Греми), о церковных постройках и т. п. Отчетливая картина разоренной Кахетии персами и в этом отношении интересный контраст с Имеретией Толочанова (хронологическая разница очень небольшая). В других документах этого посольства (наказ послан, подробная опись того, что и кому они везли) также целый ряд крайне интересных исторических и бытовых подробностей. Полная возможность поименно восстановить весь двор и правительство Теймураза I. Словом, и в этом году надеюсь снова подготовить для грузиноведов некоторое количество свежего и довольно сочного материала.

Параллельно с этим не оставляю и более широких замыслов, о чем мы с Вами не раз говорили — полное издание памятников грузино-русских отношений сперва за XVII век, а потом и дальше. Пересмотрел (правда) весь материал в бывшем Архиве Министерства Иностранных Дел за XVII век и составил его систематический обзор. Много свежего и совершенно не тронутого (ряд грамот и писем, не вошедших в издание Броссе, несколько неизвестных еще статейных списков, много данных и о пребывании в Москве митрополита Никифора, царевича Николая, внука Теймураза, царя Арчила и др.).

Статейный список Мышецкого списал весь; теперь сижу над другими документами этого посольства.

К сожалению, внешние условия работы складываются не особенно благоприятно. На весь Август московские архивы закрываются. Приходится спешить и часть документов приходится отдавать переписывать, что при моих скромных средствах в этом году довольно затруднительно. На август еду в Ленинград, хочу посмотреть кое-что в тамошних архивах, где, как у меня есть сведения, тоже есть кое-что по тому же вопросу о грузино-русских отношениях. Сперва думал закончить работу здесь, но теперь придется снова возвращаться сюда в сентябре, что тоже удорожает поездку.

Как поживаете, что подельваете?

Из Тифлиса об университетских делах имею очень мало известий. Рад буду получить от Вас весточку и если у Вас есть какие нибудь поручения или справки, охотно готов все сделать. На весь август мой адрес: Ленинград, Надеждинская 20, кв. 11 (у А. Е. Преснякова); с 1 по 15 сентября — Москва, Новинский бульвар, 113, квар. 3 (у Э. Я. Развиловского).

Пока всего хорошего.

Будьте здоровы. Искренний привет Вам и глубокое почтение Вашей супруге.

Искренне уважающий Вас

М. Полиевктов.

(1926 г. июль)

Глубокоуважаемый Иван Александрович! Только здесь в Москве, по возвращении из Петербурга, на днях получил Ваше лестное для меня письмо⁶, чем и объясняется столь поздний ответ на него. Ваш отзыв о моих последних работах мне особенно ценен. Скажу, однако — не я балую грузиноведов: Меня балует судьба. Ведь архивные поиски своего рода лотерея. А если те счастливые номера, которые мне до этого времени удавалось вытаскивать, окажут сильную пользу историкам

Грузии, радостно будет у меня на душе. Повторю то чем я закончил предисловие к моему Толочанову (и что не было с моей стороны словами): буду рад, если чем нибудь смогу отблагодарить за все то хорошее, что я встретил в Грузии.

Что касается интересующего Вас вопроса, то думаю, что в русских архивах кое-что по этой части найдется, но не так много, как для Кахетии и Западной Грузии. Материалы за XVI в. и начала XVII в. (до 1613 г.), как Вам известно, изданы Белокуровым⁷, и, по-видимому исчерпывающим образом (как я думал и раньше, как убеждаюсь и после моих последних поисков за это лето). В этих материалах, однако, все посольства в Грузию за это время имеют своим объектом Кахетию, исключая одного — дворянина Михаила Игнатьевича **Татищева** и дьяка **Андрея Иванова** 1604—1605 гг. (Белокуров, стр. 420—551). Следует, однако, оговориться, что у Белокурова могут быть внутри отдельных статейных списков **пропуски**, за последующее время — так до 20-х годов XVII в., кое-что, вероятно, найдется. Так думаю, что может быть не безинтересно дело, озаглавленное так «1616 г. июль—август. Отправление (несостоявшееся) в Грузию к царю Теймуразу гонца Григория Веревкина, который доехав до Казани возвратился в Москву по причине нападения Шаха Аббаса на Грузинскую землю. Тут-же отписки воевод терских о полученных тамо вестях ответными на оное от государя грамот», или другое «1612 апреля 16, — 1621, приезд к царю Михаилу Федоровичу грузинского посланника игумена Харитона от царя Теймураза с известием о пленении и разорении Иверской земли...» Мне лично эти дела известны лишь по описям, и **очень беглому** просмотру: посольство Ефимия Мышецкого почти целиком взяло все мое время, оставляя лишь небольшие досуги для других работ. Но я все более и более убеждаюсь в необходимости начать систематическое издание материалов за XVII век (пополнив их и из других архивов, кроме бывшего архива Мин. Иностр. Дел — тут вот, быть может, по Белокурову можно будет сделать некоторые дополнения за XVI — начала XVII вв.). Подготавливаю в этом отношении детально разработанный план.

Поездка моя дала мне очень много. Кроме главной работы, удалось сделать несколько небольших побочных. Ознакомился в подлиннике с «делом о грузинском заговоре 1832—33 гг.» (29 больших томов — очень интересные)⁸; произвел некоторые разыскания по части материалов по истории Грузии в Архивах б. Государственном и Мин. Внутренних Дел; по просьбе Арч. Микадзе и Гришашвили разыскал рукопись Ал. Чавчавадзе «Краткая история Грузии и ее соврем. состояние 1801—1831» (которая, на проверку, оказалась не историей Грузии, но запиской, поданной Чавчавадзе Николаю I); удалось наконец набрать кое-что интересное и для тех «записок декабриста А. Муравьева», рукопись которых в нашей библиотеке⁹. Имел много интересных и весьма полезных для меня разговоров, как например, с молодым историком А. И. Андреевым (в настоящее время лучший археограф и специалист по изданию документов; беседа с ним приняла у нас форму правильного археографического диспута по поводу «Толочанова», чем не премину воспользоваться при последующих изданиях. Словом интересного много, работы хватит на долго и не на одного человека — надо кликать клич о помощи.

Рад был узнать о Вашем здоровье. Я так и был уверен, что полезный отдых совершенно восстановит Ваши силы¹⁰. Значит еще много и много поработаем вместе в нашем дорогом Университете. Теперь и

Ваша супруга, которой в свою очередь прошу передать мой низкий поклон, успокоится и отдохнет душою.

Мне удалось отдохнуть сравнительно мало. Архивная работа, такая на вид «не от мира сего», все мои нервы трепит. Вся надежда на обратный путь, который рассчитываю, как и сюда, сделать по военно-грузинской дороге и при том в очень приятном для меня обществе: везу знакомить с Тифлисом моего лучшего друга, Владимира Александровича Голованя (историк искусства).

Двинуться отсюда думаю числа 16—17-го. Значит, теперь уже скоро свидимся. Надеюсь это письмо еще застанет Вас в Боржоме. Всего лучшего: Крепко жму Вашу руку.

Привет! М. Полиевктов

7.IX.26 г. Москва 34. Крапоткинская набережи, 5/1. Общежитие Цекубу.

შენიშვნები

1. მის. პოლიევკტოვმა დაახლ. 1920—21 წლ. პეტროგრადიდან ჩამოიტანა და თბ. სახ. უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკას გადასცა პირადად თავისი და აღმოსავლეთმცოდნე ვლ. თ. მინორსკის მდიდარი ბიბლიოთეკები.

ს. ჯორბენაძე უნივერსიტეტის ისტორიაში წერს: „უნივერსიტეტს გახსნის დღეს არცერთი წიგნი არ გააჩნდა, მაგრამ სულ მალე, არა მარტო შეიქმნა, არამედ გვიანტურად გაიზარდა მისი ბიბლიოთეკა, რაც პირველ რიგში უნივერსიტეტის ხელმძღვანელ პროფესორთა მეცადინეობის შედეგი იყო. მათ იზრუნეს სხვადასხვა ლიკვიდირებულ კულტურულ საგანმანათლებლო დაწესებულებათა ბიბლიოთეკების გადმოცემაზე, პატრიოტულ საქმედ აქციეს საზოგადოებათა და ცალკეულ პირთა წიგნადი ფონდები სემოწირულობანი უნივერსიტეტის სასარგებლოდ.“ (ს. ჯორბენაძე, თსუ 1918—1968 წწ., გვ. 36. ხაზგასმა ჩვენია ნ. გ.).

2. ჯგუშია დამიანე ანტონის ძე — საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენლობის თანამშრომელი მოსკოვში.

3. იგულისხმება მ. ა. პოლიევკტოვის ნაშრომი „Посольство стельника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию 1650—1652 гг. изд. ТГУ, 1926.

4. Посольство кн. Мыщецкого и дьяка Ключарева в Кахетию, 1640—1643. изд. ТГУ — 1928.

5. მარი ბროსე. «Переписка на иностранных языках Грузинских царей с Российскими государями от 1619—1770 г.», СПб., 1861 г.

6. იხ. აქვე, ივ. ჯავახიშვილის წერილი №1, 1926.

7. ბელოკუროვი — «Сношения России с Кавказом», Материалы извлеченные из Московского Главного Архива МИД; вып. 1, 1578—1613 гг. Материалы для русской истории... «Поездка старца Арсения Суханова в Грузию (1637—1640 гг.)». ეხება ივ. ჯავახიშვილის თხოვნას დაძევნოს სარქიო მასალები აღმოსავლეთ საქართველოში ელჩობის შესახებ. იხ. აქვე, წერილი №1, 1926.

8. იხ. მ. პოლიევკტოვი — „სარქიო მასალები 1832 წლის შეთქმულების ისტორიისათვის საქართველოში“; საქ. არქ. 1927, II. და მისივე — „1832 წ. შეთქმულება საქართველოში და ახალი მასალები მისი ისტორიისათვის“ გაზ. „კომუნისტი“, 1927, № 41, 20 თებ.

9. იხ. პოლიევკტოვის „Записки декабриста в библиотеке Тифлисского Ун-та. თსუ შრომები, ტ. I. 1936.

10. ივ. ჯავახიშვილმა 1926 წლ. გაზაფხულზე გადაიტანა მძიმე ავადმყოფობა, ზაფხულში მოიკეთა, მაგრამ სექტემბერში გულის შეტევები გაუმეორდა, რამაც კვლავ ლოგინად ჩააწვინა. ამის გამო ბორჯომიდან მხოლოდ ოქტომბრის დასაწყისის მოხერხდა მისი ჩამოყვანა თბილისში, სადაც მან კიდევ კარგა ხანს იავადმყოფა.

11. იგულისხმება პროფ. მ. პოლიევკტოვის წერილი № 3 (1926 წლ. ივლისი), რომლის პასუხია ივ. ჯავახიშვილის წერილი 1926 წ. 26 VIII.

12. ივულისხმება: მ. ა. პოლიევკოვი, „Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений. 1615—1640 (Посольства Веревкина, Харитона, Феодосия, Никифора, Гегенова и Волконского). Тб., 1937.

13. ივულისხმება შოთა რუსთაველის 750 წლის იუბილესთან დაკავშირებული „შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის“ გამოფენა, რომელიც მოწყობილი იყო საქართველოს მუზეუმის შენობაში — 1938 წ. ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით.

Н. И. ДЖАВАХИШВИЛИ

ЧЕТЫРЕ ПИСЬМА ПРОФЕССОРА МИХАИЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА ПОЛИЕВКТОВА ИЗ АРХИВА ИВАНЕ ДЖАВАХИШВИЛИ

(Резюме)

Вниманию читателей предлагается переписка профессора М. А. Полиевктова с И. А. Джавахишвили, в которой отображены дружеские отношения между учеными, их общие научные интересы и сотрудничество. К публикации предпослана общая характеристика научной деятельности профессора М. А. Полиевктова, где отмечена его заслуга перед грузинской исторической наукой.

ნათელა ჯავახიშვილი

ერთი დღემდე უცნობი ფაქტი ივანე ჯავახიშვილის გიოგრაფიიდან

როგორც ცნობილია, 1899 წ. ივანე ჯავახიშვილმა წარჩინებით დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი, სომხურ-ქართული სიტყვიერების განხრით. ამის შემდეგ, პროფესორმა ნიკო მარმა იგი წარუდგინა ფაკულტეტს, როგორც ფრიად მომზადებული და იმედის მომცემი ახალგაზრდა, საპროფესორო წოდებისათვის მოსაზადებლად (1899 წ. 1/VI) 2 წლის ვადით¹.

სამაგისტრო წლების განმავლობაში ნ. მარი ძალიან კმაყოფილი იყო ივ. ჯავახიშვილის წარმატებით და ახასიათებდა მას, როგორც ფრიად გაცნობიერებულს სომხურსა და ქართველმცოდნეობის დარგებში. იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა მის მხურვალე სწრაფვას მკაცრად გამოემუშაებინა თავის თავში წმინდა მეცნიერული დამოკიდებულება შესასწავლი საგნის მიმართ. ნ. მარი ფაკულტეტისათვის წარდგენილ შუამდგომლობაში აღნიშნავდა, რომ ივანე ჯავახიშვილის სტუდენტობისას (1898 წ., III კურსი) ოქროს მედლით დაჯილდოებული ნაშრომი „Жития святых в последнем армянском литургическом памятнике Григория Церенца“² კრიტიკული აზროვნებისა და სამეცნიერო საკითხების ნაციონალისტური ცრურწმენის გარეშე გადაწყვეტის უნარის აშკარა დადასტურებაა³. პროფესორი ნ. მარი განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერული ინტერესების ფართო დიაპაზონს. იგი ერთდროულად ისმენდა ფილოსოფიის ფაკულტეტის ლექციებს ისევე, როგორც ხელოვნების ისტორიას, სამართალსა და სხვა. სწავლობდა სირიულს, კარგად ფლობდა ძველსა და ახალ სომხურს, ძველ ქართულს, რუსულს — სრულყოფილად; ლექციებზე დასახლებული წყაროებისა და ლიტერატურის კითხვით ცდილობდა შეეცხო ცოდნა აღმოსავლეთმცოდნეობაში, მიეღო ფართო საერთო განათლება⁴. სასპირანტო დროის დასასრულისათვის, გამოცდების ჩაბარების შემდეგ, კვლავ პროფესორი ნ. მარის რეკომენდაციით, ივანე ჯავახიშვილი 4 თვის ვადით ბერლინში გაიგზავნა სხვადასხვა კურსის მოსასმენად (შემდეგში ვადა გაუგრძელდა 1902 წ. 1/IV-მდე)⁵. გერმანიაში ყოფნის დროს იგი ძირითადად თეოლოგიისა და ფილოსოფიის დოქტორ გუსტავ ჰარნაკთან მუშაობდა. პროფესორ ჰარნაკთან მუშაობისას ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება მიიქცია როგორც განათლებულმა, ერუდირებულმა და მეტად მუყაითმა მომავალმა მეცნიერმა. პროფესორმა ჰარნაკმა შესთავაზა კიდევ ივ. ჯავახიშვილს ბერლინის უნივერსიტეტში სამუშაოდ დარჩენა, სადაც იგი აპირებდა ქართული ენის კათედრის დაარსებას, რაზედაც ივ. ჯავახიშვილმა უარით უპასუხა, რადგანაც ივ. ჯავახიშვილს კარგა ხნით აღრე ჰქონდა გარკვეული

QVOD FELIX FAVSTVMQVE SIT

AVSPICIS ET AVCTORITATE

MAIESTATIS SUAE POTENTISSIMI ROMANI

GVILELMI II.

IMPERATORIS GERMANORVM

BOHYSSIAE REGIS

RECTORE

GVSTAVO ADOLFO HARNACK

THEOLOGICAE ET PHILOSOPHICAE DOCTORE ET ORDINIS THEOLOGORVM PROFESSORE PVBL. ORD.

vir iuvenis ornatissimus

Johannes princeps Dolschkeff
Revens

scilicet H.

data dextra iurisiurandi loco legibus magistratibusque academicis fidem obedientiam reverentiam pollicitus numero civium Vniuersitatis Fridericae Guilelmae Berolinensis legitime adscriptus est. Cuius rei testes hasce litteras sigillo Vniuersitatis munitas et Rectoris manu subscriptas accepit.

D. Berolini d. 4.

mens.

Junii

anni MDCCCXI.

Harnack

Virum ornatissimum *Johannem principem Duchenoschiff*

civibus Vniversitatis litterariae Fridericae Guilelmae
legitime adscriptum eumque nomen apud ordinem
philosophorum rite professum esse testamur.

Berolini, die 5 mensis *Jun.* anni MDCCCCL.

Decanus et Professores
ordinis philosophorum
Vniversitatis Fridericae
Guilelmae.

Johann

თავისი მომავალი და მოვალეობა: მოეხმარა ცოდნა და განათლება თავისი სამშობლოსათვის.

ივანე ჯავახიშვილის ბერლინში მუშაობის პერიოდი ნ. მარისა და ივ. ჯავახიშვილის მიმოწერაშიც არის ასახული. ასევე, ლენინგრადის საოლქო და მეცნ. აკადემიის ფონდებშია დაცული პროფ. ჰარნაკის წერილები ნ. მართან, როზენთან და სხვებთან და ამის დამადასტურებელი კიდევ სხვა მასალა ივანე ჯავახიშვილის დახასიათებით.

ბერლინში მუშაობის მიმდინარეობისა და ჰარნაკის დახასიათებათა საფუძველზე, ნ. მარამ ფაქულტეტზე მივლინების ვადის გაგრძელების შუამდგომლობა აღძრა და ამით ივ. ჯავახიშვილს სხვა დარგებში მუშაობის საშუალებაც მიეცა. ცნობილია, რომ ივ. ჯავახიშვილმა ბერლინში გერმანულად თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო „ექსტატე მცხეთელის მარტვილობას“ (დაიბეჭდა პრუსიის აკადემიის ორგანოში)⁷, რომელსაც ჰარნაკმა კარგი შეფასება მისცა. იმავე დროს პროფესორმა კ. შულცმა ივ. ჯავახიშვილის დახმარებითა და ხელმძღვანელობით თარგმნა „აბო თბილელის წამება“, რომელიც დაიბეჭდა ჰარნაკის ტექსტებსა და გამოკვლევებში. მაგრამ ამაზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, — ეს ბიოგრაფიული ფაქტები მეტ-ნაკლებად ცნობილია. არის ერთი გარემოება, რომლის შესახებ არასოდეს არაფერი თქმულა არც ივ. ჯავახიშვილის მიერ და არც იმ დროის მონაკვეთთან დაკავშირებულ სხვადასხვა მასალაშია ასახული. არქივის დამუშავების დროს, ივ. ჯავახიშვილის საწერი მაგიდის უჯრაში მივაგენით საბუთს, რომელზედაც გვინდა შევაჩეროთ ყურადღება.

ესაა ორი დოკუმენტი, ბერლინის უნივერსიტეტის მიერ ბოძებული ივ. ჯავახიშვილისათვის. ერთი — ბერლინის უნივერსიტეტის წევრად მიღებას ეხება⁸, ხოლო მეორე ამოწმებს, რომ ივ. ჯავახიშვილი შეყვანილია ბერლინის უნივერსიტეტის ფილოსოფიური ფაკულტეტის წევრთა სიაში⁹. ორივე ტექსტი დაწერილია ლათინურ ენაზე. პირველ დოკუმენტს ხელს აწერს უნივერსიტეტის რექტორი, დოქტორი ჰარნაკი (ფაქსიმილე), დაბლა, შუაში, უნივერსიტეტის ლერბია გამოსახული. მეორეს — ადასტურებს უნივერსიტეტის ფილოსოფიური ფაკულტეტის დეკანი (ფაქსიმილე) და პროფესორები. მარცხნივ ფაკულტეტის ბეჭედი. დოკუმენტები 1901 წლის 4 და 5 ივნისითაა დათარიღებული. აქვე ვათავსებთ მათ ქართულ თარგმანს¹⁰.

კეთილად მოიხმარეთ

(წინამდებარე დოკუმენტი შედგა) ბრძანებითა და ნებითა უმაღლესი და უძლიერესი მბრძანებლის

ვილჰელმ II

გერმანიის იმპერატორისა და
პრუსიის ხელმწიფისა
გუსტავ ადოლფ ჰარნაკის
თეოლოგიისა და ფილოსოფიის დოქტორის
თეოლოგიის ფაკულტეტის პროფესორის
რექტორობის დროს

(მასზე, რომ)

ფრიად გამოჩენილი ახალგაზრდა თავადი ივანე ჯავახიშვილი, რუსი, სპეციალობით ფილოლოგი

რომელმაც დასდო რა ფიცი აკადემიის წესდებისა და ხელისუფალთადმი ერთგულების, მორჩილებისა და პატავისცემისა, კანონიერ საფუძველზე იქნებულ მიღებულ ფრიდრიხ ვილჰელმის ბერლინის უნივერსიტეტის წევრად. რის დასამტკიცებლად წინამდებარე დოკუმენტს უზის უნივერსიტეტის ბეჭედი და რექტორის ხელისმოწერა.

ბერლინი. 4 ივნისი 1901 წელი.

* * *

ვაიმწმებთ, რომ ფრიად გამოჩენილი ახალგაზრდა თავადი ივანე ჯავახიშვილი მიღებულა ფრიდრიხ ვილჰელმის უნივერსიტეტში და რომ მისი სახელი არსებული წესების შესაბამისად შეტანილია ფილოსოფიური ფაკულტეტის წევრთა სიაში.

ბერლინი. 5 ივნისი 1901 წელი.

ფრიდრიხ ვილჰელმის უნივერსიტეტის ფილოსოფიური ფაკულტეტის დეკანი და პროფესორები

რა ვითარებაში გადასცეს ივანე ჯავახიშვილს ეს ორი საბუთი, რომელიც ბერლინის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ფაკულტეტის წევრად მის მიღებას ნიშნავს (იმისდა მიუხედავად, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პროფესორ ჰარნაიკს წინადადებაზე მასთან სამუშაოდ დარჩენის შესახებ ივანე ჯავახიშვილმა დადებითად ვერ უპასუხა), სამწუხაროდ, არ არის ცნობილი.

შენიშვნები

1. იხ. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 34—39.
2. ამ სახელწოდებით მოცემულ თემაზე ივ. ჯავახიშვილმა წარადგინა ნაშრომი „Про-поведническая деятельность ап. Андрея и св. Нины“ (დაბეჭდა: ЖМНП, СПб, 1901. № 1, გვ. 77—113; ქართულ ენაზე: ყურნ. „მოამბე“, 1900 წ. № 5 გან. II, გვ. 55—70; გან. III, 18—50).
3. ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 58-ა.
4. ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 60—68.
5. ივ. ჯავახიშვილის არქივი №№ 1448, 1450, 1451, 1457, 1958, 1959, 1960.
6. იხ. ამონაწერები მარის წერილებიდან როზენთან. ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 3007.
7. Das martirium des heiligen Eustatius von Mzchetha (Sitzungsberichte der K. Pr. Academie der Wissenschaften“, 1901, t. 38, p. 875—902). აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 330—გამოკვლევა: იოანე საბანის ძე, აბო ტფილელის მარტილობა, — 1901.29 VIII, ბერლინი.
8. ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 64.
9. ივ. ჯავახიშვილის არქივი № 65.
10. ლათინური ტექსტის თარგმნისათვის უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ პროფესორ ირაკლი შენგელიას.

Н. И. ДЖАВАХИШВИЛИ

**ОДИН, ДО НЫНЕ НЕИЗВЕСТНЫЙ ФАКТ ИЗ БИОГРАФИИ
ИВАНЕ ДЖАВАХИШВИЛИ**

(Резюме)

Публикуются два документа из биографии И. А. Джавахишвили — один, подтверждающий его избрание членом Берлинского университета, а второй — его введение в состав членов философского факультета того же университета. Эти документы свидетельствуют о высокой оценке, данной молодому ученому Советом Берлинского университета.

ანა ბაქრაძე

ივ. ჯავახიშვილი ქართველი ისტორიკოსის — ე. თაყაიშვილის და მ. ჯანაშვილის შესახებ

კ. კეკელიძის ზახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ივ. ჯავახიშვილის პირად არქივში, თავმოყრილია მრავალი ახალი და საინტერესო მასალა, რომელიც დიდი მეცნიერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარეს ეხება. არქივში შემონახული მასალა იძლევა ახალ ცნობებს ივ. ჯავახიშვილის ბიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესახებ. აქვეა დაცული მისი ზოგიერთი, დღემდე გამოუქვეყნებელი, სამეცნიერო შრომა საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა დარგებიდან და ეპისტოლარული მასალა, რომელიც იძლევა ცნობებს ივ. ჯავახიშვილის და სხვადასხვა ქართველ თუ უცხოელ პირთა სამეცნიერო ურთიერთობისა და თანამშრომლობის შესახებ. არქივში შემონახულია აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის ლექცია-მოსხენებები, წაკითხული სხვადასხვა დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებში სემინარების სახით და რაიმე მნიშვნელოვან თარიღებთან დაკავშირებით.

ამ მრავალფეროვან მასალაში ყურადღებას იქცევს ივ. ჯავახიშვილის ორი პატარა მოხსენება საქართველოს ისტორიის ორი ძველი მკვლევრის შესახებ. ერთი მათგანი წაკითხულია 1918 წელს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს სხდომაზე და წარმოადგენს ექვთიმე თაყაიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის დახასიათება-შეფასებას მისთვის სიძველეთა-მცოდნეობის დოქტორის ხარისხის მინიჭებასთან დაკავშირებით *Honoris causa*.

ამ მოხსენებაში აღნიშნულია ის დიდი ღვაწლი და დამსახურება, რომელიც მიუძღვის ე. თაყაიშვილს საქართველოს ისტორიის კვლევა-ძიების საქმეში. ე. თაყაიშვილის მიერ მოძიებულმა და გამოქვეყნებულმა შრომებმა გზა გაუთავის მომავალ თაობას და, როგორც აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, „თანამედროვე მკვლევარი იმის მეთაღდაც ვერ გააკეთებდა, ბ[ატონ] თაყაიშვილის მრავალ ნაშრომს რომ საამისოდ ნიადაგი არ მოემზადებინა“.

ე. თაყაიშვილი განსაკუთრებით მსალეების შეგროვებასა და გამოქვეყნებას აქცევს ყურადღებას. „მისი მიზანია თვითული ძეგლის ცალ-ცალკე უტყუარი აღწერილობა და [მათი] დაფასება შეუუნახოს მეცნიერებს. ქართულ სიძველეთა მეცნიერების საზოგადო საკითხებს ის არ ეხება, არამედ მის შემოქმედებასა და ნაყოფიერ განვითარებისათვის ის მკვიდრ საფუძველს უყარის“.

მაღალ შეფასებას აძლევს ივ. ჯავახიშვილი ე. თაყაიშვილის ნაშრომს „Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения“ და აღნიშნავს, რომ „გაზვიადება არ იქნება თუ ვიტყ-

ვით, რომ ვერც ერთი ქართული მწერლობის ისტორიკოსი გვერდს ვერ აუტყვევს იმ ძვირფას განძს, რომელიც ე. თაყაიშვილის ამ ორ დიდ წიგნშია თავმოყრილი“.

მეორე მოხსენება წარმოადგენს სიტყვას, წარმოთქმულს მოსე ჯანაშვილის 53 წლის სამეცნიერო მოღვაწეობის აღსანიშნავად საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო და ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოებათა 1930 წლის 2 მაისის გამართულ სხდომაზე. მოსე ჯანაშვილს თავის მოღვაწეობის მანძილზე დიდი სიძნელეები და დაბრკოლებები ხვდებოდა. იმ პერიოდში, როდესაც იგი მოღვაწეობდა, ქართველ მკვლევრებს არავითარი ხელისშემწყობი პირობები არ ჰქონდათ: მათ არ გააჩნდათ არც წყაროები, არც ბიბლიოგრაფია, რომელთა ძიება და შედგენა მათი პირველი მიზანი და მოვალეობა იყო. მოძიებული მასალის გამოქვეყნებაც ძნელი იყო იმ დროისათვის, როდესაც არც თუ ისე ბევრი იყო პერიოდული გამოცემები და როდესაც წიგნის დაბეჭდვა ხშირად ავტორისავე სახსრებით უნდა მომხდარიყო. მოსე ჯანაშვილის საქმისადმი უანგარო სიყვარულისა და თავდადებული მუშაობის შედეგად ჩვენამდე არაერთმა საყურადღებო და მნიშვნელოვანმა ძეგლმა მოაღწია.

ქვემოთ ვაჭვეყნებთ ივ. ჯავახიშვილის ორივე მოხსენებას, დაცულს მის პირად არქივში (ივ. ჯავახიშვილის ფონდი, №№ 416, 419). შენიშვნები მოცემულია პუბლიკაციის ბოლოს. ვინაიდან არქივში დაცულია შავი დედნები, თავს ნება მივეცით რამდენიმე სარედაქციო შესწორება შეგვეტანა ტექსტში.

აქატოქ ნავთიმი სიომონი ძე თაყაიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობა

ბილინის ქართული უნივერსიტეტის პროფესორთა საბაზოლაში მოხსენება

ექ თაყაიშვილმა თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობა 1890 წელს დაიწყო. მისი პირველი დაბეჭდილი წერილი მოთავსებული იყო მაშინდელს ერთადერთს ქ[ართულ] ორგანოში „ივერია“-ში და სათაურად ჰქონდა „აღწერა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ხელნაწერთა“ (იხ. 3, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 20, 28, 29, 46, 57, 58, 89 და სხვა) და ამ წელითგან მოყოლებული ბატონ თაყაიშვილს დღევანდლამდის სამეცნიერო მუშაობა არ შეუწყვეტია. 28 წლის განმავლობაში მან გამოაქვეყნა ქართულად და რუსულად 56 დიდი და პატარა გამოკვლევა და შრომა. ბ[ატონ] ექვთიმეს სამეცნიერო მოღვაწეობა ვიწროდ შემოზღუდული არ ყოფილა და მარტო ერთი დარგით არ დაკმაყოფილებულა, არამედ თავისი ნაყოფიერი წვლილი რამდენსამე დარგში აქვს შეტანილი. მინც მისი ცოდნისმოყვარეობა და კვლევა-ძიება შემდეგ ოთხს მთავარს დარგს ეხებოდა: 1. სიძველეთამეცნიერებას, ანუ არქეოლოგიას. 2. სამწერლობო წყაროების შესწავლასა და აღწერილობას (Quellenkunde)². 3. ქ[ართული] მწერლობის ისტორიასა და 4. საისტორიო ძეგლების გამოქვეყნებას. ბ-ნ თაყაიშვილის გულისყურს განსაკუთრებით სიძველეთა მეცნიერება იბყრობს. წარწერებისა და ხელნაწერების, ნივთიერი ნაშთებისა და ხელოვნების ძეგლების შეგროვებასა და შესწავლას ანდომებდა თავის დროს. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა მისი:

1. „ოქონის ხატი“ („ივერია“ 1900, № 236).
2. ორ ქვზედ დაწერილი გუჯარი („ცნობის ფურც.“ 1901, № 1362).
3. Разбор Армазской надписи по фотограф. снимку, Сбор. МОМПК, вып. XXII, 1896 г.
4. Деревянный антиминс Метехской церкви (იქვე).
5. Заметки относительно статьи И. Ростомова «Ахалкалакский уезд в археологическом отношении и примечания к этой статье», СМОМПК, вып. XXV, 1898 г.
6. Грузинская надпись Ахталы, СМОМПК, вып. XXXV.
7. Археологические экскурсии, разыскания и заметки, რომელიც 5 წიგნად გამოვიდა ჯერჯერობით. პირველი 1905 წ. დაიბეჭდა, მე-II 1905 წ. მე-III — 1907 წ. მე-IV 1913 წ. და მე-V 1915 წ.
8. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნები. წიგნი I, 1907 წ. და წ. II, 1914 წ.
9. Христианские памятники, Материалы по археологии Кавказа, вып. XII, Москва 1909 წ., რომელიც პეტერ[ბურგის] რ[უსეთის] საარქეოლოგიო საზოგადოების მიერ ოქროს მედლით არის დაჯილდოვებული.
10. ჯვარის მონასტრის წარწერები („სახ. ფურც.“ 1914 წ. № 31, 32).
11. დავით გარეჯის მონასტერი და მისი ფრესკები. („სახ. ფურც.“ № 9).
12. Тквирская церковь в Мингрелии и ея древности, ХВ—6, т. IV, вып. III, 1916.
13. Суджунская церковь и ея древности, ХВ, т. V, вып. 1, 1916.
14. ლაბეჰინის ეკლესიის სახარება, „პრომეთე“, 1918 წ. № 1.
15. ოყურემის ეკლესია და მასში დაცული ნივთები, „პრომეთე“, 1918 წ., № 3.

სიძველეთამეცნიერების დარგში ბ[ატონ]ნი თაყაიშვილი არ მისდევს არც ეპიგრაფიკასა და არც პალეოგრაფიას. მას თუმცა მრავალი ახალი და ძველადც გამოქვეყნებული წარწერები აქვს შეგროვილი და დაბეჭდილი, მაგრამ მისი ყურადღება უმთავრესად მათი მეცნიერული სისწორით გადმოწერისა, წაკითხვისა და ასხნისაკენ არის მიბურობილი. მოხაზულობის მხრივ წარწერები მას განხილული არა აქვს. ბ[ატონ]ნი თაყაიშვილის მოღვაწეობის საქმებურ თვისებას ამ დარგში ის გარემოება შეადგენს, რომ ქ[ართუ]ლი წარწერების შეგროვებას მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია და მისი ნაშრომების მთელი რიგი მხოლოდ ამ საგანს ეხება. ბროსესა³ და ბაქრაძის⁴ შემდგომ ქ[ართულ] მეცნიერებაში თაყაიშვილის გარდა ამ დარგში არავის უმუშავნია ასე მეთოდურად. ნაშთების შესწავლის დროსაც ის განსაკუთრებით მასალების შეგროვებითა და გამოქვეყნებით არის გატაცებული. მისი მიზანია თვითელი ძეგლის ცალ-ცალკე უტყუარი აღწერილობა და [მათი] დაფასება შეუნახოს მეცნიერებას. ქ[ართულ] სიძველეთა მეცნიერების საზოგადო საკითხებს ის არ ეხება, არამედ მის შესაძლებლობასა და ნაყოფიერ განვითარებას ის მკვიდრ საძირკველს უყრის.

ამავე მიზანს ემსახურება ბ[ატონ]ნი ექვთიმეს დაუღალავი შრომით და მუყაითობით შექმნილი ს[აქ]ქ[ართვე]ლ[ოს]ის საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმიც⁵, რომელიც თავგამოდებული და დაუცხრომელი მუშაობის წყალობით ქ[ართუ]ლი ხელოვნებისა, სიძველეთამეცნიერებისა, მწერლობისა და ეთნოგრაფიის მრავალს ძვირფასს ძეგლებს შეიცავს. ამ გზით მან მეცნიერებას მრავალი ნაშთი სამუდამო და უთუო დაღუპვისაგან გადაურჩინა და

ქ[ართულ] სიძველეთა და ხელოვნების მეცნიერების მომავალს განვითარებებს
საუკეთესო პირობები შეუქმნა.

ბევრი ნამუშევარი აქვს ბ[ატონ] თაყაიშვილს საისტორიო მწერლობის დარგშიაც. მისი მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისება თვითუფლს მის შრომას ცალ-ცალკე და ყველას საზოგადოდ ნათლად ემჩნევა. თითონ თაყაიშვილი მკვლევარი-ისტორიკოსი არ არის, მას თითქმის არცერთი გამოკვლევა არა აქვს დაწერილი რომ წმინდა საისტორიო იყოს. საისტორიო მეცნიერებაშიაც მის საყვარელ საგანს და მუშაობის მთავარ მიზანს წყაროების შეგროვება და გამოქვეყნება შეადგენს. XIX ს. ქ[ართულ] საისტორიო მწერლობის თავიდათავი ნაკლი სწორედ ის იყო, რომ საისტორიო ძეგლები ხელთნაწერებში არც შექნავილი იყო და არც საკმაოდ იყო გამოცემული. ბროსესა და ჩუბინაშვილის⁶ შემდგომ ამის აუცილებლობა თითქმის დავიწყებული ჰქონდათ კიდევ. დ. ბაქრაძემ მთელი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის დროს მხოლოდ ვახუშტის საისტორიო შრომის პირველი ნაწილი დაბეჭდა⁷. მაგრამ ხელთნაწერების საფუძვლიან შესწავლის ნაყოფად ვერც ბროსესი და ჩუბინაშვილის გამოცემები ჩაითვლება. ე. თაყაიშვილმა დიდი მუყაითობა და დრო შეაღწია ამ საგანს. არა ერთი ხელთნაწერი გადაიკითხა, ქრონოლოგიურად შეისწავლა და საისტორიო ძეგლების გამოცემა მოახერხა. ამ მხრივ მან თავის გამოცემებით ქ[ართულ] მეცნიერებას დიდი სამსახური გაუწია და ყველა მკვლევარს საშუალება მისცა ტენიკური ხასიათის შრომისათვის დროს დაუკარგავად სამეცნიერო კვლევა-ძიებას შესდგომოდა. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ პირველსავე მის ნაშრომში — „სამი ისტორიული ხრონიკა“, რომელიც 1890 წ. ტფილისში გამოვიდა, ერთბაშად ს[ა]ქ[ართველ]ო[ს] ისტორიის სამი ახალი ძვირფასი წყაროა დაბეჭდილი. ამ სამისავე ძეგლის რუს[ულ] თარგმანი შენიშვნებითურთ მანვე გამოაქვეყნა. „Источники грузинских летописей, Т[ри] хроники“. Тифлис 1900, СМОНПК, вып. XXVIII.

ამავე მიზანს ემსახურებიან შემდეგი მისი გამოცემანიც:
„ახალი ვარიანტი წმინდა ნინოს ცხოვრებ(ისა), ეფრემ მცირის წერილითურთ“, 1891 წ., ტფ.
„ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი“, 1906 წ. ტფ.

«Исторические приписки двух кинклов и хронологический перечень событий по некоторым другим источникам», СМОНПК, вып. XXI, 1891 г.

«Хроника эриставского акафиста», СМОНПК, вып. XXIX, 1901 г.
„საისტორიო მასალანი“, წ. I, 1909 წ. და წ. II, 1913 წ.

განსაკუთრებულს ყურადღებას ე. თაყაიშვილი სიგელ-გუჯრებისა და ყოველგვარ საბუთების გამოქვეყნებას აქცევს. მართალია, პირველად დ. ფურცელაძემ⁸ დაიწყო ამ დარგში მუშაობა, მაგრამ მან თავის ხელითვე ძირითადი გამოუთხარა ამ საქმეს და მისი განვითარება შეუძლებელი გაჰხადა იმიტომ, რომ თვით საბუთების ქ[ართულ] ტექსტის დაბეჭდვის მაგიერ მან მხოლოდ მათი რუსული შემოკლებული თარგმანები დაბეჭდა. თ. ყორღანიაძე⁹, რომელსაც ამ დარგში საპატიო ღვაწლი მიუძღვის, თავის შრომას სანახევროდ ღირსება დაუკარგა მით, რომ საბუთები შემოკლებით გამოაქვეყნა და ისინი მრავალი სხვა წყაროების ცნობებში აქა-იქ ჩაურთო და ამის გამო მათ მხოლოდ დამხმარე ხასიათის თვისება მიანიჭა. ე. თაყაიშვილი კი საბუთებსა და სხვა ძეგლებს მოწიწებით ეპყრობა: მათ ცალ-ცალკე წიგნ-

ბად და სრულად ბეჭდავს, მაგრამ ამ დარგშიაც ის შემგროვებელი და მომცემელია. გამოკვლევები ამ საბუთებისა და ძეგლების ყოველმხრივ წავლისათვის მას არ დაუწერია.

ამ დარგში ე. თაყაიშვილმა არა ერთი და ორი სრულიად ახალი ძეგლი აღმოაჩინა და გამოაქვეყნა, მაგ.:

1. „აღწერა მეწინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხითისა“ და „აღწერა არაგვის ხეობისა“, შედგენილი 1774 წ., ტფ., 1907 წ.

2. ქ[ართუ]ლი სამართლის ფასდაუღებელი ძეგლი — „ხელწიფის კარის გარიგება“¹⁰.

3. „ღავთარი ქუთაისის საყდრის გამოსავალი ბევრისა“, შედგენილი 1578 წ. ტფ., 1915 წ.

4. „ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯარებისა“, ივერია, 1891 წ., №№ 213, 224, 225.

5. „საქართველოს ჰიქველენი“, წ. I, II და III, რომლებშიც მრავალი პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის ძეგლები და სიგელ-გუჯარებია გამოქვეყნებული¹¹. ბ[ატონ] თაყაიშვილმა საისტორიო ძეგლების და საბუთების გამოცემით ეგოდენ დიდი სამსახური გაუწია ქართულ საისტორიო მეცნიერებას, რომ თანამედროვე მკვლევარი იმის შეათედსაც ვერ გააკეთებდა ბ[ატონ] თაყაიშვილის მრავალ ნაშრომს რომ საამისოდ ნიადაგი არ მოემზადებინა.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბ[ატონ] ექვთიმეს ქ[ართუ]ლი მხატვრული მწერლობის ისტორიის წინაშეც. ამ დარგშიც მას არა ერთი და ორი შრომა აქვს დაბეჭდილი, როგორც მაგ.:

1. „სიბრძნე ბალავარისა“, ტფ., 1895 წ.

2. „მელის წიგნი ანუ ივანეაქების კრებული ვარდანისი“, 1898 წ., ტფ.

3. „მართლა მოაღწია ჩვენამდის ძველი დილარიანის ნაწყვეტმა თუ არა?“ „მოამბე“, 1900 წ., წ. II.

4. „თიმსარიანი“ თარგმანი სპარსულიდან მეფის თეიმურაზის მიერ“, 1903 წ., ტფ.

5. „კათალიკოზ-ბაქარიანი“ მღვდლის იესე ტლაშაძისა, 1907 წ., ტფ.

6. «Сон пресвятой богородицы, апокриф», СММПК, 1897 г., вып. XXIV.

7. «Рукописание Адама и происхождение Честного креста, апокриф», СММПК, 1897, вып. XXIV.

8. «Заметки о двух рукописях апокрифического характера» (იქვე).

მაგრამ ბ[ატონ] თაყაიშვილის მთელი მოღვაწეობის გვირგვინად მისი დიდი და მრავალმხრივად შინაარსიანი შრომა უნდა ჩაითვალოს — «Описание рукописей Общества распространения грамотности среди грузинского населения», რომლის ორი დიდტანიანი წიგნი ცალკე წიგნადაც არის გამოცემული (I—1902-1904 წწ., ხოლო II 1906-1912 წწ.). მოკლე მიმოხილვაში შეუძლებელია იმ მრავალი ძეგლის აღნუსხვა, რომელთა შესახებ მას თავის ამ გამოკვლევაში სრულებით ახალი და ამასთანავე საზედამოღ შეურყეველი ცნობები აქვს გამოქვეყნებული. მისი შრომის მთავარ ღირსებას ის გარემოება შეადგენს, რომ ყოველი თავისი დასკვნა თვით ხელთნაწერების საფუძველზე შესწავლაზე აქვს დამყარებული და ამის გამო მრავალი ან საკამათო ან არა და სრულებით გამოურყეველი, ან კიდევ თუნდა წინათ შეცდომით გამოურყეველად ცნობილი საკითხი საბოლოოდ გადასჭრა. გაზვიადება არ იქ-

ნება თუ ვიტყვით, რომ ევრც ერთი ქართული მწერლობის ისტორიკოსი გვერდს ვერ აუტყვევს იმ ძვირფას განძს, რომელიც ე. თაყაიშვილის ამ დიდ წიგნშია თავმოყრილი. პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიამ ამ შრომის პირველს წიგნში უვაროვის დიდი ჯილდო მისცა¹².

თითოეული ამ ორ წიგნთაგანი საკმარისია, რომ მის ავტორს მოძღვართ-მოძღვარის, ანუ დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიეღო. ბ[ატონ] ე. თაყაიშვილის სამეცნიერო შრომას საზოგადოდ მეცნიერული სიფრთხილე, სიღინჯე და საფუძვლიანობა ახასიათებს. განსაკუთრებით აღნიშნული უნდა იყოს, რომ ბატონმა თაყაიშვილმა სამეცნიერო ნაყოფიერი მუშაობა შესძლო ქ[ართუ]ლი საზოგადოების გულგრილობისა და იმ მრავალ დამაბრკოლებელ მიზეზების და გარემოებათა მიუხედავად, რომლითაც ბევრი ნიჭიერი ქართველი თავის უმოქმედობას და უსაქმურობას ამართლებდა და ესლაც ხშირად ამართლებს.

ყველა ზემოაღნიშნულის შემდგომ მგონია უფლება მაქვს ჩვენი უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს წინაშე საკითხი აღძვრა უნივერსიტეტის წესდების ძირითად დებულებათა მე-11 მუხლის ძალით¹³ ბ[ატონ] ე. თაყაიშვილს მეცნიერების წინაშე ღვაწლის გამო და 28 წლის განმავლობაში უანგარო ნაყოფიერი მოღვაწეობისა და შრომებისათვის ქ[ართუ]ლი უნივერსიტეტისაგან მიენიჭოს სიძველეთამეცნიერების მოძღვართ-მოძღვრის, ანუ დოქტორის ხარისხი Honoris causa.

ტფილისი, 1918 წ. 21/V

ს ი ტ ჯ ვ ა

წარმოთხოვნილი იმ. ჯანაშიაშვილის მიერ მ. ჯანაშიაშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის 53 წ. წლისთავისათვის მიმღვნილ საპატივთაღმს საისტორიო-საეთნოგრაფიო და ძარბოული საინათმეცნიერო საზოგადოებათა 1930 წ. 2 მაისის ბაერითანებაზე სხდომაზე

საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო და საქართველოს საენათ-მეცნიერო საზოგადოებათა გაერთიანებული დღევანდელი საზეიმო სხდომა ჩვენი მსტოვანი მოღვაწისა და მეცნიერის, ღრმად პატივცემული მ. გ. ჯანაშიაშვილის¹⁴ მოღვაწეობის 53 წლისა და დაბადებითგან 75 წლისთავის აღსანიშნავად გახლავთ განკუთვნილი. ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში მეცნიერების სამსახური ადამიანის ცხოვრებაში იმდენად იშვიათი ხვედრია უცხოეთშიც, მით უმეტეს, სრულებით არაჩვეულებრივი მოვლენაა ჩვენში, საქართველოში, სადაც წინათ საზოგადოებრივი და სამეცნიერო მოღვაწეობა ადამიანისათვის მეტად მძიმე ტვირთი იყო, რომლის შემსუბუქება არავის არც ჰპურდა და არც შეეძლო. მ. ჯანაშიაშვილის მოღვაწეობის უდიდესი ნაწილი [მეფის] რუსეთის საქართველოში ბატონობის იმ ხანას ეკუთვნის, როდესაც ქართული ეროვნული გრძნობა და საქმიანობა დევნილი იყო, როდესაც ქართველს სასწავლებელში დედაენის შესწავლის საშუალებაც კი არ ჰქონდა, რადგან ყოველნაირად აბუჩად აკედებული ქართული ენის გავრეით-ლეში მეოთხე კლასაც კი არ სცილდებოდა. იმ ხანაში ქართველი საზოგადო მოღვაწისა, მწერლის და მეტადრე კი მეცნიერის ბედიც სახარბიელოს არაფერს წარმოადგენდა. ამით მას არსებობის სახსრის მოპოვება არ შეეძლო, ამიტომ მისი მოღვაწეობა შესაძლებელი იყო მხოლოდ უანგარო სიყვარულითა და წმინდა ეროვნული მოქალაქობრივი მოვალეობის შეგნებით ყოფილიყო ნაქარნახევი, რადგან თავისი სპეციალობისათვის მას არავითარი სამსახუ-

17. მრავალთავი, V

რებრივი სარბიელი არ მოეპოვებოდა, თავისი შრომისათვის რაიმე ჰონორარიის მიღების ოცნებაც კი არ შეეძლო და ჩვეულებრივ თავის ნაშრომის გამოქვეყნებას საშუალებაც კი არ გააჩნდა. ასეთ პირობებში ნახევარი საუკუნის განმავლობაში გატაცებით მუშაობა, თანაც ძალღონისა და მხნეობის შენარჩუნება მართლაც რომ ნამდვილს გმირობას წარმოადგენდა. მით უმეტეს ყოველი შეგნებული ქართველის მხრით უღრმესი პატივისცემისა და სიყვარულის ღირსია ჩვენი მსოფიანი მეცნიერი, რომელმაც ეს ტვირთი 53 წლის განმავლობაში გულგაუტეხლად ზიდა და ქართულ საზოგადო საქმესაც და მეცნიერებასაც თვალსაჩინო სამსახური გაუწია.

აღსანიშნავია, რომ მ. ჯანაშვილი, იმისდამიუხედავად, რომ მას უსახსრობის გამო სწავლა ძალიან გვიან დაუწყია, — 15 წლისა ყოფილა, როდესაც იგი პირველად კახის სამრევლო სკოლაში მიუბარებიათ, — თავისი ნიჭის წყალობით ყოველივე დაბრკოლება დაუძლევია და 12 წლის შემდგომ, 1877 წ-ს ის უკვე თავის სამწერლობო მოღვაწეობას შესდგომია.

მ. ჯანაშვილის ინტერესი და საქმიანობა 53 წლის განმავლობაში მეტად მრავალმხრივი იყო. მასწავლებლობასაც რომ თავი დავანებოთ, როგორც მეცნიერს, მას ყველაფერისავე ჰქონდა გულისყური მიზყრობილი და ყველგან მას თავისი წვლილი აქვს შეტანილი — არქეოლოგია გნებათ, თუ ეთნოგრაფია, ენათმეცნიერება, ან ფილოლოგია, გინდა ისტორია. მაგრამ მის მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შორის უმეტესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილი საენათმეცნიერო-ეთნოგრაფიულსა და ფილოლოგიურ დარგებს ეკუთვნის. საკმარისია, მაგ., დავასახელოთ მისი „საინგილო“ და საენათმეცნიერო გამოკვლევა ინგილოურზე¹⁵, ფ. გორგჯანიძის ქართულ-არაბულ-სპარსული პატარა სიტყვათა კონა¹⁶, რომელიც მან პირველად გამოაქვეყნა; აგრეთვე მისი ქართული გრამატიკა¹⁷, რომელშიც დიალექტოლოგიური მასალა უხვად არის გამოყენებული, რომ შემოაღნიშნული გარემოება ცხადი შეიქმნეს. პროფ. ალ. ცაგარლის ორ ნაშრომს შემდგომ¹⁸, უკანასკნელ ათეულამდე არავის, მ. ჯანაშვილი[ი]ს გარდა, დიალექტოლოგიური მასალა ასე ფართოდ და დაყინებით არ გამოუყენებია. ხოლო ფილოლოგიური ტექსტების გამოქვეყნებაში მან საქებური თაოსნობა გამოიჩინა. ამ დარგს ჩვენში არც წინათ ჰყოლია მკვლევარნი, არც შემდეგში ეტანებოდა ვინმე. მ. ჯანაშვილმა კი ისეთი პირველხარისხოვანი ტექსტები გამოაქვეყნა, როგორიცაა „კაცისა შესაქმის“ ქართული თარგმანი¹⁹, IX—X სს. „სასწავლო წიგნი“²⁰, ეპიფანე კუპრელის „თულთაჲ“²¹ და სხვაც არაერთი. ამას გარდა შთამომავლობა არასდროს არ დაივიწყებს, რომ მ. ჯანაშვილმა ისეთი საუცხოოვო ქართული საისტორიო ძეგლი აღმოაჩინა და გამოაქვეყნა, როგორიცაა ბ. ზარზმელის ნაშრომი „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“²², და ისეთი მნიშვნელოვანი წყარო, როგორც ვახტანგის ისტორიკოსთა კომისიის ნამუშევარი „ახალი ქართლის ცხოვრება“²³. საქართველოს ისტორიის ზოგადი კურსის შედგენაშიც მ. ჯანაშვილს თავისი წვლილი აქვს შეტანილი²⁴. მის ნაშრომებში მრავლად არის გონებამახვილი და საგულისხმო მოსაზრება-შედარებანი და ავტორის ნიჭი ყველგან მოჩანს.

მაგრამ, ყველა შემოაღნიშნულს გარდა, მ. ჯანაშვილს, ვითარცა მოღვაწეს, ერთი განსაკუთრებული თვისება ახასიათებს. ის თავის ხანგრძლივი მუშაობის დროს არ კმაყოფილდება იმით, რომ ყველაფერს, რაც — კი საქართველოზე სადმე უცხოეთში იწერებოდა, გაფაციცებით ადევნებდა თვითონ თვალყურს და კითხულობდა; მას არასდროს არ დაჰზარებია თავისი წანა-

კითხის შინაარსი ქართველი მკითხველი საზოგადოებისთვისაც გაეზიარებინა და დაუჭარბებლივ შესაძლებელია ითქვას, რომ ქართულ სამეცნიერო მწერლობას არც ერთი ისეთი ერთგული ბიბლიოგრაფი არ ჰყოლია, როგორც მ. ჯანაშვილი იყო. უნდა ითქვას, რომ ბიბლიოგრაფიების წერა ავტორისათვის უმადური შრომაა, თითქმის ღრის დაკარგვაა. მშობელი ერის ღრმა სიყვარულის გამო შეეძლო მ. ჯანაშვილს მკითხველისათვის ამ ფრიად სასარგებლო საქმის გაძღოლის ასეთი ტვირთი ეკისრა. ჩახედული ადამიანი, უეჭველია, მ. ჯანაშვილის მრავალრიცხოვან ბიბლიოგრაფიულ წერილებში მის მოსიყვარულე, ერთნულ გრძნობას შეამჩნევს. მისი მიზანი იყო, რომ ბიბლიოგრაფიული წერილების საშუალებით ქართველ საზოგადოებას მიმდინარე საისტორიო მწერლობისათვის ისევე ედევნებინა თვალ-ყური, როგორც თვითონ ადევნებდა, რომ მეცნიერების წარმატებას არ ჩამორჩენოდა და კვალდაკვალ მიდევნება შესძლებოდა.

დასასრულ, რაც მ. ჯანაშვილის საქმიანობაში განსაკუთრებით საყურადღებო არის: მის ნაშრომებს რომ თვალი გადაავლოთ, თქვენ ყურადღებას უნებლიეთ ის გარემოება მიიპყრობს, რომ ბევრი თავისი ნაშრომი მას ესომისა, მ. გიორგიძისა და მ. გ. ლასურაძის ფსევდონიმით ჰქონდა გამოქვეყნებული. უეჭველია, ეს მოვლენა იმის მაუწყებელია, რომ მ. ჯანაშვილი მარტო თავის სახელის მოხვეჭისათვის არ იღწვოდა, არამედ, მას უპირველესად ქართული საზოგადოებრივი საქმე აინტერესებდა. იმ ხანაში ჩვენი საისტორიო მწერლობა ისეთი ღარიბი იყო, რომ თითო-ორი ნაშრომი მომუშავეს გარდა არავინ გააჩნდა. ასეთ პირობებში მ. ჯანაშვილი მარტო იმით არ კმაყოფილდებოდა, რომ დაუღალავად შრომობდა, ის თავის ნამუშევარს მხოლოდ თავისი საკუთარი სახელით კი არა, არამედ ხან ესომისა, ხან მ. გიორგიძისა და ზოგჯერ კიდევ ლასურაძის გვართ აქვეყნებდა ხოლმე. ერთი ადამიანი მუშაობდა, მკითხველი საზოგადოების წინაშე — კი ოთხი მკვლევარი და ავტორი გამოდიოდა. რა იცოდა მკითხველმა, რომ ოთხის საქმეს ერთი ადამიანი, იგივე მ. ჯანაშვილი, აკეთებდა; მას ოთხი ქართველი მკვლევარი ეგულებოდა და ეს რწმენა მის დაზარალებულ გულს სიხარულით ავსებდა და მხნეობას უმატებდა, რომ მომუშავეთა რიცხვი ასე გაიზარდა.

მ. ჯანაშვილის მოღვაწეობის ამ მოკლე მიმოხილვითგანაც ცხადი შეიქმნებოდა, თუ რაოდენ უანგარო და ღრმა სიყვარულით იყო იგი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის ღრის ქართული ერთნული აღორძინებისათვის გამძვალული. ეს სიყვარული ასულდგმულბდა მის მრავალფეროვან მუშაობას და უმსუბუქებდა ქართველი მოღვაწისა და მეცნიერის მძიმე ტვირთის ზიდვას. საზოგადოებას მისი ამ ღვაწლის დაჯილდოვება არ ძალუძს, მაგრამ, უეჭველია, ყოველი შეგნებული ქართველი მ. ჯანაშვილისადმი მისი უანგარო, ნაყოფიერი 53 წლის მოღვაწეობისათვის ღრმა პატივისცემითა და გულწრფელი სიყვარულით არის გამსჭვალული. ამ გრძნობაზე უძვირფასესი კი საზოგადო მოღვაწისათვის არაფერია.

საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო და ქართ[ული] საენათმეცნიერო საზოგადოებათა საბჭოებს წინადადება შემოაქვთ, რომ ღრმად პატივცემული მ. გ. ჯანაშვილი ორივე საზოგადოების საპატიო წევრად იქნეს არჩეული. ეს წინადადება იმდენად ბუნებრივია, რომ ვფიქრობთ, მას, წესდებისდა მიუხედავად, კენჭისყრა არ დასჭირდება და დარწმუნებული ვარ, ყველა წევრი ამ წინადადებას სიხარულით, ერთხმად დაადასტურებენ.

შენიშვნები

1. ე. თაყაიშვილი — ექვთიმე სიმონის ძე თაყაიშვილი (1863—1953). ისტორიკოსი, არქეოლოგი. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ნამდვილი წევრი (იხ. გ. გამყრელიძე, თბილისის უნივერსიტეტი, 1948; „კომუნისტი“, 1953, 24/II, ნეკროლოგი; „ზარია ვოსტოკა“, 1953, 24/II, ნეკროლოგი; რ. მეტრეველი, შ. ბაღრიძე, „ექვთიმე თაყაიშვილი“, თბ., 1962; „აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი, ცხოვრება და მოღვაწეობა“, სტატიების კრებული, თბ., 1966; აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი, აღწერილობა, თბ., 1972).
2. Quellenkunde გერმანული სიტყვაა და ნიშნავს წყაროთმცოდნეობას.
3. ბროსე — მარი ფელსიტე ბროსე (1802—1880). ფრანგი მეცნიერი, ქართველოლოგიის ფუძემდებელი (იხ. შ. ხანთაძე, მ. ბროსე, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1966).
4. დ. ბაქრაძე — დიმიტრი ზაქარაის ძე ბაქრაძე (1826—1890). ისტორიკოსი (იხ. მ. ღუმბაძე, ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, 1950, ბათუმი).
5. საქ. საისტ.-საეთნოგრ. მუზეუმი — საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმი დაარსებული იყო 1907 წ. ამ მუზეუმის ფონდები გადაეცა ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმს 1929 წ. (იხ. საქ. მუხ. არქივი, შეკერა 170, გვ. 161, 1930 წ.).
6. ჩუბინაშვილი დავით იესეს ძე (1814—1891). ქართველი მეცნიერი, ისტორიკოსი და ფილოლოგი, პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველი პირველი პროფესორი (იხ. კ. კინწურაშვილი, დავით ჩუბინაშვილი, თბ., 1970, გამ-ბა ნაკადული).
7. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ბაქრაძის მიერ, ნაწილი პირველი. ტფ., 1885.
8. ფურცელაძე დიმიტრი პეტრეს ძე (1825—1891)—ისტორიკოსი, კავკასიის არქეოლოგიური კომისიის და მოსკოვის ძველ ნაშთთა საზოგადოების წევრი. გამოსცა: 1881 წ. *Грузинские церковные гуджары: 1881 წ. Грузинские крестьянские грамоты, крепостные и судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царственных особ, 1882 წ.* (იხ. „მწევემსი“ 1891 წ. № 11; „საქართველოს კალენდარი“ 1894 და 1898 წწ. სალიტერატურო ნაწილი).
9. ეორდანი თედო (1854—1916)—ისტორიკოსი. გამოსცა „ქრონიკები და სხვა ისტორიული მასალა საქართველოს ისტორიისა და მრეწველობის“ ორ წიგნად. წ. I—1899 წ. წ. II—1897 წ.
10. „ხელმწიფის კარის ვარიგება“ ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა ქართლში მოგაზურობის დროს ნავაში, რომელიც გამოგავს ერთი გაპარტახებული სახლიდან. მასვე ეუთვნის ძეგლის პირველი გამოცემა 1920 წ.
11. საქართველოს სიძველენი ე. თაყაიშვილმა გამოსცა სამ წიგნად: წ. I—1899 წ. წ. II—1909 წ. წ. III—1910 წ. მესამე წიგნის დამატება გამოვიდა 1926 წ.
12. ე. თაყაიშვილის პირად არქივში დაცულია ცნობა — სამიპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის მუდმივი მდივნის მიმართებით ე. თაყაიშვილისადმი: პირველი მათგანი (1905 წ. 25 აპრილი) ეხება ე. თაყაიშვილის ნაშრომის „Описание“ ტ. I წარდგენას დ. ა. ტოლსტოის პრემიაზე 1907 წლისათვის; მეორე და მესამე კი (1907 წ. 22 დეკემბერი — 1908 წ. 13 თებერვალი) ე. თაყაიშვილის იმავე ნაშრომის დაჯილდოებას ოქროს მედლით (ე. თაყაიშვილის არქივი №№ 1040, 2139), მაგრამ არცერთ მათგანში არ არის აღნიშნული, რომ ეს ჯილდო უვაროვის სახელობისაა.
13. ქართ. უნ-ტის ძირითადი დებულებანი — ქართული უნივერსიტეტის ძირითადი დებულებანი შედგენილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ. (1917 წ.). ამ დებულების დედანი იხანება საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალურ საისტორიო არქივში; დაბეჭდილია თამარ ტაბლიაშვილის მიერ „ივანე ჯავახიშვილი და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“. საისტორიო მოამბე, 1967, № 20—21.
14. მ. ჯანაშვილი — მოსე გიორგის ძე ჯანაშვილი (1855—1932). საქართველოს ისტორიისა და ქართული ლიტერატურისა და ენის მკვლევარი. 1897—1926 წწ. იყო ქართული საეკლესიო მუზეუმის გამგე; საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების აქტიური წევრი (იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის კრიტიკოსები: მოსე ჯანაშვილი, „მნა-

თობი", 1944, № 12; შ. ძიძიგური, მოსე ჯანაშვილი, როგორც ქართული ენის მკვლევარი, „მნათობა“, 1944, №№ 4—5; ავტობიოგრაფია, ჟურნ. „განათლების მუშაკი, 1927, № 4; „მოსე ჯანაშვილი“. კრებული, უნივერსიტეტის გამოცემა, 1956).

15. მ. ჯანაშვილის ნაშრომი „საინგლო“ დაბეჭდილია „ძველ საქართველო“-ში ტ. I, განყ. IV, გვ 51—276.

16. ფარსადან გორგიჯანიძე, ქართულ-არაბულ-სპარსული სიტყვის კონა. იხ. მ. ჯანაშვილი, ფ. გორგიჯანიძე და მისი ნიშნულებანი. ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი და სხვა მასალა, 1896.

17. ქართული გრამატიკა, ეტიმოლოგია და სინტაქსი, 1906.

18. ცაგარელი ალექსანდრე ანტონის ძე (1844—1929). ენათმეცნიერი, ისტორიკოსი და ფილოლოგი. ქართული ენის კათედრის გამგე პეტერბურგის უნივერსიტეტში. მისი დიალექტოლოგიური ნაშრომები: „О грамматической литературе груз. языка“, 1873, СПб; „Сравнительный обзор морфологии картвельских языков“, 1872, СПб, (იხ. „ჩემი იუბილე“, ჟურნ. ქართული მწერლობა, 1927, მარტი-აპრილი; ავ. შანიძე, „პროფ. ალ. ცაგარელი“, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე“, 1930, № 10; თ. ჭყონია, „ალ. ცაგარელი და ძველი ქართული ლიტერატურა“, ჟურნ. „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. IV, 1947; გ. გამყრელიძე, „თბილისის უნივერსიტეტი“, 1948; შ. ძიძიგური, „ქართული ენისა და ლიტერატურის გამოჩენილი მკვლევარი“, ვაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1945, № 4).

19. ჯანაშვილს ვაზ. „ივერია“-ში (1898 წ. № 69, 31/III, გვ. 2—3 და № 70, 1/IV, გვ. 4) მოცემული აქვს ხელნაწერ № 73 (A—73) ვრცელი აღწერილობა (ეს ხელნაწერი შეიცავს ბასილ დიდის „ექუსთა დღეთა“-ს და გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმნისა“-ს. გრიგოლ ნოსელის შრომის მე-30 თავი მას დაბეჭდილი აქვს თავის წიგნში „მწერლობა მეთათ საუკუნისა“.

ის ფაქტი, რომ გრიგოლ ნოსელის ნაშრომის „კაცისა შესაქმნისა“ ქართული თარგმანის ხელნაწერის აღწერილობა და გამოქვეყნება პირველად მ. ჯანაშვილს ეკუთვნის, არ აქვს აღნიშნული არც კ. კეკელიძის (იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1941 წ. გვ. 423) და არც ამ ტექსტის გამოშვებულს ი. აბულაძეს (იხ. უძველესი რედაქციები ბასილ კესარიელის „ექუსთა დღეთაისა“ და გრიგოლ ნოსელის „კაცისა აგებულებებისათვის“ X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით. თბ., 1964).

20. სასწავლო წიგნი IX—XI სს. დაბეჭდილია მ. ჯანაშვილის მიერ. იხ. ქართული მწერლობა, IX—X სს., გვ. 118—136.

21. ემიფანე კვარცხის „თულთაა“ დაბეჭდილია: СМОНПК, вып. XXIV, გვ. 1—72.

22. „ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა“ დაბეჭდილია. იხ. ქართული მწერლობა, 1909 წ. II.

23. ახალი ქრისტიანული ცხოვრება, ვახტანგ მეფის კომისიის ნამუშევარი. იხ. მ. ჯანაშვილი, ნაშრომი I. საისტორიო საბუთების შესწავლის მდგომარეობა ჩვენში და ახლად აღმოჩენილი ახალი ქართლის ცხოვრება. 2. ახალი ქართლის ცხოვრება გიორგი ბრწყინვალედან გიორგი XI-მდე. 1907, თბ.,

24. საქართველოს ისტორიის ზოგადი კურსის ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს საქართველოს მოკლე ისტორია, შედგენილი მ. ჯანაშვილის მიერ და გამოცემული 1884 წ. (თ. ქართველიშვილის გამოცემა).

შემაჯავებიათა სია

1. СМОНПК—Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.
2. XV — Христианский Восток.

А. К. БАКРАДЗЕ

И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ О ГРУЗИНСКИХ ИСТОРИКАХ
Е. ТАКАЙШВИЛИ И М. ДЖАНАШВИЛИ.

(Резюме)

Статья представляет собой публикацию докладов И. А. Джавахишвили. Доклады хранятся в личном архиве И. А. Джавахишвили. В них дана характеристика и оценка грузинских историков — Е. С. Такайшвили и М. Г. Джанашвили.

ღამატემა

ქვემოთ ქვეყნდება ივ. ჯავახიშვილის არქივში დაცული სამი წერილი: „ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ“ (ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ნუსხით, რომელიც არქივში ცალკეა დაცული), „ხელნაწერთა აღწერილობისათვის“ და „ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების ამოკრებისა და გადმოწერის წესი“. ამ წერილებიდან ჩანს, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა ივ. ჯავახიშვილი ქართული საისტორიო ძეგლების გამოცემის და საერთოდ ხელნაწერთა შესწავლისა და მოვლა-პატრონობის საქმეს. აღნიშნულ წერილებს აქვთ ისტორიოგრაფიული და აგრეთვე პრაქტიკული მნიშვნელობა. მართალია საისტორიო წყაროების და სხვა წერილობითი ძეგლების გამოცემის იმ გეგმიდან, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი ითვალისწინებდა, დღეისათვის ბევრი რამ შესრულდა, ზოგიერთი ძეგლის გამოქვეყნება თვით ივ. ჯავახიშვილმაც მოასწრო, მაგრამ ბევრიც გასაკეთებელი დარჩა სწორედ იმ ძირითადი მოთხოვნილებების მიხედვით, რომელთაც ივ. ჯავახიშვილი საზავდა.

თავის დროზე დიდი როლი შეასრულა ივ. ჯავახიშვილის მიერ შედგენილმა ხელნაწერთა აღწერილობის, თუ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების ამოკრების და გადმოღების წესებმა, რომელნიც საფუძვლად დაედო ჩვენში ამ მიმართულებით გაშლილ მუშაობას. მიუხედავად იმისა, რომ მუშაობის პროცესში ამ წესებში ზოგი რამ დაზუსტდა, ან დაემატა კიდევ, მათ დღემდე არ დაუკარგავთ თავისი მნიშვნელობა (რედ.).

ივანე ჯავახიშვილი

ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ*

აკად. მარი ბროსეს შემდგომ ქართული საისტორიო ძეგლები წინასწარ გათვალისწინებული მიზნითა და გეგმიანობით ჯერ არავის გამოუცია. ქართული საისტორიო წყაროების მაშინდელი ცოდნის დონის გამო ბროსეს

* ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 421. გამოცემა ემყარება მანქანაზე გადაბეჭდილ, გაუსწორებელ ტექსტს. ამის გამო რედკოლეგიას მოუხდა ტექსტში ზოგიერთი დაზუსტების შეტანა.

ეგონა, რომ ქართული საისტორიო ძეგლების გამოქვეყნების პრობლემა უბრალოდ ველესად „ქართლის ცხოვრების“ დაბეჭდვასთან იყო დაკავშირებული. სხვა ცალკეულ ძეგლებს კი ბროსესათვის იმდენად ჰქონდა ღირებულება, რამდენადაც მათი ცნობები „ქართლის ცხოვრების“ ცნობების შესაყრებად იყო გამოსადეგი. ამით აიხსნება, რომ ფ. გორგიჯანიძის დიდი ისტორიული ნაშრომიდან ბროსემ და დ. ჩუბინაშვილმა მხოლოდ უკანასკნელი ნაწილი აირჩიეს დასაბეჭდად, რომელშიც ავტორი ათეული წლების მოთხრობილი ამბების თანამედროვე და თანდაამხდური იყო. წინა ნაწილისთვის კი, რომელიც საქართველოს სულ ცოტა ორი ათეული საუკუნის თავგადასავალს ეხება, ხელი არ უხლიათ და [იგი] მთლიანად დღევანდლამდე წინანდებურად გამოუცემელია. ამიტომ — ეს იყო, რომ ვახუშტის საისტორიო ნაშრომის მთლიანად გამოქვეყნების მაგიერ, ბროსემ მისი თხზულებებისგან მეორე ნაწილი გამოყო, რომელიც საქართველოს მთლიანობის დარღვევის შემდგომსა და სამოციქულო-სამთავროების ხანას ეხება, და მარტო ეს ნაწილი დაიბეჭდა. პირველი ნაწილი კი, რომელიც უძველესი დროიდან მოყოლებული საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დარღვევამდეა მოყვანილი, გამოუქვეყნებელი დატოვა და მხოლოდ დ. ბაქრაძემ კარგა ხნის შემდგომ დაბეჭდა ეს წინდებული ნაწილიც.

რა თქმა უნდა, აკად. ბროსეს ღვაწლი ქართული საისტორიო ძეგლების გამოქვეყნების მხრივაც იმდენად დიდია, რომ ზემოაღნიშნული ნაკლი მის დამსახურებას ოდნავადაც არ ჩრდილავს. ქართულ საისტორიო მეცნიერებას რომ ისიც არ ჰქონოდა, რაც ბროსემ გააკეთა, მისი მდგომარეობა სრულებით უმწეო იქნებოდა. საკმარისია გავიხსენოთ, რომ დღევანდლამდე ჩვენ იძულებული ვართ უმეტესად ბროსესა და ჩუბინაშვილისაგან გამოქვეყნებულ ტექსტით ვისარგებლოთ, მაგრამ, განზრახული ახალი გამოცემის ღირსეულად განხორციელებისათვის, უნდა წინანდელ გამოცემათა, როგორც კარგი მხარე, ისევე ნაკლიც გვქონდეს გათვალისწინებული.

ბროსესა და ჩუბინაშვილის შემდგომ დ. ბაქრაძეს მარტო ვახუშტის საქ. ისტორიის პირველი, მანამდე გამოუცემელი, ნაწილი ჰქონდა გამოქვეყნებული. თ. ჟორდანიასაც ძეგლები ცალკეულად არ გამოუცია, არამედ „ქრონიკებში“ ჰქონდა ნაწილ-ნაწილი ჩართული, არსენისა, აბუსერიძის — ტბელისა, [. . . ?] და „ძველი ერისთავთა“ — ს. გარდა, რომელნიც დამატებათა სახით იმავე „ქრონიკებში“ იყო მოთავსებული.

ქართული საისტორიო ძეგლების გამომცემლობა მხოლოდ ექვ. თაყაიშვილმა გამოაყოცხლა, ნაწილობრივ მაინც. მას, სახელდობრ, გამოქვეყნებული აქვს: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „წ.წ. ნინოს ცხოვრება“, სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“, ე. წ. „მესხური დავითის მატეანე“ და მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრება“, „ქართლის ცხოვრების“ ორი ვაგრძელებითურთ. ამით შორს ქართული საისტორიო ძეგლების გამოცემა არ წასულა. ყოველი მცოდნე პირისათვის ცხადი იქნება, რომ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის მეცნიერულად გამოცემის მხრივ ჩვენ ძალზე ჩამორჩენილები ვართ. მას შემდგომ რაც გამოიჩვენა, რომ „ქართლის ცხოვრება“ სრულებით ვანტანგ VI-ის შედგენილი არ ყოფილა და მანამდე მრავალი საუკუნით უწინარეს „ქართლის ცხოვრების“ კრებული უკვე არსებობდა, რომ კრებული სხვა და სხვა დროის ქართულ საისტორიო თხზულებებიდან ყოფილა შედგენილი, ქართული საისტორიო ძეგლების გამომცემა, ცხადია, წინანდელი მარტივი საშუალებითა და ძველი გზით უკვე აღარ შეიძ-

ლება. მარტო ერთ-ერთი ხელნაწერის გადმოწერა და დაბეჭდვა თუნდაც ერთ ტომ არ არის მიზანშეწონილი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ კრებული დროთა განმავლობაში სხვადასხვა წყაროებიდან ამოღებული და ჩანართი ცნობებით შევსებული აღმოჩნდა და ხელნაწერების ტექსტიც ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ამისდა მიუხედავად, სწორედ ამ ხანაში ტექსტების გამოცემის ძირითად მიზნად და პრინციპად ერთი ხელნაწერის ტექსტის ვითომცდა „ფოტოგრაფიული სისწორით“ დაბეჭდვის წესი შემოიღეს. ეს პრინციპი ისეთ უკიდურესობამდე იყო მიყვანილი, რომ მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრების“ მრავალზე უმრავლესი სრულებით უცილობლად დამახინჯებული ადგილებიც კი გამოცემაში უცვლელად იყო დატოვებული. ამის გამო, დაბეჭდილი ტექსტი არამცთუ ჩვეულებრივი, არამედ ხშირად მცოდნე მკითხველისათვისაც კი გაუგებარია. ასეთ შემთხვევებში გამოცემის მოვალეობა მექანიკურ მუშაობას არ სცილდება და როგორც გამოცემლისა, ისევე, და უფრო მეტად, წამკითხველის შრომა მომქანცველი, უმადური და მომამზერებელი ხდება. ასეთი გამოცემა მარტო მცირერიცხოვან მკვლევართათვის არის გამოსადეგი, მაგრამ მათთვისაც მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მისი ხელნაწერის მაგივრად გამოყენება შეიძლება.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული დასავლეთ ევროპაში, უაღრესად დაწინაურებულს ფილოლოგიურ მეცნიერებასთან დაკავშირებით, საისტორიო ძეგლების გამოცემისთვისაც მტკიცე წესები შემუშავდა, რომელთა დაცვაც ბერძნული, ლათინური და სხვა ქვეყნების ძველი ავტორების მეცნიერულად გამოცემის დროს ყველასთვის სავალდებულოდ არის მიჩნეული. ამ მხრივ მხოლოდ სპარსული, თურქული, სომხური და ქართული ტექსტების გამოცემა მისდევდა ძველ მექანიკურ წესს. სომხებმა ორი ისტორიკოსის (აგათანგელოსისა და მოსე ხორენელის) თხზულებათა კრიტიკულად გამოცემა მაინც შეძლეს, ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომების კრიტიკულად გამოცემა კი მხოლოდ ახლა უნდა დაიწყო.

როდესაც აკადემიკოსი მ. ბროსე ქართულ საისტორიო ძეგლების გამოცემას შეუდგა, მან მხოლოდ საერო ისტორიოგრაფიას მიაქცია ყურადღება, საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ძეგლთაგან კი არც ერთი არ გამოუქვეყნებია. ეს გარემოება საქართველოს სოციალური და კულტურული ისტორიისათვის მეტად საზიანო იყო, რადგან ამ დარგის ძეგლებში საყურადღებო და უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნობები მოგვეპოვება. მაგალითად, საკმარისია თუნდაც იაკობ ხუცესის, ივანე საბანისძის, გ. მერჩულის, ბ. ზარზმელის, გ. მთაწმინდელის და გ. ხუცეს-მონაზონის თხზულებათა დასახელება, ურომლისთაც საქართველოს სოციალური და კულტურული ისტორიის პირველხარისხოვანი საკითხების გამოკვლევა და გაშუქება სრულებით შეუძლებელია. აკად. ბროსეს გამოცემლობითი მოღვაწეობის ეს დანაკლისი მ. საბინინმა შეავსო თავისი კრებულით, რომელსაც „საქართველოს სამოთხე“ უწოდა. მაგრამ მისი გამოცემა გაცილებით უფრო მდარე ღირებულებისაა, რადგან მას არც ფილოლოგიური განათლება მოეპოვებოდა, რომელიც ბროსეს ჰქონდა, და არც თავის გამოცემისათვის ბროსესავით წმინდა მეცნიერული მიზანი დაუსახავს. ყველა ამ ნაკლისდა მიუხედავად, რაკი მ. საბინინის გამოცემის გარდა სხვა არაფერი ამის მსგავსი არ არსებობდა, საქართველოს ისტორიის მკვლევარნი უნებლიეთ ამ გამოცემით სარგებლობდნენ. მართალია, მ. საბინინის კარგა ხნის შემდგომ ზოგი რამე ხელმეორედ იყო XIX ს. დამლესა და

XX ს. დამდევს გამოცემული, მაგ., იაკობ ხუცესის, იოანე საბანისძის, მთაწმინდელის, გ. ხუცეს-მონაზონის და ნ. გულაბერიძის ნაშრომები და ახლად აღმოჩენილი გ. მერჩულისა და ბ. ზარზმელის თხზულებებიც პირველად გამოქვეყნდა, მაგრამ მათგან მხოლოდ აკად. ნ. მარისა და ს. გორგაძის გამოცემები იყო თანამედროვე მოთხოვნილებების თანახმად დაბეჭდილი.

მაინც ყველაზე სამწუხარო ის გარემოებაა, რომ, საუბედუროდ, არც ძველი, ბროსე — ჩუბინაშვილისა და არც მერმინდელი, ექ. თაყაიშვილისა და არც სხვა ზემოდასახელებულ პირთა გამოცემანი უკვე დიდი ხანია აღარსად იშოვება. ასე, რომ არც მკვლევართ, არც მოსწავლე ახალგაზრდობასა და არც ჩვენი საზოგადოების განათლებულ წრეებს ქართულ საისტორიო ძეგლების შოვნისა და შეძენის საშუალება აღარა აქვთ. წინანდელ გამოცემათა თანამედროვე სამეცნიერო მოთხოვნილებებისათვის ზემოაღნიშნულს შეუფერებლობასაც რომ თავი დაეანებოთ, ბოლოს და ბოლოს თუნდაც მარტო ამ უკანასკნელად დასახელებული გარემოების გამოც, ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებების ახალი გამოცემა აუცილებელსა და გადაუდებელ მოვალეობას შეადგენს.

ცხადია, რომ საქართველოს საისტორიო ძეგლების გამოცემა ახლა უკვე ისეთი ადვილი საქმე აღარ არის, როგორც აკად. ბროსეს დროს იყო, ან როცა, ვითომცდა „ფოტოგრაფიული ზედმიწევნობის“ დაცვის გარდა, გამოცემის იდეალად სხვა ვერაფერი წარმოედგინათ. ამიტომ ახლა წინასწარ მკაფიოდ განსაზღვრული მიზანიც და გეგმაც [უნდა] გვექონდეს დასახული [და] შემუშავებული, გამოცემის ყველასათვის სავალდებულო წესებიც შემოვიღოთ და გამოსაცემ ძეგლთა სიაც უნდა გვექონდეს შედგენილი. რა თქმა უნდა, გამოცემლობის მონაწილეთა რიცხვიც, მათ შორის გამოსაცემ ძეგლთა განაწილებაცა, და თითოეულისათვის დაეისრებული მოვალეობის რაობაც ამთავითვე გათვალისწინებული უნდა იყოს.

წინათ თუ უმთავრეს მიზნად შესაძლებელი იყო „ქართლის ცხოვრება“ ყოფილიყო მიღებული, ამჟამად ჩვენ მოვალეობად უნდა უკვე ყველა ქართული საისტორიო ძეგლების გამოქვეყნება მივიჩნიოთ, როგორც ცალკეული, ისევე კრებულად შედგენილი, მათ შორის, რასაკვირველია, უპირველესად „ქართლის ცხოვრებისაც“.

საერთოდ სულ შემდეგი 39 ბატარა და დიდი საისტორიო თხზულებაა გამოსაცემი¹: 1. იაკობ ხუცესის „წამებაჲ შუშანიკისი“. 2. „წამებაჲ ევსტათი მცხეთელისაჲ“, 3. „წამებაჲ აბიბოს ნეკრესელისაჲ“ 4. „ცხოვრებაჲ ათცამეტ ასურელ მამათა“, 5. „წამებაჲ ცხრათა ძმათა კოლაელთაჲ“, 6. იოანე საბანისძის „წამებაჲ ჰაბომისი“, 7. „ცხოვრებაჲ და წამებაჲ კონსტანტინე-კახაისი“, 8. სტეფანე მტბევეარის „წამებაჲ გობრონისა“, 9. არსენი კათალიკოზის „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“, 10. „წა ნინოს ცხოვრება“, 11. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიანე“, 12. გ. მერჩულის „შრომაჲ და მოღვაწეებაჲ გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ, ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ და მასთან მრავალთა მამათა ნეტართაჲ“. 13. ბ. ზარზმელის „ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ ნეტარისა მამისა სერაპიონისი“, 14. გიორგი მთაწმინდელის „ცხოვრებაჲ ნეტარისა მამისა იოანესი და ეფთუმესი და უწყებაჲ ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ“, 15. გ. ხუცეს-მონაზონის „ცხოვრებაჲ

¹ წყაროების დასახელება ზოგ შემთხვევაში მოცემულია პირობითად, შემოკლებული სახით (რედ.).

და მოქალაქეობა ნეტარისა მამისა გიორგი მთაწმინდელისაჲ“. 16. ეფრემ მცხეთელის ნაშრომები, 17. ნიკოლოზ გულაბერიძის „სასწაული სვეტისა ცხოველსანი“, 18. ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. 19. ჯუანშერის „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისა“, 20. სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“, 21. „მატიანე ქართლისაჲ“, 22. „ცხოვრება მეფეთა მეფისა დავითისი“, 23. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 24. ბასილი ეზოს მოძღვარის „ცხოვრება მეფეთა-მეფისა თამარისი“, 25. ლაშა გიორგის დროინდელი მატეანე, 26. აბუსერიძე ტბელის „სასწაული მთავარმოწამისა გიორგისანი“, 27. „უამთაღმწერელი“, 28. „ძველი ერისთავთა“, 29. „მესხური დავითინის მატეანე“, 30. „გელათური ქორონიკონი“, 31. ფ. გორგიჯანიძის ნაშრომი, 32. ეგნატაშვილი ბერის „ახალი ქართლის ცხოვრება“ 33. ვახუშტ ბატონიშვილის „საქართველოს ისტორია“. 34. „ქართლის ცხოვრება“, 35. „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელებანი. 36. სენია ჩხეიძის „ცხოვრება მეფეთა“, 37. პაპუნა ორბელიანის „ამბავნი ქართლისანი“, 38. ომან მდივანბეგი ხერხეულიძის „მეფობა ირაკლი მეორისა“. 39. დავით და ბაგრატ ბატონიშვილების მატეანე.

ასეთი დიდი საქმისა და ფართო გეგმის განხორციელება, რა თქმა უნდა, მხოლოდ შეერთებული ძალითა და თანდათანობით შეიძლება. თანდათანობის საფუძვლად უნდა თითოეული ძეგლთაგანის შედარებითი ღირებულება ციქნეს გათვალისწინებული და გამოუყენებლობასაც გაეწიოს ანგარიში. ამისდა მიხედვით ჯერ უნდა გამოუქვეყნებელი ძეგლების გამოცემას შევუდგეთ, ხოლო გამოცემულთაგან, რომელიც უფრო შინაარსიანი და მნიშვნელოვანია, იმათ უნდა მიეჭყეს განსაკუთრებული ყურადღება.

მთელს გამოსაცემ ძეგლებზე მუშაობა ორად უნდა გაეყოთ, [სამუშაოს] ერთ ნაწილად ცალკეული ძეგლების გამოცემა უნდა იქნეს მიჩნეული, მეორე ნაწილს კი „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის გამოცემაზე მუშაობა უნდა შეადგენდეს.

თითოეული ისტორიკოსის თხზულების გამოცემის დროს მიზნად უნდა იყოს დასახული ავტორის ტექსტის იმ სახით აღდგენა, როგორც თვით მას ჰქონდა დაწერილი. მაშასადამე, ტექსტი ყველა ხელნაწერის მიხედვით აღდგენილიცა და ყველა მერმინდელი ჩანაწერისა და გადამწერთა შეცდომებისაგან გაწმენდილიც უნდა იყოს. ეს, რასაკვირველია, აღვილი საქმე არ არის; მეტადრე სამოქალაქო ისტორიის ძველი ძეგლების აღსადგენად იქნება დიდი, წინასწარი მუშაობის გაწევა აუცილებელი, რადგანაც არც ერთი მათგანის ტექსტი მე-16—17 საუკ. უწინარესი დროის ხელნაწერებში დაცული არ არის, საერო ისტორიული თხზულებების ენის ნორმები და მართლწერა კი მე-9—12 სს. საეკლესიო ძეგლების საკმაოდ კარგად ცნობილი ნორმებისაგან საგრძნობლად განსხვავდება. ამიტომაც ამ საკითხის საგანგებოდ შესწავლა და გადაწყვეტა დაგვიჭირდება.

პირიქით, „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის ხელახალი გამოცემის დროს, მიზნად მასში შემავალი ძეგლების პირვანდელი ტექსტის აღდგენა კი არ უნდა გვქონდეს მიჩნეული, არამედ იმ სახით დიბეჭდვა, როგორცადაც ეს კრებული საბოლოოდ ჩამოყალიბდა.

თითოეული ისტორიკოსის ტექსტს უნდა წინ ხელნაწერთა აღწერილობა და ცნობა მიუძღოდეს, მათი ურთიერთმორისი დამოკიდებულების, ტექსტის

გრაფიკული და მესხიერებითი შეცდომებისა და ძეგლის ენის ყველა მნიშვნელოვანი თავისებურების შესახებ. დაზიანებული და გამომცემლის მიერ აღდგენილი ადგილები უნდა თვით ამავე ავტორის ანალოგიური ადგილებისა თუ გამონათქვამების დამოწმებით იყოს გამართლებული, რასაკვირველია, თითოეული მოზრდილი აღნადაგენი ტექსტის სათანადო ნიშნებში ჩართვით, სტრიქონებში კი — ხელნაწერში მყოფი წინაკითხის აღნიშვნით.

ცნობილია, რომ იშვიათი გამონაკლისის გარდა („წ.“ ნინოს ცხოვრება“, იოანე საბანისძე, ლეონტი მროველი), ქართველ ისტორიკოსებსაც, მაშინდელი სხვა ქვეყნების ისტორიკოსების მსგავსად, მოთხოვნა თავებზე დაყოფილი არ ჰქონდათ და ასევე იბეჭდებოდა და იბეჭდება ხოლმე ახლაც მათი ნაწარმოები გამოცემის დროს. ამისდა მიუხედავად, ქართული წყაროების დამოწმებისა და გამოყენების გასაადვილებლად აუცილებლად საჭიროა, რომ ქართველ ისტორიკოსთა ტექსტიც, ბერძნული და ლათინური ძეგლების გამოცემის დროს მიღებული წესის მსგავსად, შინაარსისა და მიხედვით თავებზე და მუხლებზე დაიყოს და ასე დაიბეჭდოს ხოლმე. თუმცა ქართველ ისტორიკოსებს, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, თავიანთი ნაწარმოები გამბეულად და გარეგნულად დაუყოფავად აქვთ დაწერილი, მაგრამ მათი შინაარსი მაინც რამდენიმე მთავარ ნაწილად აქვთ ხოლმე ნაგულისხმევი. დაკვირვებული მკითხველი ამას უუქველად შეამჩნევს და გამომცემელმაც ამისდა მიხედვით ტექსტი თავებზე და, საჭიროებისამებრ, მუხლებზედაც უნდა დააწილოს. თავების სათაურები უნდა თვით ავტორის შესაფერისი სიტყვებით გამოითქვას, მაგრამ ტექსტში კი არ იქნას შეტანილი, არამედ ყოველი გვერდის თავში და სარჩევში მოთავსდეს, თავებისა და მუხლების სათვალავები კი ტექსტის კიდევ სათანადო ადგილას თითოეული მათგანის დასაწყისის გასწვრივ რომაული და არაბული რიცხვნიშნებით იყოს ნაჩვენები. ამას გარდა, „დაბადებიდან“ და „ოთხთავიდან“, ანდა აღრინდელი ქართველი თუ უცხო ისტორიკოსთაგან ამოღებული ცალკეულ წინადადებათა, თუ მთელი ნაწყვეტების საღაურობაც უნდა იქნეს შეძლებისდაგვარად გამორკვეული და კიდებზევე აღნიშნული.

ტექსტის შინაარსის ყოველგვარი განმარტება გამოსაცემი ძეგლების ბოლოში უნდა იყოს მოთავსებული. დასასრულ, ყოველი ისტორიკოსის ტექსტს უნდა აუცილებლად საკუთარი და გეოგრაფიული სახელების, ტერმინებისა და იშვიათი გამონათქვამების საძიებლებიც ისევე, როგორც თანამედროვე მკითხველთათვის გაუგებარი სიტყვების განმარტებაც, ქონდეს დართული. სასურველია, რომ უამისოდ არც ერთი ტექსტის გამოცემის ნება დართული არ იქნეს.

გვონებ, უადგილო არ იქნებოდა, რომ ამ გამოცემის თითოეული წიგნის სასურველი გარეგნობაც წინასწარვე გვექონდეს გათვალისწინებული. ბროსემ, მაშინ მიღებული წესებისა თანახმად, დიდი ტანის გამოცემა ირჩია. მაგრამ, ამჟამად ორი მოსაზრებით ამის გამეორება უკვე სასურველი არ არის. ახალი გამოცემა უნდა იმ ზომის წიგნებზე დაიბეჭდოს, რომ მათი თან ტარება ადვილი იყოს, რადგან სტუდენტებს უნივერსიტეტში ამ ძეგლებზე მუშაობა დასჭირდებათ და დიდი ტანის წიგნის თრევა მოსწავლე ახალგაზრდობას საქმეს გაუძნელებს. ამას გარდა, ბროსეს დიდი ტანის წიგნებზე ქართული საისტორიო ძეგლების გამოცემა იმიტომაც შეეძლო, რომ ყველა ტექსტი ერთად სულ ორ წიგნად ჰქონდა თავმოყრილი. ამის წყალობით პატარა თხზუ-

ლებებისათვის დიდტანიანი ზომის შეუფერებლობა არ ჩანდა. ახლა კი, დღესაც, თითოეული ძეგლი ცალკეულად უნდა გამოვცეთ, პატარა თხზულებებისათვის დიდი ზომის ქაღალდის არჩევა გამოცემას სრულებით დააუწიებდა. ამიტომ ჯობია, რომ ახალი გამოცემისათვის ბერძნული და ლათინური ავტორების — „ბიბლიოტეკა ტუბნერიანა“-ს ან ფრანგული გამოცემის ოდნავ მოზრდილი ტანი აგვერჩია. დასასრულ, პრაქტიკული მოსაზრებით, უკეთესია, რომ გასაყიდად გამოშვებული ყველა წიგნი დაკაზმული ყოფილიყო.

ახლა ორიოდ სიტყვა ამ გეგმის განხორციელებაზეც. გამოცემის უახლოესი გეგმის შედგენის დროს მუშაობა უნდა პარალელურად წარმოებდეს, ერთი მხრივ, „ქართლის ცხოვრების“ გამოსაცემად, მეორეს მხრივ კი, ცალკეული ავტორების თხზულებათა და, ძეგლების გამოსაქვეყნებლად. ამ უკანასკნელთაგან უნდა უპირველესად ბასილი ეზოს მოძღვრისა და ეგნატაშვილი ბერის თხზულებები დიბეჭდოს. შემდეგ სასურველია განსვენებულ აკადემიკოს ნ. მარის ქვრივს ნებათვა ეთხოვოს მისი ქმრისაგან გამოცემული გ. მერჩულის ნაწარმოების ხელახალი გამოცემის უფლება მოგვეცეს. რაკი იოანე საბანისძის და ბ. ზარზმელის თხზულებების ახალი, მეორე გამოცემა უკვე არსებობს და იაკობ ხუცესის ნაშრომის გამოცემა ილ. აბულაძეს აქვს დამზადებული, რომელიც სასურველია ამავე სერიაში ყოფილიყო მოქცეული, ამიტომ მთელი ყურადღება გ. ხუცეს-მონაზონის ახალ გამოცემას უნდა მიექცეს, მით უმეტეს, რომ საქართველოს სოციალური და კულტურული ისტორიისათვისაც უადრესად მნიშვნელოვანი ძეგლია და იმავე დროს აქამდის ჯერ არც ერთხელ ხეირიანად დაბეჭდილი არ ყოფილა. დანარჩენ ძეგლთაგან „მოქცევაჲ ქართლისაის მატიანე“, ლ. მროველი, ჯუანშერი, სუმბატ დავითის ძე და ზოგიერთი სხვაც არის გამოსაცემაში, მაგრამ ამ სხვებზე მსჯელობას რეალური მნიშვნელობა მაშინ ექნებოდა, ჩვენი სექციის სრული შემადგენლობა რომ გამორკვეული ყოფილიყო.

ტფილისი
1936 წ. 6 თებერვალი.

* * *

*მესამე ხუთწლედისათვის საგამომცემლო გეგმის შედგენისას, უპირველესად, ქართული სამეცნიერო კვლევისათვის და ჩვენი ერის მშრომელთა ფართო წრეებში კულტურის მონაპოვართა გაღრმავებული შეთვისებისათვის აუცილებლად საჭირო დარგებს უნდა მივაქციოთ ყურადღება. უკვე კარგა ხანია თითქმის მას შემდეგ, რაც აკად. ბროსემ და ჩუბინაშვილმა ქართული საისტორიო ძეგლები გამოსცეს, თითო-ორთა გამონაკლისის გარდა, ახალი არა გამოცემულა რა.

„ქართლის ცხოვრების“ ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა ხომ ახალ გამოცემად ვერ ჩათვლება, რადგან იგი მთლიანად პირველი გამოცემის, ზოგან უბრალოს, ზოგან კი ბრალიანს, რამდენადაც იქ კორექტურული შეცდომებია შეპარული, გადმონაბეჭდს წარმოადგენს. მაინც ამისთვისაც ზ. ჭიჭინაძე მადლობის ღირსი იყო, რადგან მას რომ ბროსე — ჩუბინაშვილის ნაღვაწის კვლავ გადმობეჭვდა არ მოეხერხებინა, XIX ს. დამლევისა და XX ს. დამლევის ქართველთა მთელ რივ თაობას თავისი საშრობლოს ისტორიული წარსულის წერი-

* ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 1010 (ავტოგრაფი). ტექსტი შეიცავს ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების შავდ შედგენილ, დაუმთავრებელ ნუსხას (რეფ.).

ლობითი წყაროების გადაკითხვის საშუალებაც კი არ ექნებოდა: ბროსე ჩუბინაშვილის გამოცემა, ვითარცა პეტერბურგში შედარებით მცირე რაოდენობით გამოსული წიგნები, ქართველი ფართო საზოგადოებისათვის წინათაც მიუწვდომელი იყო, შემდეგ ხომ უკვე აღარსად იშოვებოდა.

[გამოსაცემი ძეგლები:]

ხ ა ნ მ ე ტ ო ბ ი ს ხ ა ნ ი ს ყ ვ ე ლ ა შ ე რ ჩ ე ნ ი ლ ი ძ ე გ ლ ე ბ ი, ვი-
თარცა ქ[ართუ]ლი სამწერლობო ენის უძველესი ძეგლები.

ა პ ო კ რ ი ფ ე ბ ი (ძველი რედაქციები).

ეფთუმე მთაწმინდელის „მოსაჯენებელი მიმოსლვათათუს და ქადაგებათა
მოციქულისა ანდრეასი“,
ავგაროზი, პილატეს სახარება.

ს ა მ ა რ თ ლ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ ი

1. „დიდი სჯულის კანონის“ ყველა რედაქციები.
2. ეფთუმე მთაწმინდელის „მცირე სჯულის კანონი“.
3. ეფთუმე მთაწმინდელის „კანონი შეცოდებულთანი“.
- [4] ქართული საერო სამართლის ძეგლები.

თ ა რ გ მ ა ნ ე ბ ა ნ ი

ეფთუმე მთაწმინდელის: 1. ი[ოანე] ოქროპირის „თარგმანება იოანეს
სახარებისა“.

2. „თარგმანება მათეს სახარებისა“.
3. „თარგმანება ფსალმუნისა“.
4. „ძნიად გულისხმის საყოფელთა მოციქულის პავლეს სიტყუათაჲ, გამოკრებული წმიდისა ი[ოანე] ოქროპირისა თქმულთაგან“.
5. „თარგმანება ძნიად გულისხმის საყოფელთა ქრისტეს მიერისა საკითხავისათა გრიგოლ ღმრთისმეტყუელისა“.

[ა ს ტ რ ო ნ ო მ ი ა და კ ა ლ ე ნ დ ა რ უ ლ ი მ ა ს ა ლ ა]

ი[ოანე] ზოსიმე 1. „ქრებაჲ თთვეთაჲ წელიწდისათაჲ“.
2. „ცნობისათუს და უწყებისა ჭეშმარიტად, რომელი მოგუეთხრა ჩუენ მოძღუართა მიერ განსაზღვრებულად გამოძიებისათუს ჟამთა და წელთა, თთუეთა და დღეთა“ და სხვა.
[3] ი[ოანე] შავთელის იმავე შინაარსის თხზულებები.
[4] ვახუშტი ბატონიშვილი¹.

[ე გ ზ ე გ ე ტ ი კ ა]

1. ეპიფანე კპრელის „თუალთაჲ“.
2. „სახისმეტყუელი“.

¹ შეიძლება იგულისხმებოდეს ვახუშტის ისტორიისათვის დართული კინკლასი (რედ.).

3. გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმნისათჳს“.
4. ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთა“ (გ[იორგ]ი მთაწმიდელის [თარგმ.]).
5. ი[ოან]ე პეტრიწის [თარგმ.] ნემესიოს „ბუნებისათჳს კაცისა“.

ფ ი ლ ო ს ო ფ ი ა

1. ეფრემ მცირის ი[ოან]ე დამასკელის „დიალექტიკა“ და „გარდამოცემა“.
 2. არსენი იყალთოელის „დოღმატიკონი“.
 3. ი[ოან]ე პეტრიწის „კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი“ პროკლე დიადოხოსისა.
 4. ი[ოან]ე ტარიჭისძე: ა) „მოსავსენებელი ათთა კატილორი-ათადმი არისტოტელისათა“. ბ) „მოსავსენებელი ხუთთა ცმა-თადმი პორფირი ფილოსოფოსისათა“.
 5. ი[ოან]ე ჭიმჭიმელის ფილოსოფ[იური შრომები].
-

ივანე ჯავახიშვილი

ხელნაწერთა აღწერილობისათვის*

ხელნაწერთა აღწერილობა ორ მხარეს ეხება ხოლმე: გარეგანსა და შინაგანს. გარეგანი მხარის აღწერილობა უნდა მის გარეგან ბუნებასა და თვისებებს ახასიათებდეს, ე. ი. მასალას, რაზედაც დაწერილია და შედგენილია ხელნაწერი და იმ საშუალებასაც, რომლითაც და როგორადაც ის, მისი შინაარსი, აღბეჭდილია ამ მასალაზე. ამისდა მიხედვით გარეგანი აღწერილობა უნდა გვაძლევდეს ცნობებს პაპირუსზე, ეტრატზე, ტყავზე, ბამბიკინზე თუ ქალაღზე დაწერილი, თანაც თვით ნივთიერების თვისების ნიშანდობლივი დახასიათება უნდა გვკონდეს — მისი ზომისა, სისქე-სითხელისა, სიავ-კარგისა, ფერისა და შენახულობის წარმოსადგენად. მასალის დახასიათებას წინ უნდა უძღოდეს ცნობა ხელნაწერის გარეგანი მოყვანილობის შესახებ: გრავნილია თუ წიგნად აკინძული, ან დაკაზმული. თუ დაკაზმულია, აღნიშნული უნდა იყოს თუ სხვა, და სახელდობრ რომელი ნივთიერებისაგან არის გაკეთებული ყდა და რა აქვს გადაკრული — ტყავი თუ სხვა რამე, რა ფერისა და თვისებისა, სახიანი, თუ სადა; თუ სახიანი, რით და რა არის გამოყვანილი და როგორი ხელოვნებით. აღმწერმა იმასაც უნდა მიაქციოს ყურადღება და მკითხველს ამცნოს, თავდაპირველია ყდა თუ მერმინდელი, შეკეთების ნიშნები ამჩნევია თუ ხელშეუხებლად ეჩვენება.

ხელნაწერებში შენახული ძეგლების აღწერა, ჩვეულებრივ, იმ კრებულებრივ წარმოებს ხოლმე, რომლებშიაც ისინი მოთავსებულნი არიან: თითოეული კრებული ცალკე აღიწერება ხოლმე და ყოველ შიგ მოქცეულ ძეგლს იმდენად აქვს დათმობილი ადგილი, რამდენადაც ეს ამ კრებულის ცნობებით შესაძლებელი ხდება. აღწერის ამგვარი წესის წყალობით ერთი და იმავე ძეგლის შესახებ აღწერილობაში იმდენჯერ არის ხოლმე ვრცელი საუბარი, რამდენჯერაც იგი ხელნაწერებში გვხვდება. ამის გამო, აღმწერელს უნებლიეთ გამეორება და ერთი და იმავე საგანზე მრავალჯერ ლაპარაკი და დახასიათება უხდება, რაც ტყუილუბრალოდ აგრძელებს და ამნელებს ხელნაწერების აღმწერელის ისედაც მძიმე მუშაობას. ზოგიერთი აღმწერელი ჩვენში, მაგ., ე. თაყაიშვილი, რომ ამგვარი გარემოებისგან თავი ცოტადაც მაინც გაათავისუფლებინა, კრებულების აღწერილობაში მოქცეული რამდენიმე ერთგვარი ძეგლის მოკლედ აღწერის შემდგომ, ერთ-ერთ ამ ძეგლისათვის უძველეს ხელნაწერად მიჩნეული კრებულის აღწერაში (ყველა მანამდე მოხსენებული ხელნაწერების ცნობათა შედარებითი განხილვით) ამა თუ იმ ძეგლის ტექსტის შენახულობას და ხელნაწერთა ღირსება-ნაკლს არკვევს ხოლმე.

* ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 972 (ავტოგრაფი).

მაგრამ სანამ ყველა ხელნაწერთა აღწერილობა შედგენილი არ არის, ამგვარი შედარებითი განხილვა შეიძლება ხშირად ნაადრევად გამოდგეს, რის გამოც შემდეგში აღმოჩენილმა უფრო ძველმა, ან პირველი დედნის უფრო უკეთესად შემნახველმა, აღმწერიელი აიძულოს ერთხელ უკვე ვრცლად განხილულ საკითხს კვლავ დაუბრუნდეს და მაინც და მაინც სხვა, წინათ უცნობი, და შედარებითი შესწავლის დროს გაუთვალისწინებელი ხელნაწერების დახასიათებას შეუდგეს. ე. თაყაიშვილის აღწერილობაში მკითხველს შეუძლია ამგვარი არაერთი მაგალითი ნახოს. ამის გამო ვერც ამ გზით ხერხდება ზედმეტი დროისა და ენერჯიის დაკარგვის თავიდან აცილება. თანაც ამნაირად შედგენილ აღწერილობაშიაც ცნობათა უწყსრიგობა აუცილებელი ხდება და მკითხველს მუდამ უნდა ახსოვდეს, რომ სანამ ხელნაწერთა მთელი აღწერილობა დამთავრებული არ იქნება, ამავე მისთვის საინტერესო საგანზე შეიძლება კიდევ უფრო სასურააღლებო ცნობებიც აღმოჩნდეს. იმაზე აღარას ვიტყვი, რომ ამ გზით შედგენილ აღწერილობაში სასოგადოდ მეტად მწელია საქირო ცნობების მოძებნა.

კრებულებრივ ძეგლების აღწერა არსებითადაც, თუ მთლად მცდარ გზას არა, ცალმხრივ მიმართულებას ადგია. რასაკვირველია, ჩვენთვის მწერლობის ისტორიის თვალსაზრისით საინტერესოა ვიცოდეთ, რაგვარი შინაარსის კრებულები იყო წინათ გავრცელებული, როგორ წარმოიშვნენ და განვითარდნენ, მაგრამ ხელნაწერთა ყოველი აღწერილობის მთავარ მიზანს ეს კი არა, არამედ თვით ძეგლთა ტექსტების თავგადასავლისა და შედარებითი ღირსების გამოკვევა შეადგენს. ამ მთავარ მიზანთან შედარებით კრებულის ისტორია ერთ-ერთ კერძო საკითხთაგანად უნდა ჩაითვალოს.

უნდა აღინიშნოს, რომ კრებულებრივ ხელნაწერების აღწერა ამასთანავე ამ დარგში მუშაობის ექსტენსიურ წესს წარმოადგენს და იმ დროს და იმ პირობებში იყო შესაძლებელი, როდესაც ასაჩქარებელი არაფერი იყო, ან არაფერი მიაჩნდათ, როდესაც და სადაც მრავალი თავისუფალი დრო, მომუშავე და ქონებრივი სახსარია. ჩვენ კი ამგვარ მდგომარეობაში არ ვიმყოფებით: მეტად ჩამოვრჩით დანაჩრჩენ განათლებულ ერებს და სხვა სამეცნიერო დარგებს, რომელთაც ხელნაწერთა სრული აღწერილობანი და მათი ღირსება-ნაკლები შედარებითი დახასიათება დიდი ხანია მოეპოვებათ. ჩვენი სამეცნიერო კვლევა-ძიების სწრაფი წარმატებისა და სათანადო დონეზე დასაყენებლად ამიტომ სწორედ ინტენსიური მუშაობის წარმოებაა საქირო. ის, რაც სხვაგან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში და თითო-ორთა მკვლევრის თანდათანობითი შრომით იყო გაკეთებული, ჩვენ უნდა შეძლებისამებრ მოკლე ხანში და ერთნაირი ინტენსიობით [გავაკეთოთ] და ერთის მიზანშეწონილი, გეგმით წარმოებულ და შეერთებული შრომით გამოვასწოროთ ჩვენი ჩამორჩენილობა და ქართულ ჰუმანური დარგების მეცნიერებას მკვიდრი საფუძველი შევუქმნათ.

მარტო ხელნაწერები რომ ვიანგარიშოთ უსაბუთებოთ, უნივერსიტეტისა (1623), წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების (5004) და საისტორიო საზოგადოების (2600) ხელნაწერთა რიცხვი 9227-ს აღემატება. როდესაც ჩვენ წინაშე ასეთი უზარმაზარი სამუშაოა, მხოლოდ განსაკუთრებული საშუალებით შეიძლება, რომ მისი დაძლევის იმედი ვიქონიოთ.

წინამდებარე დიადი საქმის განსახორციელებლად ერთადერთ მიზანშეწონილ გეგმად მიმაჩნია აღწერილობათა შედგენის შემდეგი წესი:

ყოველი ხელნაწერი უნდა განხილული იყოს:

1. როგორც დამწერლობის ძეგლი — პალეოგრაფიულად, 2. როგორც მწერლობის ძეგლი ფართო მნიშვნელობით — კრებულებრივ, და მისი შედგენილობის თითოეული ნაწარმოები თავისთავად — ცალკე და 3. როგორც ხელოვნების ძეგლი, თუ იგი დასურათებულია, ან დაკაზმულ-მოჭედილია. ყოველი აღმწერელი ვალდებულია ჯერ ხელნაწერის გარეგანი აღწერილობა შეადგინოს: წიგნი დაკაზმულია თუ არა, მასალა და მისი შეკრულ-აკინძულობა გამოარკვიოს. გამოარკვიოს ხელნაწერის ფურცლების აწინდელი და თავდაპირველი რაოდენობა, თუ ნაკლებია, სად რამდენი აკლია. ანდერძის მიხედვით, ან სხვა გზით მისი დაწერილობის თარიღი განსაზღვროს, თუ ეს შესაძლებელია უთუოდ, თუ არა — დაუთარიღებლად დატოვოს. დაახასიათოს ხელნაწერის დამწერლობა საზოგადოდაც და მისი განსაკუთრებული თავისებურების მხრივაც. აღნიშნოს შემკულია თუ არა კამარებით ან სახეებით, ან თუ დასურათებულია, სად — გვერდებისა და მათი ფურადების, თუ უამისოდ აღსრულებულების აღნიშვნით. თვით ამ სურათების შესწავლა აღმწერლის მოვალეობას არ შეადგენს, არამედ ცალკე ფურცლებზე აღნუსხულ ცნობას აწვდის რეგისტრატორს ყველა სახე-სურათის შესახებ ხელნაწერის N-ის და სათანადო გვერდების აღნიშვნაში. შემდეგ [უნდა] მოიყვანოს ხელნაწერის ანდერძი, თუ იგი შენახულია, და ხელნაწერში მყოფი ყოველგვარი სხვა მინაწერები, ხელნაწერის თავგადასავლის შესახებ რაიმე ცნობების შემცველი სათანადო გვერდების აღნიშვნით.

მერმე ხელნაწერის შინაარსი უნდა აღნუსხოს მხოლოდ სათაურების მოყვანით იმ თანდათანობით, როგორადაც იქ არის მოთავსებული. არც ერთი ძეგლის არც დასაწყისი და არც დასასრული, ან სხვა რაიმე მისი შინაარსის დამახასიათებელი ცნობა აქ არ უნდა იყოს მოყვანილი.

შემდეგ ყველაფერი ცალ-ცალკე ფურცლებზე იწერება და დაწერის შემდეგ რეგისტრატორს გადაეცემა:

1. ხელნაწერში მოთავსებული ყოველი ძეგლის სათაური, ხელნაწერის N-ისა, ძეგლის სივრცისა და გვერდების აღნიშვნაში, თხზულების დასაწყისი და დასასრული წინადადება და სხვა ცნობები, რომელნიც ამ ძეგლის დაცულობასა და შინაარსს ნიშანდობლივ ახასიათებენ. თითოეული თხზულების შესახებ ყოველი ზემოაღნიშნული ცნობა ერთ ცალკე, ან რამდენსამე გადაბმულ ფურცელზე იწერება.

2. ყოველი მინაწერი, დათარიღებული თუ უთარიღო, ცოტად მაინც აზრიანი, ცალკე ფურცელზე იწერება ხელნაწერის N-ისა და გვერდის აღნიშვნით. რეგისტრატორი ვალდებულია აღმწერთავან მიღებული მასალა სამ მთავარ ჯგუფად დაყოს: 1. მინაწერები 2. თხზულებები ან ნაწარმოებები 3. სურათები და ხელოვნების ძეგლები.

ყოველი მიღებული ფურცელი ანბანის რიგზე უნდა ჩაიდოს სათანადო ჯგუფში: ავტორის გვარისა თუ სახელის მიხედვით, როცა მხოლოდ სახელია მოყვანილი; ან სათაურის ასოს მიხედვით, როდესაც ძეგლს ავტორის სახელი არა აქვს ხელნაწერში შერჩენილი. მინაწერებიც იქ მოხსენებული პიროვნებათა გვარისა და სახელის მიხედვით, ან ანბანის რიგზე უნდა დალაგდეს სათანადო ჯგუფში. ეს წესი ყოველ აღმწერელს თანდათანობით

უფრო და უფრო საშუალებას მისცემს ყველგან სათითაოდ აღნუსხული ცნობები გამოიყენოს უთარილო ხელნაწერების დასათარიღებლად.

ამგვარად შეგროვილი მასალა აღწერილობის დამთავრების შემდგომ შინაარსისა და მიხედვით დარგებად და ჯგუფებად დაიყოფა და სათანადო დარგის რედაქტორს ან რედაქტორებს გადაეცემა ძველების არსებული მასალების საშუალებით უფრო დაწვრილებითი და შედარებითი შესწავლისა და დახასიათებისათვის. ამავე წესრიგით უნდა დაიბეჭდოს მთელი აღწერილობაც.

უფრო უარეს მდგომარეობაშია ჩვენი სიგელ-გუჯრების რეგისტრაციისა და აღწერა-შესწავლის საქმე. აქამომდე 2000 საბუთამდეა გამოქვეყნებული, მაგრამ არც ერთი მათგანი დიპლომატიკის თანამედროვე მეცნიერულ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს.

ჩვენ სულ ცოტა 20—25 ათასი სიგელ-გუჯარი უნდა გვქონდეს დაცული ტფილისის სამსავე მუზეუმსა და ცენტრარქივში. მარტო საისტორიო საზოგადოებას 10000-ზე მეტი მოეპოვება, უნივერსიტეტს 2000-მდე აქვს, წერაკითხვის [გამავრცელებელ საზოგადოებასა] და ცენტრარქივის შესახებ ცნობები არ მომეპოვება. ამავე ცენტრარქივში აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი საბუთების პირების შემცველი 56 წიგნია შენახული.

აქაც ჯერ აღწერილობა უნდა იყოს შედგენილი და თითოეული სიგელ-გუჯრის შესახებ ცალკე ფურცელზე შემდეგი ცნობა უნდა აღინუსხოს:

1. საბუთის მიმცემი.
2. საბუთის მიმღები.
3. საბუთის რაობა.
4. საბუთის მოკლე შინაარსი.
5. საბუთის თარიღი.
6. საბუთის მწიგნობარი, გარეგანი აღწერილობა (მასალა, დაწერილობა).
7. პირია თუ დედანი, თუ ამის შესახებ ცნობა პირდაპირ არის აღნიშნული.

ივანე ჯავახიშვილი

ხელნაწილების ანდერძ-მინაწილების ამოკრებისა და გადმოწერის
წესი*

1. ხელნაწერებიდან ამოღებული მასალა in 8° ზომის ფურცლებზე უნდა დაიწეროს, გარკვევითა და სუფთად იმ ვარაუდით, რომ შემდეგი მისი კაიხელად გადაწერა საჭირო არ იყოს. სასურველია მეღვინით წერა. ყოველი ანდერძი, თუ მინაწერი ფურცლის მხოლოდ ერთ გვერდზე უნდა იყოს დაწერილი.

2. ყოველ ფურცელს თავში უნდა ჰქონდეს აღნიშნული ხელნაწერის N, მისი მასალა (ეტრატი, ქაღალდი, გრაგნილი, აკინძული წიგნი და სხვ), თარიღი — ზედმიწევნითი და უთარიღოთათვის — დაახლოებითი, ხელნაწერის სათაური (თუ აქვს თავისი, თუ არა აქვს შერჩენილი, მისი რაობა შინაარსის მიხედვით), დაწერილობის ადგილი და მისი დაცულობის სადაურობა (თუ ამის შესახებ გარკვეული ცნობა შერჩენილია), მეღვინის ფერი და დანაწერის ხელი.

3. ადერძები და მინაწერები ყველა გამოუქლებლივ უნდა იქნეს ამოღებული და თითოეული ცალ-ცალკე ფურცლებზე დაიწეროს § 1 და 2-ის მითითებათა დაცვით. მაგრამ ერთი და იმავე პირის ანდერძები, ან მინაწერები და სქოლიო-შენიშვნები ერთ ფურცელზე უნდა მოთავსდეს, თუნდაც რომ თვით ხელნაწერში სხვადასხვა ადგილას იყოს მოთავსებული.

შედლებისამებრ გამორკვეული და აღნიშნული უნდა იყოს ანდერძი ხელნაწერის, თუ ძეგლის თავდაპირველ დამწერს, ანდა მომგებელს ეკუთვნის, თუ მერმნიდელს შემქმნს, ან შემწირველს, ანდა გადამწერს.

ცალცალკე ფურცლებზე ამოკრებილი მასალა თითოეული ხელნაწერითგან ისე უნდა დალაგდეს, რომ ჯერ ანდერძები იყოს, მერმე მინაწერები ქრონოლოგიური რიგობით, თუ მათი დრო ირკვევა, თუ არადა — ხელნაწერში მყოფი თანამიმდევრობით.

4. ადერძებისა და მინაწერების ადგილმდებარეობა ზედმიწევნით უნდა იყოს დასახელებული (ხელნაწერის გვერდი, გვერდის თავში, თუ ბოლოში, ან შუაშია, სვეტებს შუა, თუ კიდებზეა. უკანასკნელ შემთხვევაში უნდა მოხსენებული იყოს, სახელდობრ რომელ კიდებზეა — ზევითა თუ ქვევითაზე, ანდა მარჯვენა თუ მარცხენაზე). როდესაც აღაპია, ან შეწირულების წიგნი თუ სულთა მატთანე, უნდა აღნიშნული იყოს, რომელი დღისა და წმინდანის გასწვრივ არის სვინაქსარში თითოეული მათგანი მოთავსებული. ამას გარდა, აღნიშნოს მინაწერების ტექსტი, როგორ არის დაწერილი — ასწვრივ თუ

* ივ. ჯავახიშვილის არქივი, № 971 (ავტოგრაფი).

გარდიგარდმო, ანდა აშლით ხელნაწერის ძირითად ტექსტში სტრიქონებშია ჩართვით, ანდა სხვანაირად.

5. ანდერძებიცა და მინაწერებიც უნდა ისევე გადმოიწეროს, როგორც დედანშია ქარაგმაგაუხსნელად და ასონაკლი დაწერილობის, ანდა შეცდომისა და უვიცი დანაწერის შეუსწორებლად. სადაც დაუჭერებელი, ანდა მოულოდნელი დაწერილობაა, უნდა იმ სიტყვის გვერდით გაკვირვების ნიშანი დაისვას ფრჩხილებში (!).

6. ანდერძ-მინაწერების სიტყვათა განკვეთილობის დაცვა საჭირო არ არის, არამედ ზოგადად უნდა აღინიშნოს, მაგ., „ყოველი სიტყვის შემდეგ ორწერტილი ან სამწერტილია ნახმარი“. მაგრამ იქ, სადაც სასვენი ნიშნებია ნახმარი, უნდა მთლიანად დაცული იყოს.

7. ანდერძ-მინაწერების ტექსტის დაზიანებული ადგილი ასწვრივი პარალ. ხაზებით აღინიშნოს და, ამას გარდა, სასურველია დასახელებული იყოს დაახლოებით რამდენი ასოს ადგილია დაზიანებული. უნდა დაზიანების მიზეზიც აღინიშნოს, მეტადრე თუ ადგილი განზრახ ჩანს ამოფხეკილი.

8. სქოლიოები და განმარტება-შენიშვნები უნდა გადმოწერილი იყოს იმ სიტყვის, ან წინადადებისა, თუ ცნობასთან ერთად, რომლის განსამარტავადაც თითოეული ამ სქოლიო-შენიშვნათაგანი იყო დაწერილი.

9. ყოველი ხელნაწერისგან ამოღებულ ყველა ანდერძ-მინაწერი-სქოლიო-შენიშვნებს უნდა თავისი რიგობითი N ჰქონდეს, რომ ამის მიხედვით ჩანდეს, რომელ ხელნაწერში რამდენი და რანაირი ასეთი მასალა მოიპოვება.

სარჩევი

ნათელა ჯავახიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი და საქართველოს მუზეუმი	5
✓ ელენე მეტრეველი, შეპანის უდაბნო — XI საუკუნის უცნობი ქართული სკრიპტორიუმი პალესტინაში	22
ნოდარ შოშიაშვილი, „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ პირის გადაწერის თარიღი	45
რამაზ პატარაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა ჭვირნიშნები	56
ლილი ათანელიშვილი, კლარჯული მრავალთავის ბერძნული და შიომღვიმის ტიპიკონის ქართული კრიპტოგრაფები	99
ნიკოლოზ ჯანაშია, „შუშანიკის წამების“ სომხური რედაქციების ურთიერთდამოკიდებულებისათვის	108
იაგარჩილაძე, დავით რექტორის კალიგრაფიული მოღვაწეობა	119
ზურაბ სარჯველაძე, XI—XV საუკუნეთა ქართული ისტორიული დოკუმენტების ძირითადი მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურებანი	131
ელენე ცაგარეიშვილი, ანონიმი ისტორიკოსი (ფსევდო-შაპუპი) და მისი ისტორია	147
✓ ვახტანგ გამრეკელი, XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან	165
მიხეილ ქაეთარია, ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის გენეალოგია და ქრონოლოგია (XVII—XVIII სს.)	198
თინათინ ენუქიძე, ვახტანგ VI-ის „სამართლის წიგნთა კრებულში“ შესული მოსეს სამართლის ბიბლიური წყარო (საკოდდიკაციო კომისიის მიერ გამოყენებული ნუსხა A—243)	226
ნანა ყანჩაველი, ერეკლე II-ის წერილი დენგალ ჰაჯი ტინდიელისადმი	234
ნათელა ჯავახიშვილი, პროფესორ მიხეილ ალექსანდრეს ძე პოლიეკტოვის ოთხი წერილი ივ. ჯავახიშვილის არქივიდან	238
ნათელა ჯავახიშვილი, ერთი დღემდე უცნობი ფაქტი ივ. ჯავახიშვილის ბიოგრაფიიდან	247
ანა ბაქრაძე, ივ. ჯავახიშვილი ქართველი ისტორიკოსების — ე. თაყაიშვილის და მ. ჯანაშვილის შესახებ	252
დამატება	
ივანე ჯავახიშვილი, ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ	262
ივანე ჯავახიშვილი, ხელნაწერთა აღწერილობისათვის	271
ივანე ჯავახიშვილი, ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერების ამოკრებისა და გამოწერის წესი	275

О Г Л А В Л Е Н И Е

Н. И. Джавахишвили, Иване Джавахишвили и музей Грузии	21
Е. П. Метревели, Шеханская пустыня — неизвестный грузинский скрипторий XI века в Палестине	44
Н. Ф. Шошиашвили, Датировка копии списка царицы Анны «Жития Грузии»	55
Р. М. Патаридзе, Водяные знаки рукописей «Венхисткаосани»	98
Л. А. Атанелишвили, Греческая и грузинская криптограммы Кларджийского многоглава и Шиомгвимского типажа	106
Н. С. Джанашиа, К истории древнеармянских редакций «Мученичества Шушаник»	118
И. К. Гачечиладзе, Каллиграфическая деятельность Давида Ректора	130
З. А. Сарджвеладзе, Основные морфологические и синтаксические особенности языка грузинских исторических документов XI—XV вв.	146
Е. А. Цагарейшвили, Анонимный повествователь (г. н. Псевдо-Шапух Багратуни) и его «История»	164
В. Н. Гамрекели, К истории Грузии рубежа XIII—XIV вв.	196
М. Н. Кавтариа, Генеалогия и хронология царского дома Багратионов Картли и Кахети (XVII—XVIII вв.)	225
Т. П. Енукидзе, Библейский список, использованный при составлении вошедших в «Судебник» Вахтанга VI «Моисеевых законов»	233
Н. Г. Канчавели, Письмо Ираклия II-го Денгал Хаджи Тиндинскому	237
Н. И. Джавахишвили, Четыре письма профессора Михаила Александровича Подиевктова из архива Иване Джавахишвили	246
Н. И. Джавахишвили, Один, до ныне неизвестный факт из биографии Иване Джавахишвили	251
А. К. Бакрадзе, И. А. Джавахишвили, о грузинских историках — Е. Такайшвили и М. Джанашиа	261
ПРИМЕЧАНИЕ	
И. А. Джавахишвили, О новом издании грузинских исторических памятников	262
И. А. Джавахишвили, К составлению описания рукописей	271
И. А. Джавахишвили, Правила выборки и переписки памятных записей рукописей	275

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ჯიმშელიანი
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჯავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ლ. შაბურიანი

გადეცა წარმოებას 28.11.75; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.6.76;
ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 24.50;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 21.23;

უე 01504; ტირაჟი 1300; შეკვეთა № 3996
ფასი 2 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

МРАВАЛТАВИ, V

(на грузинском языке)

